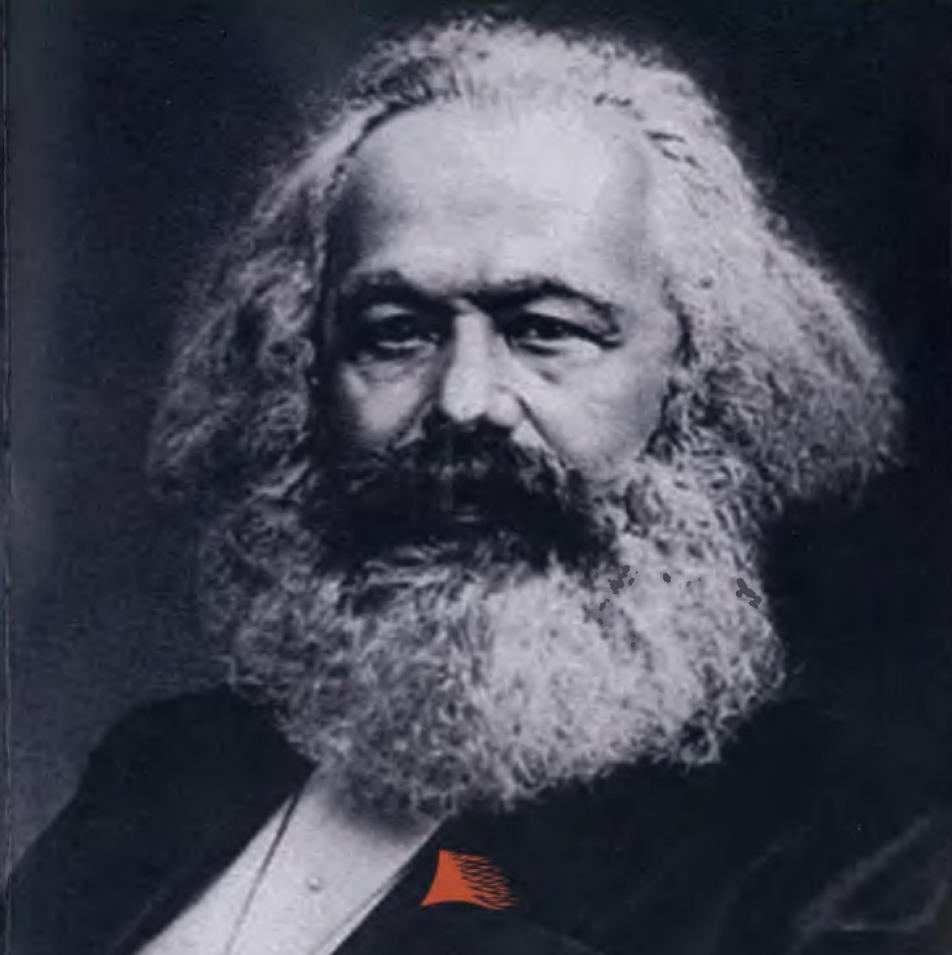
MARKS GERÇEKTE NE DEDİ

Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı

Yusuf Zamir

TÜM HAKLARI SAKLIDIR. BU KİTABIN TAMAMI YA DA BİR KISMI
5846 SAYILI YASA'NIN HÜKÜMLERİNE GÖRE,
KİTABI YAYINLAYAN ALEV YAYINLARI'NIN VE YAZARININ
İZNİ OLMAKSIZIN, ELEKTRONİK, MEKANİK, FOTOKOPİ YA DA
HER HANGİ BİR KAYIT SİSTEMİ İLE ÇOĞALTILAMAZ, YAYINLANAMAZ,
DEPOLANAMAZ.

Alev Yayınları
DİVANYOLU CAD. NO 54
ERÇEVİK İŞHANI 102
34110 EMİNÖNÜ
İSTANBUL
TEL/FAKS:+90.(0)212.519 56 35
www.alevyayinlari.com

MARKS GERÇEKTE NE DEDİ
YUSUF ZAMİR

BİRİNCİ BASIM
ŞUBAT 2006

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ İKİNCİ BASIM
ŞUBAT 2009

ISBN 978-975-335-051-8

Sayfa Düzeni ve Hazırlık: Alev Yayınları
Baskı: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd
Ceylan Sok. No 24 Nurtepe, Kağıthane İstanbul
Tel: 0212.321 23 00

Marks
Gerçekte
Ne Dedi

Yusuf Zamir

Alev Yayınları

İçindekiler

"Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni" 1
Marks'ta Eleştiri Ne Anlama Gelir 4
Ekonomi Politiğin Eleştirisi 11
Yabancılaşmış Emeğin Teorisi: Ekonomi Politik 18
Üretici Güçler – Üretim İlişkileri 26
İnsanlığın Esas Tarihi 30
Sosyalizmin Ekonomi Politiği Olmaz 33
Felsefenin Eleştirisi 39
Hegel'in Muhteşem Keşfi 40
Feuerbach'ta İnsan Faaliyeti Yok 42
İnsanı Emek Yaratır 45
İnsan Olmaya Geldik 47
İnkârdan İnkârın İnkârına 53
Kişilere Bağımlılık 58
Yalıtık Birey 61
Toplumsal Birey 67
Mübadele Değerinin Eleştirisi 69
Mübadele Değeri Ne İş Görür 73
Eşdeğerlilerin Mübadelesinden Kapitalist Sömürüye 75
İlkel Sermaye Birikimi 79
Değer Ötesi Toplumun Maddi Temeli Doğuyor 85
Üretici Güçlerde Üç Büyük Devrim 88
Sermaye Mekânsal Sınırlamayı Aşıyor 92
Ortalama Kâr Yasası Dünyasal Ölçekte İşliyor 95
Kâr Oranının Düşme Eğilimi Belirginleşiyor 98
Sermaye Birikiminin Sınırı 101
Kapitalizm Üretici Güçleri Geliştirir mi 104
Kapitalizm Uygarlaştırır mı 108
Sermayenin Tarihsel Misyonu 113
Değer Ötesi Toplumun Maddi Temeli Doğuyor 116
Komünizme Gidiş Mukadder Değildir 120

Bilinç Faaliyetin Zihinsel Yansımasıdır 123
Mistik Gerçeklik Mübadele Değerinden Türevlenir 125
İnkâr Faaliyeti Devrimci Bilinci Üretir 128
Toplumsallık İllüzyonları 132
Arş Yiğitler Vatan İmdadına 135
Burjuva Devrimler – Proleter Devrimler 137
Bugünün Eleştirisi Geleceğe Ayna Tutar 141
Lasalcı Sosyalizm Anlayışının Eleştirisi 144
Komünist Toplumda Emek 148
Emek Zamanından Tasarruf 153
Gotha Eleştirisi'nin Geleceğe Zihnen Dokunuşu 155
Toplumsal Devrim - Komünist Devrim - Geçiş Dönemi 162
İkinci Enternasyonal Zihniyeti 169
"Sosyalizm İçin Tam Maddi Hazırlık" 172
Zihinsel Çorba 176
Takma Aklın Amentüsü 181
"Ortaya Karışık" 182
İki Ayrı Lenin 186
Devletli Sosyalizm Hurafesi 192
Hukukun Suçüstü Röntgeni 195
Hukuk Aklı 197
Gözüne Gözüne Vurmak 199
Şizofrenik Takla 201
Burjuva Hakkın Efsunu 203
Devlet ve Devrim'deki Şizofreni 207
Devlet Mülkiyeti – Toplumsal Mülkiyet 210
Sosyalizm Değil "Devlet Karteli" 213
Azıcık Hamilelik Olmaz 215
"Halk Kitlelerini Terbiye Etmek" 219
Tarihsel Hareketin Eleştirel Bilgisi 221
"Eğitim Şart" 224
Ne Yapmalı 227
"Haydi Ne Marifetin Varsa Göster" 229
Okuma Parçaları 231
1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları'ndan 233
Alman İdeolojisi'nden 247
Grundrisse'den 255
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz'den 267
Kapital'den 269
Kaynakça 281

"Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni"

Marks'ın teorisine dair bilinenlerin çoğu, Marks'ın pozitivist açıdan yapılmış yorumlarıdır. İkinci Enternasyonal'de oluşan pozitivist yorum, çeşitli kollara ayrılmış ve yer yer sahici Marks'la buluşarak çeşitli renklerde "Marksizm"lere yol açmıştır. Her kol, kendi mücadele tarzını, kendi süreğini yaratmıştır.

Marks'ın teorisinin çeşitli yönleriyle kapsamlı anlatımını veren eserleri ölümünden çok sonra yayımlanmıştır. İkinci Enternasyonal'in Marks yorumu biçimlenirken Marks'ın aşağıdaki eserleri henüz ortaya çıkmamıştı.

1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları Marks hayattayken basılmadı, bazı müsveddeler kayboldu. Bulunabilen üç elyazmasından bazı bölümler ilk kez 1929'da Rusça yayımlandı. Almanca orijinali ilk kez 1932'de basıldı. İlk İngilizce çeviri 1959'da yayımlandı. Kenan Somer'in Fransızcadan yaptığı ilk Türkçe çeviri 1976'da okuyucuya ulaştı.

Alman İdeolojisi 1845–1846 yıllarında yazıldı. Ertesi yıl, çalışmanın sadece ikinci cildinin dördüncü bölümü yayımlandı. Engels'in ölümünden sonra metinler Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne geçti. Parti, metinlerin yarısını otuz yedi yıl boyunca azar azar yayımladı. *Alman İdeolojisi*'nin en önemli bölümü olan "Feuerbach", ilk kez 1924'te Rusça çevirisiyle çıktı. Eserin tamamı ancak 1932'de basıldı. Sevim Belli'nin Fransızcadan çevirdiği küçük bir bölüm 1968'de, daha büyük bir bölüm ise 1976'da yayımlandı.

Grundrisse 1857 Ağustos'u ile 1858 Mart'ı arasında yazılan yedi defterden oluşur. *Grundrisse* ilk kez 1939'da Moskova'da, akademik çevreler için

çok sınırlı sayıda basıldı. *Grundrisse*'nin genel okuyucu kitlesine sunulmak üzere ilk baskısı 1953'de Berlin'de yapıldı. Bundan on beş yıl sonra 1968'de Fransızca, 1973'te de İngilizce çevirileri yayımlandı. Sevan Nişanyan'ın Almanca aslından Türkçeye kazandırdığı bölümler 1979'da basıldı.

İkinci Enternasyonal siyaseti içinde yetişen Lenin ve öteki liderler bu eserlere ulaşamadılar. O dönemin devrimci kuşağı, Marks'ı esas olarak Kautski'nin yorumuyla tanıdı.

İkinci Enternasyonal'in fikri otoritesi sayılan Karl Kautski, 1908 yılında kaleme aldığı "Marksizmin Üç Kaynağı" adlı yazısında Marksizmi şöyle kategorize eder:

> "On dokuzuncu yüzyılda modern uygarlığı üç ulus temsil ediyordu. Ancak her üçünün de ruhunu özümsemiş ve böylece kendi yüzyılının tüm kazanımlarıyla silahlanmış bir kişi, Marks'ın ürettiği devasa eseri üretebilirdi. Bu üç ulusun düşüncelerinin sentezi –ki bu sentezde bu üç düşüncenin tekyanlı yönleri kaybolmuştur– Marks ve Engels'in tarihsel katkısının başlangıç noktasını oluşturur...
>
> Marks ve Engels, İngiliz, Fransız ve Alman düşüncelerinde var olan tüm yüce ve bereketli yanları kaynaştırarak modern bilimsel sosyalizmi yarattılar."[1]

Lenin, 1913 yılında yazdığı "Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni" başlıklı makalesinde Kautski'nin yukarıdaki yorumunu daha net ifadelerle tekrarlar:

> "Onun doktrini, felsefenin, ekonomi politiğin ve sosyalizmin en büyük temsilcilerinin öğretilerinin doğrudan ve dolaysız bir *devamı* olarak doğmuştur... Marksist doktrin, Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizminde temsil edilen, insanlığın on dokuzuncu yüzyılda yarattığı en iyi ürünlerin meşru mirasçısıdır.
>
> İşte kısaca ana hatlarını vereceğimiz Marksizmin üç kaynağı ve aynı zamanda üç bileşeni bunlardır."[2]

Lenin'in İkinci Enternasyonal'den devraldığı bu bakışı, en azından 1918'e kadar sürdürmüş olduğunu aşağıdaki alıntıdan anlıyoruz:

1 Karl Kautski, "Marksizmin Üç Kaynağı", 1908, Fr., *Marxists' Internet Archive.*
2 V. İ. Lenin, "Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni", Mart 1913, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 19, s. 23–24.

"*Marksizm*, Marks'ın görüş ve öğretilerinin sistemidir. Marks, insanlığın en ileri üç ülkesince temsil edilen on dokuzuncu yüzyılın üç temel ideolojik akımını, yani klâsik Alman felsefesini, klâsik İngiliz ekonomi politiğini ve genel olarak Fransız devrimci doktrinleriyle sarmaşmış Fransız sosyalizmini sürdüren ve tamamlayan bir deha idi. Muhalifleri tarafından da dikkat çekici tutarlılığı ve bütünlüğü teslim edilen Marks'ın görüşleri, dünyanın bütün uygar ülkelerinde işçi sınıfı hareketinin teori ve programı olarak modern materyalizmi ve modern bilimsel sosyalizmi oluşturur. Marksizmin esas içeriğinin, yani Marks'ın ekonomik doktrininin bir sergilemesini yapmadan önce, genel olarak onun dünya görüşünün kısa bir özetini verme yükümlülüğünü duyuyoruz."[3]

Yukarıdaki satırları Ekim Devrimi'nin en önemli lideri Lenin'in yazmış olması, bu satırların Marks'ın düşüncesine doğru teşhis koyduğuna delâlet etmez.

Marks, klâsik Alman felsefesinin, İngiliz ekonomi politiğinin ve Fransız sosyalizminin "doğrudan ve dolaysız bir *devamı*" ya da onların "meşru mirasçısı" değildir. Marks, "on dokuzuncu yüzyılın üç temel ideolojik akımını ... sürdüren ve tamamlayan" değildir. Klâsik Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizmi Marksizmin üç bileşeni değildir. Marks, bu üç kaynağı yanlışlarını düzeltip sentezleyerek kendi düşüncesinin içine almış değildir. Marks, tam tersine, bu üç kaynağı *eleştirmiştir*.

Marks'ın düşüncesi şu tespitlerden hareket eder:

Marks'a göre "tersine dönmüş" bir dünyada yaşamaktayızdır. Dünya öylesine baş aşağıdır ki, insanların kendi faaliyetleri insanların kontrolünden çıkarak vahşileşmekte ve dönüp insanları tahakküm altına almaktadır.

Öyleyse der Marks, insanın kendi faaliyeti insanın kendi kontrolünde değilse, o faaliyet sahiden insana ait olamaz. İnsanın kontrolü dışına çıkarak insana hükmeden faaliyet, ancak insana yabancılaşmış faaliyet olabilir.

Klâsik Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizmi, insana yabancılaşmış faaliyetin zihinsel yansımalarıdır. Marks, bu üç kaynağı eleştirerek, onların insana aykırı faaliyetin zihinsel ufkunu aşamadığını ortaya koymuştur. Marks, böylece, zihni içine hapsolduğu tersine

3 V. İ. Lenin, "Karl Marks", Temmuz – Kasım 1914'de yazılmış ve Lenin'in 14 Mayıs 1918 tarihli önsözüyle tekrar basılmış, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 21, s. 50.

dönmüş dünyanın ötesine taşıyarak kurtuluş mücadelesine ışık tutmayı amaçlamıştır.

Marks'ın ekonomik bir doktrin getirdiğine dair bir efsane vardır. Yukarıdaki "Marksizmin esas içeriğinin, yani Marks'ın ekonomik doktrininin" ibaresi, bu hurafeyi hem yansıtır hem de besler.

Marksizmin esas içeriği, Marks'ın ekonomik doktrini değildir. Çünkü Marks'ın ekonomik doktrini diye bir şey yoktur, Marks'ın ekonomi politiği eleştirisi vardır. Marks'ın ekonomi politiği eleştirirken daha tutarlı açıklamalar yapmış olması, onun ekonomik bir doktrin bıraktığı anlamına gelmez.

Doktrin, insanlara "doğru"ların ne olduğunu tebliğ eder. Doktrinci yaklaşıma göre insanların bütün yapması gereken, faaliyetlerini tebliğ edilen "doğrular manzumesi"ne göre yeniden düzenlemektir.

Marks, pratiğin uyması gereken bir doktrin ileri sürmemiştir. Marks, mücadelenin yaratacağı dünyanın doktriner bir resmini vermemiştir. Çünkü Marks'a göre geleceğin nasıl bir şey olacağı "âlim adamlar"ın zihninden fışkırmaz. Yığınların eleştirel, devrimci, kurucu mücadelesi kendi yolunu adım adım açtıkça, geleceğin nasıl şekilleneceği ortaya çıkacaktır.

Marksizmin esas içeriği, insanlığın kurtuluşu teorisidir. Kurtuluşun teorisi, kurtuluşa giden yolu açan eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin zihne akışı olarak doğar ve dönüp pratiğe ışık tutar. Marks, insanın kurtuluş mücadelesinin tarih boyunca biriktiregeldiği eleştirel bilgiyi proletaryanın mücadelesinde zenginleştirerek yeniden üretmiştir.

Kurtuluş fiili bir gerçeklik olarak ortaya çıkmadıkça kurtuluşun teorisi tamamlanamaz. Teorinin tamamlanması, zihinsel bir mesele değil, fakat eleştirel, devrimci, kurucu pratiğin gelişerek kurtuluşu fiilen yaratması meselesidir.

Eleştiri kavramını çözümlemek, Marks'ı anlamanın anahtarıdır. Onun için, önce Marks'ın eleştiriden neyi kastettiğini açıklığa kavuşturmak gerekir.

Marks'ta Eleştiri Ne Anlama Gelir

Burjuvazi on yedinci yüzyılda yükselirken dine karşı aklı savunuyordu, çünkü eski egemenleri egemen kılan geleneksel yaşam tarzı, din örtüsüyle kutsallaştırılmıştı. Bundan ötürü din eleştirisi özellikle burjuvazinin ilk yükseliş dönemlerinde revaçtaydı.

Aydınlanmaya göre din, halkı kasvetli bir uyuşukluk içinde tutan, eski düzene kölece boyun eğdiren zihinsel bir prangaydı. Eski egemenler, bu zihinsel prangadan yararlanarak, toplumu itaatkâr cemaat yapılanmaları içine hapsetmişti. Toplumun özgürleşmesi için eski egemenlerle birlikte din de devlet alanından kovulmalı, yani laiklik benimsenmeliydi.

Aydınlanmacı siyasetin, cumhuriyet ve laiklik söylemiyle şifrelediği toplum burjuva toplumdu. Aydınlanma, toplumun özgürleşmesinden, kişilere bağımlılığa dayalı eski düzen yerine nesnelere bağımlılığa dayalı ücretli emek-sermaye düzeninin gelmesini anlamaktaydı.

Aydınlanmacı eleştiri, içinde doğduğu insana aykırı gerçekliği pozitifinden okur. Marks, aydınlanmacı eleştiriyi, burjuvazinin nefesinin tükendiği yerden alıp aynı pozitif okuma temelinde ilerletmiş değildir. Marks aydınlanmacı eleştirinin devamcısı değildir.

Marks'ın eleştirisi, mevcut insana aykırı gerçekliği negatifinden okur. Fiili gerçekliği negatifinden okumak, fiili gerçekliğin içindeki inkâr mücadelesini görmek demektir. İnkâr mücadelesi, insana aykırı gerçekliği inkâr ederek insana ait gerçekliği yaratmaya yönelen eleştirel, devrimci, kurucu mücadeledir.

Marks'ın eleştirisi, insana aykırı gerçekliğin pratik eleştirisini yapan mücadelenin teorik ifadesidir. Marks'ın eleştirisi, aydınlanmacı eleştirinin pozitif boyutunda değil, fakat teorik ifadesi olduğu eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin açtığı negatif boyutta hareket eder.

Marks'a göre, "dinin eleştirisi bütün eleştirilerin öncülüdür". O halde, Marks'ın eleştiriden ne anladığını sergilemek için, Marks'ın din eleştirisini nasıl ele aldığına bakalım:

> "Dine karşı eleştirinin temeli şudur: *Dini insan yaratır*, din insanı yaratmaz. Din, gerçekte, kendisini henüz bulamamış ya da tekrar kaybetmiş kişinin kendisi hakkındaki bilinci ve kendisine saygı duymasıdır. Fakat *insan*, bu dünyanın dışında mekân tutmuş soyut bir varlık değildir. İnsan, *insanın dünyasıdır*, yani devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, *dünyanın tersine dönmüş bilinci* olan dini yaratır. Çünkü devletin, toplumun kendisi *tersine dönmüş dünyadır*.
>
> Din, bu dünyanın *(bu tersine dönmüş dünyanın–YZ)* genel teorisidir, ansiklopedik veri dökümüdür, popüler biçimdeki mantığıdır, manevi anlamda onur meselesidir, heyecanıdır, moral onaylanmasıdır, kutsal tamamlayıcısıdır. Din, bu dünyanın *(bu tersine dönmüş dünyanın–YZ)* mazeret ve tesellisinin evrensel temelidir. Din, *insani öz* sa-

hici bir gerçeklik kazanamadığı için, insani özün *fantastik biçimde gerçekleşmesidir.* Bu nedenlerle, dine karşı mücadele, dolaylı olarak, ruhsal aroması din olan dünyaya *(tersine dönmüş dünyaya–YZ)* karşı mücadeledir.

Dinsel ıstırap çekme, aynı zamanda, hem gerçek ıstırabın *ifadesidir* hem de gerçek ıstıraba karşı *protestodur.* Din, ezilmişlerin of çekmesidir, kalpsiz dünyanın kalbidir, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın *afyonudur.*

Halkın *illüzyon biçimindeki* mutluluğu olarak dinin ortadan kalkmasını istemek, halkın *sahici* mutluluğunu talep etmektir. Halkı içinde bulunduğu koşullar hakkındaki illüzyonlarından vazgeçmeye çağırmak, *illüzyonu gerektiren koşulları terk etmeye* çağırmak demektir. Dinin eleştirisi, bu nedenle, dinin hâlelediği *bu acılar vadisinin embriyonik eleştirisidir.*

Eleştiri, zincirlerin üstündeki hayali çiçekleri koparıp atıyor. Bunu, insanlar zincirleri fantazileri ya da tesellileri olmaksızın taşısınlar diye değil, fakat zincirlerin kendisini kaldırıp atsınlar ve sahici çiçeği çekip alsınlar diye yapıyor. Din eleştirisi, insanın illüzyonlarından kurtulup aklı başına gelerek kendi gerçekliğini düşünmesi, kendi gerçekliğini etkilemesi, kendi gerçekliğini biçimlendirmesi için, kendi gerçek güneşi olarak kendi çevresinde dönmesi için insanın gözünü açıyor. Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın çevresinde dönen aldatıcı bir güneşten başka bir şey değildir.

Öyleyse *tarihin görevi, gerçekliğin öteki dünyası* yok olup gittikten sonra, *bu dünyanın sahicisini* ortaya çıkarmaktır. Tarihin hizmetindeki felsefenin acil görevi, insanın kendisinden yabancılaşmasının *kutsal biçiminin* maskesi düşürülünce yabancılaşmanın *kutsal olmayan biçimlerinin* de maskesinin düşürülmesidir. Böylece, cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine, teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine* dönüşür.'[4]

Aydınlanmacı eleştiri dini yanlış bilinç olarak görür. Bu tespitten hareketle, "yanlış"ı zihinlerden kovarak yerine "doğru"yu yerleştirmeye çalışır. Marks, dini yanlış bilinç olarak ele almaz. Onun için dinsel hurafelerin mantıken çürütülmesiyle uğraşmaz.

4 K. Marks, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkıya Giriş", Şubat 1844, *METY*, İng., c. 3, s. 175.

Dinin mistik bilinç biçimi olması başka şeydir, yanlış bilinç olarak görülmesi başka şeydir. Marks hiçbir yerde "yanlış bilinç" lâfını kullanmamıştır. Marks'ta bilinç, insanların içinde bulunduğu fiili ilişkilerin zihinsel yansımasıdır. Bu bağlamda, "din âlemi, gerçek dünyanın *(tersine dönmüş dünyanın, mistik toplumsal olgular dünyasının–YZ)* yansımasından başka bir şey değildir."[5]

Dini, evet, insan yaratır. Ama dini zihninde yaratan insan, içinde bulunduğumuz bu toplumun ürünüdür. O halde sorun dinin hurafe oluşunda değil, fakat dini doğuran insana aykırı toplumdadır, yani tersine dönmüş gerçek dünyanın kendisindedir:

"İnsan, *insanın dünyasıdır*, yani devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, *dünyanın tersine dönmüş bilinci* olan dini yaratır. Çünkü devletin, toplumun kendisi, *tersine dönmüş dünyadır*."

Din, bu tersine dönmüş dünyanın popüler bilincidir. Eğer bu bilinç akıl dışı ise, sorun onu yaratan tersine dönmüş dünyanın akıl dışı olmasındadır. Onun için, eğer din eleştirisinde tutarlı olunacaksa, eleştiriyi dini yaratan akıl dışı toplumsal koşulların eleştirisine yöneltmek gerekir.

Marks'a göre insanların kendi faaliyetleri, insanlardan bağımsız "toplumsal" güçler haline gelmekte ve dönüp insanları tahakküm altına almaktadır. İnsanların kontrol edemedikleri doğa güçleri nasıl insanlara mistik, yani gizemli olgular olarak görünürse, aynı şekilde, insanların kontrol edemedikleri "toplumsal" güçler de insanlara garip, tuhaf, mistik güçler olarak görünmektedir.

İnsanın yarattığı tanrı nasıl bağımsız bir güç haline gelerek insan yaşamını düzenlemekteyse, aynı şekilde, insanın kendi faaliyetiyle yarattığı insana aykırı toplumsal ilişkiler de bağımsız güçler haline gelerek insan yaşamını fiilen düzenlemektedir:

> "Tıpkı dinde insanın kendi beyin ürünleri tarafından yönetilmesi gibi, kapitalist üretimde de insan kendi elinden çıkma ürünler tarafından yönetilir."[6]

Dinin fantastik bilinç biçimlerinde, insanların sahici insanlık özlemlerinin şifreli ifadeleri saklıdır. Dinsel bilinç gerçek dünyanın yansıması olduğuna göre ve insanlar içinde yaşadıkları gerçek dünyada sahici insanlık özlemi duyduklarına göre, demek ki gerçek dünya insanca değildir.

---

5 K. Marks, "Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı", *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 83.
6 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 582.

Din, insana aykırı toplumsal ilişkiler içine hapsolmuş insanın sahici insanlığı çaresizce arayışıdır. Bu tersine dönmüş dünyada "*insani öz* sahici bir gerçeklik" kazanamamıştır. Din, gerçek dünyada sahici insanlığı bulamamış olan insanın, özlediği insanlığı zihninde "*fantastik biçimde*" gerçekleştirmesidir.

"Din halkın afyonudur" ezberi, içinde bulunduğu anlam bütününden koparılarak, zihni tembelleştiren bir şehvetle tekrarlana tekrarlana, Marks aydınlanmacı bir yavanlığa indirgenmiştir. Cahiliye devri solcuğu bu cümleyi aydınlanmacı sığlıkta kullanmıştır: Din, egemen sınıfların yığınlara enjekte ettiği zihinsel bir uyuşturucudur! Oysa cümle, ait olduğu bütün içinde daha derinlikli bir anlam taşımaktadır:

> "*Dinsel* ıstırap çekme, aynı zamanda, hem gerçek ıstırabın *ifadesidir* hem de gerçek ıstıraba karşı *protestodur*. Din, ezilmişlerin of çekmesidir, kalpsiz dünyanın kalbidir, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın *afyonudur*."

Yukarıdaki anlatıma göre toplumda gerçek bir ıstırap çekilmektedir. Din, bu gerçeği kendi fantastik söylem ve ritüelleriyle hem ifade hem de protesto etmektedir. Din, ezilmişler açısından, bu kalpsiz dünyada tahayyül edilebileceği kadarıyla insanca özlemlerin paylaşılmasıdır. Alıntıdaki afyon metaforu, bir yanıyla, halkın dinle uyuşturulmasını, bir yanıyla da ezilmişlerin dinsel ritüellerde yan yana gelerek ruhen dayanışmalarını, çeşitli kolektif avuntu pratikleriyle çektikleri gerçek acıları bir nebze olsun hafifletmelerini anlatır.

Din, bilinci olduğu tersine dönmüş dünyanın insana aykırı karakterinin zımnen farkındadır. "Asr-ı saadet" özlemi, "öbür dünya"daki sonsuz mutluluk vaadi, şimdiki gerçek dünyada bir şeylerin ters gittiğinin duyumsandığına işaret eder. Dindeki ezoterik-bâtını yorumlar, toplumsal pratikteki insana yabancılaşmış karakterin yalnızca farkında olmanın da ötesindedir. Ezoterik-bâtını yorumlar, tarih boyunca yabancılaşmış karaktere karşı direnişin, dinsel görünümlü halk ayaklanmalarının zihinsel gıdası olmuştur.

Dini yaratan yabancılaşmış toplumsal pratiğin, yani mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, devlet gibi mistik toplumsal olguların şifresi pozitivist bakış açısıyla asla çözülemez. Çünkü pozitivist bakış, toplumu bir muammaya çeviren bu gibi mistik toplumsal ilişkileri hiç sorgulamaz. Pozitif bilimci yaklaşım, mistik toplumsal ilişkileri sanki ebedi gerçeklermişçesine olduğu gibi kabul eder. Pozitif bilimci yaklaşım, akıl dışı toplumsal ilişkilerin "akla uygun" teorisini yaparak, o insana aykırı ilişkileri insan-

lara doğalmış gibi göstermeye çalışır. Böylece tersine dönmüş dünyanın yeniden üretilmesine hizmet eder.

Dinsel düşünceler, insana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı mistik toplumsal ilişkilerin zihinlerdeki fantastik yansımalarıdır. Ekonomi politik, sosyoloji gibi pozitivist yaklaşımlar da aynı mistik toplumsal ilişkilerin zihinlerdeki "bilimsel" yansımalarıdır. O halde, dinsel argümanların mantıken çürütülüp yerine pozitif bilimlerin yol göstericiliğinin konulması, zihinleri içinde bulunduğu mistik sislerden kurtarmaz. Gerçek dünyanın tersine dönmüş hali fiilen düzeltilmediği sürece, zihinlerdeki mistik sisler dağılmaz. İnsan faaliyeti sapkın halden kurtarılıp insana yaraşır faaliyet haline getirilmediği sürece, toplumdaki mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, devlet gibi mistik toplumsal ilişkiler ve o ilişkilerin çeşitli tarzlardaki mistik bilinci sürekli olarak yeniden üretilir.

Marks'taki din eleştirisi, tersine dönmüş dünyanın yalnızca dinsel bilincini reddeden ateizm savunusu değildir. Marks'taki din eleştirisi, tersine dönmüş dünyadaki mistik toplumsal ilişkilerin dinsel ifadesine karşı çıkan, ama aynı mistik ilişkilerin "bilimsel" teorisini yapan pozitif bilim savunusu da değildir.

Marks'a göre, toplumu saran sis perdelerinin arkasında insanın insanlığı katledilmektedir. Marks, bunu ortaya çıkarmak için, toplumdaki "var olan her şeyin acımasızca eleştirisi"ni yapar:

> "Dünyanın *(geleceğinin–YZ)* dogmatik bir öngörüsünde bulunmuyoruz, fakat yeni dünyayı eski dünyanın eleştirisi yoluyla bulmak istiyoruz...
>
> Var olan herşeyin acımasızca eleştirisini kastediyorum. Hem eleştirinin varacağı *(teorik–YZ)* sonuçlardan hem de iktidarlarla çatışmadan korkmamak anlamında acımasızca eleştiriden konuşuyorum."[7]

Marks, eleştiriyi dinin eleştirisinden hareketlendirerek sivil toplumun, ekonomi politiğin, hukukun, siyasetin, devletin eleştirisine doğru her cephede saldırıya dönüştürür. Marks, toplumu bir muammaya çeviren mistik ilişkilerin tamamına ve onları mazur gösteren bütün teorik sistemlere taarruz eder:

> "Tarihin hizmetindeki felsefenin acil görevi, insanın kendisinden yabancılaşmasının *kutsal biçiminin* maskesi düşürülünce yabancılaşmanın *kutsal olmayan biçimlerinin* de maskesinin düşürülmesi-

7 K. Marks, "Arnold Ruge'ye Mektup", Eylül 1843, *Marxists' Internet Archive.*

dir. Böylece, cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine, teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine* dönüşür."

Aydınlanmanın dine hurafe teşhisi koymasının mantıksal sonucu, halka "doğru" bilgiler öğretmenin çare olarak görülmesidir. Bu nedenle, aydınlanmanın laiklik mücadelesinde eğitim unsuru belirgin bir vurgu taşır. Maarifçi yaklaşım, pozitif bilimle aydınlanmış bireyler yetiştirerek toplumun dönüştürülebileceğini savunur. Aydınlanmanın etkilerini taşıyan ilk ütopik sosyalistler de sabırlı eğitim çalışmasıyla insanları sosyalizme ikna edebileceklerini sanmışlardır. Oysa insanlara "doğru"ların öğretilmesi yoluyla gerçek dünyanın tersine dönmüş hali düzeltilemez.

Zihinlerin mistik sislerden arınması, eğitim-öğretim faaliyetine değil, fakat mistik toplumsal olguları fiilen ortadan kaldırmaya yönelen eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleye bağlıdır. Gerçek yaşam fiilen dönüştürüldükçe, insana aykırı ilişkiler fiilen ortadan kaldırıldıkça zihinlerdeki mistik sisler de dağılmaya başlayacaktır.

İnsanları tahakküm altına alan mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, devlet gibi mistik toplumsal ilişkiler evrensel bir devrim süreci içinde ortadan kaldırılınca insan faaliyeti doğrudan doğruya insanların ortak denetimine girecektir. Evrensel insanlığın kendi faaliyetini ortak denetime almasıyla, sahici insan faaliyeti ortaya çıkacak, böylece gerçek dünyanın zihinsel yansıması saydam, açık ve anlaşılır olacaktır:

> "Günlük yaşamdaki pratik ilişkiler insanın insanla ve insanın doğayla ilişkilerini mükemmelen anlaşılır ve makul bir ilişki olarak sunduğu zaman, işte ancak o zaman, gerçek dünyanın dinsel yansıması tamamen kaybolup gidecektir.
>
> Özgürce birleşmiş insanlar saptanmış bir plâna uygun olarak ve bilinçli bir biçimde üretimi düzenlenmedikçe, maddi üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci kendisini saran mistik tülü *(mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi mistik toplumsal ilişkileri ve onların mistik bilincini–YZ)* sıyırıp atamaz."[8]

8 K. Marks, "Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı", *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 84.

Ekonomi Politiğin Eleştirisi

Yabancılaşma metaforu, insanların içinde bulunduğu toplumsal koşullardan hoşnutsuzluğunu ifade etmek için kullanılagelmiştir. Yabancılaşma teması, kadim çağlardan bu yana destanlarda, mistik söylencelerde, dinsel sistemlerde, felsefi akımlarda işlenerek kolektif bilince yerleşmiştir.

Her çağdaki düşünürler, farklı kavramlarla, farklı mistik simgelerle, hep aynı temayı işlemişlerdir: İnsanlar bir zamanlar uyum içinde yaşıyorlardı. Derken, Kâbil'in kardeşi Hâbil'i öldürmesi gibi insanları birbirine düşüren olaylar oldu. Kavimler arasına düşmanlık girdi. İnsanların gözünü mal hırsı bürüdü. Birbirini çekememezlik aldı yürüdü. Eski huzur kalmadı. Ama bütün bunlar aslında birer sınavdır. Bu sınavlar sayesinde insanlar kötülüklerden arınacaklardır. Ancak ondan sonradır ki, insanlar tekrar birbirleriyle ve doğayla barışık hale geleceklerdir.

Yabancılaşma temasının her çağda insan zihninde sürek sürdürmesinin sırrı, insan soyunun içinde yaşayageldiği insana aykırı toplumsal koşullardadır. İnsanlar, sahici insanlığı yaşayamadıklarının sezgisel bilincini tarih boyunca sürekli yeniden üretegelmişlerdir.

Yabancılaşma metaforuyla kastedilen olgu, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının doğal birliğinin inkârıyla başlamıştır. Böylece insan ile doğa arasındaki alışveriş, dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkiler *insana aykırı* bir mecraa girmiştir. Bu büyük inkârı yaratan ve binlerce yıldır yaygınlaştırıp geliştiren, insan faaliyetinin kendisidir. İnkârı yaratan insan faaliyeti, insana aykırıdır, insana yabancıdır, sapkındır. İnkâr derin-

leştikçe sapkınlık azmakta, insanlar kendi yabancılaşmış faaliyetlerinin gittikçe daha çok esiri olmaktadırlar.

İnsanın insana yabancılaşmış faaliyetten kurtuluşu teorisi, Marks'ın bütün ömrü boyunca ilmik ilmik ördüğü merkezi teoridir. Marks'ın geliştirdiği bütün teoriler, insanın kurtuluşu üstüne esas teorisini inşa ve tahkim eden düşüncesel basamaklardır. Yani Marks'ın bütün çalışmalarının merkezinde insan vardır, insanın kurtuluşu vardır.

Marks, toplumdaki yabancılaşmayı dört düzeyde ele alır:

1. *İnsanın kendi emek ürünlerine yabancılaşması*: İşçi işgücünü meta olarak kapitaliste sattığı için, işçinin emeğinin ürünleri kapitaliste aittir. İşçi, kendisinin üretmiş olmasından hareketle, kendi emeğinin ürünleri üstünde hak iddia edemez.

Bu durum, kapitalizmin kuşaklar boyunca yoğurduğu günümüz insanına son derece doğalmış gibi gelir. Oysa bu doğalmış gibi görünen normun insan bilincine oturması nispeten yakın zamanlarda mümkün olmuştur.

Daha eski tarihlerde, emek harcayan ile ürettiği ürünlerin sahipliği arasında belli bir ilişki vardı. Köle üretimin maddi koşullarının bir parçası sayıldığı için bu ilişkinin dışındaydı. Serfin ürettiği ürün üstünde, içinde bulunduğu yapının yerleşik uygulamalarına göre belirli bir oranda hakkı vardı. Asya tipi, köleci ve feodal toplumların bağrında binlerce yıl evrim geçiren zanaat erbabı ise ürettiğinin tam sahibiydi.

Ücretli emek sisteminde ise emek ürünleri işçiden tamamen ayrılmıştır. Ücretli emek sisteminde, emeğin ürettiği nesne, işçinin karşısına yabancı bir *şey* olarak, ondan bağımsız bir *güç* olarak çıkar. İşçinin kendi emek ürünü ile olan ilişkisi, yabancı bir nesne ile olan ilişkisi gibidir:

> "İşçinin kendi ürününde *dışsallaşması*, yalnızca, kendi emeğinin bir nesne, *dışsal* bir varlık halini alması anlamına gelmez. Aynı zamanda, işçinin kendi emeğinin *işçinin dışında*, işçiden bağımsız olarak, işçiye yabancı bir şey olarak var olması ve işçinin kendi emeğinin kendi başına bir güç olarak işçinin karşısına çıkması anlamına da gelir. İşçinin nesnelere verdiği yaşam nefesinin, dönüp hasım ve yabancı bir şey olarak işçinin karşısına çıkması anlamına gelir."[9]

Canlı emek, emek süreci boyunca üretilmekte olan ürüne katılarak "ölür". Dolayısıyla, ürünün nesnel varlığında içerilmiş bulunan emeğe *ölü emek* denir. Buradan hareketle, ürünü temsilen "ölü emek" tabiri kullanılır.

---

9 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 69.

Üretim süreci boyunca işçi öznel emek faaliyeti içindedir. Üretimin sonunda ortaya çıkan üründe işçinin öznel emek faaliyeti nesneye dönüşmüş, yani *nesnelleşmiş* olur. Bu bakışla, ürüne *nesnelleşmiş emek* de denir.

Sermaye toplumunda, ölü emek ya da nesnelleşmiş emek, işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkar, çünkü işçinin yarattığı bütün ürünler, yani işçinin ölü emeği ya da nesnelleşmiş emeği sermayeye içerilir. İşçinin karşısına sermaye olarak çıkan üretim araçları da emek ürünüdür, yani ölü ya da nesnelleşmiş emektir. Bu bakımdan, sermayenin emek üstünde tahakküm kurması, geçmiş emek faaliyetinin şimdiki emek faaliyeti üstünde tahakküm kurması olarak da ifade edilir.

2. *İnsanın kendi emeğine yabancılaşması*: Emek, insan ile doğa arasındaki alışverişi sağlayan dolayımdır. İnsan, emek süreci sayesinde yeteneklerini sergiler, kendisini insan olarak teyit ve ifade eder. Ancak, ücretli emek-sermaye toplumunda işçinin işgücü, yani emek harcama, iş yapma kapasitesi meta muamelesi görür. İnsanın işgücünün meta haline gelmiş olması, insanı kendi işgücünden koparan bir cinnet halidir.

İşçi işgücünü kapitaliste satınca emeği üstündeki kontrolünden vazgeçmiş olur. Kapitalist, üretimin maddi koşullarına zaten sahiptir. Bir de işgücü metaını satın alınca üretim sürecinin tamamına hâkim olur. İşçi, iş süresi boyunca artık kendi dışındaki bir yabancı güç için çalışmak zorundadır. Bu yüzden işçinin emeği, kendi insani yaşamının artık bir parçası değildir. İşçinin ne üretildiği, ne için üretildiği ile artık hiçbir ilişkisi kalmamıştır.

İşçinin emeği başkasının mülkü haline geldiği için işçiye yabancılaşır. Emeğin bu şekilde kapitaliste ait olarak başkasınınlaşması, emek sürecini insanın köleleşme süreci haline sokar. İnsana yabancılaşmış emek süreci, insanın kendi kendisini yaratma süreci değil, fakat insanın insanlıktan çıkma sürecidir.

Çoluk çocuğunun nafakasını çıkarmak için çalışmak, çağımızın normudur ve son derece doğal görünür. Ancak, herkese makul görünen bu önerme biraz deşilince anlaşılır ki, bu önerme emeği geçim araçlarını temin etmekle sınırlamaktadır. Oysa emek sürecinin insanın kendi insan varlığını teyit ve ifade etme süreci olması gerekir. İşçinin işgücünü satarak kendisini teyit ve ifade etme sürecine yabancılaşması, işçinin yaratıcılığını, inisiyatifini, kişiliğini öldürür. Emeğin, sadece *geçim sağlayıcı emek* olarak, yani *ücretli emek* olarak sapkınlaşması, emeğin belli tarihsel koşullara özgü biçimidir.

İşgücünün alınıp satıldığı düzende, işçinin emek faaliyeti, işçinin kendi insani özünü geliştirme faaliyeti değildir. İşgücünü satmış bulunan işçinin emeği artık *yaratıcı faaliyet* değil, fakat sadece *geçim sağlayıcı faaliyettir.*

İşçi, sırf organik varlığını sürdürmek için, yani ekmek parası için çalışır. İşçi çalışırken "yaşamaz". İşçinin çalışması, içinden gelen bir yaratıcılık heyecanından kaynaklanmaz. Emeğine yabancılaşmış işçinin çalışması, otsul bir yaşamı sürüklemenin ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Emek yabancılaşınca insanın bilinçli yaşam faaliyeti insanın organik yaşam faaliyetinden ibaret kalır:

> "Peki, emeğin yabancılaşmasını ne oluşturur?
>
> Bir kere, emek işçiye *dışsaldır*, yani işçinin içsel doğasına ait değildir. Bu nedenle işçi çalışırken kendisini onaylamaz, fakat reddeder. Kendisinden hoşnut olmaz, fakat mutsuzluk duyar. Fiziksel ve zihinsel enerjisini özgürce geliştirmez, fakat bedenini eskitir, zihnini köreltir. Onun için işçi, ancak mesai dışında kendini kendisinde hisseder, çalışırken kendini kendi dışında hisseder. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Bundan ötürü, çalışması gönüllü değil, fakat cebridir, *zora dayalı çalışmadır*. Öyleyse çalışması bir ihtiyacın *(içsel bir yaratıcılık ihtiyacının, kendisini teyit ve ifade etme ihtiyacının–YZ)* karşılanması değildir. Çalışması, çalışma ihtiyacının dışındaki ihtiyaçları *(yani otsul yaşamını sürdürmenin ihtiyaçlarını–YZ)* karşılamanın bir *aracıdır*.
>
> Emeğin yabancı karakteri, fiziksel ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz, çalışmaktan veba gibi kaçılması olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, yani insanın yabancılaştığı emek, kendini kurban etmedir, çile çekmedir. Son olarak, emeğin işçiye dışsal karakteri, emeğin işçinin kendisine değil, fakat başkasına ait olmasında, işçinin çalışırken kendisine değil, fakat başkasına ait olmasında görünür. Nasıl dinde insan muhayyilesinin, insan beyninin ve insan yüreğinin spontane faaliyeti birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani ona yabancı, tanrısal ya da şeytani bir faaliyet olarak etkili olursa, aynı şekilde, işçinin faaliyeti de kendi spontane faaliyeti değildir. İşçinin faaliyeti başkasına aittir. İşçinin faaliyeti işçinin kendisini yitirmesidir.
>
> Bütün bunların sonucunda insan (işçi) ancak yemek, içmek, çoğalmak gibi hayvansal işlevlerinde, bir de olsa olsa barınma, giyinme gibi faaliyetlerde kendisini özgür aktiflikte hissedebilir. İnsani işlevlerinde ise artık kendisini bir hayvandan başka türlü hissedemez. Hayvansı işlevler insani, insani işlevler hayvansı olur.

Gerçi yemek, içmek, çoğalmak vb. sahici insan işlevleridir. Ama soyut olarak ele alınırsa, bütün öteki insani faaliyetler alanından koparılıp kendi başına tek ve sonul amaç haline getirilirse bunlar hayvansal işlevlerdir."[10]

3. *İnsanın öteki insanlara yabancılaşması*: İnsan toplum içinde üretim yapar. Emek süreci, hem insan-doğa alışverişini hem de insan-insan ilişkisini sağlar. Emek, yabancılaşmış emek olarak sapkınlaşınca insanlar arasında insani bağlar kurma yeteneğini de kaybeder.

İnsanın kendi emek ürünlerinden ve kendi emeğinden yabancılaşması ancak toplum içinde mümkün olabilir. Yabancılaşma süreci içinde insanın karşısına çıkan yabancı güç, gerçekte toplumsal bir güçtür. Ama bu toplumsal güç, insanlara, onların karşısına çıkan başka bireyler olarak görünür:

"Emek ve emek ürünlerinin ait olduğu, emeğin hizmetinde bulunduğu ve onun yararına emek ürünlerinin üretildiği *yabancı* varlık, *insanın* kendisinden başkası olamaz.

"Eğer emeğin ürünü işçiye ait değilse, eğer ürün işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkıyorsa, bu ancak o ürün *işçiden başka bir insana* ait olduğu için böyle olabilir. Eğer işçinin faaliyeti onun için bir eziyet ise, bu faaliyet bir başkasına *doyum* ve memnuniyet sağlıyor demektir. İnsanın üstündeki bu yabancı güç, ne tanrılardır ne de doğa, fakat insanın ta kendisidir.

Yukarıdaki önermeyi, yani insanın kendi kendisiyle olan ilişkisi ancak insanın öteki insanlarla olan ilişkisi içinde *nesnel* ve *gerçek* olur önermesini akılda tutalım. O halde, eğer insanın kendi emek ürünü, kendi nesnelleşmiş emeği insanın karşısına *yabancı*, *düşman*, güçlü ve kendisinden bağımsız bir nesne olarak çıkıyorsa, o kişinin bu nesne karşısındaki durumu, sanki o kişiden bağımsız, o kişiye yabancı, düşman, güçlü bir başka kişi bu nesneye sahipmiş gibidir. Eğer insan kendi faaliyetini özgür olmayan bir faaliyet olarak görüyorsa, bu faaliyeti başka bir insanın hizmetindeki bir faaliyet olarak, başka bir insanın egemenliği, zorlaması ve boyunduruğu altındaki bir faaliyet olarak görüyor demektir."[11]

---

10 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 70–71.

11 K. Marks, *Agy.*, s. 76.

Kapitalizmde insanlar birbirleriyle insan olarak değil, fakat çeşitli ekonomik ilişkileri benliklerinde kişileştirmiş aktörler olarak, yani işçi – kapitalist, meta alıcısı – meta satıcısı, kiracı – mülk sahibi, borçlu-alacaklı olarak ilişki kurarlar. Bu nedenle insanlar birbirlerini insan olarak değil, fakat bir hasım olarak, yabancı bir güç olarak algılarlar.

Kapitalizmde toplum, her türlü metaın alınıp satıldığı büyük bir pazar olarak belirir. Bireyler bu pazarda insan olarak değil, fakat sahibi oldukları metaların arkasına saklanmış aktörler olarak hareket ederler. Pazarda asıl ilgi odağı metaın kendisidir. İlişki metalar arasında kurulur. Metaların arkasına saklanmış olan insanlar, metalar arasındaki toplumsal ilişkiler sayesinde, birbirleriyle *dolaylı* toplumsal ilişki kurarlar:

> "Burada kişiler birbirleri için yalnızca metaların temsilcileri ve dolayısıyla sahipleri olarak vardırlar. Araştırmamız ilerledikçe göreceğiz ki, genel olarak, ekonomi sahnesinde görünen karakterler ekonomik ilişkilerin kişileşmesinden başka bir şey değildirler. Ekonomi sahnesindeki karakterler, bu ekonomik ilişkilerin taşıyıcısı olarak birbirleriyle temas kurarlar."[12]

İşgücünün meta olarak pazarda alınıp satılması, işgücünün insanın dışındaki bir *şeymiş* gibi algılanmasının maddi temelidir. İşgücü pazarındaki asıl ilgi odağı, işgücü metaıdır. Böyle olunca işgücü metaının taşıyıcısı olan insan bilinçlerden kayar. Pazarda insanlar birbirlerine, taşıyıcısı oldukları metaa referansla, *şey* muamelesi yaparlar.

İşçi, işbölümünün onu hapsettiği belli bir beceri dalındaki işgücünün satıcısıdır. İşçi, meta ilişkileri sahnesindeki öteki aktörler ile ilişkisini sahibi olduğu beceri maskesinin arkasında ve o maske sayesinde kurar. İşçi-birey, sahneyi, taktığı maskenin sınırladığı açıdan görür. İşbölümünün köleleştirici, tek yönlüleştirici işleyişi, insanın yaşam faaliyetlerini son derece kısıtlı bir alana hapsederek, insanın düşüncesini, ufkunu, ilişkilerini daraltır.

Yaşamın giderek en ince ayrıntısına kadar metalaşmasıyla, insanı insana yem eden kurtlar sofrasının her yanı kaplamasıyla, insani ilişkilerin alanı, sıklığı, derinliği azalmaktadır. İnsan, çekirdek aileye ve dar bir arkadaş çevresine hapsolmaktadır. Bu dar alandaki ilişkiler de meta ilişkilerinin sataşmasına giderek daha çok maruz kalmaktadır.

İnsan dağılıp parçalanmakta, kopuk kopuk an'larda bir görünüp bir kaybolmaktadır. İnsan öteki insanlardan uzaklaşmakta, insanlar arası iletişim

12 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 89.

kopmakta, *birey kendi daracık dünyasında, hapsedildiği kompartımanda yalnızlaşmaktadır.*

4. *İnsanın kendi insan doğasına yabancılaşması*: İnsanı insan kılan, insanın bilinçli faaliyetiyle kendisini ve içinde bulunduğu doğayı değiştirme yeteneğidir. İnsan bu yeteneğini yaşama geçirerek, kendi insan doğasını nesnelleştirmiş olur.

Ne var ki yabancılaşmış emek, insanın kendi insan türünü ve doğayı yeniden üretme kudretini fiile çıkarmasına engeldir. Yabancılaşmış emek, insanın bilinçli yaşam faaliyetini, insanın yalnızca geçim faaliyetine esir ederek sapkınlaştırır. İnsan, yaratıcı faaliyetini insana özgü amaçlar doğrultusunda kullanamadığı için, kendi insan doğasına yabancılaşır:

> "Hayvan kendi yaşam faaliyeti ile doğrudan doğruya özdeştir. Hayvan kendisini kendi yaşam faaliyetinden ayrı görmez. Hayvan *kendi yaşam faaliyetidir*. İnsan ise kendi yaşam faaliyetini kendi irade ve bilincinin nesnesi durumuna getirir. İnsanın bilinçli yaşam faaliyeti vardır. Bu belirleme, insanın doğrudan doğruya bütünleştiği bir belirleme değildir. Bilinçli yaşam faaliyeti, insanı hayvansal yaşam faaliyetinden derhal ayırır. İşte tam da bundan ötürü, insan *(hayvanlardan ayrı–YZ)* bir canlı türüdür. Ya da insan *(hayvanlardan ayrı–YZ)* bir canlı türü olduğu için bilinçli bir varlıktır, yani kendi yaşamı kendisi için bir nesnedir. Sırf bu nedenle insanın faaliyeti özgür faaliyettir. Yabancılaşmış emek bu ilişkiyi tersine çevirir. Öyle ki, insan, bilinçli bir varlık olduğu için, kendi yaşam faaliyetini, kendi *esas varlığını varoluşunun* sadece bir aracı haline getirir. *(Yabancılaşmış emek, insanın bilinçli yaşam faaliyetinin insanın yalnızca biyolojik varlığını sürdürmeye kilitlenmesi anlamına gelir.–YZ)*
>
> İnsan, pratik faaliyetiyle bir *nesneler dünyası* yaratarak, inorganik dünya *üstünde çalışarak* bilinçli bir canlı türü olduğunu, yani insan türünü kendi esas varlığı ile bir tutan ya da kendisini türüne ait olarak gören bir varlık olduğunu kanıtlar. Gerçi hayvanlar da üretir. Arı, kunduz, karınca gibileri kendilerine yuva, barınak kurar. Ama hayvan sadece kendisi ya da yavruları için acilen gerekenleri üretir. Hayvanın üretimi tek yanlıdır, oysa insanın üretimi evrenseldir. Hayvan acil fiziksel ihtiyaçların dayatmasıyla üretir. İnsan ise fiziksel ihtiyaçlardan özgür olduğunda da üretir ve asıl üretimini ancak fiziksel ihtiyaçlardan özgürleştiğinde yapar. Hayvan sadece kendi-

sini üretir, oysa insan tüm doğayı yeniden üretir. Hayvanın ürünü doğrudan doğruya kendi fiziksel bedenine ait olur. Oysa insan kendi ürünü ile özgürce karşı karşıya gelir. Hayvan sadece kendi türünün standart ve ihtiyaçlarına göre nesneleri biçimlendirir. Oysa insan, her türün standartlarına göre üretmeyi ve her nesneye o nesnenin kendi iç doğasının standartlarını uygulamayı bilir. Demek ki insan, aynı zamanda güzellik yasalarına göre de üretir.

O halde insanın *(hayvanlardan ayrı–YZ) bir türsel varlık* olduğunu gerçekten kanıtlaması, tam da nesnel dünya üstündeki çalışmasıyla olur. Bu üretim onun aktif türsel yaşamıdır. Bu üretim sayesinde doğa, *onun* yapıtı ve onun gerçekliği olarak görünür. Bu nedenle insan emeğinin amacı *insanın türsel yaşamının nesnelleşmesidir*: Çünkü insan, kendisini sadece entelektüel olarak bilinçte değil, fakat aynı zamanda aktif olarak, fiilen de üretir. Böylece kendi yaratmış olduğu dünyada kendisini görür. Demek ki, yabancılaşmış emek, insandan üretimin amacını çekip alırken, ondan *türsel yaşamını*, insan türünün bir üyesi olarak onun gerçek nesnelliğini de koparıp alır."[13]

Yabancılaşmış Emeğin Teorisi: Ekonomi Politik

Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden ayrılması, insan ile doğa arasındaki alışverişi sağlayan emek faaliyetini insana yabancı bir faaliyet haline getirmiştir. Bu yabancılaşmış emek faaliyeti, işbölümü, mülkiyet, mübadele, meta, mübadele değeri, para gibi insana aykırı toplumsal ilişki biçimleri, yani tersine dönmüş bir dünya yaratmaktadır. İçinde bulunduğumuz dünya öylesine akıl dışıdır ki, insanların kendi faaliyetleri insanların karşısına insandan bağımsız toplumsal olgular olarak çıkmakta ve dönüp insanları tahakküm altına almaktadır.

Marks, ücretli emek-sermaye toplumunda bireylerin kendi faaliyetleriyle yarattıkları yabancılaşmış ilişkilerin tahakkümü altında olduklarını şöyle ifade eder:

"*Kişilere* bağımlılık ilişkilerinden *(kapitalizm öncesi ilişkilerden–YZ)* farklı olarak, *nesnelere* bağımlılık ilişkileri *(kapitalizmdeki ilişkiler–YZ)* şöyle karakterize edilirler: Bireyler eskiden birbirlerine

13 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 73–74.

bağımlı iken, şimdi artık soyutlamaların tahakkümü altındadırlar. (Bu *nesnelere* bağımlılık ilişkisi, toplumsal ilişkilerin bireylerden bağımsızlaşıp görünürde bağımsız olan bireyin karşısına çıkmasından başka bir şey değildir. Yani bireylerin karşılıklı üretim ilişkilerinin kendilerinin dışında ve kendilerine karşı bağımsızlaşması.) Soyutlama ya da idea ise, bireyin hakimi ve efendisi olan bu maddi ilişkilerin teorik ifadesinden başka bir şey değildir."[14]

Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda kişilere bağımlılık ilişkisi vardır. Kapitalizm öncesindeki doğrudan üreticiler, topluluk üyesi olarak topluluğun, topluluk egemenlerinin, köle olarak köle sahiplerinin, serf olarak da feodal beylerin boyunduruğu altındadırlar. Kapitalizmde ise doğrudan üreticiler işçi kimliği kazanarak kişilere bağımlılıktan kurtulmuşlardır. Kapitalizmde bireylere hükmeden artık kişiler değil, fakat *nesneleşmiş* kendi toplumsal ilişkileridir.

İnsanların kontrol edemedikleri doğa güçleri, insanlara akıl-sır ermez, mistik olgular olarak görünür. Aynı şekilde, "bireyin hâkimi ve efendisi olan" mülkiyet, mübadele, meta, mübadele değeri, para, piyasa gibi insana aykırı toplumsal ilişkiler de, tıpkı kontrol edilemez doğa güçleri gibi, insanlara akıl-sır ermez, mistik olgular olarak görünür.

"Bireylerin karşılıklı üretim ilişkilerinin kendilerinin dışında ve kendilerine karşı bağımsızlaşması", burjuva toplumunda ekonomi diye ayrı bir faaliyet alanının doğduğunu anlatır. Bu durum, ekonomi politiğin, insan iradesinden bağımsızlaşmış üretim faaliyeti alanının pozitif bilimiymiş gibi görünmesinin temelidir.

Ekonomi politikçi, kendisiyle toplum arasına mesafe koyarak, toplumu dışarıdan gözlemler. Maddi yaşamın üretimi ekonomi denilen ayrı bir alanda cereyan etmektedir. Ekonomi politikçiler, insan faaliyeti niye parçalanmıştır, maddi yaşamın üretimi niye ayrı bir alanda yapılmaktadır diye hiç sorgulamazlar. Mevcut sapkın durumu, yani insan faaliyetinin parçalanmışlığını hiç eleştirmeden veri olarak alırlar.

Ücretli emek-sermaye toplumunda, insana yabancılaşmış faaliyet içinde varlık bulan sadece işçiler değildir. Kapitalistler de aynı yabancılaşma süreci içindedirler. İşçiler ile kapitalistler aynı yabancılaşma sürecinin karşıt uçlarında yer alırlar. Ancak kapitalist, insana aykırı, sapkın düzeni hiç de akıl dışı bulmaz. Çünkü mülk sahibi sınıf, yabancılaşma sürecinde kendi iktidarını, kendi insansı varoluşunun teyidini bulur:

14 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 164.

> "Mülk sahibi sınıf da proletarya sınıfı da insanın kendisinden yabancılaşmasının aynısını sergiler. Fakat mülk sahibi sınıf bu yabancılaşmada kendisini huzurlu ve güçlenmiş hisseder. Mülk sahibi sınıf yabancılaşmayı *kendi iktidarı* olarak görür ve yabancılaşmada insanın varoluşunun dış görünüşünü bulur. Proletarya sınıfı yabancılaşmada kendisini yok edilmiş hisseder. Proletarya yabancılaşmada kendisinin iktidarsızlığını ve gayri insani varoluş gerçeğini görür."[15]

İnsana yabancılaşmış faaliyet mülk sahibi sınıfın iktidarını teyit eden faaliyettir. Dolayısıyla yabancılaşmış faaliyeti *hiç sorgulamaksızın, pozitifinden* okuyan ekonomi politikçiler, mülk sahibi sınıfın teorisyenliğini yapmış olurlar.

Mülkiyet, meta, mübadele değeri, para gibi "bireyin hâkimi ve efendisi olan" mistik toplumsal olguların şifresi ekonomi politiğin pozitivist bakış açısıyla asla çözülemez. Çünkü pozitivist bakış, toplumu bir muammaya çeviren bu mistik maddi olguları hiç sorgulamaz. Pozitif bilimci yaklaşım, mistik toplumsal olguları ebedi gerçeklermişçesine olduğu gibi kabul eder. Pozitif bilimci yaklaşım, mistik toplumsal ilişkilerin "akla uygun" teorisini yaparak, o insana aykırı ilişkileri insanlara doğalmış gibi göstermeye çalışır. Tersine dönmüş dünyayı pozitifinden okuyan ekonomi politik, böylece tersine dönmüş dünyanın yeniden üretilmesine hizmet eder.

Marks'a göre mevcut baş aşağı dünya, insan doğasına aykırıdır, sapkındır, akıl dışıdır. Bu akıl dışı dünyanın akla uygun teorisi, yani bilimi yapılamaz. Bilim ele aldığı olguları, olayları, süreçleri analiz ederek onların akla uygun, mantıklı bir teorik açıklamasını yapmaya çalışır. Kendisi akıl dışı olan sapkın faaliyetin akla uygun teorisini, yani bilimini yapma girişimi boşunadır. İnsana aykırı toplumsal ilişki biçimlerini yaratan sapkın faaliyet hakkında yapılabilecek tek akla uygun faaliyet, bu sapkınlığa karşı eleştirel, devrimci, kurucu mücadele yürütmektir. Çünkü ancak böyle bir mücadele sayesindedir ki, tersine dönmüş dünya tekrar tersine döndürülerek akla uydurulabilir, yani insanileştirilebilir.

Ekonomi politik, akıl dışı dünyanın akla uygun teorisini yapmaya çalışır. Bu "bilim", ancak, yabancılaşmış faaliyette "kendi iktidarını" bulanlara hitap eder. Çünkü yabancılaşmış faaliyette "kendisini huzurlu ve güçlenmiş" hissedenlere, kendi faaliyetleri ve faaliyetlerinin ortaya çıkardığı tersine dönmüş dünya doğalmış, başka türlü olamazmış gibi gelir.

---

15 K. Marks, "Proudhon - Eleştirel Yorum No: 2", *Kutsal Aile*, Eylül Kasım 1844, *METY*, İng., c. 4, s. 36.

Marksist eleştiri, eleştirdiği argümanın, belli tarihsel koşullarda ortaya çıkan belli bir toplumsal faaliyetin teorik ifadesi olduğunu kabul eder. Ancak belli tarihsel koşullarda ortaya çıkan faaliyetin kendisi, "bu durumun inkârını ve kaçınılmaz çöküşünü içinde barındırır".

Faaliyetin mevcut durumunu pozitifinden okuyan teori, mevcut durumun sadece pozitif yanını açıklar. Mevcut durumu sadece pozitifinden okuyan teori, mevcut durumun "anlık varlığını" değişmezmiş gibi kabul eder. Mevcut durumu sadece pozitifinden okuyan teori, mevcut durumun "geçici doğası"nı, mevcut durumun "inkârını ve kaçınılmaz çöküşünü" açıklayamaz.

Mevcut durumun inkârı ancak negatif diyalektikle okunabilir. Marks'ın eleştirisinin dayandığı diyalektik, "hiçbir şeyin dayatılmasına izin vermez, özünde eleştirici ve devrimcidir":

> "Diyalektik, bir yandan şeylerin mevcut durumunu pozitifinden tanıyıp kavrar, bir yandan da bu durumun inkârını ve kaçınılmaz çöküşünü içinde barındırır. Çünkü diyalektik, tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçimi akışkan bir hareket içinde görür. Bu nedenle onun geçici doğasını, onun anlık varlığından daha az olmamak üzere hesaba katar. Çünkü hiçbir şeyin dayatılmasına izin vermez, özünde eleştirici ve devrimcidir."[16]

Marks, Adam Smith'lerin, David Ricardo'ların yazdığı ekonomi politiğin geneline teorik olarak yanlış dememiştir. Ekonomi politikçi, insan faaliyetini mevcut sapkın haliyle, fetiş biçimler halinde, yani mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye biçiminde algılar. Ekonomi politikçiye göre bu fetiş biçimler doğaldır, kalıcıdır.

Marks'ın ekonomi politikçilere yönelttiği eleştiri, fetiş biçimlerin yanlış bir teorik analizini yaptıkları yönünde değil, fakat bu fetiş biçimleri niye sorgulamadıkları, bu fetiş biçimleri yaratan yabancılaşmış emeği niye hedef almadıkları yönündedir. Marks, pozitivist çarpıtmanın ima ettiğinin tersine, ekonomi politiğin "doğrusunu" yazmaya kalkışmamıştır. Marks'ın yaptığı, "Marksist ekonomi politik" yazmak değil, fakat *ekonomi politiğin dokunulmaz saydığı temel varsayımları eleştirmektir.*

Marks ekonomi politiği eleştirirken, ekonomi politikçilerin sınıfsal bakışları gereği açıklamaya cesaret edemedikleri olguları, örneğin sömürüyü, kâr oranının düşüşünü bilimsel olarak açıklamıştır.

16 K. Marks, "Almanca İkinci Baskıya Sonsöz", 24 Ocak 1873, *Kapital*, İng., c. 1, s. 29.

"Bilimsel" sıfatı, söylenenlerin ille de belli bir bilime ait olduğu anlamına gelmez. "Bilimsel" sıfatı, ileri sürülen açıklamaların akli delillere dayandığına, mantıksal tutarlılığı olduğuna işaret eder. Bu anlamda Marks, sermayenin bilimsel çözümlemesini Ricardo'lardan daha iyi yapmıştır.

Ancak, Marks'ın ekonomi politiği geliştirmiş olması, onun işçi sınıfı ekonomi politiği diye bir saçmalığı yaratmaya kalkıştığı anlamına gelmez. Marks'ın bu teorik çalışmaları, asıl hedefine gidebilmek için geçmesi gereken zihinsel yolları inşa etme amacına yöneliktir. Marks'ın asıl hedefi, *ekonomi politiğin temel varsayımlarına saldırarak*, ekonomi politiğin teorisini yaptığı toplumsal cinnet halini teşhir etmektir.

Her eleştirinin dayandığı belli bir ölçüt, belli bir bakış açısı vardır. Marks'ın ekonomi politiği eleştirisinin hareket noktası, "insan toplumu ya da toplumsal insanlıktır":

> "10. Eski materyalizmin *(Feuerbach'ın da dâhil olduğu eski materyalizmin–YZ)* bakış açısı, sivil toplumdur. Yeni materyalizmin bakış açısı ise insan toplumu ya da toplumsal insanlıktır."[17]

Sivil toplum, yalıtık bireylerin sapkın faaliyetinden oluşan toplumdur, ücretli emek-sermaye toplumudur. Sivil toplum sahici insan ilişkileri toplumu değildir. Ekonomi politik, insana aykırı ilişkiler toplumu demek olan sivil toplumun teorik ifadesidir. Ekonomi politik mülkiyeti, mübadeleyi, metaı, değeri, parayı, faizi, ücretli emeği, sermayeyi, yani yabancılaşmış emeğin çeşitli tezahürlerini kendi bilimsel disiplininin sorgulanamaz kabulleri olarak alır. Bu sapkın ilişkilerin olmadığı sahici insanlık toplumu ekonomi politiğin ufkuna girmez.

Marksist eleştirinin hareket noktası sahici insan toplumu, yani toplumsal insanlıktır. Öyle olduğu içindir ki, sivil toplumu kutsallaştıran ekonomi politiği açığa düşürür. Marksist eleştiri, ekonomi politiğin kutsal kabullerine taarruz ederek, düşünceyi ekonomi politiğin ufkunun ötesine götürür. Marksist eleştiri, ekonomi politiğin teorisini yaptığı maddi işleyişlerin ancak burjuva düzende geçerli olduğunu ve bu işleyişlerin berhava edilmesinin maddi temellerinin yine aynı burjuva düzen içinde hazırlanmakta olduğunu gösterir.

İnsana yabancılaşmış emek kendisini *fetişleşmiş toplumsal biçimler* olarak, yani mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, fiyat, ücretli emek, sermaye olarak gösterir. Marks'ın ekonomi politik eleştirisi, zorunlu olarak,

17 K. Marks, "Feuerbach Üzerine Tezler", (Orijinal), İkbahar 1845, *Alman İdeolojisi*, İng., haz. C. J. Arthurs, s. 123.

bu fetiş biçimlerin teorik analizinden hareket eder. Marks fetiş biçimlerin teorik analizinden hareketle, o fetişleşmiş toplumsal ilişki biçimlerini yaratan sapkın faaliyeti açığa vurmaya çalışır.

Marks, ekonomi politik eleştirisine, ekonomi politiğin kendi dilini, kendi önvarsayımlarını sureta kabullenerek başlar:

> "Ekonomi politiğin öncüllerinden yola çıktık. Onun dilini ve yasalarını kabullendik. Özel mülkiyeti, yani emek, sermaye ve toprağın ayrılmasını, ücret, sermaye kârı ve toprak rantının ayrılmasını önvarsaydık. Aynı şekilde, işbölümünü, rekabeti, mübadele değeri kavramını vb. önvarsaydık. Ekonomi politiğin kendisinden yola çıkarak, onun kendi terimlerini kullanarak ..."[18]

Marks, ekonomi politiğin kendi dilini kullanarak, bir bakıma kendisini ekonomi politikçi yerine koyarak, ekonomi politiğin argümanlarını tartışır. Marks, ekonomi politiğin argümanlarını mantıksal iflâs noktalarına kadar götürerek, onların ancak belli tarihsel koşullarda ileri sürülebileceğini, yani bu argümanların tarihsel olarak geçiciliğini ortaya çıkarır.

Marks, ekonomi politiğin kullandığı kavramları teşrih masasına yatırır. Bu kavramları parçalayıp analiz ederek, her bir kavramın teorik ifadesi olduğu ekonomik ilişkiyi mistik örtülerinden soyundurur. Ekonomik ilişkiler mistik örtülerinden soyundurulunca hepsinin aslında yabancılaşmış emeğin çeşitli momentleri olduğu ortaya çıkar. O halde ekonomi politiğin bütün yaptığı, "yabancılaşmış emeğin yasalarını formüle etmekten ibaret"tir:

> "Ekonomi politik üretimin gerçek ruhu olarak emekten yola çıkar. Ama emeğe hiçbir şey vermez, her şeyi özel mülkiyete verir... Bu açık çelişkinin, aslında, *yabancılaşmış emeğin* kendi kendisi ile çelişkisi olduğunu ve ekonomi politiğin yabancılaşmış emeğin yasalarını formüle etmekten ibaret olduğunu anlıyoruz...
>
> *Dışlaşmış, yabancılaşmış emek* kavramından, *analiz* yoluyla *özel mülkiyet* kavramına nasıl vardıysak, aynı şekilde, bu iki faktörün *(yabancılaşmış emek ile özel mülkiyetin–YZ)* yardımıyla, ekonomi politiğin bütün *kategorilerini* geliştirebiliriz. Bu kategorilerin her birinin –örneğin ticaret, rekabet, sermaye ve paranın– bu ilk oluşturucuların *(yabancılaşmış emek ile özel mülkiyetin–YZ) partiküler ve gelişmiş ifadesinden* başka bir şey olmadığını göreceğiz."[19]

18 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 66.
19 K. Marks, *Agy.*., s. 78–79.

Ekonomi politikçilere göre, ücretli emek-sermaye ilişkisi üretim faaliyetinin tarih boyunca gelişerek ulaştığı nihai biçimdir. Ekonomi politik bu toplumsal biçimi tahlil eder ama sınıfsal bakışı yüzünden bu insana aykırı ilişkilerin niye doğduğunu hiç araştırmaz:

> "Ekonomi politik, aslında, değer ve değer büyüklüğünü eksik de olsa tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında neyin yattığını açığa çıkarmıştır. Ama emeğin niye onun ürününün değeri ile ve emek zamanının niye bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu bir kez olsun sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından denetimi *(komünal toplum–YZ)* yerine, üretim sürecinin insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait *(burjuva topluma ait–YZ)* ... bu formüller, burjuva anlayışa, doğanın tıpkı üretken emek gibi dayattığı apaçık bir zorunluluk olarak görünür."[20]

Eğer ekonomi politik, "emeğin niye onun ürününün değeri ile ve emek zamanının niye bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği" sorusunu araştırmaya kalkışsaydı, kullandığı bütün kavramların aslında, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının ayrılığından doğan ekonomik ilişkilerin teorik ifadeleri olduğunu teslim etmek zorunda kalırdı. Böylece mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi kavramların "üretim sürecinin insan tarafından denetimi yerine, üretim sürecinin insana egemen olduğu" burjuva topluma ait formüller olduğu ortaya çıkardı.

Bu sonuç, ekonomi politiğin, "üretim sürecinin insan tarafından denetimi" durumunu, yani doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birliği durumunu kapsamadığını açık ederdi. O zaman, ekonomi politiğin *tarihsel olarak geçici* karakteri ortaya çıkardı. Böylece, ekonomi politiğin kalıcılık iddiası, yani insanlığın nihai durumunun bilimi olduğu iddiası bir anda çökerdi.

Burjuva anlayışa göre, mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi sapkın ilişki biçimleri, açıklanmaya muhtaç tuhaflıklar değil, fakat "doğanın ... dayattığı apaçık bir zorunluluk"tur. Ekonomi politikçiler, bu insana aykırı durumları doğal olarak kabul edip bu kategorilerden rasyonel bir sistem yaratmaya çalışmışlardır. Marks, bu kategorilerin gerçekte saçmalık, maskaralık olduğuna işaret ederek şöyle demiştir:

> "Burjuva ekonomisinin kategorileri böylesine saçma biçimlerden oluşmuştur. Bunlar, tarihsel olarak belirlenmiş belirli bir üretim tar-

20 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 84.

zının koşul ve ilişkilerini, meta üretimini, toplumsal olarak geçerli diye ifade eden düşünce biçimleridir. Metaların bütün gizemi, emek ürünlerinin meta biçimini aldığı sürece çevresini saran sihir ve büyücülük, öteki üretim biçimlerine geçilir geçilmez, bu yüzden yok olur."[21]

Marks, ekonomi politiğin dayandığı temel kabullerin tamamen burjuvazinin sınıfsal bakış açısını yansıttığını şöyle anlatır:

"Ekonomi politik özel mülkiyet olgusundan yola çıkar. Özel mülkiyetin ne olduğunu bize açıklamaz. Özel mülkiyetin fiilen içinden geçtiği *maddi* süreci genel ve soyut formüllerle dile getirir. Daha sonra da bu formülleri *yasa* yerine koyar. Bu yasaları *anlamaz*, yani bu yasaların özel mülkiyetin doğasından nasıl çıktığını göstermez. Ekonomi politik, emek ile sermayenin, sermaye ile toprağın ayrılma nedeni üzerine hiçbir açıklama getirmez. Ekonomi politik, örneğin ücretin kâr ile ilişkisini tanımlarken, sonul amaç olarak kapitalistlerin çıkarını alır, yani açıklaması gerekeni daha baştan verili sayar."[22]

"Ekonomi politik, ... sonul amaç olarak kapitalistlerin çıkarını alır." O halde ekonomi politik, sınıfsal bir bilimdir, burjuvazinin bilimidir, burjuva çağına özgü bir bilimdir.

Ekonomi politiğin teorisini yaptığı insana yabancılaşmış faaliyete karşı yığınların eleştirel, devrimci, kurucu mücadelesi yükseldiği ölçüde ekonomi politik bilim olmaktan çıkmaya ve geçersizleşmeye başlar:

"Ekonomi politik burjuva ufkun sınırları içinde kaldığı kadarıyla bir bilim olarak kalabilir. Yani kapitalist düzen, toplumsal üretimin evriminin içinden geçmekte bulunduğu tarihsel evre olmak yerine, toplumsal üretimin mutlak nihai biçimi olarak görüldüğü kadarıyla ekonomi politik bir bilim olarak kalabilir. Ekonomi politiğin bu şekilde bir bilim olarak kalabilmesi ancak sınıf mücadelesi su yüzüne çıkmadığı ya da kendisini ancak münferit ve tek tük olaylarla ortaya koyduğu sürece mümkündür."[23]

21 K. Marks, "Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı", *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 80–81.
22 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 66.
23 K. Marks, "Almanca İkinci Baskıya Sonsöz", 24 Ocak 1873, *Kapital*, İng., c. 1, s. 24.

Üretici Güçler – Üretim İlişkileri

İnsan-doğa alışverişini sağlayan emek faaliyetidir. İnsan emek süreci içinde kendi zihinsel, fiziksel güçlerini ve doğa güçlerini harekete geçirir. İnsanın emek harcarken harekete geçirdiği bu güçlere, *emeğin üretici güçleri* denir.

Ekonomi politik emeğin üretici güçlerini ikiye ayırarak inceler:

1. *Doğrudan üreticiler* (insan faktörü): Doğrudan üretici, içinde yer aldığı ekonomik ilişkiye göre köle, serf, zanaatçı, tarım emekçisi, işçi adlarını alır.

2. *Üretim araçları* (maddi faktör): Üretim araçları da kendi içinde ikiye ayrılır. *Emek araçları*: Alet-edevat, makineler, bilgisayarlar, binalar, araziler. *Emek nesneleri*: Doğadan emek harcanarak alınan hammaddeler ya da başka üretim birimlerinden gelen işlenmiş maddeler.

Ekonomi politik, üretici güçlere üretim ilişkileri elbisesi giydirerek toplumun ekonomik temelini elde eder. Daha sonra bu ekonomik temel üstüne toplumsal üstyapı ekleyerek, köleci, feodal, kapitalist diye toplum tipleri sıralar.

Üretici güçler, insan faktörüyle ve maddi faktörleriyle, birbirini izleyen kuşakların faaliyeti tarafından tarihsel-toplumsal süreç içinde yaratılagelmektir:

> "Her üretici güç, edinilmiş bir güçtür, insanların daha önceki faaliyetlerinin ürünüdür. Üretici güçler, bundan ötürü, pratikte uygulanmış insan enerjisinin sonucudur."[24]

Emek araçlarını, aletleri, makineleri yaratan insandır. Emek araçları, insanın ulaştığı bilgi ve beceri birikimini maddi varlığında içerir. Doğadaki nesnelerin emek nesnesi olarak üretim sürecinde yer alması da insan emeğinin bir sonucudur.

Doğrudan üreticiyi, yani insanın kendisini de yaratan insandır. Doğrudan üreticinin bilgi ve becerisi, önceki nesillerden devraldığı kadarıyla geçmiş insan emeğinin, kendisinin geliştirdiği kadarıyla da şimdiki insan emeğinin ürünüdür. O halde üretici güçler, bütün unsurlarıyla insan faaliyetinin ürünüdür.

Buraya kadar anlattıklarımız, münhasıran Marksist bir analiz değildir. Buraya kadar anlattıklarımız, çoğu burjuva iktisatçılar tarafından da rahatlıkla kabul edilebilen ekonomi politikçi bir anlatımdır.

24 K. Marks, "P.V. Annenkov'a Mektup", 28 Aralık 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 518.

Ekonomi politikçiler, yukarıdaki analizleri yana yakıla anlatarak Marks'ı anlattıkları izlenimini verirler. Oysa bu pozitivist düzeydeki analizlerde Marks'ın asıl vermek istediği eleştirel, devrimci, kurucu mesaj henüz yoktur. Sadece negatif diyalektiğin patlayarak yükseleceği zihinsel zeminin düzenlenmesi vardır.

Ekonomi politikçilerin "doğrudan üreticiler + üretim araçları = üretici güçler", "üretici güçler + üretim ilişkileri = ekonomik altyapı", "ekonomik altyapı + toplumsal üstyapı = toplum tipi" formülleri gayet "materyalist" görünür. Akla uygunmuş gibi görünen bu formüller, aslında tersine dönmüş dünyanın pozitivist formülleridir. Bunlar yabancılaşmış faaliyetin zihni içeriden çevirip dumura uğratarak oluşturduğu formüllerdir.

Tersine dönmüş dünyada üretim faaliyeti öylesine sapkın, öylesine akıl dışıdır ki, aslında aynı bütünsel üretim sürecinin farklı momentleri olan canlı emek (doğrudan üreticiler) ile ölü emek (üretim araçları) birbirinden koparılarak ayrı ayrı vazedilmiştir.

Marksist eleştiri, mevcut insan faaliyetinin niye parçalı olduğunun sorgulanmasıyla başlar. Marks, ekonomi politiği, canlı emek ile ölü emeği, şimdiki emek faaliyeti ile geçmiş emek faaliyetini, işçiler ile üretim araçlarını birbirinden ayıran akıl dışı koşulları pozitivist formüllerle akla uygunmuş gibi gösterdiği için eleştirir.

Canlı emek ile ölü emeğin birbirinden ayrı olarak vazedilmesi, insanı tahrip etmekte, insana aykırı bir dünya yaratmaktadır. Doğrudan üreticileri üretimin maddi koşullarından koparan süreçler, işçiyi insanlıktan çıkaran, işçiyi köleleştiren tahakküm süreçleridir. Marks'ın asıl sorguladığı budur:

> "Açıklanması gereken ya da tarihsel bir sürecin sonucu olan şey, yaşayan ve aktif insanın *(doğrudan üreticinin–YZ)* doğa ile metabolik alışverişinin *(emek sürecinin–YZ)*, böylece doğayı mülk edinişinin doğal, inorganik koşullarıyla *(üretimin maddi koşullarıyla–YZ) birlik* halinde olması değildir. Açıklanması gereken ya da tarihsel bir sürecin sonucu olan şey, insan varlığının inorganik koşulları ile aktif varlığı arasındaki *ayrılıktır*. Ki bu ayrılık, ancak ücretli emek-sermaye ilişkisinde tam olarak vazedilmiştir."[25]

Marks bu tespitten hareketle yabancılaşmış emek, yabancılaşmış faaliyet teorisini geliştirir.

25 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 489.

Yabancılaşmış emek, doğrudan üreticiye yabancılaşmış, dolayısıyla *başkasınınlaşmış* olan emektir. Yabancılaşmış emek ürünü *başkasının*, yani kapitalistin mülküdür. Üretim araçları da yabancılaşmış emek ürünleri olarak kapitalistin mülküdür. Geçmişteki yabancılaşmış emek faaliyeti, ölü emek olarak üretim araçları kılığında kapitalistin mülkü haline geldiği için şimdiki canlı emek faaliyetine dışarıdan katılıyormuş gibi görünür. Üretim araçları kılığına girmiş olan ölü emek, şimdiki canlı emeğe sanki insandan ayrı bir dünyaya aitmiş gibi görünür.

İnsanlar doğayla boğuşarak geçim araçlarını üretirlerken, aynı zamanda kendi aralarındaki ilişkileri de üretirler. Çünkü, insan-doğa alışverişi de insan-insan ilişkileri de aynı insan faaliyetinin çeşitli momentleridir. İnsan-insan ilişkileri, insanın doğayla mücadelede seferber ettiği üretici güçlerin düzeyiyle sıkı sıkıya bağlıdır:

> "İktisatçı *(ekonomi politikçi–YZ)* Bay Proudhon, insanların kumaş, keten ya da ipekli maddeleri belirli üretim ilişkileri içinde ürettiklerini çok iyi kavrıyor. Ama onun kavrayamadığı şey, bu belirli toplumsal ilişkilerin tıpkı keten bezi üretir gibi insanlar tarafından üretildiğidir.
>
> Toplumsal ilişkiler üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanlar yeni üretici güçler edinerek, üretim tarzlarını değiştirirler. Ve üretim tarzlarını değiştirerek, yani yaşamlarını kazanma tarzını değiştirerek de bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler.
>
> El değirmeni size feodal beyli toplumu, buharlı değirmen ise endüstriyel kapitalistli toplumu verir.
>
> Maddi üretkenliklerine uygun olarak toplumsal ilişkilerini kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler. Bu düşünce ve kategoriler, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi ölümlüdürler. Bunlar *tarihsel ve geçici ürünlerdir.*
>
> Üretici güçlerde sürekli büyüme, toplumsal ilişkilerde sürekli yok olma, düşüncelerde sürekli oluşma hareketi vardır."[26]

Üretim ilişkileri ya da ekonomik ilişkiler, insanların maddi yaşamlarını üretirlerken birbirleriyle girdikleri ilişkilerdir. Üretim ilişkileri, üretimin koşullarına sahiplik tarzının mantıksal sonucu olarak ortaya çıkar.

---

26 K. Marks, "Felsefenin Sefaleti", 1847, *METY*, İng., c. 6, s. 165.

Üretim ilişkileri, üretici güçlerin içinde örgütlendiği toplumsal biçimdir. Üretici güçlerin gelişme düzeyi kendisini üretim ilişkilerinde dışa vurur. Üretici güçler geliştikçe, ona uygun olarak üretim ilişkileri de değişir.

Ekonomi politikteki üretici güçler ile üretim ilişkileri ayrımı, insan faaliyetinin parçalanmışlığını yansıtır. Marks'ın ekonomi politiğin şablonunu kullanarak üretici güçler ile üretim ilişkilerini analiz etmiş olması, bu parçalı halin kalıcılığını kabullendiği anlamına gelmez. Marks ekonomi politiğin dilini ödünç alarak, ekonomi politiğin akıl yürütmesini sureta izleyerek, bu dilin ve akıl yürütmenin kofluğunu, ekonomi politiğin aslında akla ziyan, sapkın ilişkileri gizlemeye yaradığını açığa vurmak istemiştir.

> "Maddi üretkenliklerine uygun olarak toplumsal ilişkilerini kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler. Bu düşünce ve kategoriler, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi ölümlüdürler. Bunlar *tarihsel ve geçici ürünlerdir*."

Ekonomi politik, mülkiyet, meta, mübadele, mübadele değeri, para, piyasa, ücretli emek, sermaye gibi sapkınlıklara sanki doğanın verisiymiş misali bir nesnellik bahşeder. Oysa insanlar arasındaki bu ilişkiler, doğanın değil, fakat insana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı "nesnellik"lerdir.

Ekonomi politiğin, nesnellik bahşettiği ilişkiler tarihsel olarak geçicidir. Dolayısıyla, o mistik ilişkilerin zihne akışı olarak beliren mistik kavramlar da tarihsel olarak geçicidir. Ekonomi politikçiler hiç şorgulamadan kabul ettikleri bu gibi "*tarihsel ve geçici*" kavramlarla işlem yaparak "ekonomik ve toplumsal yasalar"ı keşfetmeye ve onların işleyişini açıklamaya çalışırlar.

Bu "bilimsel", daha doğrusu sınıfsal gayretlerin hiç sözünü etmeyerek gözlerden gizlediği gerçek şudur: İnsanların karşısına doğa yasalarıymışçasına çıkan ekonomik ve toplumsal yasalar, aslında, insanları tahakküm altına alan sapkın ilişkilerin işleyişinin teorik ifadelerinden başka bir şey değildir.

Ekonomi politikçinin "materyalist" zihniyetine göre toplum, fabrikalar, makineler, yollar, şehirler, köyler, sivil toplum kurumları, hukuk, devlet aygıtları ile onlara "insan faktörü" olarak eklenen insanlardan oluşur. Oysa toplum, insanlar içine girip şeklini alınca tamamlanan bir yapılar manzumesi değildir.

Toplum, insanların karşılıklı faaliyetlerinden oluşur. Evet, insan faaliyeti zamanla belli biçimlere, belli tarzlara oturarak "istikrarlı" bir yapıyı

ortaya çıkarır. Ancak Marks'ın yaptığı, o yapıların sosyolojik teorisi değil, fakat o yapıları ortadan kaldıracak olan eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin teorisidir.

Ekonomi politikçi zihniyet, Marks'ı, mevcut "istikrarlı" yapıların teorisini yapmış gibi göstererek sosyolojik bir çerçeveye hapsetmeye çalışır. Ekonomi politikçi zihniyet, sosyalizmi, bugünkü yapıların, bugünkü insana aykırı toplumsal ilişki biçimlerinin "rasyonel" bir yeniden düzenlemesiymiş gibi takdim eder.

"Reel sosyalizm"in resmi ideolojisi, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden ayrılığının yeniden üretildiği düzenin, devlet aygıtlarının işçi sınıfını tahakküm altında tuttuğu kumanda ekonomisinin sosyalizm olduğunu iddia etmiştir. Resmi ideoloji, bu iddiayı desteklemek için, sosyalizm teorisinin içine devleti, metaı, mübadele değerini, pazarı sokan ekonomi politik teorileri geliştirmiştir.

Marks'ın sosyalizm teorisi, bugünkü insana aykırı ilişkilerin "rasyonel" bir yeniden düzenlemesi üstüne değil, fakat bugünkü tersine dönmüş dünyanın eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleyle inkâr edilip "tersyüz" edilmesi üstüne kuruludur.

Yabancılaşmış, parçalanmış insan faaliyeti ortadan kaldırılınca binlerce yıldır insana aykırı mecrada gelişegelen insan faaliyeti, mistik toplumsal kabuklarından ve bunların mistik zihinsel yansımalarından kurtularak bir bütün halinde insana geri dönecek, böylece sahici insan toplumu ortaya çıkacaktır. İşte o zaman, altyapı-üstyapı gibi, ekonomik-toplumsal yasalar gibi insan faaliyetinin yabancılaşmışlığını, parçalanmışlığını yansıtan soyutlamalar da "tarih öncesi"nde kalacaktır.

İnsanlığın Esas Tarihi

Marksizmin bilimci yorumu, tarihin akışını ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplum olarak kompartımanlara ayran mekanik bir model icat etmiştir.

Mekanik modelin bir ayağı, üretici güçler-üretim ilişkileri analizinin pozitivist yorumuna dayanır. Bir ayağı da Marks'ın "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz"ünde kullandığı temel-üstyapı soyutlamasını ait olduğu fikri zeminden kaydırmaya dayanır. Önce, Marks'ın "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz"ünde ne dediğini okuyalım:

"Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar iradelerinden bağımsız ve vazgeçilmez belirli ilişkilere girerler. *(İnsanların içine girdikleri belirli ilişkiler, yani–YZ)* üretim ilişkileri onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme aşamasına tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin toplamı toplumun ekonomik yapısını, yani gerçek temeli oluştur. Bu gerçek temelin üstünde yasal ve siyasal bir üstyapı yükselir. Bu gerçek temele toplumsal bilincin belirli biçimleri tekabül eder. Maddi yaşamın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecinin genelini koşullar. İnsanların varoluşunu belirleyen insanların bilinçleri değildir. Tam tersine, insanların bilinçlerini belirleyen insanların toplumsal varoluşlarıdır.

Toplumun maddi üretici güçleri, gelişmelerinin belirli bir aşamasında, o zamana dek içinde çalıştıkları mevcut üretim ilişkileriyle ya da –bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan– mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişme biçimleri olmaktan çıkıp onlara ayak bağı olur. İşte o zaman toplumsal devrim çağı başlar. Ekonomik temeldeki değişmeyle o kocaman üstyapının tamamı az ya da çok hızla dönüşüme uğrar...

Kaba hatlarıyla, Asya tipi, antik, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumun ekonomik biçimlenmesindeki ileriye doğru giden çağlar olarak adlandırılabilirler. Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin son antagonist biçimidir... Burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu antagonist çelişkiyi çözüme ulaştırmanın maddi koşullarını da yaratır. Böylece, bu toplumsal biçimlenmeyle insan toplumunun tarih öncesi sona erer."[27]

Mekanik zihniyet, yukarıdaki satırları, insan faaliyetinin geçmişini olduğu kadar geleceğini de anlamamıza yarayacak bir anahtarmış gibi takdim eder.

Oysa Marks'ın yukarıda getirdiği önermeler, bütün zamanlar için geçerli olan önermeler değildir. Yukarıdaki önermeler, insanlığın sadece "tarih öncesi"nde geçerli olan önermelerdir.

Marks'a göre, sosyalist toplumsal devrimle yabancılaşmış faaliyet ortadan kaldırılıp yerine dünya çapında komünal faaliyet getirilince insanlığın esas tarihi başlayacaktır. İnsanlığın esas tarihi açısından, yani komünal

27 K. Marks, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz", Ocak 1859, *MESY*, İng., c. 1, s. 503–504.

insanlık açısından insanlığın yabancılaşmış faaliyet içinde çırpınageldiği çağlar "tarih öncesi"ne aittir.

"Tarih öncesi"nde, faaliyet kendisini yapan insanların kontrolünde değildir. Faaliyet insandan çıkıp vahşileşmiş, kendisine otonom bir alan yaratmıştır. Vahşileşmiş faaliyet, kendi otonom alanından doğru insanları tahakkümü altına almaktadır.

O nedenle insanlar, kendi aralarındaki toplumsal ilişkileri kendi kolektif iradelerine göre düzenleyememektedirler. Tam tersine, vahşileşmiş faaliyetin yarattığı toplumsal ilişkiler, insanlar üstü bir irade kesbetmekte ve dönüp insanların yaşamını düzenlemektedir.

"Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar iradelerinden bağımsız ve vazgeçilmez belirli ilişkilere girerler." Bu, bütün zamanlarda değil, fakat insanların kendi toplumsal ilişkilerini kendi iradelerine göre düzenleyemedikleri "tarih öncesi"nde geçerli olan bir önermedir. İnsanlar kendi toplumsal ilişkilerini kendileri belirleyemedikleri sürece, mevcut ilişkiler insan iradesinden bağımsız ve vazgeçilmez görünür.

"İnsanların varoluşunu belirleyen insanların bilinçleri değildir. Tam tersine, insanların bilinçlerini belirleyen insanların toplumsal varoluşlarıdır." Bu da bütün zamanlar için geçerli olan bir önerme değildir. Bu önerme, sadece yabancılaşmış faaliyetin hükümranlığının sürdüğü "tarih öncesi"nde geçerli olan bir önermedir.

İnsana yabancılaşmış faaliyet, özel mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, piyasa, ücretli emek, sermaye, sınıf, yalıtık birey, sivil toplum, üstyapısal kurumlar, hukuk, siyaset, devlet gibi toplumsal ilişki biçimleri yaratmaktadır. Bu toplumsal varoluş biçimleri zihne akarak sıraladığımız kavramları doğurmakta, yani insanların bilinçlerini belirlemektedir.

"Tarih öncesi"ndeki insanlık, kendi yabancılaşmış faaliyetlerinin yarattığı insana dışsal güçlerin tahakkümü altındadır. Yabancılaşmış faaliyet içindeki insanlar, kendi yarattıkları insana aykırı koşulların verili iradesi dâhilinde kendi cüz'i iradelerini hayata geçirirler. İnsanlara düşen cüz'i irade o kadar zavallıdır ki, insanlar kendilerini ilahi güçlerin, kaderin, dini, askeri, siyasi liderlerin, büyük ekonomik güç biriktirmiş merkezlerin oyuncağı gibi görürler.

Yabancılaşmış faaliyet ortadan kaldırılıp yerine dünya çapında komünal faaliyet getirilince insanlar arasındaki ilişkileri, yabancılaşmış faaliyetin insandan bağımsız, vahşi iradesi değil, fakat insanların kendi komünal iradesi doğrudan düzenleyecektir. İşte o zaman komünal bilinç "dışarıya akarak" insanların varoluşlarını belirlemeye başlayacaktır. İşte o zaman

insanlar arasındaki ilişkiler artık insan iradesinden bağımsız olmayacak, tam tersine insan iradesine tabi olacaktır. İşte ondan sonra insanlığın esas tarihi, yani bilinçli faaliyetin tarihi başlayacaktır.

Yukarıda anlattıklarımızın ışığında, "tarih öncesi" ile henüz başlamamış olan insanlığın gerçek tarihini şöylece ayırabiliriz:

1. "Tarih öncesi"nde insanlar kendi faaliyetlerine değil, fakat insanların kendi faaliyetleri insanlara hükmetmektedir. Aslında özne olması gereken insanlar, kendi faaliyetlerinin adeta nesnesi derekesine düşmüşlerdir. Onun için "tarih öncesi"nin insanları, kendi tarihlerini bir türlü anlayamamakta ve onu yabancı bir güç, bir muamma, bir kader olarak algılamaktadırlar.

2. İnsanlığın gerçek tarihi, doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarıyla birleşerek kendi faaliyetlerini kendi ellerine almalarıyla başlar. Artık komünalleşmiş dolayısıyla özgürleşmiş olan insan, kendi yaşam faaliyetini kendi irade ve bilincinin nesnesi durumuna getirir. Artık faaliyet özgür bilincin dışa vurumudur. Evrensel insanlık, kendi tarihinin artık gerçek anlamda öznesi haline gelmiştir.

Sosyalizmin Ekonomi Politiği Olmaz

Ekonomi politiğin teorisini yaptığı akla ziyan gerçeklik öylesine acaiptir ki, insanların kendi faaliyetleri, tuhaf bir şekilde insanların kontrolünün dışına çıkmakta ve insanları adeta "parmağında oynatan" yabancı, anlaşılamaz, korkutucu, gizemli güçler haline gelmektedir. Nasıl davranacağı, nerden vuracağı önceden bilinemeyen bu esrarengiz güçler, aynen doğa güçleri gibi, insanları oradan oraya savurmaktadır.

Marks'ın ekonomi politik eleştirisi, herkesin günlük faaliyetiyle spontane olarak ürettiği bu akla ziyan gerçekliği sorgular: İnsana yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş insansı bireyler, emek ürünlerini para dedikleri o *şey* ile acaba niye mübadele ederler? Herkes ürettiğini birbirine olanca insan sıcaklığıyla niye karşılıksız vermez? Özel mülkiyet dedikleri niye kutsaldır? Niye "benim malım senin, senin malın benim" değildir? Herkesin niye ayrı çıkarı vardır? Herkes niye birbirinin kuyusunu kazar? İnsanlar niye birbirlerini ve doğayı katlederler? Bu akıl dışı, tuhaf, garip, saçma ilişkiler insanlığa nasıl musallat olmuştur? İnsanlık bu cinnet halinden nasıl kurtulacaktır?

Ekonomi politiğin meşrulaştırmaya çalıştığı insana aykırı ilişkilerin vücuda getirdiği toplum, sahici insan toplumu değil, fakat onun ancak karikatürüdür:

> "İnsan kendisini insan olarak idrak etmedikçe ve bunun sonucu olarak dünyayı insani bir biçimde örgütlemedikçe, bu topluluk yabancılaşma biçimi altında görünür... İnsanın kendisinden yabancılaşmış olduğunu söylemek, bu yabancılaşmış insan toplumunun insanın gerçek topluluğunun, sahici insan türü yaşamının karikatürü olduğunu söylemektir."[28]

Mevcut toplum sahici insan toplumunun sadece bir karikatürü olduğuna göre, acaba bu karikatürden hareketle, sahici insan toplumunun nasıl bir toplum olacağı tahayyül edilebilir mi? Marks'ın ekonomi politiği eleştirerek akla düşürmek istediği tam da budur.

İnsanlık, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının doğal birliğini inkâr edegelen tarihsel sürecin sonunda şimdiki toplum karikatürüne varmıştır. O halde, şimdiki toplum karikatürünü yaratan inkâr inkâr edilseydi, yani doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliği sağlansaydı, acaba nasıl bir toplum ortaya çıkardı? Marks, bu soruya cevaben, yabancılaşmış kabuğu patlatıp özgürce fışkıracak olan sahici insan toplumunu şöyle tasvir eder:

> "Üretimi insan gibi yaptığımızı tasavvur edelim. Her birimiz hem kendisini hem de öteki kişileri iki şekilde tasdik ederdi.
>
> 1. Kendi üretimimde kendi bireyselliğimi, özgül karakterimi nesnelleştirmiş olurdum. Böylece, hem üretim faaliyeti içinde hayatımın bireysel bir tezahürünü tadardım hem de ürettiğim nesneye bakınca kişiliğimin nesnelleştiğini, elle tutulur gözle görülür hale geldiğini, dolayısıyla su götürmez bir kudret olduğunu görmenin bireysel zevkini alırdım.
>
> 2. Benim ürünümü kullanıp yararlanmandan, hem kendi çalışmamla bir insani ihtiyacı karşılamış olmanın –ki bu, insanın esas doğasını nesnelleştirmesi demektir– hem de böylece bir başka insanın esas doğasının ihtiyacını karşılayan bir nesne yaratmış olmanın hazzını duyardım.

28 K. Marks, "James Mill Üstüne Yorumlar", 1844, *METY*, İng., c. 3, s. 217.

3. Senin açından, sen ile insanlık arasında aracılık etmiş olurdum. Bundan ötürü beni, kendi esas doğanın tamamlayıcısı ve kendinin gerekli bir parçası olarak görüp duyumsardın. Böylece kendimi senin kafanda ve gönlünde teyit edilmiş olarak görürdüm.

4. Kendi hayatımın bireysel ifadesinde, senin hayatının sence ifadesini doğrudan yaratırdım. Böylece kendi bireysel faaliyetimde gerçek doğamı, insan doğamı, komünal doğamı teyit edip gerçekleştirmiş olurdum.

Üretimlerimiz esas doğamızı yansıtan aynalar gibidir. Dahası bu ilişki karşılıklıdır. Benim tarafımda ne oluyorsa senin tarafında da aynısı olurdu.

Şimdi varsayımımızdaki çeşitli faktörlere bakalım:

Çalışmak yaşamın özgür dışa vurumu, dolayısıyla hayatı doyarak yaşamak olurdu. Oysa özel mülkiyet koşullarında çalışmak yaşamdan yabancılaşmaktır. Çünkü yaşamak için *(biyolojik varlığımı sürdürmek için–YZ)*, yaşama araçlarını elde etmek için çalışırım. O halde çalışmam benim hayatım değildir.

İkincisi, emeğim benim bireysel yaşamımın tasdik edilmesi olduğuna göre, bireyselliğimin özgül doğası benim emeğimde doğrulanmış olurdu. O halde emek gerçek, aktif nitelik olurdu. Oysa özel mülkiyet koşullarında benim bireyselliğim öylesine yabancılaşmıştır ki, bu faaliyet bana nefret ettiğim bir işkence gibi gelir. Emek gerçek bir faaliyetten çok onun bir görüntüsüdür. Ayrıca emek faaliyeti içsel, esas bir ihtiyaçtan değil, fakat dışsal, rastgele ihtiyaçlardan bana dayatılmış, zoraki faaliyettir.

Benim emeğim ne ise nesnede ancak öyle görünebilir. Emeğim, doğasında olmayan bir şey olarak nesnede görünemez. Bundan ötürü, benim emeğim ancak kendimi kaybettiğimin, kudretsizliğimin ifadesi olarak –ki bu, nesnel, duyularla algılanabilir, apaçık ve her türlü şüpheden uzaktır– nesnede görünebilir."[29]

Marks'a göre doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliği sağlanınca, yani yabancılaşmış emek ortadan kaldırılınca üretimin *insan gibi* yapılmasının koşulları doğar. Üretimin insana layık koşullarda yapıldığı toplum sahici insan toplumudur, komünal toplumdur.

29 K. Marks, "James Mill Üstüne Yorumlar", 1844, *METY*, İng., c. 3, s. 227–228.

Bu toplumu özgürce birleşmiş toplumsal bireylerin komünal, evrensel, saydam faaliyeti oluşturur. Komünist (sosyalist) toplumda insan faaliyeti bir bütün olarak insana geri dönmüş olduğu için, insan faaliyetinin geçmişteki parçalı halinin dışa vurumu olan ekonomi, siyaset, devlet alanları eriyip gitmiştir.

İnsan faaliyetinin parçalı, sapkın, mistik biçimlerden kurtularak saydam bir bütüne erdiği sosyalist toplumun ekonomi politiği olmaz. Sosyalizmin ekonomi politiği üstüne yazılmış kitaplar, aslında, "reel sosyalizm" aldatmacasında ekonomi ve siyaset alanlarının varlıklarını koruduğunun, dolayısıyla yabancılaşmış emeğin, onun toplumsal tezahürlerinin yeniden üretildiğinin itirafıdır.

Marksizm bilimdir diye vurgu yapanlar, Marks'ı zımnen burjuvazinin aydınlanma felsefesine bağlarlar. Aydınlanmacıların doğa bilimlerindeki başarılarının bir benzerini, Marks'ın toplum bilimlerinde gösterdiğini düşünürler. Onlara göre Marks, burjuva ekonomi politiğin yanlışlarını düzeltip eksiklerini tamamlayarak "Marksist ekonomi politiği" kurmuştur. Marks'ı aydınlanmacı zihniyetle okuyanlar, Marks'ın ekonomi politik eleştirisini eleştirinin ne olduğunu anlamadan bilimci yaklaşımla yorumladıkları için, ekonomi politikçi bir Marks yaratırlar!

Ekonomi politiğe bilimdir diyenler, bilimi doğa bilimleri ve toplumsal bilimler olarak ikiye ayırırlar. Bu tasnifi yapanlar şöyle düşünürler: Nesnel doğada insan iradesinin dışında gelişen fiziksel, kimyasal, biyolojik olaylar cereyan etmektedir. Doğa bilimleri, insanın kontrolü dışında seyrini sürdürmekte olan bu doğa olaylarının sırrını çözmeye, doğanın yasalarını bulmaya çalışır. Toplumsal bilimler de doğa bilimlerinin doğa için yaptığının aynısını toplum için yapar. Yani toplumsal bilimler, toplumsal süreçlerin yasalarını bulmaya çalışır.

Bu tasnif, doğa yasaları ile toplumsal yasalar arasında şöyle bir mantıksal denge kurar: Doğa bilimleri doğa yasalarını bulmaya çalışır, çünkü doğanın insan iradesinin dışında işleyen yasaları vardır. Toplumsal bilimler de toplumsal yasaları bulmaya çalışır, çünkü toplumun insan iradesinin dışında işleyen yasaları vardır.

Toplum insanların karşılıklı faaliyetlerinden başka bir şey değildir. Eğer yukarıdaki tasnifin ima ettiği ön kabul doğruysa, yani hem faaliyeti insanların kendisi yapıyor hem de bu yapılan faaliyet insan iradesinin dışında gelişiyorsa, burada garip, tuhaf, acaip bir durum var demektir.

Ekonomi politik, insan faaliyetinin insan iradesinin dışında geliştiği bu akıl almaz durumu akla uydurmaya çalışan bir "bilim"dir. Ekonomi poli-

tik, insan faaliyetinin insan iradesinin dışında ve insandan bağımsız olarak geliştiği tarihsel dönemin bilimidir. Başka bir deyişle, ekonomi politik insan faaliyeti insandan bağımsız olduğu sürece geçerlidir.

Yabancılaşmış faaliyet ortadan kaldırılıp yerine komünal faaliyet getirilince insanlar arasındaki ilişkileri, insanların kendi komünal iradesi doğrudan düzenleyecektir. İşte o zaman komünal bilinç "dışarıya akarak" insanların varoluşlarını belirlemeye başlayacaktır. İşte o zaman insanlar arasındaki ilişkiler artık insan iradesinden bağımsız olmayacak, tam tersine insan iradesine tabi olacaktır. İşte ondan sonra insanlığın esas tarihi, yani bilinçli faaliyetin tarihi başlayacaktır.

Sosyalist toplumu yaratan komünal faaliyet komünal iradenin doğrudan tezahürüdür. Komünal bilincin "dışarıya akarak" fiile çıktığı komünal faaliyetin insandan bağımsız, "nesnel" bir işleyişi yoktur. Dolayısıyla, komünal iradenin kontrolü dışında herhangi bir faaliyetin bulunmadığı sosyalist toplumda ekonomi politiğe yer yoktur.

Ekonomi politik, yabancılaşmış emeğin büründüğü mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye biçimlerinin bilimidir. Ekonomi politik, teorik ifadesi olduğu bu cinnet biçimleri gibi tarihsel olarak ölümlüdür. İnsanlığın tarih öncesine ait bu barbarlık ilişkileri ortadan kaldırılıp atıldığı an, ekonomi politiğin konusu gerçek dünyadan silinip gideceği için, ekonomi politik de geçerliliğini yitirecektir. Ondan sonra, simyacıların deneyleri günümüzde nasıl bilim öncesi olarak kabul ediliyorsa, aynı şekilde, ekonomi politik de tarih öncesine ait sayılacaktır. Çağımıza egemen olan bu akıl dışı düzen ortadan kaldırıldıktan sonra, yabancılaşmış emeğin teorik ifadesi olan ekonomi politik, meraklılarınca, insanın insan olma yolunda kendi kendisiyle nasıl boğuştuğunu araştırmak için, örneğin Sümer dilini öğrenir gibi, çivi yazısını söker gibi çalışılacaktır.

Felsefenin Eleştirisi

Metafizik anlayış, gerçekliği, düşünen özne ve üstünde düşünülen nesne olarak ikiye böler, yani özne ile nesneyi birbirinden kopuk olarak ele alır. Hegel bu kopukluğu geliştirdiği özne–nesne diyalektiği ile aştı.

Hegel geliştirdiği diyalektiği burjuva düzeni aklamak için kullandı. Hegel aile, sivil toplum ve devlet arasında akla uygun bir ilişki kurmaya çalıştı. Hegel'e göre aileyi sevgi bir arada tutardı. Birey ailenin geçimini temin etmek için aile çevresinden çıkıp sivil toplumun içine girerdi. Ama ailenin dışındaki sivil toplum ortamında sevgi işe yaramazdı. Çünkü sivil toplum bireysel çıkarların birbiriyle çatıştığı bir alandı.

Hegel'e göre sivil toplum ve onun temeli olan pazar ekonomisi, ilk bakışta bireyin önüne yabancı bir dünya olarak çıkardı. Bu yabancı dünyada bireyler birbirleriyle kıyasıya bir rekabet içindeydiler. Kimsenin gözü kendi çıkarından başkasını görmezdi. O halde, çıkar çatışmasının toplumu yıkıma götürmesini engellemek için devlete ihtiyaç vardı. Yani sivil toplum onu güvenceye alacak olan akılcı devletle tamamlanmalıydı.

Devlet toplumun bütünselliğini temsil ederdi. Devlet, meta sahiplerinin, yani bireylerin eşitliğini, özgürlüğünü ve karşılıklı haklarını korurdu. Birey, kendi haklarının öteki bireylerin de aynı haklara sahip oluşuyla garanti altına alındığını idrak edince kendisini devletin bir yurttaşı olarak görürdü. Böylece birey devletle uzlaşırdı. O zaman bireyin ilk bakıştaki

yabancılaşmış hali, bu sürecin sonunda, devletin bütünselliği içinde inkâr edilmiş olurdu.

Hegel'e göre insanlık tarihi modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte hedefine ulaşmıştır. Artık bundan sonra insanlığın gidebileceği başka bir merhale kalmamıştır. Hegel'deki tarihin sonu tezi ile ekonomi politikteki sermayenin kalıcı olduğu tezi örtüşür. Bundan ötürü Marks, "Hegel'in bakış açısı, modern ekonomi politiğin bakış açısıdır" der.[30]

Hegel'in Muhteşem Keşfi

Marks diyalektik yöntemi, evet, Hegel'den almıştır. Ama bu nasıl bir almaydı, Marks'tan okuyalım:

> "Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, fakat onun tam karşıtıdır. Hegel'e göre insan beyninin yaşam süreci, yani düşünme süreci –ki Hegel bunu 'Fikir' adı altında bağımsız bir özneye bile dönüştürür– gerçek dünyanın yaratıcısıdır. Gerçek dünya, 'Fikir'in sadece dışsal ve görüngüsel biçimidir. Bana göre ise durum tersinedir. Fikir, maddi dünyanın insan zihnine yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir.
>
> Hegel diyalektiğinin mistik yönünü, otuz yıl kadar önce, henüz daha moda olduğu bir sırada eleştirmiştim... Diyalektiğin Hegel'in elinde mistikleşmiş olması, diyalektiğin genel işleyiş biçimini ilk kez Hegel'in kapsamlı ve bilinçli bir tarzda sunduğu gerçeğini örtemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuğun içindeki akla uygun özü keşfetmek istiyorsanız, diyalektiğin tekrar ayakları üstünde doğrultulması gerekir.
>
> Mistikleştirilmiş biçimi ile diyalektik *(Hegel'deki diyalektik–YZ)*, şeylerin mevcut durumunu yüceltip göklere çıkarıyor gibi göründüğünden Almanya'da moda olmuştu. Oysa akla uygun biçimiyle diyalektik, burjuvazi ile onun doktriner profesörlerine bir skandal ve nefret uyandırıcı gibi gelir. Çünkü diyalektik, bir yandan şeylerin mevcut durumunu pozitifinden tanıyıp kavrar, bir yandan da bu durumun inkârını ve kaçınılmaz çöküşünü içinde barındırır. Çünkü diyalektik, tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçimi akışkan bir

30 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 141.

hareket içinde görür. Bu nedenle onun geçici doğasını, onun anlık varlığından daha az olmamak üzere hesaba katar. Çünkü hiçbir şeyin dayatılmasına izin vermez, özünde eleştirici ve devrimcidir."[31]

Hegel'e kadar tarih üstüne kafa yoranlar, tarihin akışını insanın dışındaki doğa olaylarına, doğaüstü güçlere, takdir-i ilâhiye, liderlerin aklına esenlere, kaderin cilvelerine, savaş talihine vb. bağlıyorlardı. Hegel'e kadar tarih kopuk kopuk olaylar dizisi olarak anlatılıyordu. Ama Hegel, geliştirdiği diyalektikle tarihe bütünsellik içinde bakılabileceğini gösterdi.

Hegel'e göre insanın özü "Fikir" idi. Fikir, zihinsel yaratıcı gücün binlerce yıllık gelişiminin bir ürünüydü. Hegel, fikirlerin tarihsel hareketini bütünsel bir çerçeveye oturttu. Hegel'e göre tarihte ortaya çıkmış her fikir, *Mutlak Fikir*'e doğru giden yolda bir aşamaydı. Yani her fikir, Mutlak Fikir'i gerçekleyen bütünsel sürecin bir parçasıydı.

Hegel, bu tespitten hareketle, eleştiri kavramına şöyle bir yorum getirdi: Her fikir, Mutlak Fikir'i gerçekleyen bütünsel sürecin bir aşamasını ifade ettiğine göre, *göreceli olarak* doğrudur. O halde, eleştirilen her argümandaki göreceli doğruyu yakalamak ve buradan hareketle Mutlak Fikir'e doğru ilerlemek gerekir.

Hegel'e göre insan, kendi zihinsel yaratıcı gücünü faaliyette bulunarak "dışarıya çıkarır", yani nesnelleştirirdi. İnsan fikrini nesnelleştirdikçe, yani hayata geçirdikçe, maddi yaşamı dönüştürmekte, böylece doğayı gitgide insanın bir yapıtı haline getirmekteydi. Ancak Hegel, insan faaliyetini "Fikir" dediği gerçek üstü bir gücün türevi olarak görüyordu. Bu mistik anlayışa göre, insan faaliyeti üzerinden maddi dünyayı yaratmakta olan aslında "Fikir"di.

Marks, insanı kendi dışındaki bir Fikir'in vesilesi derekesine düşüren bu mistik kurguyu reddetti. Marks'a göre fikir, maddi gerçekliğin insan zihnine yansıyarak düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildi. Ancak Hegel, fikirlerin gelişimi üzerinden bakarak, mistik sisler arkasında bulanık da olsa bir gerçeği yakalamıştı. Hegel, kendine özgü mistik dille, aslında, tarihi yaratanın peş peşe gelen kuşakların faaliyeti olduğunu söylüyordu. Hegel, kendine özgü mistik yollardan yürüyerek, insan faaliyetinde muhteşem bir yaratıcılık, kuruculuk kudreti olduğunu keşfetmişti.

Marks, Hegel'in mistik anlatımını ayıklayarak, Hegel'in muhteşem keşfini ortaya çıkardı: *İnsan tarihsel süreç içinde kendi faaliyetiyle kendisini ve parçası olduğu nesnel dünyayı yaratagelmektedir.*

31 K. Marks, "Almanca İkinci Baskıya Sonsöz", 24 Ocak 1873, *Kapital*, İng., c. 1, s. 29.

Hegel, "şeylerin mevcut durumunu"na, yani faaliyetin mevcut sapkın haline, insana aykırı toplumsal ilişki biçimlerine takılıp kalmıştı. İnsana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı toplumsal olgular mistik olduğu için, Hegel'in diyalektiği de mistikleşmişti. Hegel diyalektiği, faaliyetin mevcut sapkın halini inkâr eden bir unsur içermediği için muhafazakârdı.

Marks, Hegel'in elinde mistikleşmiş olan diyalektiğin akla uygun özünü şu önermelerde açığa çıkardı: İnsan faaliyeti tarihsel bir akış içinde ortaya çıktığına göre, faaliyetin mevcut hali kalıcı değildir. Yani Hegel'in ve ekonomi politikçilerin dediği gibi, insanlık nihai durumuna gelmiş değildir. O halde insan, şimdiye kadar nasıl kendi faaliyetiyle kendi tarihini yaratagelmiş ise, bundan sonra da yine kendi faaliyetiyle mevcut durumu değiştirebilir ve yeni bir dünya kurabilir. Çünkü insan, kendi öznel faaliyetiyle hem kendi insan doğasını hem de nesnel doğayı dönüştürebilen *muhteşem bir öznelliktir.*

Feuerbach'ta İnsan Faaliyeti Yok

Feuerbach'a göre, nesnel dünya insandan önce ve insandan bağımsız olarak vardır. Düşünen özne nesnel dünyanın bir parçası olarak sonradan doğmuştur. Düşünen özne ile içinden yükseldiği nesnel dünya birbirlerinden ebediyen ayrılmış alanlarda hareket ederler.

Marks'a göre, insan ile doğa, insanın emek faaliyeti sayesinde karşılıklı etkileşim içindedir. İnsanın binlerce yıldır süregelen faaliyeti, insanın kendisini ve içinde bulunduğu nesnel dünyayı dönüştürmektedir. Bugünkü insan ve bugünkü nesnel doğa, bundan yüz yıl önceki insan ve yüz yıl önceki doğa değildir.

Nesnel dünya, gitgide, tarih boyunca birikegelen insan faaliyetinin "tarihsel bir ürünü" haline gelmektedir. Örneğin "kiraz ağacı", bir insan faaliyeti olan ticaret marifetiyle Avrupa'ya getirilmiş ve böylece oradaki nesnel doğa değiştirilmiştir. Feuerbach, insan ile nesnel dünyayı birbirinden kopardığı için, nesnel gerçekliğe müdahale eden öznel insan faaliyetiyle dünyanın değişmekte olduğunu anlamamaktadır:

> "Feuerbach çevresindeki duyularla algılanan dünyanın ezelden beri hiç değişmeden kalmış olmadığını görmez. Feuerbach çevresindeki duyularla algılanan dünyanın, sanayiin ve toplumun ürünü olduğunu görmez. Feuerbach çevresindeki duyularla algılanan dünyanın, tarihsel bir ürün anlamında, peş peşe gelen kuşakların faaliyetinin

sonucu olduğunu görmez. Her kuşak kendisinden önceki kuşağın omuzları üstünde yükselir. Her kuşak kendisinden önceki kuşağın sanayiini ve ilişkisini geliştirir, değişen ihtiyaçlara göre kendisinden öncekinin toplumsal sistemini değiştirir... Herkes bilir ki, kiraz ağacı, hemen hemen bütün meyve ağaçları gibi, sadece birkaç yüzyıl önce *ticaret* tarafından bizim coğrafyamıza nakledilmiştir. Belirli bir toplumun belirli bir çağdaki bu eylemi *sayesinde*dir ki, kiraz ağacı Feuerbach için 'duyularla algılanan kesinlik' haline gelmiştir."[32]

Marks'a göre, "şimdiye kadarki" materyalizmin temel kusuru nesnel dünyaya karşı pasif tutumuydu. "Şimdiye kadarki" materyalizm, öznel insan faaliyetinin nesnel dünyayı ve insanı değiştirmekte olduğunu görmüyordu.

Feuerbach, nesnel denince yalnızca duyularla algılanan fizik maddenin nesnelliğini anlıyordu. Oysa insan faaliyeti de nesneldi. Öznel insan faaliyeti doğayı etkileyerek doğayı dönüştürünce nesnel dünyanın içine katılmış, bu anlamda nesne haline gelmiş oluyordu.

Dahası, insan faaliyeti yalnızca nesnel doğayı değil, fakat aynı zamanda toplumsal ilişkileri, yani insanın kendisini de değiştirmekteydi. O halde şeyler, nesneler, toplumsal ilişkiler, insanın kendisi, zihni, duyguları, düşünceleri, öznel insan faaliyetinin etkisiyle dönüşegelen gerçeklik olarak kavranmalıydı:

"1. Feuerbach'inki de dâhil olmak üzere şimdiye kadarki bütün materyalizmin baş kusuru şudur: Şimdiye kadarki bütün materyalizm şeyi, gerçekliği, duyularla algılanan dünyayı, *somut insan faaliyeti olarak* değil, *pratik* olarak değil, öznel olarak *(insanın öznel faaliyeti olarak–YZ)* değil, fakat sadece nesne biçiminde ya da sadece seyre durarak derin düşünceye dalma biçiminde kavramıştır. Bunun içindir ki *aktif* yan, materyalizmin zıttına idealizm tarafından geliştirildi. Ama yalnızca soyut olarak geliştirildi. Çünkü idealizm reel faaliyeti, somut faaliyeti, bu biçimiyle tabii ki tanımaz. Feuerbach düşünce nesnelerinden gerçekten ayrı olarak somut nesneler istiyor. Ama insan faaliyetinin *(öznel insan faaliyetinin–YZ)* kendisinin *nesnel* faaliyet olduğunu anlamıyor. Bundan ötürü, *Hıristiyanlığın Özü*'nde, teorik tutumu tek sahici insan tutumu olarak kabul ediyor, pratik ise pratiğin yalnızca kirli ve Yahudice görünümüyle kavranıp

32 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 28.

sabitleştiriliyor. O halde Feuerbach 'devrimci' faaliyetin, 'pratik-eleştirel' faaliyetin önemini kavramıyor."[33]

Feuerbach'a göre, insan ile nesnel doğa arasındaki ilişki zihinsel uğraş sonucu elde edilen bilgi aracılığıyla kurulur. Feuerbach, onun için "teorik tutumu tek sahici insan tutumu olarak" kabul eder. Feuerbach'a göre, düşünce maddenin ancak pasif bir yansıması olabilir. Nesnel dünyanın doğru bilgisine ulaşmak için verili gerçekliği seyre durup derin düşünceye dalarak onu olduğu gibi zihinde modellemek gerekir. İnsan böylece elde ettiği doğru bilgi ışığında kendisini verili gerçeklik içinde konumlandırmalıdır.

Marks'a göre, insan yalnızca düşünen özne değil, fakat aynı zamanda faaliyette bulunan öznedir. İnsan ile doğa arasındaki ilişki bilgi aracılığıyla değil, fakat insan faaliyeti aracılığıyla kurulur. Düşünce insan faaliyetinin zihne akışı olarak belirir. Bilgi, doğayla fiili etkileşimi sağlayan insan faaliyetinin bir veçhesidir.

Feuerbach materyalizmi, pozitif bilimler, bilimci yaklaşım özne-nesne düalizmine dayanır. Düşünen özne, üstünde düşündüğü nesneye ona bulaşmayacak belli bir mesafeden bakmalıdır. Nesnel duruş, dış gözlem, deney ve ölçüm, bilgi edinmede esastır. Oysa, nesnel olduğunu iddia eden bakış öznelliği dışarıda bırakamaz. Nesnel dünyadan duyularla algılananlar, son tahlilde duyusal ve zihinsel bir işlemden geçirilerek yorumlanır. Yorumlama, yorumlayan kişi kendisini ne kadar eğitirse eğitsin, kişinin öznelliğine katkı yapmış geçmiş kuşakların faaliyetini, kişinin bireysel yaşam hikâyesini, değer yargılarını, dünyaya bakışını, kısacası bütün haşmetiyle *öznelliğini* içinde barındırır.

Marks, insan ile nesnel dünya arasında pasifçe seyre durarak yorumlama ilişkisi olduğu tezini ve bu ilişkiyi esas alan bilimci yaklaşımı reddetti. Çünkü algılama ve düşünme, nesneden özneye doğru akışın ima ettiği edilgenlikte oluşmazdı. Duyuların oluşması, algılama ve düşünme, *nesneden özneye doğru akışın* yanı sıra, *özneden nesneye doğru akışı* da içerecek şekilde, insanın nesnel dünyayı ve kendisini dönüştürücü faaliyetiyle iç içe gelişirdi. O halde insan, gerçekliği uzaktan seyre durup yorumlayarak değil, fakat onunla fiili etkileşim içine girerek, gerçekliğe aktif müdahalede bulunarak kavrayabilirdi. İnsanın kendisi ve içinde yaşadığı gerçeklik üstüne bilinci, nesnel dünyayı, böylelikle kendi duyusal ve zihinsel dünyasını değiştirici faaliyeti geliştiği ölçüde gelişirdi.

33 K. Marks, "Feuerbach Üzerine Tezler", İlkbahar 1845, *MESY*, İng., c. 1, s. 13.

Feuerbach, pratiği, "yalnızca kirli ve Yahudice görünümüyle", yani meta mübadelesi, para, ticaret biçiminde sabit olarak algılıyordu. Meta ilişkilerinin Avrupa halklarını henüz yeterince derinden yoğurmadığı o yıllarda para, ticaret gibi ilişkiler daha ziyade Yahudi cemaatlere atfediliyordu.

Feuerbach'ın zihni insana yabancılaşmış faaliyetle perdelendiği için, yabancılaşmış faaliyeti inkâr faaliyetini, yani devrimci mücadeleyi görmüyordu. Dolayısıyla "'devrimci' faaliyetin, 'pratik-eleştirel' faaliyetin önemini kavramıyor"du.

İnsanı Emek Yaratır

Doğanın dışında insan diye bir varlık yoktur. İnsan doğanın canlı bir parçasıdır. İnsan, yaşayan bir doğa parçası olarak, organik varlığını sürdürme ihtiyacındadır. İnsanın yaşam ihtiyaçlarını karşılamasının araçları nesnel doğanın içindedir. O halde insan doğa ile alışverişe girmek zorundadır:

> "İnsan doğa sayesinde yaşar. Bu, şu anlama gelir: Doğa insanın *(inorganik–YZ) bedenidir*. İnsanın ölmemek için bu *(inorganik–YZ)* beden ile sürekli bir alışveriş içinde olması gerekir. İnsanın fiziksel ve ruhsal yaşamının doğayla bağlantılı olması, doğanın kendi kendisiyle bağlantılı olmasından başka bir anlama gelmez. Çünkü insan doğanın bir parçasıdır."[34]

Canlı bir doğa parçası olmak insan olmaya yetmez. İnsanın dışında hayvanlar gibi başka canlılar da vardır. O halde, insanı öteki canlı doğa parçalarından ayıran insana özgü nitelikler olmak gerektir. İnsanı insan kılan nitelikler, insan denen canlının nesnel doğa ile alışverişinde ortaya çıkıp gelişir.

İdealist felsefe, insan ile doğa ilişkisini insan-doğa düalizmi olarak görür. Bu yaklaşım insanı doğanın dışına çıkarır. Kaba materyalizme göre, insan ile doğanın *dolayımsız* birliği vardır. Bu anlayış da insanı doğa içinde eriyip giden herhangi bir canlı varlık derekesine düşürür. O zaman özne ile nesne birbiri içinde kaybolur. İnsan bilinci, insan faaliyeti, sıradan doğa süreçlerine indirgenir.

Marks'a göre, özne ile nesne birbirinden farklıdır ama diyalektik bir birlik içindedir. İnsan ile doğanın diyalektik birliğini *emek dolayımı* sağlar.

---

34 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 72–73.

İnsan ile doğa arasındaki alışveriş, insanın doğayla karşılıklı etkileşimi, emek dolayımı sayesinde gerçekleşir.

Dolayım, bir olgu ile öteki olgular arasındaki aracı süreç demektir. Bir olgunun nitelikleri, öteki olgularla olan iç bağlantılarında, karşılıklı etkileşiminde kendini gösterir. İnsan emeği, insan ile doğa alışverişine aracılık eden süreçtir. İnsanın nitelikleri, yani insani öz, insanın doğayla etkileşimini sağlayan emek süreci içinde gelişir.

Hayvanın biyolojik yaşam faaliyetinin dışında başka bir yaşam faaliyeti yoktur. Hayvanın yaşam faaliyeti ile biyolojik yaşam süreçleri örtüşür. Bu anlamda hayvan, yalnızca kendi biyolojik yaşam faaliyetinden ibarettir. Hayvan doğanın bilinçsiz canlı parçasıdır.

İnsanın yaşam faaliyeti, insanın biyolojik yaşam faaliyetinden ibaret değildir. İnsanın yaşam faaliyeti, insanın biyolojik yaşam faaliyetini ve o temelde yükselen bilinçli yaşam faaliyetini içerir. Eğer biyolojik yaşam faaliyetinin yanı sıra bilinçli yaşam faaliyeti olmasaydı, hayvanlar âleminin dışında insan diye bir canlı türü olmazdı. İnsan türünü hayvanlar âleminden ayıran, insanın bilinçli bir canlı varlık oluşudur.

İnsan, tıpkı hayvanlar gibi, yaşamını sürdürmek için doğayla boğuşur. Emek harcayarak doğadan geçim araçları temin eder. İnsan emeğini hayvan emeğinden ayıran esas unsur, insan emeğinin bilinçli oluşudur. İnsan, yapmakta olduğu işin gelişimiyle devamlı alışveriş içinde, devamlı değerlendirme, karar alma, yeniden değerlendirme süreci içindedir.

İnsan, hayvandan farklı olarak, önce zihninde ne yapacağını ve nasıl yapacağını plânlar. Daha sonra, zihninde tasarladığını hayata geçirir. Yani zihninde öznel olarak geliştirdiği tasarımı, emek süreci içinde nesnel hale getirir. İnsan, zihnindeki öznel tasarımı nesnelleştirirken, ortaya çıkmakta olan ürün ile zihnindeki tasarımı sürekli karşılaştırır. Bu süreç içinde, ihtiyacının yeni yönlerini keşfeder, zihnindeki modeli geliştirir. Yine bu süreç içinde dış dünyayı değiştirirken, aynı zamanda dış dünyayı değiştirme yeteneklerini de geliştirir:

> "Emek, her şeyden önce, hem insanın hem de doğanın katıldığı bir süreçtir. Bu süreçte insan, kendisi ile doğa arasındaki maddi reaksiyonları kendi iradesiyle başlatır, düzenler ve denetler. İnsan, kendi ihtiyaçlarına uyarlanmış biçimdeki doğa ürünlerini kendisine mal etmek için kollarını, bacaklarını, kafasını ve ellerini, yani vücudunun doğal güçlerini harekete geçirerek, doğa güçlerinden birisi olarak doğanın karşısına geçer. Dış dünya üzerinde bu şekilde etki yapıp onu değiştirerek, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir.

> Uyuklamakta olan güçlerini geliştirir ve bunları dilediği gibi hareket etmeye zorlar... Örümcek dokumacıya benzer bir şekilde işini görür. Arı da pek çok mimarı utandıracak şekilde peteğini yapar. Ne var ki, en kötü mimarı en iyi arıdan şu ayırır: Mimar, yapısını fiilen inşa etmeden önce, onu zihninde tasarlar. Her emek sürecinin sonunda, daha iş başlamadan önce emekçinin zihninde var olan bir sonuç elde ederiz."[35]

İnsan doğanın bir parçası olarak doğanın içindedir. Ama doğa içinde erimiş ve ondan farksız bir doğa parçası değildir. İnsan düşünen, yani öznel bir varlıktır. İnsan bilinçli faaliyetiyle bir yandan doğayı insanileştirerek doğayla birleşirken, öte yandan da kendi insani özünü adım adım geliştirerek doğadan farklılaşır.

İnsanın nesnel doğa üstünde emek harcayarak doğayı kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dönüştürmesi doğayı insanileştirmesi demektir. İnsan nesnel doğayı dönüştürürken, aynı zamanda kendi insani niteliklerini, yani insani özünü geliştirir. İnsan ihtiyaçları gelişip çeşitlendikçe, emeğin yaratıcı yetenekleri arttıkça, insani nitelikler gelişir. İnsanın insani niteliklerinin artması, insanın doğadan farklılaşması demektir.

Örümcek ya da arının yaptığı iş, sürekli olarak kendini tekrarlayan basit bir döngüsel hareketten ibarettir. Bu nedenle hayvanlar âleminin bir tarihi yoktur ama insan faaliyetinin bir tarihi vardır. İnsanın üretici güçlerini sürekli geliştirmesi, aynı zamanda toplumsal ilişkilerini de sürekli değiştirmesi demektir. İnsan-doğa alışverişinin, dolayısıyla insan-insan ilişkilerinin, yani insan faaliyetinin sürekli gelişme halinde olmasından ötürü, insan toplumu *tarihsel bir hareket halinde* görünür.

İnsan Olmaya Geldik

İnsan olmak ne demektir? Tarihin herhangi bir noktasında insani öz mükemmelen tanımlanabilir mi?

İnsanın ne olduğu, insan ile doğa alışverişini sağlayan emek faaliyetinde ortaya çıkar. İnsani öz, yerden aldığı taşı bir dal parçasına bağlayarak ilk baltayı yapmayı akleden, böylece doğayla alışverişin dar sınırlarına meydan okuyan prehistorik insanda mayalanmaya başlamıştır.

35 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 173–174.

İnsan, emek süreci içinde, bir yandan doğayı kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürerek *doğayı insanileştirir*, bir yandan da kendisini doğadan farklılaştıran yeni yeni insani nitelikler edinerek, yani *insani özünü adım adım geliştirerek kendisini yaratır*. Tarih, insanın kendisini yaratma ve doğayı dönüştürme faaliyetidir:

> "Dünya tarihinin tamamı, insanın insan emeği tarafından yaratılmasından, doğanın insana göre oluşturulmasından başka bir şey değildir."[36]

İnsan tarih boyunca kendisini yaratagelmekte olduğuna göre, bugünün insanı bin yıl öncesinin insanı değildir. Bin yıl sonrasının insanı da bugüne insanlığın tarih öncesi olarak bakacaktır.

Homo sapiens'i hayvandan ayıran organik nitelikler, insan olma potansiyeli başlangıçta da vardı, ama başlangıçtaki "ham insan"ın genetik kara kutusunda, gelecek her bir kuşağın ne yönde faaliyet göstereceği kaydedilmiş değildi. İlk insanların genetik şifrelerinde, önceden belirlenmiş bir ilâhi tetiklenme silsilesini takiben kendini aşama aşama ortaya koyacak bir insani öz tasarımı yoktu. Eğer insan önceden belirlenmiş bir metafizik özü kendi bağrında inşa etmeye programlanmış olsaydı, bilincin, yani bilinçli insan faaliyetinin hiçbir rolü olmazdı.

Oysa insan faaliyeti, insana ait nitelikleri, yani aklı, zekâyı, yaratıcılığı, amaçlılığı içinde barındırır. İnsan öznelliğinin insan faaliyetinde dışa vurması, insanı doğadaki öteki canlılardan ayırır: "Arı da pek çok mimarı utandıracak şekilde peteğini yapar. Ne var ki, en kötü mimarı en iyi arıdan şu ayırır: Mimar, yapısını fiilen inşa etmeden önce, onu zihninde tasarlar. Her emek sürecinin sonunda, daha iş başlamadan önce emekçinin zihninde var olan bir sonuç elde ederiz."

İnsan faaliyeti, binlerce yıldır kendini biteviye tekrarlayan arının faaliyetinden farklıdır. İnsan kendi ihtiyaçlarını giderme faaliyeti içinde, verili doğada bulunmayan yeni nesneler yaratır. İnsanın doğada mevcut olmayan yeni bir şey yaratmadan önce onu zihninde tasarlaması, insan faaliyetini yaratıcı, bilinçli, amaçlı kılar. İnsanın öznel faaliyetiyle değiştirilmekte olan doğa, böylece gitgide insanın yapıtı, yani insan doğasının nesnelleşmesi olarak görünür.

İnsanın bilinçli faaliyetinin amacı *insana ait nitelikleri nesnelleştirmektir*. İnsan, insana ait nitelikleri nesnelleştirdikçe, kendi yaratmış olduğu dünyada kendisini görür. Eğer insan zihni mevcut gerçekliği *pasifçe*

36 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 107.

algılamakla yetinseydi, *insana ait nitelikleri nesnelleştirmenin mücadelesi* olmazdı.

Tarih boyunca insan, içine hapsolduğu insana aykırı ilişkilerle boğuşarak kendisini aramaktadır. İnsan, sınıf mücadeleleri içinde, kendi bağrından çağlayarak, kendi özgür doğasını yaratmaktadır. Tarih'in derinliklerinden süzülüp günümüze ulaşan sezisel akıl, "insan olmaya geldik" diye bunu haber vermededir.

İnsan zihni, insanın duygu ve düşünceleri tarihsel hareket içinde insan faaliyeti tarafından yaratılmaktadır. Tarihin her döneminde düşünce, mevcut faaliyetin zihne akarak oluşturduğu muhafazakâr düşünceler olarak ya da mevcut durumu değiştirme mücadelesinin yaratıcı, devrimci düşünceleri olarak ortaya çıkmıştır.

Büyük insanlığın spekülatif fikirleri, tarih boyunca ilkel komünal fikirler olarak, ezoterik-batını fikirler olarak, "dinsel sapkınlık" pratikleri olarak sürek sürdürmüştür. Tarih boyunca ortaya çıkmış bütün ezoterik-bâtını akımlar, dinsel söylemi zahiren kullanarak, dinsel dogmalarda ifade edilen insana aykırı işleyişleri, içsel yolculuk ritüelleri ve toplumsal pratikle aşma arayışında olmuşlardır.

Dinsel karanlığı yırtan "Ene'l-Hak" haykırışı, Babai isyanları, Hacı Bektaş'lar, Dede Sultan'lar, Şeyh Bedreddin'ler, Pir Sultan'lar, Fransa'da Montsegur Şato'su direnişi, engizisyonun ateşine çoluk çocuk "hepimiz kardeşiz" diye yürüyen Kathar'lar, Almanya'da papaz Münzer'in ayaklandırdığı köylüler, ütopik sosyalistler... Bugünkü mücadelenin arkasındaki bu koskoca tarihi bilmek, hissetmek gerekiyor. Bugün Marksizm dediğimiz teori, işte bu koskoca tarihin biriktiregeldiği eleştirel bilgiye dayanıyor.

Aydınlanmanın teorileri, ekonomi politik, Hegel diyalektiği, Feuerbach materyalizmi, hepsi, insana aykırı gerçekliği dile getiren düşüncelerdir. Ekonomi politik, içinde bulunduğumuz sapkınlık halini hiç sorgulamadan, *olduğu gibi* zihne yansıtır. Mevcut akıl dışı düzenin "akli" açıklamasını yapmaya çalışır. "Şeylerin mevcut durumunu" yücelten Hegel diyalektiği de aynısını yapar, tersine dönmüş dünyayı insanlara düz gösterecek argümanlar sağlamaya çalışır. Sivil toplumu esas alan Feuerbach materyalizmi de mevcut sapkın faaliyeti *pasifçe seyre durarak yorumlamakla* yetinir.

Marks'ın düşüncesi ise insana aykırı gerçekliği insana yakışır bir gerçekliğe dönüştürme mücadelesinin zihne akışı olarak doğmuştur. Marksist eleştiri, mevcut lanetli gerçeklik içinde kaybolmayı reddeden mücadelenin *yaratıcılıkla* okunmasından doğmuştur.

Marksist eleştiri, bugünkü tersine dönmüş dünyanın eleştirel, devrimci, kurucu mücadelelerle dönüştürülerek insana layık bir dünya yaratılabileceğini iddia eder. İnsana layık dünyanın komünal olduğu ve mücadeleyle insani özün geliştirilebileceği, böylece komünal insanlığın kurulabileceği iddiası spekülatiftir, denebilir.

Şüphesiz ki komünal doğa tanrısal bir güç tarafından hazır bitmiş olarak insanlara verilmiş değildir. İnsanların komünal doğası, bizzat insanların eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleleriyle yaratılmakta olan doğadır. Şimdiye kadarki tarihsel hareket, ezilenlerin insanca yaşam uğruna ayaklanmaları, yenilgilerden sonra inatla yeniden fışkıran örgütlülükler, halk içinde gelişen dayanışma pratikleri, komünal doğanın mücadele içinde üretilmekte olduğunun kanıtlarıdır.

Marksist eleştiri, "insan toplumu ya da toplumsal insanlık" vizyonundan hareketle bugünün eleştirisini yapar. Marksist eleştiri, komünal insanlık vizyonundan hareketle günümüzdeki eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleye ışık tutar.

Komünal faaliyet bugünün gerçekliğinde henüz fiilen ortaya çıkmış değildir. Komünist toplum düşüncesi, bugünkü insana aykırı ilişkilere karşı mücadele içinde gelişmekte olan *dönüştürücü öznelliğin, yani insana ait nitelikleri nesnelleştirme* mücadelesinin teorik ifadesidir. Komünist toplum vizyonunun, safiyane bir kuruntu mu olduğu, yoksa bu dünyaya ait gerçekleşebilir bir hedef mi olduğu, ancak sınıf mücadeleleriyle toplumsal pratik dönüştürüldüğü ölçüde, dönüşen pratikte kanıtlanabilirdir:

> "2. Nesnel doğrunun insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği teorik bir sorun değil, fakat *pratik bir sorundur*. İnsan, doğruyu, yani düşüncesinin gerçekliğini, gücünü, bu dünyaya aitliğini pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtlanmış düşüncenin gerçekliği ya da gerçekliksizliği üzerine tartışma, tamamen *skolastik* bir tartışmadır."[37]

Filozoflar, insan ve insanın geleceği üstüne çeşitli düşünceler üretmektedirler. Felsefe, bu düşüncelerin doğruluğunu, yine teori dünyasının içinde argümanların soyut gücüyle kanıtlamaya çalışmaktadır.

Oysa bir düşüncenin doğru olup olmadığı, yani tarihsel hareketi düzgün yansıtıp yansıtmadığı, fikirler dünyasındaki tartışmalarla kanıtlanamaz. Düşüncenin doğruluğunu kanıtlayacağı alan, fikirler dünyası değil, fakat fiili gerçeklik alanıdır. İnsan faaliyeti gelişip maddi yaşamı dönüştürdükçe,

37 K. Marks, "Feuerbach Üzerine Tezler", İkbahar 1845, *MESY*, İng., c. 1, s. 13.

"insan, doğruyu, yani düşüncesinin gerçekliğini, gücünü, bu dünyaya aitliğini pratikte kanıtlama" imkânına kavuşur.

Marks, felsefeye getirdiği eleştirileri şöyle noktalar:

> "11. Filozoflar dünyayı değişik biçimlerde yalnızca *yorumlamışlardır*; mesele onu *değiştirmektir*."[38]

İçinde bulunduğumuz insana aykırı dünyada faaliyeti yapan insanlardır, ancak ne gariptir ki, insanlar kendi yaptıkları faaliyeti kontrol edememekte, tam tersine, faaliyet insanları kontrol etmektedir. O halde bu faaliyette bir acaiplik vardır, faaliyetin kendisi bir tuhaftır, anlaşılmazdır, gizemlidir, mistiktir.

Düşünce faaliyetin zihne akmasıyla oluşur. Mevcut faaliyetin kendisi tuhaf olduğu için zihne akarak oluşturduğu düşünceler de tuhaftır, anlaşılmazdır, mistiktir. Maddi dünyanın kendisi akla aykırı olduğu için onun zihindeki yansımaları da akla aykırıdır. Faaliyetin kendisi parçalı olduğu için, faaliyetin zihne akarak oluşturduğu akıl da parçalıdır.

İçinde bulunduğumuz tersine dönmüş dünya paramparça, yanardöner, kırık kırıktır. Sahnede akıl-sır ermez bir kargaşa hüküm sürmektedir. Sahne mistik tüller arkasında durmadan değişmekte, birbirlerine hasım yalıtık bireyler, birbirlerine düşman sınıflar birbirleriyle boğuşmakta, ucube toplumsal yapılar, tuhaf tuhaf şifre-ilişkiler bir görünüp bir kaybolmaktadır.

"Filozoflar dünyayı", bu yüzden, "*değişik biçimlerde* ... yorumlamışlardır". Yorumlayanın sahneye nereden baktığına göre, kırık kırık an'ların hangisinde belirdiğine göre, hangi sınıfsal-kesimsel çıkarı temsil ettiğine göre dünya değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Demek ki, yorumların değişik biçimlerde olması insan faaliyetinin parçalı oluşunun bir sonucudur.

İnsana aykırı toplumsal ilişkiler, dışsal bakışla, birbirlerinden kopukmuş gibi görünür. Ücretli emek ayrı, sermaye ayrı, ekonomik alan ayrı, siyasal alan ayrı, hukuk ayrı, devlet ayrı olarak kavranır. Parçalı akıl, zahiri gerçeklikten sıyrılıp batıni gerçekliğe nüfuz edemeyen akıldır. Parçalı akıl, zahiren birbirinden ayrıymış gibi görünen insana aykırı toplumsal ilişkilerin gerçekte aynı yabancılaşmış faaliyetin tezahürleri olduğunu idrak edemeyen akıldır.

38 K. Marks, "Feuerbach Üzerine Tezler", (Orijinal), İkbahar 1845, *Alman İdeolojisi*, İng., haz. C. J. Arthurs, s. 123.

İnsan faaliyetinin parçalanmasıyla, faaliyetin teorik yanı pratik yanından ayrılmıştır. Faaliyetin zihinsel yanı, üretim örgütlenmesinden devlet idaresine, sanata, dine, bilime, felsefeye kadar geniş bir alanı kapsar.

Toplumsal işbölümünde zihinsel uğraşlar, münferit durumlar hariç, mülk sahibi sınıfların ya da onların geçimini temin ettiği kişilerin işi olmuştur. Felsefe, yığınların değiştirici pratiğinin dışında üretildiği için, mülk sahibi sınıfların iktidarını olumlayan yabancılaşmış faaliyet yanlısı bir tutum almıştır. Felsefe, dünyayı değiştirmenin zihinsel argümanlarını sağlamak yerine, mevcut insana aykırı olguları akla uydurmaya çalışmış, yani tersine dönmüş dünyayı yalnızca yorumlamakla yetinmiştir. Bu anlamda "filozoflar dünyayı ... *yalnızca* yorumlamışlardır".

İnkârdan İnkârın İnkârına

Tarihi "baştan" başlayarak aşama aşama açıklama girişiminin gayet makul olduğu düşünülür. Oysa tarih, spekülatif bir başlangıç noktasından hareketle bugüne doğru açıklanabilir değildir.

Tarihin ilkel komünal toplumdan başlanarak anlatılması, sunumun yöntemi gereğidir. Araştırmanın yöntemi bugünün gerçekliğinden başlamaktır. Araştırma, insan faaliyetinin bugünkü ulaştığı yüksek tepeden geriye doğru bakmanın avantajından yararlanır.

Tarih, şimdiki insan faaliyetini adım adım yaratmış olan geçmiş insan faaliyetidir. Faaliyetin geçmişi ile şimdiki hali, aynı organik bütünün zaman skalasındaki farklı momentleridir. Şimdiki faaliyet geçmişin günümüzdeki organik uzantısıdır. Onun için, geçmişi anlamanın anahtarı bugünkü faaliyetin içindedir. O halde tarihi anlama girişimi, şimdiki faaliyeti çözümlemekle işe başlamalı ve bu çözümlemelerden geriye doğru iz sürerek geçmişi zihinde canlandırmaya çalışmalıdır:

> "Burjuva toplumu tarihin en gelişmiş ve en çeşitlenmiş üretim örgütlenmesidir. Bundan ötürü, burjuva toplumun ilişkilerini ifade eden kategoriler ve burjuva toplumun yapısının kavranması, aynı zamanda, bütün eski toplum biçimlerinin üretim ilişkileri ve yapısı hakkında bir fikir edinmemizi sağlar. Burjuva toplumu, bütün o eski toplum biçimlerinin yıkıntı ve unsurları üstünde kendisini inşa eder. Sindirilmemiş kalıntıların bazıları burjuva toplumun içinde hâlâ ya-

şar. Eski toplumda sadece iz olarak bulunan bazı unsurlar ise gelişerek *(burjuva toplumda–YZ)* tam anlamlarını kazanırlar.

İnsan anatomisi maymun anatomisinin anahtarıdır. Daha yüksek gelişme biçimlerinin alt hayvan türlerinde iz halinde bulunan işaretleri, ancak yüksek gelişme aşaması anlaşıldıktan sonra anlaşılabilir. Demek ki, burjuva ekonomisi eski çağların vb. anahtarını verir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerine burjuva ilişkileri gözlüğüyle bakan ekonomistlerin yaptığı gibi asla değil. Haracı, öşürü, ancak toprak rantını anladığınız zaman anlayabilirsiniz. Ama bunları aynıymış gibi görmemek gerekir.

Üstelik burjuva toplumunun kendisi tarihsel gelişmenin antitetik bir biçimi olduğuna göre, daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkiler bu toplumda sıklıkla gayet çarpık, hatta gülünçleşmiş halde bulunur. Örneğin komünal mülkiyet gibi. O halde, her ne kadar burjuva ekonomisinin kategorileri öteki bütün toplum biçimlerinde de mevcut olan gerçekleri içeriyorsa da, bunu söylerken ihtiyatlı olmak gerekir. Çünkü burjuva ekonomisinin kategorileri o gerçekleri geliştirilmiş, çarpıtılmış ya da karikatürize edilmiş biçimde, yani daima esaslı farklılıklarla içerir.

Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin kendisinden önceki biçimleri kendisine doğru yükselen basamaklar olarak görmesi olgusuna dayanır."[39]

Spekülatif bir başlangıç noktasının, örneğin on bin yıl öncesinin "dokümanter"ini yapmak tabii ki mümkün değildir. Ancak, bugünkü ilişkilerin çözümlemesi doğru yapılırsa, geçmişi zihnimizde canlandırmak mümkün olur.

Bugünkü kavramların aynısıyla geçmişi anlamaya çalışmak sıkça yapılan vahim bir hatadır. Çünkü bugünün kavramları bugünkü insan faaliyetinin zihne akarak yarattığı kavramlardır. Bugünkü faaliyet bin yıl öncesinin faaliyeti değildir. O yüzden, bugünün gelişmiş faaliyetinin gelişmiş kavramlarıyla bin yıl öncesinin emeklemekte olan faaliyeti anlaşılamaz.

Örneğin mülkiyet kavramını ele alalım. Bin yıl öncesi için şüphesiz ki bugünkü gelişmiş haliyle mülkiyetten bahsedemeyiz. Onun için, bugünkü

39 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 105–106. *Marx's Grundrisse*, İng., çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 39–40.

mülkiyet ilişkisinin teorik analizini tersine doğru işleterek geçmişteki duruma zihnen yaklaşmaya çalışırız.

Mülkiyet ilişkisi doğanın bir verisi değildir. Mülkiyet ilişkisi, yabancılaşmış emekten doğan ve tarih içinde binlerce yıldır gelişmekte olan bir sonuçtur. Mülkiyet ilişkisi bir kez rüşeym halinde zuhur ettikten sonra yabancılaşmış emek ile karşılıklı etkileşerek gelişmesini sürdürmeye ve bu anlamda tarihi "oluşturmaya" başlamıştır:

> "*Dışlaşmış, yabancılaşmış emek* kavramından, *analiz* yoluyla *özel mülkiyet* kavramına nasıl vardıysak, aynı şekilde, bu iki faktörün *(yabancılaşmış emek ile özel mülkiyetin–YZ)* yardımıyla, ekonomi politiğin bütün *kategorilerini* geliştirebiliriz. Bu kategorilerin her birinin –örneğin ticaret, rekabet, sermaye ve paranın– bu ilk oluşturucuların *(yabancılaşmış emek ile özel mülkiyetin–YZ) partiküler ve gelişmiş ifadesinden* başka bir şey olmadığını göreceğiz."[40]

Pozitivist yorum, tarihi ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sosyalist toplum diye peş peşe sıralanan sosyo-ekonomik yapılar dizisi olarak takdim eder. Bu takdim, tarihi birbirinden kopuk bir "yapılar" mekaniğiyle açıklamaya çalışır. Yapılar mekaniği, tarihi, tarihin şafağındaki insan faaliyetini bugünkü insan faaliyetine bağlayan ve kesintisiz akan bir hareket olarak kavramaz.

Pozitivist yorumun toplumsal yapılar dizisi tarihin bütünselliğini tutarlılıkla yansıtsaydı, kapitalist ilişkilerin feodal ilişkilerden doğmuş olması gerekirdi. Oysa kapitalist ilişkiler feodal ilişkilerden doğmamıştır. Çünkü serf-feodal bey ilişkisi kısırdır, onda ücretli emek-sermaye ilişkisinin önkoşullarını yaratma potansiyeli yoktur.

Ücretli emek-sermaye ilişkisinin feodal toplumun bağrında doğmuş olması, serf-feodal bey ilişkisinden doğduğu anlamına gelmez. Ücretli emek-sermaye ilişkisi feodal ilişkilerden değil, fakat feodal toplumun bağrında kendi evrimini sürdüregelmiş olan mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, pazar ilişkilerinden doğmuştur.

Mübadele, para, pazar gibi ilişkiler, yabancılaşmış faaliyet nehrinin içinde aktığı asıl yatağı temsil eder. Tarih içinde insan faaliyeti asıl olarak bu insana aykırı ilişki biçimleri içinde gelişmiştir.

Yabancılaşmış emek, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının ilkel komünal topluluklardaki spontane birliğinin inkâr edilmesiyle or-

40 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 78–79.

taya çıkmıştır. Tarihsel inkâr süreci ilerledikçe, bir yandan yabancılaşmış emeğin ilk toplumsal biçimleri gelişmiş, bir yandan da bu ilk biçimlerden yeni yeni biçimler doğmaya başlamıştır. En sonunda yabancılaşmış emeğin en gelişkin toplumsal biçimi olan ücretli emek-sermaye ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Bugünkü ücretli emek-sermaye düzeni ta ilkel komünal toplumun çözülmesiyle mayalanmaya başlamıştır. Bugünkü burjuva toplum, ilkel komünal toplulukların çözülüşünden bu yana gelişegelen tarihsel inkâr sürecinin günümüzdeki yaratımıdır. Ücretli emek-sermaye ilişkisi, yabancılaşmış emeğin dününü günümüzde temsil eder.

Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının ilkel komünal topluluklardaki spontane birliğinin inkârı, emeğin üretici güçlerinin doğa güçlerine karşı mücadeledeki yetersizliğinden doğmuştur. O halde inkârın inkârı, yani doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğinin sağlanması, üretici güçlerin insanı doğa güçlerinin tahakkümünden kurtaracak kadar gelişmesi temelinde mümkün olabilir. Ücretli emek-sermaye ilişkisinin tarihsel mazereti, emeğin üretici güçlerini, tek yönlü de olsa, insana aykırı biçimler altında da olsa *geliştirmesidir*. Bu gelişme inkârın inkârının maddi koşullarını döşemektedir:

> "Emeğin, üretici faaliyetin, kendi koşullarına *(emeğin maddi koşullarına–YZ)* ve kendi ürünlerine karşı yabancılaşmasının ücretli emek-sermaye ilişkisinde görünen bu en uç biçiminin zorunlu bir geçiş aşaması olduğunu daha ileride göreceğiz. Bu en uç yabancılaşma biçiminin, hâlâ tersine dönük ve baş aşağı bir biçimde de olsa, üretimi sınırlayıcı bütün önvarsayımları aşma potansiyelini kendi içinde taşıdığını göreceğiz. Dahası, bu en uç yabancılaşma biçiminin, üretimin koşulsuzluk önvarsayımlarını, bireyin üretici güçlerinin evrensel gelişimi için gereken bütün maddi koşulları yarattığını ve ürettiğini göreceğiz."[41]

Ücretli emek-sermaye ilişkisinin gelişmesi, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birleşmesini sağlayacak toplumsal devrimlerin maddi temelini döşeyen tarihsel bir zorunluluk olarak anlaşılmalıdır:

---

41 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 515.

"Üretimin koşulları ile işçinin başlangıçtaki birliğinin (emekçinin kendisinin üretimin nesnel koşullarına ait olduğu köleciliği ayırıyoruz) başlıca iki biçimi vardır: Asya tipi komünal sistem (ilkel komünizm) ve aileye dayalı (ve ev endüstrisiyle bağlantılı) küçük çaplı tarım. Her ikisi de embriyonik biçimlerdir. Her ikisi de emeği *toplumsal* emek olarak geliştirmeye ve toplumsal emeğin üretici güçlerinin geliştirmeye elverişli değildir. Bundan ötürü, bir ayrılık, bir kopuş, emek ile mülkiyet antitezi zorunluluktur (mülkiyetten üretimin koşullarındaki mülkiyet anlaşılmalıdır).

Bu kopuşun en uç biçimi ve aynı zamanda toplumsal emeğin üretici güçlerinin en kuvvetli geliştiği biçim, sermayedir. Başlangıçtaki birlik, ancak sermayenin yarattığı maddi temel üstünde ve bu yaratım süreci içinde işçi sınıfının ve bütün toplumun geçireceği devrimler aracılığıyla yeniden kurulabilir."[42]

Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birlik-ayrılık-yeniden birlik spirali üstünde hareket etmekte olduğu soyutlamasıyla günümüze bakınca *kapitalizmin kendisinin komünizme (sosyalizme) geçişten ibaret olduğu görülür*:

"Ricardo'cu okul, kapitalist ile ücretli emekçi ilişkisini ... doğal bir yasa olarak görür. Daha sonraki ekonomistler bir adım daha atarak, Jones gibileri, bu ilişkinin yalnızca *tarihsel* mazeretini teslim ettiler. Fakat, burjuva üretim tarzının ve ona tekabül eden üretim ve dağıtım koşullarının *tarihsel* olduğunu kabul ettiğiniz anda, onları üretimin doğal yasaları gibi görme hayali de tuzla buz olur ve yeni bir toplumun, yeni bir ekonomik sosyal formasyonun manzarası gözler önüne serilir. Kapitalizm bu yeni topluma geçişten ibarettir."[43]

Tarihin hareketi, en yüksek soyutlama düzeyinde, bir diyalektik inkâr zinciri olarak belirir. İnsanın insan olma yolundaki tarihsel serüveni, şöyle bir spiral hareket üstüne oturur:

1. Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının başlangıçtaki birliği.

2. Başlangıçtaki birliğin inkâr edilmesi, böylece yabancılaşmış emeğin ortaya çıkması.

42 K. Marks, *Artı-Değer Teorileri*, İng., c. 3, s. 422.
43 K. Marks, *Agy*., s. 429.

3. İnkârın inkâr edilerek yeniden birliğin sağlanması, böylece özgür yaratıcı faaliyetin doğması.

Tarihin akışı içinde komünist (sosyalist) toplumun başlayacağı moment, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğinin sağlanacağı, yani yabancılaşmış emeğin ortadan kaldırılıp yerine özgür yaratıcı faaliyetin getirileceği momenttir.

Pozitivist yorumun uydurduğu "tarihsel materyalizm", Marks'ın teorisinin mekanik bir çarpıtmasıdır. Marks, tarihi, insanın insanlaşma yolundaki mücadele tarihi olarak yorumlamıştır. Marks, insanın insanlaşma yolculuğunu sürü varlığı, kişilere bağımlılık ve yalıtık birey menzillerinden geçerek toplumsal bireye ulaşma olarak soyutlamıştır.

Kişilere Bağımlılık

İnsan tarihin şafağında birey olarak zuhur etmemiştir. İnsan tarihsel bir süreçten geçerek birey haline gelmiştir. İnsanları ait oldukları ilkel komünlerden, kapalı cemaatlerden çözerek bireyselleşme sürecine sokan mübadele ilişkisidir.

İlk insanlar doğanın basit bir uzantısı olarak ortaya çıktılar. İlkel topluluklarda emeğin üretici güçleri son derece yetersiz olduğu için insanın doğayla alışverişi doğa güçlerinin tahakkümü altında cereyan ediyordu. İhtiyaçlar doğanın sunduklarını toplayarak ya da avlayarak karşılanıyordu. İhtiyaçlar, ilk başlarda, insanı doğada hazır bulduklarıyla yetinmeyip doğayı dönüştürmeye zorlayacak kadar gelişmemişti.

Tarihin şafağındaki insanlar spontane komün halindeydiler. İlkel komünde ne üretiliyorsa daha baştan ortak emekle üretiliyor, onun için de ortaklaşa tüketiliyordu. Herkes bütünün içinde erimiş haldeydi. Bu nedenle, "insan başlangıçta *bir canlı türü varlığı*, *bir klan varlığı*, *bir sürü hayvanı*" idi:

> "İnsan ancak tarihsel süreç içinde birey haline gelir. İnsan başlangıçta *bir canlı türü varlığı*, *bir klan varlığı*, *bir sürü hayvanıdır*. Kesinlikle politik anlamıyla bir 'zoon politikon' değildir. Mübadele bireyselleşme sürecinin başlıca araçlarından biridir. Mübadele sürü düzenini gereksiz kılar ve çökertir."[44]

44 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 496.

İnsan, emek süreci içinde, bir yandan doğayı kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürerek *doğayı insanileştirir*, bir yandan da kendisini doğadan farklılaştıran yeni yeni insani nitelikler edinerek, yani *insani özünü adım adım geliştirerek kendisini yaratır*. İnsanın emek süreci içinde yaratıcı yeteneklerini geliştirmesi, insana yeni yeni insani nitelikler kazandırır. Bu anlamda insanın insanlaşma süreci, yerden aldığı taşı bir dal parçasına bağlayarak ilk baltayı yapmayı akleden, böylece dönüştürücü kudretini fiilen ortaya çıkaran prehistorik insanda mayalanmaya başlamıştır.

Emeğin üretici güçleri, ilkel komünal faaliyet dâhilinde daha fazla gelişmesinin sınırlarına dayanınca topluluklar arasında spontane olarak işbölümü ve uzmanlaşma gelişmeye başlamıştır. İşbölümünün gelişmesi, emeğin üretici güçlerinin gelişmesi demektir. Ancak ilkel topluluklar arasında işbölümünün doğması, aynı zamanda, komünal faaliyeti inkâr sürecinin, yani emeğin insana yabancılaşma sürecinin de başladığının işareti olmuştur.

Komünal faaliyet içindeki doğrudan üreticiler, başkalarının tüketimi için değil, fakat doğrudan doğruya kendi komünlerinin tüketimi için üretim yaparlar. Yani komünün ürettiği ürünlerin sadece kullanım değeri vardır.

İlkel komünal topluluklardan birinin balık avlama, tuz üretme ve balık tuzlama işlerinde, ötekisinin ise kara avcılığı, et kurutma ve hayvan postlarını tabaklama işlerinde uzmanlaştığını düşünelim. Bu iki topluluk arasında işbölümü doğmuştur. Artık ürettikleri ürünleri yalnızca doğrudan doğruya kendi tüketimleri için değil, fakat "öteki" topluluk için de üretmeye başlamışlardır. Artık üretilenler topluluklar arasında takas edilmekte, yani mübadele ilişkisi nüvelenmektedir. Tarih artık meta, mübadele değeri, para, pazar ilişkilerini çağırmaktadır.

Mübadele ilişkisi, ilk önce topluluklar arasında ortaya çıkmış, daha sonraki binlerce yıl boyunca toplulukların içine sızarak toplulukları çözmeye başlamıştır.

Mübadele, meta, mübadele değeri, para, pazar ilişkilerinin binlerce yıllık gelişme süreci, antik çağ üretim tarzları içinde ikincil bir yer tutmuştur:

> "Antik Asya tipi ve öteki antik çağ üretim tarzlarında, ürünlerin metalara dönüşmesi ve bundan ötürü de insanların meta üreticilerine dönüşmesi ikincil bir yer tutar. Ne var ki, bu ilkel topluluklar dağılmaya yüz tuttukça bu yerin önemi artar. Gerçek tüccar kavimler, Epiküros'un tanrılarının gezegenler arasında ya da Yahudilerin Polonya toplumunun gözeneklerinde yaşaması gibi, antik dünyanın ancak çatlaklarında yaşarlardı.

> Bu antik toplumsal üretim organizmaları, burjuva toplumuyla karşılaştırıldığında, son derece basit ve saydamdı. Ama bunlar, ya ilkel kabile topluluğuyla göbek bağını henüz kesip atamamış olan insanın birey olarak olgunlaşmamışlığı üzerine kuruludur ya da düpedüz boyun eğdirme ilişkileri üzerine kurulur. Bu antik toplumsal üretim organizmaları, ancak, emeğin üretici gücünün düşük bir gelişme düzeyini aşamadığı, bu nedenle de maddi yaşam alanında insan ile insan ve insan ile doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı olarak dar olduğu zamanlarda ortaya çıkıp yaşayabilir."[45]

Avrupa merkezli pozitivist yorum, köleci ve feodal toplumları adeta yaşanması zorunlu tarihsel aşamalarmış gibi gösterir. Oysa kölelik ve serflik ilişkileri, pek çok coğrafyada ancak rastlantısal ilişkiler olarak görülmüştür. Kölelik ve serflik, mülkiyet ilişkisinin tarihsel gelişimi içinde "daima ikincildir, türevdir, asla orijinal değildir":

> "Kölelik, serflik gibi ilişkiler (bu *sadece* Avrupa bakış açısındandır, örneğin Doğu'daki genel kölelik için geçerli değildir) her ne kadar topluluğa ve topluluk içindeki emeğe dayalı mülkiyetin zorunlu ve mantıksal bir sonucu ise de daima ikincildir, türevdir, asla orijinal değildir."[46]

Köleci ve feodal toplumlardaki doğrudan üreticiler üretimin maddi koşullarının bir unsuru olarak görülür. Bu toplumlardaki doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşulları, mübadele ilişkisinin zorlamasıyla henüz birbirinden ayrılmış değildir. Üretimin canlı ve cansız bütün unsurları bir bütün olarak egemenlerin mülkiyeti altındadır.

> "Kölelik ve serflik ilişkilerinde böyle bir ayrılma *(doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden ayrılması–YZ)* söz konusu değildir. Sadece toplumun bir kesimi, öteki kesimine kendi yeniden üretiminin salt *inorganik ve doğal* bir koşulu olarak muamele eder. Kölenin kendi emeğinin nesnel koşullarıyla hiçbir ilişkisi yoktur. *Emek*, ister köle ister serf biçiminde olsun, üretimin *inorganik bir koşulu* olarak, toprağın bir eklentisi kabilinden çift öküzleri gibi öteki doğal varlıklarla bir tutulur."[47]

45 K. Marks, "Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı", *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 83–84.
46 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 495–496.
47 K. Marks, *Agy.*, s. 489.

Feodal düzende "toprağın yabancı bir kudret olarak insanlar üzerindeki tahakkümü"nden ötürü, hem tarım emekçisi hem de toprak sahibi toprağa yapışık olarak vücut bulur. Toprağın tahakkümü altında biçimlenen serf-feodal bey ilişkisi, nesiller boyunca oluşagelen örfe, gelenek ve göreneklere dayalı bir toplumsal-siyasal yapılanma yaratır. Serf-feodal bey ilişkisi bu anlamda siyasal bir ilişkidir:

> "Feodal toprak sahipliğinde, toprağın yabancı bir kudret olarak insanlar üzerindeki tahakkümünü buluruz. Serf toprağa bağlıdır. Aynı şekilde, beyliğin mirasçısı büyük oğul da toprağa aittir. Toprak onu miras olarak alır... Beyin topraklarında çalışanlar, ... bir yanlarıyla serf olarak onun mülküdürler, öte yanlarıyla da hürmet, tabiyet ve yükümlülük bağlarıyla ona bağlıdırlar. Demek ki beyin serfler ile ilişkisi doğrudan doğruya siyasaldır, hatta insan, duygusal yanı da vardır."[48]

Yalıtık Birey

Mübadele, meta, mübadele değeri, para, pazar ilişkileri geliştikçe, içinde geliştiği toplumsal havuzun ötesine taşma eğilimi gösterir. Özellikle para, cemaatler ötesi toplumsallığı çağıran en dinamik ilişkidir. Paranın kendisini sınırlayacak darlıktaki toplumsallıklara tahammülü yoktur:

> "Para ya da zenginlik hırsı, zorunlu olarak, antik toplulukların çöküşünü beraberinde getirir. Çünkü para antik toplulukların antitezidir. Paranın kendisi toplumsallıktır ve kendisinin üstünde duran başka bir toplumsallığa tahammülü yoktur."[49]

Eski toplumlarda insanlar bir aşirete, dinsel cemaate mensubiyetle, köy topluluğu ya da toprak ağası nezdinde toprağa aidiyetle, esnaf-zanaatkâr yapılanmasının spontane unsuru olmakla tanımlanırdı. İnsanın ait olduğu topluluklardan çözülüp yalıtık birey haline gelmesi, meta ilişkilerinin genelleşerek burjuva toplumu ortaya çıkarmasıyla mümkün olmuştur:

> "Tarihte ne kadar gerilere gidersek, birey, dolayısıyla üretim yapan birey de o kadar bağımlı ve daha büyük bir bütüne ait olarak belirir: Birey, ilk başlarda, doğallıkla ailenin ve geniş aile demek olan kabi-

48 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 61.
49 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 223.

lenin bir parçasıdır. Birey, daha sonraları, kabilelerin çatışmasından ve birbirleriyle birleşmelerinden meydana gelen değişik topluluk biçimlerinden birinin doğal parçası olur. Ancak on sekizinci yüzyıl burjuva toplumundadır ki, toplumsal örgünün çeşitli biçimleri *(özel mülkiyet, mübadele, meta, mübadele değeri, para, pazar gibi insana aykırı ilişki biçimleri–YZ)* bireye, bireyin özel amaçlarını gerçekleştirme yolunda kullanılacak araçlar olarak, kendi dışındaki bir zorunluluk olarak görünmüştür.

Ama bu görüş açısını, yani yalıtılmış bireyin görüş açısını üreten bu çağ, aynı zamanda, gelmiş geçmiş en ileri toplumsal (bu görüş açısına göre, evrensel) ilişkilerin çağıdır. İnsan, kelimenin tam anlamıyla bir *zoon politikon*'dur. İnsan sadece toplumsal bir hayvan değil, fakat kendisini ancak toplum içinde bireyselleştirebilen bir hayvandır."[50]

Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda üretim faaliyetinin örgütlenmesi, doğrudan üreticilerin topluluğa, topluluk egemenlerine tabiyet pratiğine dayanırdı. Maddi yaşamın üretimi, kişilere bağımlılık pratiğini yeniden üreten siyasal tahakküm ile doğrudan doğruya bağlıydı.

Burjuva toplumda ise maddi yaşamın üretimi artık siyasetten ayrı bir alanda yapılmaktadır. Bu otonom alanda doğrudan üreticilere çalışmayı dayatmak için, olağanüstü durumlar hariç, doğrudan zor kullanımına artık gerek yoktur.

Burjuva toplumda doğrudan üreticiler, işgücü metaı satıcısı olarak özgür mübadeleci konumundadırlar. Burjuva toplumda, ilkel sermaye birikimi gibi kurucu ve yeniden kurucu momentler hariç, işçiye çalışmayı dayatan siyasal bir zorlama yoktur. Ama işçiye işgücünü meta biçiminde satmayı dayatan toplumsal koşullar vardır:

"Gerçi mübadeleciler arasındaki ilişkinin de itici gücü, yani ekonomik sürecin dışında kalan, doğal itkisi itibarıyla bir çeşit zora dayandığı doğrudur. Ama bu, bir kere, ötekinin benim ihtiyacıma karşı kayıtsızlığından, bir birey olarak benim doğal varlığıma karşı ilgisizliğinden, dolayısıyla benimle eşitliğinden ve özgürlüğünden başka bir şey değildir. Ki bu da aynı zamanda, benim eşitlik ve özgürlüğümün önkoşuludur. Öte yandan, eğer ihtiyaçlarımın beni belirlediği, zorladığı söyleniyorsa, beni zorlayan nihayet sadece benim kendi doğamdır, benim ihtiyaç ve itkiler bütünü olan kendi doğamdır, bir yabancı

50 K. Marks, *Agy.*, s. 17.

> değil (ya da genelleşmiş, yansımış biçimiyle söylenirse, benim çıkarımdır. Kaldı ki, nihayet ben de ötekini bu yolla zorlamakta, onu mübadele sistemi içine itmekteyimdir."[51]

İlkel sermaye birikimi süreci, *devlet zorunu arkasına alarak*, geleneksel doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarını birbirinden tamamen ayırmış, böylece kapitalist meta üretiminin toplumsal koşullarını yaygınlaştırmıştır. İlkel sermaye birikimi süreci, üretim araçlarını geleneksel üreticilerden koparark özel mülkiyet halinde özel ellerde toplamıştır. Bu toplumsal koşullar bir kere yaratıldıktan sonra, mülksüzleştirilmişlerin işgüçlerini kapitalistlere satma zorunluluğu kendisini sürekli yeniden üretir olmuştur.

İlkel sermaye birikimiyle yaratılan toplumsal koşullar, "özgür" işçiye kendi "özgür" iradesiyle işgücünü gidip üretimin maddi koşullarını elinde tutan kapitalistlere satmayı dayatır. Böylece, birbirlerinden ayrı halde vazedilmiş olan emek ile emeğin maddi koşulları, açlık tehditinin içsel zorlamasıyla üretim sürecinde birleştirilmiş olur:

> "Sermaye altında işçilerin *birliği*, doğrudan fiziksel zorla, zoraki emekle, serf, köle emeğiyle dayatılmaz. İşçilerin birliğini dayatan olgu, üretim koşullarının yabancı mülkiyette bulunması ve üretim koşullarının zaten *nesnel birlik* –ki üretim koşullarının birikip yoğunlaşması demektir– halinde olmasıdır."[52]

Meta üretiminin genelleştiği toplumda, insanlar meta mübadelesi aracılığıyla birbirleriyle dolaylı toplumsal ilişki kurarlar. Ücretli emek-sermaye toplumunda birbirleriyle mübadele edilen, dolayısıyla birbirleriyle toplumsal ilişki içine giren, metalardır. Metaların arkasına saklanan insanlar, metaların kendi aralarındaki bu toplumsal ilişki sayesinde, birbirleriyle dolaylı toplumsal ilişki kurmuş olurlar.

Metalar arasındaki mübadele ilişkisi, eşdeğerlilerin birbirleriyle mübadelesi temeline dayanır. Bu temel, metaların arkasına saklanarak birbirleriyle metaların aracılığıyla ilişki kuran insanlar arasındaki toplumsal ilişkiyi de düzenler. Metalar arasındaki eşdeğerliler ilişkisi, kendisini *meta hukuku* olarak insanlar arası ilişkide ifade eder.

Günümüzdeki hukuk öğretilerinin esas aldığı klâsik kaynak, antik çağın *Roma Hukuku*'dur. Roma hukuk metinleri, antik çağda gelişmeye

51 K. Marks, *Agy.*, s. 245.
52 K. Marks, *Agy.*, s. 590.

başlayan meta mübadelesinin insanlar arasındaki ilişkiye yansımış halini sistematize eder. Metalar arasındaki "hukuk", her biri belli bir ekonomik ilişkinin özgül karakterine bürünmüş olan yalıtık bireyler arasındaki *dolaylı* toplumsal ilişkileri düzenleyen maddi temeldir:

> "Açıktır ki, metalar pazara kendi başlarına gidemezler ve kendi başlarına mübadele edilemezler. Bu yüzden, aynı zamanda sahipleri olan vasilerine başvurmamız gerekir. Metalar şeydir, bundan ötürü de metaların insana karşı direnme güçleri yoktur. Metalar böyle uysal olmasalardı bile, insanoğlu zor kullanabilir, başka bir deyişle, bunlara zorla sahip olabilirdi.
>
> "Bu nesnelerin birbirleriyle meta olarak ilişki içine girebilmeleri için, bu nesnelerin vasilerinin, iradeleri bu nesnelere yerleşmiş kişiler olarak, birbirleriyle karşı karşıya gelmeleri gerekir. Vasilerin, karşılıklı rızaya dayanan bir anlaşma olmaksızın, hiçbiri diğerinin metaına el koymayacak ve kendi metaından vazgeçmeyecek şekilde hareket etmeleri gerekir. Bu nedenle, bu kişilerin, birbirlerinin özel mülkiyete sahiplik haklarını karşılıklı tanımaları gerekir. Böylece bir sözleşmede ifadesini bulan bu hukuksal ilişki, bu sözleşme, gelişmiş bir yasal sistemin bir parçası olsa da olmasa da iki irade arasındaki bir ilişkidir ve bu iki kişi arasındaki gerçek ekonomik ilişkinin yansımasından başka bir şey değildir. Bu gibi her hukuksal sözleşmenin konusunu belirleyen şey, işte bu ekonomik ilişkidir. Burada kişiler birbirleri için yalnızca metaların temsilcileri ve dolayısıyla sahipleri olarak vardırlar.
>
> "Araştırmamız ilerledikçe göreceğiz ki, genel olarak, ekonomi sahnesinde görünen karakterler ekonomik ilişkilerin kişileşmesinden başka bir şey değildirler. Ekonomi sahnesindeki karakterler, bu ekonomik ilişkilerin taşıyıcısı olarak birbirleriyle temas kurarlar."[53]

Birey ya da yalıtık birey mübadele ilişkisi içindeki kişidir. Birbirlerinden yalıtılmış bireylerin karşılıklı faaliyetleri sivil toplumu oluşturur. Sivil toplumun bireyleri, işgücü metaı sahibi olarak işçilerden, geçim ve üretim araçları metaları sahibi olarak kapitalistlerden ve bu temelden türevlenen öteki ekonomik ilişki karakterlerinden oluşur.

Mübadele ilişkisi, herkesin yalıtılmış halde kendi kabuğunda yaşamasını öngörür. Yalıtık bireyler sırf kendi bireysel varlıklarının çıkarlarıyla

53 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 88–89.

ilgilidirler. Yalıtık bireyler yaşamlarını sürdürebilmek için mübadele sürecine girmek zorundadırlar. Mübadele süreci mübadele değeri ve para tarafından dolayımlanmaktadır. O halde yalıtık birey, sahip olduğu ya da ürettiği metaı parayla, parayı da geçim araçlarıyla mübadele etmek zorundadır. Yalıtık bireyin kendi emek ürünü, ancak mübadele sürecinden geçtikten sonra kendisi ve öteki insanlar için bir ihtiyaç giderme nesnesi haline gelir. Mübadele ilişkisinin bu işleyişi, yalıtık bireyleri kendi iradelerinin dışında birbirlerine muhtaç kılan, onları karşılıklı bağımlılık içine sokan maddi ilişkiler ağını örer.

> "İnsan ancak tarihsel süreç içinde birey haline gelir. İnsan başlangıçta *bir canlı türü varlığı, bir klan varlığı, bir sürü hayvanıdır.* Kesinlikle politik anlamıyla bir 'zoon politikon' değildir. Mübadele bireyselleşme sürecinin başlıca araçlarından biridir. Mübadele sürü düzenini gereksiz kılar ve çökertir. Bir süre sonra öyle bir noktaya gelinir ki, insan birey olarak kendisini sadece kendisiyle ilişkili kılar. İnsanın kendisini yalıtık bir birey olarak vazetmesinin araçları aynı zamanda onun genelliğini sağlayan araçlardır da."[54]

Yunancada *polis* "şehir", *politik* de "şehre ait" anlamına gelir. Aristo, kelime anlamıyla şehre ait hayvan demek olan "zoon politikon" deyimiyle şehirde yaşayan özgür yurttaşı kasteder. Aristo, ileri sürdüğü bu kavramla, insanın kendi doğal mükemmelliğine ancak şehir yaşamı içinde ulaşabileceğini anlatır.

Politik'in Latince karşılığı *civic*'tir. *Civic* toplum, yani sivil toplum, şehir toplumu demektir. Orta Çağ'da şehirler, şehri koruyan kalelerin, yani *burg*'ların çevresinde oluşmuştu. *Burg* sözü zamanla şehir anlamına kullanılır olduğu için, şehir toplumuna *burjuva* toplum da denilmiştir. Günümüzde sivil toplum ya da burjuva toplumu terimleri ücretli emek-sermaye toplumu için kullanılır.

Mübadele ilişkisi insanları birbirlerinden koparıp yalıtır. Mübadele ilişkisi insanları birbirlerinden yalıtarak herkeste ortak olan bir genellik yaratır. Herkeste ortak olan bu genellik, yani yalıtılmışlık hali, herkesi birbirleriyle mübadele ilişkisi içine girmeye zorlar. Mübadele ilişkisi böylece insanları birbirlerine bağlar. Mübadele ilişkisi genelleştikçe, insanları, bir yandan birbirlerinden yalıtırken, öte yandan da sivil toplum denilen *toplum illüzyonu* altında karşılıklı bağımlılık ilişkisi içine sokar.

54 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 496.

Sivil toplumu oluşturan yalıtık bireylerdeki eşitlik ve özgürlük bilinci, taşıyıcısı oldukları ekonomik ilişkinin zihinlerine yansımasından doğar. İnsana aykırı ilişkilerin dayattığı eşitsizliği gizleyen eşitlik ve insana aykırı ilişkilere esareti maskeleyen özgürlük bilincinin, mübadele değerleri mübadelesinde gerçek bir temeli vardır:

> "Mübadele değerleri mübadelesi, tüm *eşitlik* ve *özgürlüğü* üreten gerçek temelin ta kendisidir. Saf idealar olarak eşitlik ve özgürlük, bu temelin idealize edilmiş ifadeleridir. Hukuksal, siyasal, toplumsal ilişkiler biçiminde gelişmeleri ise sadece aynı temelin daha üst düzeylere taşınmasıdır...
>
> "Özgürlük ve eşitlik, antik çağda ve Orta Çağ'da henüz ortaya çıkmamış birtakım üretim ilişkilerini varsayar. Doğrudan doğruya zora dayalı emek antik dünyanın temelidir... Genel mübadele değeri üretmeye yönelik olmayan emek ise Orta Çağ'ın temelini oluşturur. Oysa modern toplumda, emek ne zora dayalıdır ne de ikinci durumda olduğu gibi yüksek ve ortak bir bütün (lonca) vesayetinde gerçekleştirilir."[55]

Burjuva toplum bireyleri, yabancılaşmış emeğin tezahürü olan ekonomik ilişkilerin taşıyıcısı olarak birbirleriyle temas kurarlar. İnsanların kendi yabancılaşmış faaliyetleriyle yarattıkları bu ekonomik ilişkiler, dönüp insanları tahakküm altına alır. Ekonomik ilişkilerin taşıyıcılığına düşen insanlar, kendilerine, birbirlerine ve doğaya yabancılaşmış insansı bireylerdir. İnsansı bireyler, mahkûm oldukları ilişkiden uyanamadıkları sürece, birbirleriyle doğrudan insan ilişkileri kuramazlar, birbirlerine insan muamelesi yapamazlar. Sivil toplumun insansı bireyleri birbirlerine *şey* muamelesi yaparlar:

> "İnsan, özel birey olarak davrandığı sivil toplumdaki yaşamında öteki insanları araç olarak görür, kendisini bir araç derekesine düşürür ve yabancı güçlerin *(kendi yabancılaşmış faaliyetiyle yarattığı insana yabancı toplumsal güçlerin–YZ)* oyuncağı olur."[56]

Birbirlerini ve doğayı kendi zavallı yaşamlarını sürdürmenin aracı olarak gören insansı bireylerin karşılıklı faaliyetlerinin yarattığı sivil toplum, sahici insan toplumu değil, ancak zavallı bir toplum karikatürüdür.

---

55 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 245.
56 K. Marks, "Yahudi Sorunu Üstüne", 1843, *MIA*.

Toplumsal Birey

Ücretli emek-sermaye ilişkisinin toplumsal yaşama egemen oluşuyla, *kişilere bağımlılık* ilişkilerinin yerini *nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık* ilişkileri alır. Nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık ilişkileri, insanın içine hapsolduğu insana aykırı ilişkilerden kurtulmasının, böylece özgür bireyselliğin yaratılmasının maddi koşullarını hazırlar:

> "Mübadele değerinde kişiler arasındaki toplumsal ilişki, şeyler *(nesneler–YZ)* arasındaki toplumsal ilişkiye dönüşür. Kişisel güç de kişinin sahip olduğu maddi zenginliğin gücüne dönüşür. Mübadelenin toplumsal gücü ne kadar az olursa, (ki bu aşamada mübadele, emeğin doğrudan ürününün doğal niteliğine ve mübadelecilerin doğrudan ihtiyaçlarına hâlâ yakından bağlıdır) topluluğun bireyleri birbirine bağlayacak gücünün de o kadar büyük olması gerekir: Ataerkil ilişkilerde, antik topluluklarda, feodalizmde ve lonca sisteminde böyle olmuştur. Her bireyin sahip olduğu toplumsal güç, şey *(nesne–YZ)* kılığındadır. Eğer nesne toplumsal gücünden soyundurulursa, toplumsal güç bu sefer de kişiler üzerinde kullanılmak üzere kişilerin eline geçmek durumundadır.
>
> Başlangıçta tamamen spontane olarak gelişen kişilere bağımlılık ilişkileri, insan üretkenliğinin çok az oranda ve belli noktalarda ancak gelişebildiği ilk toplumsal biçimlerdir. Nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık ikinci büyük biçimi oluşturur: Genel bir toplumsal alışveriş sistemi, evrensel ilişkiler, çok yönlü ihtiyaçlar ve evrensel yetenekler sistemi ilk kez bu biçim içinde ortaya çıkar. Bireylerin evrensel gelişmesine ve bireylerin kendi komünal, toplumsal üretkenliklerini kendi toplumsal zenginlikleri olarak kendilerine tabi kılmalarına dayanan özgür bireysellik ise üçüncü aşamadır. İkinci aşama üçüncü aşamanın koşullarını hazırlar. Ticaret, lüks, *para*, *mübadele değeri* geliştikçe, bir yandan ataerkil, antik ve feodal koşullar çözülür, bir yandan da modern toplum serpilip büyür."[57]

Marks'ın yukarıda, ilkel komünal topluluklardan sonraki tarihsel gelişmeyi köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, komünal toplum diye

57 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 157–158. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 66–67.

kompartımanlara ayırarak değil, fakat insanın gelişimini merkez alarak şöyle soyutladığını görüyoruz:

1. "Başlangıçta tamamen spontane olarak gelişen kişilere bağımlılık ilişkileri ... ilk toplumsal biçimlerdir." Asya tipi, köleci, feodal toplumlarda görülen kişilere bağımlılık ilişkileri.

2. "Nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık ikinci büyük biçimi oluşturur." Burjuva toplumdaki yalıtık birey.

3. "Bireylerin evrensel gelişmesine ve bireylerin kendi komünal, toplumsal üretkenliklerini kendi toplumsal zenginlikleri olarak kendilerine tabi kılmalarına dayanan özgür bireysellik ise üçüncü aşamadır." İnsanların kendi faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kılmaları temelinde doğan özgür bireysellik, yani özgürce birleşmiş doğrudan üreticiler, toplumsal bireyler, komünal insanlık.

Mübadele Değerinin Eleştirisi

Marks *Kapital*'e metaı çözümleyerek başlar. Çünkü meta kapitalist üretimin bütün çelişkilerini içinde barındırır. Marks, meta için, "emek ürünlerinin burjuva biçimlerinin bütün sırrını içerir" der.[58]

Meta pazarda satılmak üzere üretilen ürün demektir. Meta üreticileri kendi tüketimleri için değil, fakat pazar için üretim yaparlar.

Tüketiciler kendi bireysel ihtiyaçlarını karşılayacak olan nesneleri, pazarda bir başkasının emek ürünü olarak karşılarında bulurlar. Tüketici birey kendi ihtiyaçlarını karşılayacak olan ürünlerden, o ürünlerin mülkiyeti başkasında olduğu için ayrıdır.

Meta üretiminde her bir birey, belli bir metaın üreticisi ve öteki metaların tüketicisi olarak varlık bulur. Herkes ürettiği metaları, ihtiyaçlarını karşılamak için, birbirleriyle mübadele etmek durumundadır. Meta üreticileri arasındaki toplumsal ilişki, metaların mübadelesi dolayımıyla kurulur.

Meta iki farklı açıdan değer taşır:

Birincisi, her metaın bir *kullanım değeri* vardır. Bir metaın pazarda satılabilmesi için başka insanların bir ihtiyacını karşılıyor olması gerekir. Bir metaın insanların ihtiyaçlarını karşılama niteliğine onun kullanım değeri denir. Bir şeyin kullanım değerinin olması, tek başına, o şeyi meta yapmaz. Metaın kullanım değeri olması şarttır ama kullanım değerinin meta olması şart değildir.

58 K. Marks, "Engels'e Mektup", 22 Haziran 1867, *Seçme Yazışmalar*, İng., s. 177.

Kullanım değeri, sırf kullanım değeri olarak, yani sadece ürün olarak kaldığı sürece ekonomi politiğin alanına girmez. Kullanım değerinin ekonomi politiğin ilgi alanına girmesi için, o kullanım değerinin bir *mübadele değerinin* maddi taşıyıcısı haline gelmesi, yani meta biçimini alması gerekir.

İkincisi, her metaın bir *mübadele değeri* vardır. Ekonomi politiğin dilinde "değer" denince asıl olarak mübadele değeri anlaşılır. Eğer münhasıran kullanım değeri kastedilirse, "değer" ifadesi tek başına kullanılmaz, mutlaka "kullanım değeri" denir.

Farklı kullanım değerleri taşıyan metaların pazarda birbirleriyle mübadele edilebilmesi için, hepsinde ortak bir özelliğin bulunması gerekir. Metalardaki bu ortak temel, hepsinin emek ürünü oluşudur. Bir metaın mübadele değeri, o metada cisimleşmiş toplumsal olarak gerekli emek miktarı tarafından belirlenir. Emek miktarı emek zamanıyla ölçülür. Mübadele değeri bir metaın başka bir meta ile el değiştireceği oranı verir.

Metada cisimleşen emek miktarının iki kaynağı vardır:

1. *Canlı emek*: İşçinin metaı üretirken ona kattığı emektir. Artı-değerin kaynağı canlı emektir.

2. *Ölü emek*: Üretim sürecinde kullanılan üretim araçlarında cisimleşmiş olarak bulunan emektir. Üretim araçlarında cisimleşmiş olarak bulunan emek, o üretim araçlarının daha önceki üretimi sırasında onlara katılarak "ölmüş" olan emektir. Emek nesnelerindeki ölü emek tamamen, emek araçlarındaki ölü emek ise emek araçları yıprandığı oranda metaa aktarılır.

Bu iki kaynaktan gelen emek miktarının toplamı, metaın mübadele değerini belirlemez. Öyle olsaydı, bir metaı üretmek için ne kadar çok gereksiz emek harcanırsa ve ne kadar çok malzeme israf edilirse, o meta o kadar değerli olurdu:

> "Eğer bir metaın değeri *(mübadele değeri–YZ) o metaın üretimine harcanan emek miktarı tarafından* belirleniyorsa, bir işçi ne kadar tembel ve beceriksiz olursa, onun ürettiği meta da –yapımı daha uzun emek zamanı alacağından– o kadar değerli olur gibi görünebilir. Ama bu talihsiz bir yanılgı olur. '*Toplumsal* emek' deyimini kullandığımı hatırlayacaksınız. Bu '*toplumsal*' nitelemesi çok şeyi anlatır. Bir metaın değeri *(mübadele değeri–YZ)*, o metaın içinde taşıdığı cisimleşmiş ya da kristalleşmiş *emek miktarı* tarafından belirlenir dediğimiz zaman, belli bir toplumsal durumda, belirli ortalama toplumsal üretim koşulları içinde, kullanılan emeğin belli toplumsal

ortalama yoğunluk ve beceride olması kaydıyla, o metaın üretimi için *gerekli emek miktarını* anlarız."[59]

Marks, yukarıdaki önermeye, daha sonraki analiz düzleminde, "metaın yeniden üretimi için" unsurunu ekler:

"Her bir metaın değeri *(mübadele değeri–YZ)*, ... o metaın içerdiği gerekli emek zamanı ile değil, fakat o metaın yeniden üretimi için gereken *toplumsal* olarak gerekli emek zamanı ile belirlenir. Bu yeniden üretim, başlangıçtaki üretim koşullarından farklı olarak, olumsuz ya da elverişli koşullar altında olabilir."[60]

Yeni teknolojik gelişmeler, bir metaın üretimi için toplumsal olarak gerekli emek zamanını düşürür. Bu durum, hâlihazırda üretilmiş metaların da mübadele değerini düşürür. Doğal afet, savaş, toplumsal yıkım gibi olumsuzluklar ise bir metaın üretimi için toplumsal olarak gerekli emek zamanı artırır. Bu durumda daha önce daha az emek zamanıyla üretilmiş mevcut metaların mübadele değeri artar.

"Bir metaın mübadele değeri o metaın içinde kristalleşmiş emek miktarı tarafından belirlenir" önermesi, yaygın olarak, mübadele değerini emek miktarıyla özdeşleştiren bir sığlıkta anlaşılmıştır. Mübadele değerini metada kristalleşmiş emek miktarına eşitleyen analiz, Marks'ın değil, Ricardo'nundur. Ricardo'cu mübadele değeri teorisi, mübadele değeri ilişkisini teknik bir ilişki derekesine düşürür. Marks'a göre mübadele değeri ilişkisi teknik değil, fakat belli tarihsel koşullarda ortaya çıkmış *toplumsal* bir ilişkidir. Mübadele değeri, bir metada kristalleşmiş emek miktarını ifade eden toplumsal ilişki biçimidir.

Emek, üstünde uygulandığı emek nesnelerinde birtakım fiziksel, kimyasal, biyolojik, estetik değişiklikler yaratır. Emek faaliyeti, emek nesnelerini bu şekilde değiştirip yeni bir nesne (ürün) haline getirirken, kendisini de yarattığı üründe nesne haline getirmiş olur. Böylece emek faaliyeti, yarattığı ürünün fizik maddesinde içerilmiş olur. Eğer mübadele değeri emek demek olsaydı, aynen emeğin yarattığı değişikliklerin ortaya çıkan ürünlerin maddesinde görünmesi gibi, mübadele değerinin de o ürünlerde bir biçimde görünmesi gerekirdi. Oysa ürünlerin madde yapısında mübadele değeri aramak boşunadır:

59 K. Marks, "Ücret, Fiyat, Kâr", Haziran 1865, *MESY*, İng., c. 2, s. 51.
60 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 3, s. 141.

> "Şimdiye kadar hiçbir kimyager, inci ya da elmasta mübadele değeri keşfedemedi. İnci ya da elmasta bu kimyasal elementi *(mübadele değerini–YZ)* keşfeden ekonomistler, keskin kavrayış iddiasındadırlar. Bu ekonomistler, nesnenin kullanım değerinin nesnenin maddi özelliklerinden bağımsız olarak nesneye ait olduğunu, öte yandan, nesnenin değerinin *(mübadele değerinin–YZ)*, nesnenin nesne olarak bir parçasını oluşturduğunu iddia ederler. Bu iddiayı teyit eder gibi görünen şu garip durumdur: Nesnenin kullanım değeri mübadele olmaksızın nesne ile insan arasındaki doğrudan ilişki yoluyla gerçekleştiği halde, nesnenin değeri *(mübadele değeri–YZ)* ancak mübadele yoluyla, yani toplumsal bir süreç yoluyla gerçekleşir."[61]

Toplumsal emek ürünleri meta halini alınca o ürünlere bir mübadele değeri yapışır. Mübadele değeri sanki ürünün fiziksel-kimyasal bir niteliğiymiş gibi algılanır. Oysa mübadele değerinin ürünün fiziksel-kimyasal yapısıyla hiçbir ilgisi yoktur. Mübadele değerinin kullanım değerinin sırtına binmesi, ürünün madde yapısında bir değişiklik yaratmaz. Ama ürüne, içinde üretildiği belli toplumsal koşulların damgasını vurur. Toplumsal koşulların ürüne vurduğu mübadele değeri damgası, o ürünü meta olarak tescil eder. Toplumun ürünü meta olarak damgalaması, metaın mübadele sürecine gireceğini ve öteki metalarla mübadele edileceğini gösterir.

Mübadele değeri çözümlemesinde anahtar, emek ile yabancılaşmış emek ayrımıdır. Genel-evrensel anlamda emek, insan ile doğa arasındaki aracı süreçtir. Eğer insan ile doğa spontane birlik içindeyse, yani emek ile emeğin maddi koşulları birlik halindeyse, emek süreci insana ait bir süreç olma niteliği gösterir. Eğer doğrudan üretici üretimin maddi koşullarından kopmuşsa, emek süreci doğrudan üreticiye ait olma niteliğini, yani insaniliğini yitirir. Emek süreci bu koşullarda artık insani değil, fakat insana aykırıdır, insana yabancıdır. Bu koşullardaki emeğe yabancılaşmış emek denir.

Mübadele değeri, insana yabancılaşmış emek faaliyetinin yarattığı insana aykırı bir toplumsal ilişki biçimidir. Mübadele değeri, kendisini yaratan yabancılaşmış emeğin şifreli ifadesidir. Başka bir deyişle, yabancılaşmış emek, kendi sapkın karakterini, büründüğü mübadele değeri toplumsal ilişkisinde şifrelenmiş olarak dışa vurur.

---

61 K. Marks, "Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı", *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 87.

Metaların birbirleriyle mübadelesinin gelişmesi, mübadele değeri toplumsal ilişkisinin gelişmesiyle yan yana yürür. Mübadele değerinin gelişmesi giderek ücretli emek-sermaye ilişkisini doğurur.

Kapitalizmin bütün işleyişi mübadele değeri ilişkisi üstüne oturur. "Canlı emeğin nesneleşmiş emekle mübadelesi, yani toplumsal emeğin sermaye-ücretli emek çelişkisi biçiminde belirmesi, değer ilişkisinin ve değere dayalı üretimin nihai gelişme aşamasıdır."[62]

Ekonomi politiğin kurucuları, Adam Smith'ler, David Ricardo'lar, mübadele değerini hiç sorgulamamışlar, onu doğal bir veri olarak kabul etmişlerdir. Marks, aşağıda bu durumu şöyle dile getirir:

> "Ekonomi politik, aslında, değer ve değer büyüklüğünü eksik de olsa tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında neyin yattığını açığa çıkarmıştır. Ama emeğin niye onun ürününün değeri ile ve emek zamanının niye bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu bir kez olsun sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından denetimi *(komünal toplum–YZ)* yerine, üretim sürecinin insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait *(burjuva topluma ait–YZ)* ... bu formüller, burjuva anlayışa, doğanın tıpkı üretken emek gibi dayattığı apaçık bir zorunluluk olarak görünür."[63]

Bu alıntıdan anlıyoruz ki, mübadele değeri "üretim sürecinin insan tarafından denetimi yerine, üretim sürecinin insana egemen olduğu" burjuva topluma aittir. O halde, üretim sürecinin insan tarafından denetlendiği komünal toplumda mübadele değeri yoktur.

Mübadele Değeri Ne İş Görür

Marks, insanların birbirleriyle girdikleri mübadele değeri ilişkisinin kaynaklandığı zorunluluğu şöyle açıklar:

> "Her çocuk bilir ki, değişik ihtiyaçlara tekabül eden ürünler kitlesi, toplumun toplam emeğinin farklı ve nicel olarak belirli bir kitlesini gerektirir. Toplumsal emeğin belirli oranlarda *dağılım zorunluluğunun* hiçbir toplumsal üretim biçimi tarafından ortadan kaldırılamayacağı, ancak, yalnızca bu zorunluluğun aldığı *görünüm biçiminin*

62 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 704.
63 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 84.

değişebileceği çok açıktır. Hiçbir doğa yasası ortadan kaldırılamaz. Farklı tarihsel durumlarda değişebilecek olan, bu yasaların kendini dayattığı *biçimdir* ancak. Toplumsal emeğin iç bağlantısının emeğin bireysel ürünlerinin *özel mübadelesi* aracılığıyla kurulduğu bir toplumsal sistemde, emeğin oransal dağılımının kendini dayattığı biçim, tam da bu ürünlerin *mübadele değeridir.*"[64]

Pazar için üretim yapan birimler, birbirlerinden kopuk olarak ve birbirleriyle rekabet içinde faaliyet gösterirler. Pazarın nasıl davranacağı, fiyatların ne düzeyde oluşacağı önceden bilinemez. Bu bilinemezlik ve rekabetten ötürü, önceden toplum çapında üretim plânlaması yapılamaz. Çünkü birbirlerinden yalıtık haldeki üretim birimlerinde harcanmakta olan emeğin ne kadarının daha sonraki pazar sürecinde toplumsal olarak gerekli sayılacağı önceden bilinemez.

Birbirlerinden yalıtık haldeki üretim birimlerinde yapılan üretim, üretim aşamasında henüz toplumsal değildir. Üretimin toplumsal karakter kazanması için daha sonra toplumsal bir süreçten geçmesi gerekmektedir. Meta, mübadele, mübadele değeri, para, fiyat, pazar bu toplumsal sürecin çeşitli momentleridir.

Yalıtık birimlerde harcanan emek, önce meta kılığına girip bir mübadele değeri takınır. Sonra bu mübadele değerleri pazarda mübadele edilir. Böylece, başta toplumsal olmayan halde, yani yalıtık-özel halde bulunan emek, meta mübadelesi *aracılığıyla* ve bu işlem gerçekleştikten *sonra* toplumsal karakter kazanır. Emeğin başta toplumsal olmayan bir halde varlık bulması, emeğin toplumsallaşma sürecinde mübadele değeri ile temsil edilişini zorunlu kılar. Mübadele değeri, emeğin toplumsal olmadığı toplumda, "emeğin oransal dağılımının kendini dayattığı biçim"dir.

Birbirlerinden *yalıtık* üretim birimlerinde *toplumsal olmayan* halde, yani *özel* halde bulunan emek, aynı zamanda somut emektir de. *Somut emek* belli bir çeşit kullanım değeri yaratan emektir. Ayakkabı kullanım değerini yaratan emek, ayakkabı üretme becerisindeki belli bir çeşit somut emektir.

Emeğin toplumsal olmadığı toplumda, bir çift ayakkabı ile bir takım elbiseyi birbirleriyle niceliksel olarak mukayese ve mübadele etmenin mekanizması nedir?

64 K. Marks, "L. Kugelmann'a Mektup", 11 Temmuz 1868, *MESY*, İng., c. 2, s. 418.

Farklı nitelikteki metaları birbirleriyle niceliksel olarak mukayese etmenin, böylece oluşan oranlar üzerinden birbirleriyle mübadele etmenin sırrı mübadele sürecindedir.

Birbirlerinden farklı nitelikteki metaları, birbirlerinden farklı beceridedeki somut emekler üretir. Mübadele süreci, farklı nitelikteki metaları üreten farklı somut emekleri, hepsinin ortak bölenine, yani ortak bir soyut öze indirger. Farklı somut emeklerin ortak böleni, yani hepsinin ortak soyut özü, hepsinin aslında *soyut emek* oluşudur. Mübadele süreci farklı somut emekleri *soyut emek* olarak ortak toplumsal özlerine indirgeyince, metalar birbirleriyle niceliksel olarak mukayese ve mübadele edilebilir olurlar. Mübadele sürecinde kendini ortaya çıkaran *soyut toplumsal emek*, mübadele değerinin toplumsal maddesidir.

Eşdeğerlilerin Mübadelesinden Kapitalist Sömürüye

Sermaye, kendisini büyütmeye programlı mübadele değeri olarak, dur durak bilmeksizin canlı emeği öğütüp mübadele değeri üretir. Ücretli emek-sermaye ilişkisi geliştikçe, mübadele değeri üretimi, dolayısıyla değer yasasının işleyişi toplumsal yaşamın giderek her alanını tahakküm altına alır. Değer yasasının esası, eşdeğerlilerin birbirleriyle mübadele edilmesidir.

Kapitalizmde toplum, her türlü metaın alınıp satıldığı büyük bir pazar olarak belirir. İnsanlar bu pazarda insan olarak değil, fakat sahibi oldukları metaın arkasına saklanmış aktörler olarak hareket ederler. Pazarda asıl ilgi odağı metaın kendisidir. İlişki metalar arasında kurulur. Metaların arkasına saklanmış olan insanlar, metalar arasındaki toplumsal ilişkiler sayesinde, birbirleriyle *dolaylı* toplumsal ilişki kurarlar.

Bütün öteki faktörlerin sabit kaldığı varsayılırsa, metalar taşıdıkları mübadele değerlerinin karşılıklı oranlarına göre birbirleriyle mübadele edilirler. Metaların birbirleriyle kurdukları eşdeğerlilerin mübadelesi ilişkisi, metalar arası ilişkiyi kişiliklerinde soğuran insanları birey olarak biçimlendirir. Pazarın biçimlendirdiği bireyler, sahibi oldukları metaa referansla birbirlerine insan değil, fakat *şey* muamelesi yaparlar.

Birey, mübadele değeri üreticisi ya da sahibi olarak vardır. Pazardaki eşdeğerliler mübadelesi, bireyler arasındaki eşitlik ve özgürlük görünümünün maddi temelidir. Ancak bireyler arasındaki bu eşitlik ve özgürlük görünümünü doğuran özel mülkiyet, mübadele, meta, mübadele değeri, para gibi mistik toplumsal ilişkilerin gizemi analiz yoluyla çözülünce bireylerin

toplum tarafından daha baştan eşitsiz ve bağımlı olarak vazedildikleri ortaya çıkar:

> "Mevcut burjuva toplumun bütünü içinde fiyatların oluşumu, dolaşım vb. yüzeysel süreç olarak görünür. Bunun altında, diplerde, bireylerin bu görünen eşitlik ve özgürlüğünün kaybolduğu bambaşka süreçler işlemektedir. Şu hususlar unutulmaktadır: Mübadele değerinin *önvarsayımı*, bir bütün olarak üretim sisteminin nesnel temeli, daha baştan birey üzerinde içsel bir zorlamayı ima eder. Çünkü, bireyin kendisinin ürettiği ürün bireyin kendisi için bir ürün değildir. Bireyin kendisinin ürettiği ürün, ancak toplumsal süreç *(mübadele süreci–YZ)* içinde birey için bir ürün *haline gelir. (İşçi, kendisinin ya da öteki işçilerin ürettiği ürünleri, mübadele süreci içinde para ödeyerek satın alır. İşçi, ürettiği ürünü ancak böylece kendisi için ürün, yani kendi tüketimi için ürün haline getirir.–YZ)* Bu yüzden bireyin kendisinin ürettiği ürün, bu genel ama yine de dışsal biçimi *(mübadele değeri biçimini–YZ)* almak *zorundadır.*
>
> Birey ancak bir mübadele değeri üreticisi olarak vardır. Bireyin sadece mübadele değeri üreticisi olarak varoluşu, bireyin doğal varlığının *(doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının doğal birliğinin–YZ)* daha baştan tamamen inkâr edildiği anlamına gelir. Dolayısıyla bireyin varlığı bütünüyle toplum tarafından belirlenir. Bireyin toplum tarafından belirlenmesi, dahası, işbölümünü, bireyin sırf bir *mübadeleci* olmaktan öte başka birtakım ilişkiler çerçevesinde vazedildiği işbölümünü vb. varsayar. Dolayısıyla bu önvarsayım *(mübadele değerinin önvarsayımı–YZ)*, kesinlikle, ne bireyin iradesinden ne de doğrudan insan tabiatından doğar. Bu önvarsayım *tarihseldir* ve bireyi daha baştan toplum tarafından *belirlenmiş* birey olarak vazeder. Bütün bunlar unutulur...
>
> Nihayet gözden kaçırılan son nokta, mübadele değeri ve paranın basit biçimlerinde bile, emek ile sermaye vb. karşıtlığının daha baştan gizli olarak içerilmiş bulunduğudur. *(Bütün bu hususları gözden kaçıran zihniyet–YZ)*, en basit ekonomik ilişkiler düzeyine takılıp kalır. Kendi başına ele alındıklarında bu ilişkiler saf soyutlamalardan ibarettirler. Oysa bu ilişkiler, gerçekte en derin çelişkiler tarafından üretilirler ve çelişkilerin sadece tek yanını temsil ederler. Çelişkilerin

bu ilişkilerde tek yanlı temsili, çelişkilerin tam ifadesini bulandırıp karartır."[65]

Sivil toplumun sahnesinde, teknik dille dolaşım alanında, özgürlük, eşitlik ve mülkiyet hakları ön plândadır. Sivil toplumun kulisinde, yani üretim alanında ise sahnede görünenlerden bambaşka süreçler hüküm sürmektedir. Sahneyi ve sahneden kulise geçişi, Marks'ın renkli anlatımından okuyalım:

"İşgücünün tüketimi, öteki her türlü metada olduğu gibi, piyasanın ya da dolaşım alanının sınırları dışında tamamlanır. Parababasını ve işgücü sahibini birlikte yanımıza alarak, her şeyin ortada ve herkesin gözü önünde geçtiği bu gürültülü alandan bir süre için ayrılıyoruz. Hep birlikte, kapısında 'işi olmayan giremez' yazan üretim alanının gizli dünyasına geçiyoruz. Burada, sermayenin yalnızca nasıl ürettiğini değil, fakat sermayenin nasıl üretildiğini de göreceğiz. Ve en sonunda artık, kâr yapmanın sırlarını da zorlayacağız.

Sınırları dâhilinde işgücü alımsatımının sürdüğü bu ayrılmakta olduğumuz alan, aslında, insanın tabiatında olan hakların tam bir cenneti idi. Burada *(dolaşım alanında–YZ)* yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham hüküm sürer. Özgürlük hüküm sürer, çünkü bir metaın, mesela işgücü metaının hem alıcısı hem de satıcısı, sadece kendi özgür iradesi tarafından sınırlanır. Özgür taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitlik hüküm sürer, çünkü birbirleriyle metaların sıradan sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğerlileri birbirleriyle mübadele ederler. Mülkiyet hüküm sürer, çünkü taraflar, ancak kendi malı olan şeyleri birbirlerine verebilirler. Ve Bentham *(Jeremy Bentham, faydacılığın kurucusu–YZ)* hüküm sürer, çünkü her iki taraf da sırf kendisini düşünür. Bunları yan yana getirip ilişki içine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır. Herkes sırf kendisini düşünür, kendisinden başkasını düşünmez. Herkes böyle yapınca şeylerin önceden oturmuş uyumu gereği ya da takdir-i ilâhi, herkes herkesin yararı ve çıkarı için karşılıklı avantaj sağlamak üzere beraberce çalışmış olur."[66]

65 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 247–248.
66 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 172.

Burjuva toplumunda işçi, geçim ve üretim araçlarından tamamen yoksunlaştırılmış olarak varlık bulur. İşçi, yaşamını sürdürmek için tek sahibi olduğu işgücünü, yani *kendi insan varlığını* geçim araçlarıyla mübadele etmek durumundadır. Geçim ve üretim araçları kapitalistin mülkiyetindedir. O halde işçi yaşayabilmek için kapitalistle mübadele ilişkisine girmek zorundadır. Yani işçi toplumsal varoluşu gereği daha baştan kapitaliste muhtaçtır.

Kapitalizmde işçinin işgücü, yani emek harcama, iş yapma kapasitesi meta muamelesi görür. İşçi işgücünü ücret karşılığı kapitaliste satar. Ücret işgücü metaının fiyatıdır. Sınıf mücadelesinin düzeyi düştüğü zaman ücretler işgücünün mübadele değerinin altında oluşur. Kapitalistin işgücü metaını satın alırken karşılığında eşdeğerinin altında bir ödeme yaptığı bu gibi durumların, kapitalist sömürünün özüyle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü kapitalist sömürü, mübadele alanında değil, fakat üretim alanında gerçekleşir. Ücretlerin işgücü metaının eşdeğeri olarak tahakkuk ettiği durumlarda da kapitalist sömürü vardır.

İşçiye ödenen ücret, işçinin harcadığı emeğin karşılığı değil, fakat emek sarfetme kapasitesinin, yani işgücünün karşılığıdır. İşçi, üretim sürecinde, işgücünün karşılığı olarak aldığı mübadele değerinden daha fazla mübadele değeri üretir. Fazladan üretilen mübadele değerine, yani artı-değere kapitalistin el koyması kapitalist sömürünün özüdür.

Sivil toplumun sahnesinde, yani dolaşım alanında, işgücü satıcısı ve işgücü alıcısı olarak karşı karşıya gelen işçi ile kapitalist arasında yatay bir ilişki varmış gibi görünür. İşçi işgücünü satma sözleşmesi yapıp üretim alanına, yani kulise geçtiği andan itibaren kapitalistin komutası altına girer. İlişkinin ilk baştaki yatay görünümü bir anda kaybolup ilişkinin aslında dikey olan karakteri bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar.

Artı-değer teorisi, Marks'ın ekonomi politiğin dilini kullanarak, yani ekonomi politiğin sınırları içinde kalarak ürettiği bir teoridir. Marks, böylece değer yasasıyla harikulade bir uyum içinde sermayenin kendisini büyütmesini, yani sömürüyü açıklamıştır. Marks, dolaşım alanındaki eşdeğerlilerin birbirleriyle mübadelesinin kapitalist sömürüyü nasıl gizlediğini göstererek, sivil toplumun kulisinde olanları, dolayısıyla sivil toplumun gerçekte ne olduğunu işte böyle ifşa etmiştir.

İlkel Sermaye Birikimi

Kapitalist, el koyduğu artı-değerin bir bölümünü kişisel geliri olarak alır, geriye kalan bölümünü sermayeye ekler. Sermaye, artı-değerden kendine kattığı bölüm kadar kendini büyüterek yeniden üretime girer. Artı-değerin bir bölümünün bu şekilde sermayeye katılarak onu büyütmesine *sermaye birikimi* denir. Sermaye birikimi ilerledikçe, kapitalist üretim ilişkileri giderek genişleyen ölçekte yeniden üretilir.

Süreci mantıksal zaman dilimlerine ayırırsak, sermaye birikiminin yapıldığı momentin öncesinde artı-değerin üretildiği bir zaman dilimi yer alır. Yani sermaye birikiminin yapılabilmesi için, daha önce, artı-değerin üretildiği kapitalist meta üretiminin gerçekleşmiş olması gerekir. Çünkü sermaye birikimi, ancak kapitalist meta üretimi gerçekleşip artı-değer üretildikten sonra yapılabilir. O zaman, ilk kapitalist meta üretimini gerçekleştiren ilk sermayenin nasıl peydahlandığını açıklamak gerekir.

Marks'a göre, ilk kapitalist meta üretimini gerçekleştiren ilk sermaye, doğrudan üreticiyi üretimin maddi koşullarından ayıran "ilksel mülksüzleştirme" sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır:

> "Pazarda, bir yanda toprağın, makinelerin, hammaddelerin, geçim araçlarının, yani işlenmemiş topraklar hariç hepsi *emeğin ürünleri* olan bütün bunların *(üretimin maddi koşullarının–YZ)* sahibi bir dizi alıcının *(işgücü metaı alıcısının, yani kapitalistin–YZ)* bulunması, öte yanda ise kendi işgüçlerinden, çalışan kol ve beyinlerinden başka satacak bir şeyleri olmayan satıcıların *(işgücü metaı satıcılarının, yani işçilerin–YZ)* bulunması olgusunun, bu tuhaf olgunun nasıl ortaya çıktığını sorabiliriz. Birileri kâr etmek ve zenginleşmek için boyuna *(işgücü–YZ)* satın alırken ötekilerin geçimini temin etmek için hep *(işgüçlerini–YZ)* satması garabeti nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soru, bizi, ekonomistlerin *önceki ya da ilksel birikim* dedikleri, ama *ilksel mülksüzleştirme* denilmesi gereken şeyin araştırılmasına götürür. Bu ilksel birikim denen şeyin, emekçi insan ile emek araçlarının *başlangıçtaki birliğinin bozulması* sonucuna götüren bir dizi tarihsel süreçten başka bir anlama gelmediğini buluruz. Ne var ki, böyle bir araştırma, burada ele aldığım konunun dışına çıkar. Emek adamı ile emek araçları arasında bir kere *ayrılma* olduktan sonra, bu durum, yeni ve köklü bir devrim *(komünist toplumsal devrim–YZ)* üretim tarzını altüst edip başlangıçtaki birliği yeni bir tarihsel biçim içinde

yeniden kuruncaya kadar varlığını sürdürecek ve devamlı artan ölçekte kendini yeniden üretecektir."[67]

Adam Smith, sermayenin ilk ortaya çıkışını, "daha önceki sermaye birikimi" dediği bir değerli varlıklar birikiminin oluşmasıyla açıklamaya çalışmıştır. Adam Smith'e göre sermaye fiziksel varlıklardır, yani üretim araçlarıdır, geçim araçlarıdır ya da bunları satın alacak olan parasal birikimlerdir.

Marks'a göre fiziksel varlıklar, yani *şey*'ler belli toplumsal durumlarda sermayeyi temsil edebilirler ama bunlar kendiliklerinden sermaye değildirler. Marks sermayeyi, daha tam deyişle, ücretli emek-sermaye ilişkisini belli bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkmış bir toplumsal ilişki olarak ele alır.

Şimdi, ücretli emek-sermaye ilişkisini doğuran bu tarihsel süreci *Kapital*'in anlatımından okuyalım:

> "Üretim ve geçim araçları nasıl kendiliklerinden sermaye değillerse, para ve metalar da kendiliklerinden sermaye değildirler. Bunların sermayeye dönüşmeleri gerekir. Ama bu dönüşümün kendisi, ancak belli koşullar altında olabilir. Yani birbirinden çok farklı türden iki meta sahibinin yüzyüze ve temas haline gelmesi gerekir: Bir yanda, başkalarının işgücünü satın alarak ellerindeki değerler toplamını artırmak için tutuşan, para, üretim aracı ve geçim aracı sahipleri. Öte yanda, kendi işgüçlerini ve dolayısıyla emeklerini satan özgür emekçiler. Bunlar iki anlamda özgür emekçilerdir: Ne köleler, serfler vb. gibi üretim araçlarının ayrılmaz parçasıdırlar ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler. Bu nedenle, özgür emekçiler, kendilerine ait herhangi bir üretim aracının engellemesinden kurtulup özgürleşmiş emekçilerdir. Meta pazarındaki bu kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşulları sağlanmış olur. Kapitalist sistem, emekçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerindeki her türlü mülkiyetten tamamen ayrılmış olmalarını öngörür. Kapitalist üretim kendi ayakları üstünde doğrulur doğrulmaz, yalnızca bu ayrılığı sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda bu ayrılığı sürekli genişleyen ölçekte yeniden üretir. Bu nedenle, kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçları sahipliğini alan süreçten başkası olamaz. Bu süreç, bir yandan, toplumsal üretim ve geçim araçlarını sermayeye dönüştürür, öte yandan, doğrudan üre-

67 K. Marks, "Ücret, Fiyat, Kâr", Haziran 1865, *MESY*, İng., c. 2, s. 55–56.

> ticileri ücretli emekçilere dönüştürür. İlkel birikim denilen şey, bu nedenle, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir. İlkel olarak görünür, çünkü sermaye ve buna uygun düşen üretim tarzının tarih öncesi aşamasını oluşturur."[68]

Doğrudan üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel sürecin, yani ilkel birikim sürecinin klâsik biçimi, on beşinci yüzyıl sonundan on altıncı yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'de yaşandı. Köylülük, devlet zoruyla, geleneksel olarak kullandığı komünal topraklardan adım adım sökülüp atılarak, geçim ve üretim araçlarından yoksunlaştırıldı. Köylüler mülksüzleşince bir geçim yolu bulmak umuduyla şehirlere akın ettiler. Mülksüzlerin şehirlere yığılmasıyla aylaklık, serserilik, hırsızlık aldı yürüdü.

Devlet, şehirlerde asayişi sağlamak, mülksüzleri çalışma disiplinine sokmak için peş peşe terör yasaları çıkardı. Avare dolaşanlar yakalanınca önce kamçılanıyor sonra zorunlu çalışmaya mahkûm edilerek işyerlerine zimmetleniyordu. İkinci kez "serseri dolaşırken" yakalananların kamçılandıktan sonra kulağının yarısı kesiliyordu. "Serserilik"ten üçüncü kez tutuklananlar ölümle cezalandırılıyordu. Sekizinci Henri zamanında, kapitalizmin emek disiplinini sağlama uğruna 72 bin kişi idam edildi. Kısacası, ilkel sermaye birikimi sürecine, başka bir deyişle geleneksel ilişkilerin ücretli emek-sermaye ilişkisine dönüştürülmesi sürecine devlet terörü doğrudan müdahil oldu.

Marks, ilkel sermaye birikiminde uygulanan zor için şöyle dedi:

> "Tarihte, ele geçirmenin, köleleştirmenin, soymanın, öldürmenin, kısacası zorun büyük rol oynadığını herkes bilir."[69]

> "Doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, acımasız bir vahşetle ve en bayağı, en rezil, en küçültücü, en çirkin tutkuların dürtüsü altında gerçekleştirilmiştir."[70]

İlkel sermaye birikimi, sermayenin kendisini bir toplumsal ilişki olarak kurup dayatmak için devlet zorunu kullanarak verdiği sınıf mücadelesidir. İlkel sermaye birikimi, çoğu kez sanıldığı gibi, kapitalizmin ilk doğuşunda yaşanıp bitmiş değildir. İlkel sermaye birikimi, kapitalist üretim tarzının tarihsel doğuşunu temsil eden moment olarak, ücretli emek-sermaye ilişkisinin her yeniden üretiminde kendini yeniden tescil ettirmektedir:

68 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 668.
69 K. Marks, *Agy.*, s. 668.
70 K. Marks, *Agy.*, s. 714.

"Paranın sermayeye dönüştürülmesi için metaların üretimi ve dolaşımından başka bir şey daha olması gerektiğini gördük. Bir yanda para ya da değere sahip olan kimsenin *(kapitalistin–YZ)*, öte yanda değer yaratıcı cevhere sahip olan kimsenin *(işçinin–YZ)*, bir yanda üretim ve geçim araçlarına sahip olan kimsenin, öte yanda işgücünden başka bir şeyi olmayan kimsenin alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya gelmeleri gerektiğini gördük. Emeğin kendi ürününden, öznel işgücünün emeğin nesnel koşullarından ayrılması *(doğrudan üreticinin üretimin maddi koşullarından ayrılması–YZ)*, böylece kapitalist üretimin gerçek temeli ve başlangıç noktası oluyordu.

Ama başta yalnızca başlangıç noktası olan bu durum, sırf sürecin sürekliliği yüzünden, basit yeniden üretim yüzünden kapitalist üretimin durmadan yenilenen ve süregenleşen, kendine özgü bir sonucu haline gelir."[71]

"Kapitalist üretim, bu yüzden, işgücü ile emek araçları arasındaki ayrılığı bizzat yeniden üretir. Kapitalist üretim, böylece emekçinin sömürülmesinin koşullarını yeniden üretmekte ve sürdürmektedir. Emekçiyi yaşamını sürdürmek için durmadan işgücünü satmaya zorlamakta ve kapitaliste daha da zenginleşmesi için bu işgücünü satın alma olanağını hazırlamaktadır. Kapitalist ile emekçinin alıcı ve satıcı olarak pazarda karşı karşıya gelmeleri artık rastlantı olmaktan çıkmıştır. Emekçiyi kendi işgücünün satıcısı olarak habire pazara gerisin geriye fırlatan şey bu sürecin kendisidir. Bu sürecin kendisi, emekçinin kendi ürettiği ürünleri, habire, başkasının emekçiyi satın almasını sağlayan araçlar haline dönüştürür. Gerçekte emekçi, daha kendisini sermayeye satmadan önce, sermayeye aittir. *(İşçi geçimini temin etmek için daha baştan kapitaliste muhtaçtır.–YZ)* ...

Demek oluyor ki, kapitalist üretim sürekli bir bağlantılı süreç, yani bir yeniden üretim süreci olması nedeniyle yalnızca meta ve artıdeğer üretmekle kalmıyor, aynı zamanda, bir yanda kapitalist öte yanda ücretli emekçi olmak üzere kapitalist ilişkiyi de üretiyor ve yeniden üretiyor."[72]

On altıncı yüzyılda İngiltere'de yaşananlar, ilkel sermaye birikimi sürecinin klâsik biçimidir. Marks *Kapital*'de, ilkel sermaye birikiminin devlet

71 K. Marks, *Agy.*, s. 535.
72 K. Marks, *Agy.*, s. 541–542.

iç borçlanma tahvilleri, devletler arası borçlanma ve aşırı vergilendirmeye dayalı öteki biçimlerini de anlatır:

> "Ulusal borçların yıllık faiz vb. ödemeleri kamu gelirleriyle karşılandığı için modern vergilendirme sistemi ulusal borçlanma sisteminin zorunlu tamamlayıcısıydı... Aşırı vergilendirme bir kaza değil, daha ziyade bir ilkedir. İşte bundan ötürü, bu sistemin ilk uygulandığı Hollanda'da, büyük yurtsever De Witt, *Özdeyişler*'inde, ücretli emekçiyi uysal, tutumlu, çalışkan ve aşırı işle yüklü hale getirmenin en iyi yolu diye aşırı vergilendirmeyi göklere çıkarmıştı."[73]

İlkel sermaye birikimi momenti ya da doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden kopartılması, günümüzdeki kapitalist küreselleşme saldırısında içkindir. Kapitalist küreselleşme saldırısı, arkaik ilişkileri ya da göreceli olarak geri kapitalist ilişkileri, hem dünya pazarının zoruyla ve hem de ekonomi dışı zor kullanımıyla yıkmaktadır. Ağırlığıyla ülkesel-yerel ilişkiler içinde oluşmuş yaşam tarzları çökertilmekte, emekçiler geçim araçlarından yoksunlaştırılmaktadır. Böylece dünya halklarını daha azgın bir ücretli emek-sermaye ilişkisi girdabına savuran ilkel sermaye birikimi koşulları yaratılmaktadır.

73 K. Marks, *Agy.*, s. 707–708.

Değer Ötesi Toplumun Maddi Temeli Doğuyor

"Biçimi ne olursa olsun toplum nedir? İnsanların karşılıklı eylemlerinin ürünüdür. İnsanlar şu ya da bu toplum biçimini seçmekte özgür müdürler? Asla. İnsanın üretici güçlerinin belirli bir gelişme düzeyini varsayın, insanlar arası ilişkilerin ve tüketimin belirli bir biçimini elde edersiniz. Üretimin, insanlar arası ilişkilerin ve tüketimin belirli bir gelişme aşamasını varsayın, buna tekabül eden bir toplumsal sistemi, buna tekabül eden bir aile, toplumsal katmanlar ya da sınıflar örgütlenmesini, tek kelimeyle, buna tekabül eden bir sivil toplumu elde edersiniz. Belirli bir sivil toplumu varsayın, sivil toplumun resmi ifadesi olmaktan ibaret olan belirli politik koşulları elde edersiniz. Bay Proudhon bunu hiçbir zaman anlayamayacaktır. Çünkü davayı devleten alıp sivil topluma götürünce, yani meseleyi toplumun resmi özetinden alıp resmi topluma taşıyınca büyük bir iş başardığını sanıyor.

İnsanların *kendi üretici güçlerini* –ki bütün tarihlerinin temelidir– seçmekte özgür olmadıklarını eklemeye gerek yok. Çünkü her üretici güç, edinilmiş bir güçtür, insanların daha önceki faaliyetlerinin ürünüdür. Üretici güçler, bundan ötürü, pratikte uygulanmış insan enerjisinin sonucudur. Ama bu enerjinin kendisi, insanların kendilerini içinde buldukları koşullarla, o zamana kadar edinilmiş üretici güçlerle koşullanır. Bu enerjinin kendisi, o insanlar var olmazdan

> önce var olan, o insanların yaratmadıkları ve bir önceki kuşağın ürünü olan toplumsal biçimle koşullanır. Birbiri ardından gelen her kuşağın bir önceki kuşak tarafından edinilmiş ve yeni üretimde ona hammadde olarak hizmet eden üretici güçlere kendisini sahip bulması nedeniyle, bu basit olgu nedeniyle insanlık tarihinde bir tutarlılık doğar. İnsanın üretici güçleri ve dolayısıyla toplumsal ilişkileri geliştikçe, insanlık tarihi, daha da bir insanlık tarihi biçimini alır. Öyleyse, insanların toplumsal tarihi, onlar bunun bilincinde olsalar da olmasalar da kendi bireysel gelişimlerinin tarihinden başka bir şey değildir. İnsanların maddi ilişkileri, bütün ilişkilerinin temelidir. Bu maddi ilişkiler, insanların maddi ve bireysel faaliyetlerinin içinde gerçekleştiği zorunlu biçimlerden ibarettir."[74]

Tarih, kendisinden önceki nesillerden devraldığı üretici güçleri eyleme sokan kuşakların peş peşe sahneye çıkışından başka bir şey değildir. Her kuşak sahneye çıkıp devraldığı üretici güçleri işletirken doğa güçlerini ve kendi yaratıcı potansiyelini kullanmanın yeni yollarını keşfeder. Böylece her kuşak, geçmiş kuşaklardan devraldığı kazanımlara tarihsel süreç içinde kendi kazanımlarını da ekleyerek gelecek kuşağa daha gelişkin üretici güçleri miras bırakır. Bu anlamda üretici güçlerin gelişmesi insanlık tarihinin temelini döşer.

Tarihin şafağında ilk baltayı yapmayı akleden prehistorik insanı, toprağın karnına ilk sabanı saplayan Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Çayönü yerleşimcilerini, ilk kerpici karan Aşıklıhöyük'ü, ilk çömleği pişiren Çatalhöyük'ü, ilk tuncu döken Alacahöyük'ü, ilk kağnı tekerleğini döndüren Hattileri, devrini çivi yazısıyla tabletlere kaydeden Sümer uygarlığını, ilk sikkeyi basan Lidya'lıları bugünkü insana bağlayan aynı bütünsel insan faaliyetidir. Üretici güçler, binlerce yıllık insan faaliyetinin ürünü olarak, insanlığın tarih-zaman bütünselliğini sağlar.

Üretici güçler, insan-doğa alışverişinin, dolayısıyla insan-insan ilişkilerinin gelişme aşamalarını yansıtır. Tarihin akışı, son tahlilde, emeğin üretici iktidarı ne kadar geliştiğince, yani insanın doğa güçlerini ne kadar kontrol altına alabildiğince belirlenir. Binlerce yıldır süregelen insan faaliyetinin tarihsel zıplama momentlerini tespit etmek için, harekete geçirilen üretici güçlerin durumuna, özellikle de kullanılan emek araçlarının niteliğine bakarız:

74 K. Marks, "P.V. Annenkov'a Mektup", 28 Aralık 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 518.

> "Farklı ekonomik çağları birbirinden ayırmamızı mümkün kılan, üretilen eşyalar değil, fakat bunların nasıl ve hangi araçlarla üretildikleridir. Emek araçları, yalnızca insan emeğinin ulaştığı gelişme derecesinin bir ölçüsünü vermekle kalmıyor, aynı zamanda emeğin sarfedildiği toplumsal koşulların da göstergesi oluyor."[75]

Bu açıdan bakıldığında taş balta, mızrak, tekerlek, koşum hayvanı, su dolabı, değirmen, demirci körüğü, çıkrık, dokuma tezgâhı, tarımsal ve zanaatçı el emeği, daha sonra buharlı makine, içten patlamalı motor, elektrik dinamosu, hidrokarbon enerjisi, endüstriyel emek ve günümüzde canlı emeği üretim sürecinin dışına çıkarmakta olan bilgi yoğun teknolojiler, yaratıcı zihinsel emek, insan faaliyetinin tarih boyunca kaydettiği gelişme aşamalarını gösterir.

"İnsanların kendi *üretici güçleri* ... bütün tarihlerinin temelidir" belirlemesi, tarihsel hareketi anlamanın başlangıç önermesidir. Bu belirlemeyi, üretici güçleri geliştiren dinamiğin sınıf mücadelesi olduğu fikriyle birlikte düzgün anlayabiliriz.

Sınıf mücadelesi üretici güçlerin ne yönde gelişeceğine doğrudan etki eder. Sınıf mücadelesinin etkilerini içeren üretici güçlerin dinamik hareketi, bütün tarihsel-toplumsal gelişmelerin temelini döşer. Üretici güçlerin çerçevelediği alanda, sınıf çatışmasının ortaya çıkardığı yaratıcı çözümler doğrultusunda toplumsal ilişkiler, siyaset, devlet biçimlenir:

> "Tarihin materyalist kavranışına göre, tarihte *en sonunda* belirleyici unsur, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marks ne de ben, bunun ötesinde bir şey asla söylemedik. Eğer birisi kalkıp da bu önermeyi ekonomik unsur *tek* belirleyicidir anlamına gelecek şekilde eğip bükerse, onu boş, soyut, saçma bir söz haline getirmiş olur.
>
> Ekonomik durum temeldir. Ama çeşitli üstyapı ögeleri –sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri ve sonuçları, örneğin savaşı kazanan sınıfın koyduğu anayasalar vb., hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek mücadelelerin mücadeleye katılanların beynindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, din anlayışları ve bunların giderek dogmatik sistemlere dönüşmeleri– hepsi de tarihsel mücadelelerin gidişi üzerine etki ederler ve birçok durumda onların *biçimini* belirlemede ağır basarlar.
>
> Bütün bu ögeler birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedir. Sonsuz bir rastlantılar (yani aralarındaki içsel bağlantıları birbirinden son

75 K. Marks, Kapital, 1867, İng., c. 1, s. 175–176.

derece uzak ve ispatı son derece güç olduğu için yok sayıp hesaba katmayacağımız şeyler ve olaylar) yığınının bağrında, ekonomik hareket kendini en sonunda bir zorunluluk olarak dayatır. Yoksa, teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemi çözmekten daha kolay olurdu.

Kendi tarihimizi kendimiz yapıyoruz ama her şeyden önce gayet belirgin öncüller ve koşullar içinde yapıyoruz. Bütün bunlar içinde en sonunda belirleyici olanlar ekonomik koşullardır. Ama siyasal koşullar vb., hatta insanların zihinlerine musallat olan gelenekler bile, belirleyici olmasalar da yine bir rol oynarlar."[76]

Üretici Güçlerde Üç Büyük Devrim

İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla geçiniyorlardı. Toplanan meyve ve kökleri saklama pratiği, bunların çimlendiği uygun koşulların bilgisini biriktirdi. Avcılık da hayvancılığın bilgi ve becerisini kazandırdı. İnsan böylece bundan on iki bin yıl önce, Zagros dağlarından Akdenize uzanan bölgede tarım ve hayvancılığa başladı. Emeğin üretici güçlerinde yaşanan bu ilk büyük devrime tarım devrimi denir.

Tarım devrimi, toprağın üretim aracı olarak insanın hizmetine girmesi demektir. Toprağın üretici gücü, sağladığı bereketle, neolitik çağ insanının yaşam tarzında devrimci bir dönüşüme yol açtı. Avcılık ve toplayıcılıktan tarıma, göçebelikten yerleşik düzene geçiş başladı. Ehlileştirilen hayvanların gücünden üretimde yararlanılmasıyla, insanlar fiziksel güç ve zamanlarını daha verimli kullanır oldular.

Tarım geliştikçe, onun gölgesinde zanaatçı endüstirisi de gelişti, mübadele ilişkileri, ticaret yaygınlaştı, şehirler kuruldu. Tarımsal el emeği ağırlıklı üretim binlerce yıl egemen oldu.

Kapitalist üretim, geleneksel zanaatçı teknolojisine dayalı basit üretim birimleri olarak doğdu. Kapitalist üretimin üretici güçlere getirdiği yenilik, işçileri bir çatı altında toplu çalıştırmasıydı. İlk kapitalist üretim birimlerindeki işçi, aynen geleneksel zanaatçı gibi bir malı baştan sona kendisi üretiyordu. Emek süreci henüz bölünmemiş, basit getir-götürün ötesinde yeni bir işbölümüne gidilmemişti.

Aynı çatı altında toplu çalışma pratiği zamanla işbölümü ve uzmanlaşmayı ilerletti. Böylece manifaktür aşamasına geçildi. Manifaktürün ta-

76 F. Engels, "Joseph Bloch'a Mektup", 21 Eylül 1890, *MESY*, İng., c. 3, s. 487.

rihsel katkısı, işbölümünün yalınlaştırdığı emek süreçlerinde kullanılmak üzere, daha incelmiş emek aletlerinin ve bunları birbirlerine eklemleyen düzeneklerin geliştirilmesi olmuştur. Ancak üretimde hâlâ el aletleri ve kol gücü egemendi. Kapitalizm hâlâ emekleme dönemindeydi.

On sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde patlayan endüstri devrimi, kapitalist üretimi ayakları üstünde yükseltti. Üretici güçlerdeki bu ikinci büyük devrim makineli üretim çağını açtı. Makine devrimi, yani o zamanın bilimsel-teknolojik devrimi, etkilediği toplumları boydan boya harmanladı. Tarımdan endüstriye, el aletleri teknolojisine dayalı el emeğinden makine teknolojisine dayalı endüstriyel emeğe doğru yığınsal bir dönüşüm yaşandı.

Endüstri devrimini tetikleyen buhar makinesi, üretici güçlerde çağ açıcı bir dönüşüm başlattı. Bu dönüşümün ne anlama geldiğini Marks'tan okuyalım:

> "İngiltere'de buharla işleyen dokuma tezgâhı elle işleyen tezgâhla rekabete giriştiği zaman, belli bir iplik miktarını bir karış beze dönüştürebilmek için artık eskisinin ancak yarısı kadar bir emek süresine gerek kaldı. O zaman, zavallı el tezgâhı dokumacısı daha önceleri günde 9–10 saat çalışıyorken artık günde 17–18 saat çalışır oldu. Fakat onun 20 saatlik emek ürünü, artık ancak 10 saatlik toplumsal emek zamanını, yani belirli bir iplik miktarını kumaş haline getirmek için gerekli 10 saatlik toplumsal emek zamanını temsil ediyordu. Demek ki, 20 saatlik ürününün değeri, evvelce 10 saatte ürettiği malın değerinden hiç de fazla değildi."[77]

Buhar makinesinin dokumacının emek üretkenliğine getirdiği olağanüstü artış sayesinde, toplumsal olarak gerekli emek miktarı yarıya düştü. Bu olgu, manifaktüre dayalı dokuma sanayiini buhar teknolojisine geçmeye zorladı, geçemeyeni de yıktı. Buhar makinesinin ulaşıma (lokomotif, buharlı gemi), madenciliğe ve öteki sektörlere uygulanmasıyla aynı süreç bütün ekonomide yaşandı. Böylece kapitalist üretim, manifaktür aşamasından maşinofaktür (fabrika) aşamasına yükselerek ayağa kalktı.[*]

Daha sonra, içten patlamalı motorların, elektrik dinamolarının devreye girişiyle, kapitalizmin teknolojik temeli pekişti. *Kapitalizmi ayağa kaldıran üretici güçler düzeyi, makine teknolojisi, hidrokarbon enerjisi ve endüstriyel emektir.*

77 K. Marks, "Ücret, Fiyat, Kâr", Haziran 1865, *MESY*, İng., c. 2, s. 51.

[*] Latince *manus* "el", *facere* de "yapmak" anlamına geliyor. Manifaktür, el emeği ile, maşinofaktür ise makine ile üretim yapmayı anlatıyor.

Makine devriminden önceki el aletleri teknolojisine dayalı üretimde, yani kapitalizmin manifaktür aşamasında emek sürecinin örgütlenmesi tamamen özneldi. Üretim süreci, yaptığı iş parçasını yanındakine devreden işçilerden kurulu bir insan zinciri olarak görünürdü. Üretim hattı yan yana gelen işçilerden oluşurdu. İşçiler emek aletlerini kendi iradelerinin bir uzantısı olarak kullanırlardı. Üretim süreci işçilerin becerisi, hızı, emek yoğunluğu, dayanıklılığı ve çalışma isteği gibi öznel durumlarına bağlıydı.

Makine devrimiyle gelen maşinofaktür aşamasında üretim hattının örgütlenmesi tamamen değişti, fabrika sistemine geçildi. Sermaye, fabrika sistemiyle emek sürecini doğrudan kontrolü altına aldı.

Fabrika sisteminde üretim hattı artık yan yana gelen işçilerden değil, fakat yan yana getirilen makinelerden oluşur. Makinelerden oluşan üretim hattında işçiler artık makinelerin eklentisidir. Emek araçlarını kullanan artık işçiler değil, fakat işçileri kullanan emek araçlarıdır, makinelerdir. Fabrika sisteminde işçilerin çalışma hızını, sarfedeceği emeğin yoğunluğunu makinelerin otomatik hızı belirler. Sermaye, üretim süreci ve işçiler üstünde *gerçek hükümranlığını* makineli üretimle, yani fabrika sistemiyle birlikte kurmuştur.

Makine teknolojisine dayalı üretimde işçi, makinenin eklentisi olarak, yani endüstriyel otomasyonun bir parçası olarak üretimde yer alır. Merkezi bir motor gücüne bağlı olarak işleyen otomatik bir sistem vardır. Bu nesnel sistem içinde işçinin rol alacağı yerler önceden plânlanmıştır. Yani işçi, nesnel bir sistemin içinde, onun içsel bir parçası olarak bulunmaktadır. İşçi, kendi iradesinin belirlediği hız ve yoğunlukta değil, fakat merkezi motor gücünün dayattığı hız ve yoğunlukta çalışır. İşçi, üretici nesnel sistemin bilinçli çarkıdır. Fabrika sisteminde "işçiler yalnızca bilinçli organlar olarak, otomasyonun bilinçsiz organları ile işbirliği içerisinde ve onlarla birlikte merkezi hareket ettirici güce tabi olarak görünürler."[78]

Makine teknolojisi, işçilerin aynı çatı altında ya da entegre sanayi tesislerinde toplulaştırılmasını zorunlu kılar. Çünkü makine teknolojisiyle yapılacak üretim, işçileri yanaşık düzende eşgüdüm altında çalıştıran bir örgütlenmeyi gerektirir. Sonra, makinelerin bakımı, standartların tutturulması, üretim süreçlerinin teknik kontrolü, birbirine eklemlenmesi, mühendislik desteği, hâlâ insan faktörüne bağlıdır. Onun için üretimi çeşitli açılardan denetleyen ve denetçileri de denetleyen kalabalık bir teknik hiyerarşinin kurulması işin doğası gereğidir. Bunların üstünde bir de idari yapılanma yükselir.

78 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 395.

Günümüz dünyasında, makine devrimini fersah fersah geçen, yepyeni bir bilimsel-teknolojik devrim yaşıyoruz. Bugün, üçüncü büyük teknolojik patlamayla, üretici güçler şaha kalkmıştır. Yeni teknolojiler, makine teknolojilerini kırıp geçirmekte ve üretim faaliyetini köklü bir değişikliğe uğratmaktadır. Günümüzdeki bütün toplumsal süreçlerin altından kızıl bir şerit gibi geçen ve onları dönüşmeye zorlayan işte budur.

Bütün teknolojiler, kullandıkları doğa süreçlerinin karmaşıklık düzeyine göre derece derece bilgi içerir. Ancak yeni teknolojiler, daha öncekilerle kıyaslanamayacak kadar yoğun bilgiye dayanıyor. Onun için bunlara *bilgi yoğun teknolojiler* diyoruz.

Bilgi yoğun teknolojiler, canlı emeği üretim sürecinin dışına çıkarmakta, canlı emeği yaratıcı zihinsel emek olarak üretim sürecinin nezaretçisi konumuna yükseltmektedir. Bilgi yoğun teknolojiler, *yaratıcı zihinsel emeği öne çıkarmakta olan teknolojilerdir.*

Bilgi yoğun teknolojiler, enformasyon teknolojisi, bilgisayarlar, robotlar, üretim süreçlerinde çok önemli değişimlere yol açmaktadır. Bilgi yoğun teknolojilerin üretimin örgütsel yapısına getirdiği en çarpıcı yenilik, geleneksel üretim hattının mekân birliğinin parçalanıyor oluşudur. Artık işçiler ile üretim araçlarını, devasa sanayi tesislerinde yan yana getirme zorunluluğu ortadan kalkmaktadır.

Konvansiyonel makine ve takım-tezgâhlar hızla terk ediliyor. Bilgisayara dayalı, daha üretken ve esnek kullanımlı otomatize sistemler devreye giriyor. Ürün tasarımları bilgisayar ortamında hazırlanıyor. Tasarımlar, ara aşamalar atlanarak, akıllı imalat sistemlerine doğrudan aktarılıyor.

Bilgi yoğun teknolojiler, üretim sürecinin küçük parçalara ayrılarak farklı coğrafyalardaki küçük birimlere dağıtılmasını olanaklı kılıyor. Üretimin değişen pazar koşullarına hızla uyarlanması, üretimin teknik kontrolü, mühendislik desteği, birimler arası eşgüdüm, internete bağlı bilgisayar tuşlarına basarak kolaylıkla sağlanabiliyor.

Birimler arası parça trafiğini, dünyanın her köşesinde ağlarını ören lojistik şirketleri yönetiyor. Yarı mamul parçaların birimlere tam zamanında ulaştırılması, geleneksel depo örgütlenmesini küçültüyor. Bütün bu gelişmeler karşısında, eski tarzda örgütlenmiş üretim birimleri artık hantal kalıyor.

Günümüzdeki bilimsel-teknolojik devrim, makine teknolojisinin işçiye biçtiği rolü kökünden değiştiriyor. Bilgi yoğun teknolojiler, işçiyi makinelerin eklentisi olma rolünden uzaklaştırıyor, işçiyi üretici otomasyonun dışına çıkarıyor, canlı emeğe olan ihtiyacı azaltıyor.

Otomatize sistemler, işçinin mesleki becerisinin yerini alıyor. İşçinin üretici sistemde oynadığı bilinçli rol, dijital dilde kodlanıyor, bilgisayar yazılımlarına geçiriliyor. Mikroçips teknolojisinin kaydettiği beceri, işçinin fiziksel varlığının dışında, robotta yeniden vücut buluyor. Mikroçipste kodlanmış beceri, sosyal haklar isteyen, grev yapan işçiden soyutlanmış olarak, sonsuz kereler kendini tekrarlama kapasitesiyle otomatize üretici sistemin "aklı" işlevini görüyor.

Sermaye Mekânsal Sınırlamayı Aşıyor

Marks, aşağıdaki alıntıda, sermayeyi iç içe geçen üç soyutlama düzleminde tasavvur eder:

1. Sermaye kendi kendisini genişleten mübadele değeridir.
2. Sermaye bir toplumsal ilişkidir, sınıf ilişkisidir.
3. Sermaye bir harekettir, çember çizen bir harekettir.

> "Kendisini genişleten bir değer olarak sermaye, yalnızca sınıf ilişkilerini, yani emeğin ücretli emek biçiminde var olmasına dayanan belirli nitelikteki bir toplumu ima etmez. Sermaye aynı zamanda bir harekettir, yani çeşitli aşamalardan geçerek bir çember çizen süreçtir. Bu aşamaların her biri, sürecin çember oluştururken aldığı üç farklı biçimden birini içerir. İşte bu yüzden sermaye, kıpırtısız duran bir şey olarak değil, ancak bir hareket olarak anlaşılabilir."[79]

Sermayenin çember çizen hareketi ya da devrevi hareketi üç aşamadan geçer. Her aşamada sermayenin üç farklı biçiminden biriyle karşılaşırız.

Birinci aşama: Sermaye, para kılığında, yani *para-sermaye* biçiminde dolaşım sürecindedir. Kapitalist, cebine para-sermayeyi koyarak meta ve işgücü pazarına çıkar. Para-sermaye ödeyerek karşılığında üretim araçları ve işgücü satın alır. Para-sermayenin işlevi işçiyle üretim araçlarını yan yana getirmenin koşullarını yaratmaktır. Para-sermaye bu işlemin sonunda üretken-sermayeye dönüşür.

İkinci aşama: Sermaye, işgücü ve üretim araçlarına dönüşmüş haliyle, yani *üretken-sermaye* biçiminde üretim sürecindedir. İşçiler, işgüçlerinin değerini, kullandıkları emek nesnelerinin değerini, emek araçlarının yıprandığı kadarının değerini ve yarattıkları artı-değeri ürettikleri ürüne aktarırlar. Sermaye bu süreçten başlangıçtaki değerini büyütmüş olarak çıkar.

79 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 2, s. 108.

Üretken-sermayenin işlevi artı-değer üretimi sağlayarak yaratılan artı-değeri kendi içine katmaktır. Zaten kapitalist üretimin bütün amacı artı-değer sömürüsüdür. Sermaye ancak üretim aşamasındayken, yani artı-değer üretimi sağladığı aşamadayken üretken olur. Onun için devrevi hareketinin bu aşamasındaki sermayeye üretken-sermaye denir.

Üçüncü aşama: Sermaye, üretim sürecinden meta kılığında çıkar. Onun için üretim sürecinden çıkan sermayeye *meta-sermaye* denir. Sermaye, meta-sermaye biçiminde tekrar dolaşım sürecine girer. Çünkü üretilen metada içerilmiş olan artı-değer, ancak meta pazarda satılırsa realize edilebilir. Kapitalist, mübadele değeri büyümüş olan meta-sermayeyi, pazarda parayla mübadele ederek, mübadele değeri büyümüş para-sermayeye dönüştürür. Böylece artı-değer realize edilmiş ve sermayenin devrevi hareketi tamamlanmış olur.

Görüldüğü gibi sermaye, devrevi hareketinin birbirini izleyen üç aşamasında, üç farklı biçim alır. Her bir biçim belli bir işlevi yerine getirir. Onun için bunlara sermayenin işlevsel biçimleri denir. Sermayenin bir işlevsel biçiminden ötekisine geçerek başlangıç biçimine geri dönmesine *sermayenin devri* denir.

> "Sermaye-değerin, dolaşımının çeşitli aşamalarında büründüğü iki biçim, *para-sermaye* ve *meta-sermayedir*. Üretim aşamasına ilişkin biçim ise *üretken-sermayedir*. Devrevi hareketinin tamamı boyunca, bu biçimlere girip çıkan ve her birinde o özgül biçime ait işlevleri yerine getiren sermaye, *endüstri sermayesidir*."[80]

Endüstri sermayesinin devrevi hareketi genel anlamda sermayenin mantıksal modelini verir. Öteki sermaye çeşitleri, endüstri sermayesinin devrevi hareketinde aldığı işlevsel biçimlerden türer. Örneğin, ticaret sermayesi meta-sermaye biçiminden, borç sermayesi para-sermaye biçiminden doğar. Dolayısıyla, öteki sermaye çeşitleri ancak endüstri sermayesine referans verilerek anlaşılabilir. Bu bakımdan, endüstri sermayesinin devrevi hareketini çözümlemek genel olarak sermayeyi anlamanın anahtarıdır.

Kapitalizmin tarihi, devrevi hareket halindeki sermayenin bu üç momentteki devinim potansiyellerini gerçekleştirmesinin tarihidir. Sermaye, endüstri devriminden bu yana, meta-sermaye ve para-sermaye biçiminde yeryüzünde gitgide yayılarak dolaşmaktadır.

Sermayenin devrevi hareketinin bu iki biçimi geçtiğimiz iki yüzyılda dünya mekânında gitgide yayılırken, sermayenin üretken-sermaye biçimi

80 K. Marks, *Agy.*, s. 50.

içinde doğduğu ya da sermaye ihracı yoluyla içine ekilerek boy verdiği toplumsal havzalarda çakılı kalmıştır. Para-sermayenin dünyanın her tarafından satın aldığı hammaddeler metropollere getirilip üretken-sermaye biçimine dönüştürülmüştür. Dünyanın fabrikası işlevi gören metropollerin işgücü açığı da yine "ithalat"la karşılanmıştır. Geçtiğimiz iki yüzyılda dünya coğrafyasında yaşanan yığınsal işçi göçleri, sermayenin üretken-sermaye momentinde mekânını değiştirememesinden kaynaklanmıştır.

Bugün durum değişmiştir. Bilgi yoğun teknolojik devrim, aynı üretken-sermayenin dünyanın her yerinde, aynı anda, tek bir bütünsel üretim süreci olarak belirmesinin maddi-teknik temelini yaratmıştır. Günümüzde sermayenin üretken-sermaye biçimindeki hareketi de ülke sınırlarını aşıp bütün yeryüzüne yayılma imkânına kavuşmuştur.

Üretken-sermayenin ulus-devlet cenderesini aşıp dünyasal mekânda üretimi örgütlemeye başlamasıyla, artı-değer sömürüsü çok daha derin bir dünyasal anlam kazanmıştır. Şimdi artık, dünya işçilerinin farklı coğrafyalarda ürettiği artı-değere, *aynı bütünsel üretim süreci içinde*, aynı anda, aynı üretken-sermaye tarafından doğrudan el konulmaktadır. Sermaye artık dünya-toplumsal bir ilişki ağı içinde devinerek kendi değerini büyütebilmekte, yani dünyasal mekânda sermaye birikimi yapabilmektedir. Şimdi artık üretken-sermaye, eskiden olduğu gibi yalnızca ülke-toplumsal bir ilişkiyi değil, fakat dünya-toplumsal bir ilişkiyi ifade eder olmuştur.

Uluslararası ya da çok uluslu şirketler, ana gövdesi doğduğu ülkede bulunan, başka ülkelerde kendine bağlı kuruluşları olan dünya çapındaki dev şirketlerdir. Bağlı kuruluşlar, ana gövdenin daha küçük çapta tekrarı gibidir. Bağlı kuruluş, merkezden gelen teknolojiyle, merkezdeki üretim hattının benzerini ya da lineer bir parçasını yerelde tekrar kurar. Yerelde yaratılan artı-değeri yine yerel pazarda realize eder. Yani sermaye birikimi ülke-toplumsal ilişkiler ağı içinde yapılır.

Ulus ötesi ya da küresel şirketlerde ise durum farklıdır. Küresel şirket, ulusal pazarları değil, fakat dünya pazarını tek bir ekonomik havza olarak görür. Üretim ve pazarlama, dünya çapında kesintisiz bir süreç olarak tasarlanıp örgütlenir. Küresel şirketin yeryüzüne yayılmış üretim birimleri, aynı üretim sürecinin birbirini organik olarak tamamlayan unsurlarıdır. Küresel şirkette, dünya coğrafyasına yayılmış aynı bütünsel üretim süreci içinde artı-değer üretimi yapılır. El konulan artı-değer, dünya çapında plânlanan satış operasyonlarıyla, dünya pazarında realize edilir. Yani sermaye birikimi dünya-toplumsal ilişkiler ağı içinde yapılır.

Uluslararası ekonomi, üretken-sermayenin ülke-mekânlara çakılı kaldığı makineli üretim çağının olgusudur. Küresel ekonomi ise üretken-sermayenin dünya-mekânı örmeye başladığı bilgi yoğun teknoloji çağının olgusudur. Bugün çok uluslu şirketlerden küresel şirketlere doğru, uluslararası ekonomiden küresel ekonomiye doğru birtakım ara biçimlerden geçerek hızlı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Üretimin toplumsallaşması, ülke-toplumsal ilişkilerin içine sığmamakta ve dünya-toplumsal ilişkileri yaratmaktadır. Bu demektir ki, sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu toplumsal-siyasal koşullar değişmektedir.

Sermaye birikiminin koşulları, siyasal ilişkilerin nasıl bir çerçevede örgütleneceğinin belirleyicisidir. Sermaye küreselleştikçe, sömürünün koşulları da küreselleşmektedir. Buna bağlı olarak, küresel sermaye giderek küresel egemenlik biçimlerini yaratmaktadır.

Ortalama Kâr Yasası Dünyasal Ölçekte İşliyor

Sermayenin değişmez sermaye denilen bölümüyle üretim araçları, yani emek araçları ve emek nesneleri satın alınır. Emek araçlarındaki mübadele değeri, emek araçları üretim sürecinde ne kadar yıpranırsa o kadarıyla metaa geçer, yıpranmadığı kadarıyla emek araçlarında kalır. Emek nesneleri üretim sürecinde tamamen tüketilir, dolayısıyla emek nesnelerindeki mübadele değerinin tamamı metaa geçer. Sermayenin üretim araçlarına yatırılan bölümünün mübadele değeri üretim sürecinden hiç değişmeden çıktığı için, sermayenin bu bölümüne *değişmez sermaye* (c) denir.

Sermayenin geriye kalan bölümüyle işgücü metaı satın alınır. *İşgücü* işçinin çalışma, emek sarfetme kapasitesi demektir. İşgücü metaının fiyatına *ücret* denir. İşgücünün üretim sürecinde tüketilirken kendi mübadele değerinden daha çok mübadele değeri üretme kudreti vardır. Aslında sermayenin ücret ödeyerek satın aldığı, sıradan bir meta değil, fakat artı-değer üretme kapasitesi olan özel bir metadır.

Sermayenin satın aldığı işgücü metaı, üretim sürecinde tüketilerek, kendinden daha büyük bir mübadele değeri üretir. Böylece, sermayenin ücretlere ayrılan bölümünün temsil ettiği mübadele değeri, üretim sürecinin sonunda kendini büyütmüş olarak çıkar. Onun için sermayenin işçi ücretlerine ayrılan bölümüne *değişken sermaye* (v) denir. Sermayenin bütününe (C) dersek, sermayenin formülü C = c + v olur.

İşçi işgücünün karşılığı olarak aldığı mübadele değerini, işgününün *gerekli emek zamanı* denilen bölümünde yeniden üreterek metaa katar. İşgününün geriye kalan bölümüne, *artı-emek zamanı* denir. İşçinin bu bölümde ürettiği mübadele değerine *artı-değer* (s) denir. Artı-değer, işçinin üretim sürecinde yarattığı toplam mübadele değeri ile kapitalistin işçiye ücret olarak ödediğinin arasındaki farktır. Kârın kaynağı artı-değerdir.

Elde edilen artı-değerin yatırılan toplam sermayeye oranı *kâr oranını* (p′) verir.

$$p' = \frac{s}{C} \times 100 \quad \text{ya da} \quad p' = \frac{s}{c+v} \times 100$$

Sermayenin devrevi hareketi sonunda realize edilen el konulmuş artı-değerin başlangıçta yatırılan sermayeye oranına *kâr oranı* denir.

Sermayelerin birbiriyle rekabeti altında, piyasa dalgalanmalarının ortalama sonucu olarak, bütün endüstri için oluşan kâr oranına *ortalama kâr oranı* denir. Ortalama kârın oluşum mekanizması sermayeler arası rekabettir.

Maksimum kâr için yapılan kapitalist rekabeti, aynı sektördeki rekabet ve sektörler arasındaki rekabet olarak iki düzeyde inceleriz.

Aynı malı üreten işletmelerin sermaye bileşimleri, teknolojik durumları, dolayısıyla emek üretkenlikleri birbirinden farklıdır. Bundan ötürü, her işletmenin ürettiği malın içerdiği emek miktarı birbirinden farklıdır.

Yüksek teknolojiyle üretilen mallar, "toplumsal olarak gerekli emek miktarı"nın altındaki bir miktarla, geri teknolojiyle üretilen mallar ise "toplumsal olarak gerekli emek miktarı"nın üstündeki bir miktarla üretilir. Fakat içinde farklı miktarlarda emek cisimleşen bütün bu mallar, pazardaki rekabet etkileşimi altında, aynı fiyattan satılır. Böylece, geri teknolojili üretim birimlerinde el konulan artı-değerin bir bölümü, ekstra kâr biçimine dönüşerek, ileri teknolojili üretim yapan sermayeye aktarılır.

İleri teknolojili sermaye geri teknolojili sermayeyi sömürmez. Her ikisi beraberce işçiyi sömürür. Ama geri teknolojili sermaye, el koyduğu ama henüz realize edemediği artı-değerin bir bölümünü, mallar aynı fiyattan satıldığı için, pazarda ileri teknolojili sermayeye kaptırır. Böylece üretkenliği yüksek olan sermayenin kâr oranı yükselir, üretkenliği düşük olan sermayenin kâr oranı düşer. Rekabette alta düşen sermaye için tehlike çanları çalmaya başlar, rakiplerinin üretkenlik düzeyini yakalama gayretiyle teknolojik yatırıma yönelir. Sermayenin rekabette ayakta kalma güdüsü, böylece teknolojik ilerlemeyi sürekli kışkırtır.

Farklı endüstri dallarında farklı kâr oranları oluşur. Sermaye, daima, en yüksek kâr oranının oluştuğu sektörlere doğru akar. Sermaye çeken sektörde üretim artınca o sektörde mal bolluğu doğar. Bunun sonucunda o sektörde malın fiyatı, dolayısıyla kâr oranı düşmeye başlar. Sermayenin çıktığı sektörde ise tersi olur. Böylece, bileşik su kapları misali, sektörler arasında kâr oranları eşitlenme eğilimine girer. Rekabetin bu iki düzeyde eşzamanlı işleyişi sonucu, endüstri dallarının tümü için bir ortalama kâr oranı oluşur.

Eskiden sermaye, artı-değere *doğrudan* elkoyma işlemini yalnızca ulus-devlet sınırları dâhilinde yapabiliyordu. Artı-değer ulusal havuzlarda üretiliyordu. El konulan artı-değer, ağırlığıyla ülke içinde realize ediliyordu. Dolayısıyla, ortalama kâr oranı, ulus-devletin gümrük duvarlarıyla korumaya aldığı ulusal pazar içinde oluşuyordu. Ulus-devlet, *ülke içi sermaye birikiminin çıkarları doğrultusunda* ortalama kâr oranının oluşumuna vergiler, para yönetimi, teşvikler, sosyal harcamalar gibi araçlara müdahale edebiliyordu.

Şimdi ise üretken-sermayenin ülke coğrafyalarını aşarak yeryüzü mekânında devinime çıkmasıyla, devletlerin ortalama kâr oranının oluşumuna *ulus-devlet araçlarıyla* müdahale olanakları daralmaktadır. Ortalama kâr oranının oluşumu, ulus-devlet çerçevesindeki müdahalelerden uzaklaştıkça, dünya pazarının daha rekabetçi iklimine girmektedir.

Sermayenin ulus-devlet mevzuatlarından kurtulup ülkeden ülkeye akışkanlığı arttıkça, ortalama kâr oranı dünyasal mekânda oluşmaktadır. Böylece, dünya pazarının geri teknolojili, emek yoğun köşelerinden yüksek teknolojili merkezlerine, ekstra kâr biçiminde artı-değer aktarımı hızlanmaktadır.

Bir malın üretimi için eskiden ulusal havuzlarda oluşan "ülke-toplumsal olarak gerekli emek miktarı"nın yerini, şimdi artık dünyasal mekânda oluşan "dünya-toplumsal olarak gerekli emek miktarı" almaya başlıyor. Emek üretkenliğinde "dünya-toplumsal"ı yakalamak, o sermayenin küresel olduğunu kanıtlıyor. Dünya pazarı, üretkenlikte "dünya-toplumsal"a yaklaşamayan tekil sermayeleri saflardan atarak, o sermayelerin dünyasal üretici güçleri örgütleme yeteneği taşımadığını tescil ediyor.

Artık dünyasal ortalama kâr oranının oluşabildiği günümüzde, iç pazar-dış pazar ayrımı fevkalade görecelidir. Kapitalist küreselleşme girdabına giren ekonomilerin birbirlerine akışkanlığı arttığı ölçüde, "göreceli"nin alanı gittikçe daralmaktadır. Ülke pazarı-dünya pazarı ayrımı üstüne oturan iç dinamik-dış dinamik kategorilerinin önemi azalmaktadır.

Kâr Oranının Düşme Eğilimi Belirginleşiyor

Sermaye, kârın kaynağı olan artı-değeri, öteki unsurlar sabit kalmak kaydıyla, iki yoldan artırabilir: Birincisi, işgününü uzatarak artırabilir. Buna *mutlak artı-değer üretimi* denir. Bu yöntemin uygulanışı, bir noktada insan organizmasının doğal sınırlarına takılıp kalır. Ayrıca, tarihsel bir eğilim olarak, sınıf mücadelesi işgününü kısaltıcı yönde baskı yapar.

İkinci yöntem, işgücüne ödenen mübadele değerinin (ücretin) yeniden üretildiği gerekli emek zamanını düşürmektir. Gerekli emek zamanının işgününde tuttuğu yer kısaltılınca artı-emek zamanı uzayacak, böylece üretilen artı-değer miktarı artacaktır.

Gerekli emek zamanının kısaltılması, emek üretkenliğini yükselten gelişkin teknoloji kullanımına ve daha etkili emek örgütlenmesine bağlıdır. Emek üretkenliğini artırma yoluyla, işgünündeki gerekli emek zamanını azaltıp artı-emek zamanını büyütmeye *nispi artı-değer üretimi* denir. Sermaye birikiminin dayandığı asıl temel budur.

Nispi artı-değer üretimi, aynı zamanda, "kâr oranındaki düşme eğiliminin gerçek sırrıdır."[81] Öteki faktörleri sabit tutarsak, nispi artı-değer üretimi ilerledikçe, yani gelişkin teknoloji kullanımıyla emeğin üretkenliği arttıkça daha az işçi çalıştırılacağından canlı emeğin üretimde tuttuğu yer küçülür. İşçi ücretlerine ayrılan değişken sermayenin toplam sermaye içindeki payı azalır. Artı-değerin, yani sermaye birikiminin yegâne kaynağı canlı emektir. Canlı emeğin üretime katılımı azaldıkça kâr oranı da düşer.

Kapitalizmde kâr oranının düşüşüne karşı duran başka işleyişler de vardır. Kâr oranının düşüşü, bu karşı işleyişlerden ötürü, uzun vadede bir eğilim olarak ortaya çıkar. Onun için bu olguya, *kâr oranın düşme eğilimi yasası* denir. Şimdi Marks'ın "en zor ilişkilerin anlaşılması için en canalıcı yasa, modern ekonomi politiğin her açıdan en önemli yasası"[82] dediği kâr oranının düşme eğilimi yasasına biraz daha yakından bakalım.

Anlayış kolaylığı için, yasanın işleyişini gözlerden gizleyen bütün faktörleri sabit tutarak, basitleştirilmiş bir model kuralım. Yüz birimlik bir sermayenin yirmi birimi değişmez sermayeyi (20c), seksen birimi de değişken sermayeyi (80v) temsil etsin. Seksen birimlik değişken sermaye seksen işçinin ücretini karşılasın. İşçiler dokuz saatlik işgününün altı saatinde kendi ücretlerini yeniden üretmek için (gerekli emek zamanı), geriye kalan

81 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 3, s. 233.
82 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 748.

üç saatte de kapitalist için (artı-emek zamanı) çalışsınlar. Bu durumda artı-değer oranı (s') şöyle hesaplanır:

$$s' = \frac{s}{v} \times 100 \text{ ya da } s' = \frac{\text{artı-emek zamanı}}{\text{gerekli emek zamanı}} \times 100 = \frac{3}{6} \times 100 = \%50$$

Seksen işçi, gerekli emek zamanında ücretlerinin karşılığı olarak seksen birim (80v), artı-emek zamanında da kapitalist için kırk birim (40s), toplam olarak yüz yirmi birim mübadele değeri üretir. Üretim sürecinde değişmez sermaye (20c) kendi mübadele değerini olduğu gibi yeni ürüne aktaracağından, üretilen metaın mübadele değeri, 20c + 80v + 40s = 140 olacaktır. Bu durumda kâr oranı:

$$p' = \frac{s}{c+v} \times 100 = \frac{40}{20 + 80} \times 100 = \%40$$

Şimdi şirketin teknolojiyi geliştirerek emek üretkenliğini artırdığını, böylece işgünündeki gerekli emek zamanını kısaltarak artı-emek zamanını uzattığını düşünelim. Bu durumda sermayenin bütününe oranla değişmez sermaye büyürken değişken sermaye küçülür:

100 birimlik sermayenin 80 birimi değişmez sermayeyi, 20 birimi de değişken sermayeyi temsil etsin. 20 birimlik değişken sermaye 20 işçinin ücretini karşılasın. İşçiler işgününün yarısında kendi ücretlerini yeniden üretmek için (gerekli emek zamanı), öteki yarısında da kapitalist için (artı-emek zamanı) çalışsınlar. Bu durumda artı-değer oranı, %100'e yükselmiştir. Artı-değer oranı yükselmiştir, ancak sayısı 20'ye düşen işçiler, toplam olarak 40'lık (20v + 20s) bir mübadele değeri üretirler. Üretilen metaın mübadele değeri, 80c + 20v + 20s = 120'dir. Bu durumda kâr oranı:

$$p' = \frac{s}{c+v} \times 100 = \frac{40}{80 + 20} \times 100 = \%20$$

Değişmez sermayenin değişken sermayeye oranına *sermayenin organik bileşimi* denir. Değişmez sermayenin payı arttıkça ya da değişken sermayenin payı azaldıkça, sermayenin organik bileşimi yükselir. Modelde görüldüğü gibi, sermayenin organik bileşimin yükselmesi, zaman içinde, kâr oranının düşme eğilimini ortaya çıkarır.

Rakiplerine göre daha ileri teknolojili üretimin kârlılığı, içinde daha az emek miktarı taşıyan, dolayısıyla tekil mübadele değeri ve üretim maliyeti daha düşük olan metaların, içinde daha çok emek miktarı taşıyan, dolayı-

sıyla tekil mübadele değeri ve üretim maliyeti daha yüksek olan metalarla pazarda aynı fiyattan satılmasındadır. Marks bu konuda şöyle der:

> "Hiçbir kapitalist, yeni bir üretim yöntemini, ne kadar üretken olursa olsun, artı-değer oranını ne kadar artırırsa artırsın, eğer kâr oranını düşürüyorsa, gönüllü olarak uygulamaya koymaz. Ne var ki, bu türden her yeni üretim yöntemi metaları ucuzlatır. Bundan ötürü kapitalist, önceleri bunları üretim fiyatlarının, belki de değerlerinin üzerinde satar. Kendi metalarının üretim maliyetleri ile, daha yüksek üretim maliyetleriyle üretilen aynı malların piyasa fiyatları arasındaki farkı cebe indirir."[83]

Tekil mübadele değeri yüksek olan meta, pazarda daha düşük bir ortalamada tahakkuk eden toplumsal mübadele değerine dönüşürken, sanki değerinin bir bölümü yok oluyormuş gibi görünür. Gerçekte, tekil değeri yüksek olan metaın pazarda satılıyorken değerinin kayboluyormuş gibi görünen bölümü, pazarda aynı fiyattan satılan, tekil değeri toplumsal değerin altında olan yüksek teknolojili metaa aktarılır.

Yüksek teknolojiyle üretilen metaın üretim maliyeti daha düşük olduğu için ötekilerle aynı fiyattan satılınca fazladan artı-değer realize edilir. Fazladan realize edilen artı-değer, geri teknolojiyle üretim yapan kapitalistin el koyduğu artı-değerin bir bölümünü pazarda kaptırmasından gelir. Geri teknolojiyle üretim yapan kapitalist daha az artı-değer realizasyonuyla yetinmek zorunda kalır. Yüksek teknoloji kullanan kapitalist, pazarda fazladan artı-değeri kendi hanesine yazdığı için, geri teknolojili kapitalistlere göre daha yüksek kâr elde eder.

Ancak bu durum geçicidir. Bir süre sonra, yüksek teknoloji sektörde yaygınlaşınca bu teknolojiyi ilk kullanan kapitalist işletmenin toplumsal olarak gerekli ortalama emek miktarının altındaki miktarla üretim yapma avantajı kaybolur. Böylece, kâr oranındaki düşüş bütün sektöre şamil olur. Demek ki, tek tek kapitalistlerin özel çıkarlarının peşinde koşmasından ötürü, kâr oranının düşmesi kapitalistlerin iradesinin dışında işleyen tarihsel bir eğilimdir.

83 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 3, s. 264.

Sermaye Birikiminin Sınırı

Kâr oranının düşüş eğilimini bilimsel olarak ilk açıklayan Marks'tır. Burjuva düzeni akla uygunmuş gibi göstermeye çalışan ekonomi politikçiler de düşüş eğilimini görmüşler ama bunu açıklamaya cesaret edememişlerdir. Çünkü burjuva çağına özgü bir bilim olan ekonomi politik, "sermaye düzeni kalıcıdır" değer yargısıyla sakatlıdır. Bu yüzden Ricardo'lar, sermaye birikimini uzun vadede kilitlenmeye götüren kâr oranındaki azalma eğilimi karşısında sınıfsal değer yargıları sarsıldığı için dehşete düşmüşlerdir:

> "Toplam sermayenin kendi kendini genişletme oranı ya da kâr oranı, kapitalist üretimin teşvik edicisidir. Sermayenin tek amacı kendi kendisini genişletmektir. Kâr oranındaki düşme, yeni bağımsız sermayelerin oluşumunu yavaşlatır ve bundan ötürü kapitalist üretim sürecinin gelişmesine bir tehdit olarak görünür. Kâr oranının düşmesi, aşırı üretimi, spekülasyonu, krizleri ve artı-nüfusla birlikte artı-sermayeyi besleyip büyütür. Kapitalist üretim tarzına mutlak gözüyle bakan Ricardo gibi ekonomistler, kapitalist üretim tarzının bu noktada kendisine bir engel yarattığını hissederler ve bu nedenle, bu engeli üretime değil de doğaya (toprak rantı teorisindeki gibi) bağlarlar. Ama kâr oranının düşmesi hakkında kapıldıkları dehşetin asıl nedeni, kapitalist üretimin üretici güçlerini geliştirmekte, zenginlik üretimi ile hiçbir alakası bulunmayan bir engelle karşılaştığını hissetmeleridir. Bu kendine özgü engel, kapitalist üretim tarzının sınırlılığını, tamamıyla tarihsel ve geçici karakterini açığa vurur. Bu kendine özgü engel, kapitalist üretim tarzının zenginlik üretiminin mutlak biçimi olmadığını, üstelik belli bir aşamada kendi gelişmesiyle çatışmaya girdiğini kanıtlar."[84]

> "Toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme, sermayenin tarihsel görevi ve mazeretidir. Sermaye, işte böylelikle, daha yüksek bir üretim tarzının maddi gereklerini bilinçsizce yaratır. Ricardo'yu kaygılandıran şey, üretimin kendisindeki gelişmenin kapitalist üretimin kamçılayıcı ilkesi, birikimin temel öncülü ve itici gücü olan kâr oranını tehlikeye düşürmesidir. Burada nicel oran her şey demektir. Aslında bunun arkasında Ricardo'nun ancak hayal meyal gördüğü

84 K. Marks, *Agy.*, c. 3, s. 241–242.

> daha derin bir şey vardır. O derin şey burada sırf ekonomik biçimiyle, yani burjuva bakış açısından, yani kapitalist anlayışın sınırlılığıyla, yani kapitalist üretimin kendi açısından yüzeye vuruyor. Burada, kapitalist üretim tarzının kendi engelleri olduğu, nispi olduğu, mutlak değil fakat üretimin maddi gereklerinin gelişmesindeki belirli bir sınırlı çağa tekabül eden tarihsel bir üretim tarzı olduğu ortaya çıkıyor."[85]

Kâr oranının düşme eğilimi, sermayenin işleyişinde başından beri vardır. Ne var ki kapitalizmde bu eğilimi telafi eden başka eğilimler de işler. Ancak, günümüzde bilgi yoğun teknolojilerin hâlihazırda yaratılmış mübadele değerlerini devasa çöküşlere uğratması, canlı emeği üretimin dışına sürmesi kâr oranının düşme eğilimini artık çok belirgin bir hale getirmiştir.

Piyasaya durmadan mevcutlardan daha üstün üretim teknolojileri çıkıyor. Bunlar karşısında halihazırda kullanılan sistemler henüz fiziksel ömrünü doldurmadan "eskiyor", yani *moral yıpranmaya* uğruyor. Kapitalist, rekabette geriye düşmemek için "eski" teknolojiyi atıp yenisini satın alıyor. Bu durumda, atılan üretim sistemlerinin taşıdıkları mübadele değerleri realize olamadan uçup gidiyor. Böylece, bilgi yoğun teknolojiler, sermaye-değerin bir bölümünü yok etmiş oluyor.

Kâr, artı-emek zamanı ya da karşılığı ödenmemiş canlı emek zamanıdır. Üretim araçlarının mübadele değerlerinin yalnızca üretim sürecinde yıpranarak tüketilen bölümü üretilen metaa aktarılır. Makineler, robotlar, kullanılan hammaddeler, yani ölü emek yeni mübadele değeri yaratmaz. Canlı emeğin rol almadığı üretimde artı-değer üretilmediği gibi, işçi ücreti de ödenmez. Ücret yoksa üretilen malları satın alma gücü de yoktur. Mallar satılmazsa, meta-sermaye para-sermayeye dönüşemez. Yani sermayenin devrevi hareketi tıkanır kalır.

Canlı emeğin yerini alan bilgi yoğun teknolojilerden ötürü yeni sermaye yatırımları eskiden olduğu kadar iş olanağı yaratamıyor. Yığınsal işsizlik kalıcılaşıyor, ücretler azalıyor. İşsizlik yapısallaştıkça, işçi sınıfının alım gücü düşüyor, daha az geçim aracı satın alabiliyor. Bu durumda, geçim araçları biçimindeki meta-sermayenin para-sermayeye dönüşmesi dar boğazlara giriyor. Sermayenin devrevi hareketi tıkanıyor. Kapitalizm satamadığı metalar altında boğuluyor.

İşçinin yerini alan bilgi yoğun teknolojiler, canlı emek kullanımını, onunla birlikte artı-değer üretimini giderek marjinalleştiren bir serüveni

85 K. Marks, *Agy.*, c. 3, s. 259.

başlatmıştır. Harekete geçirdiği olağanüstü büyüklükteki ölü emek miktarına kıyasla kayda değmeyecek kadar küçük bir artı-değer üretimi, sermaye birikimini durma noktasına getirir. Sermayenin anlamlı sayıda işçi istihdam edemeyecek hale gelmesi *sermayenin iç sınırıdır:*

> "Üretici güçlerde, işçilerin mutlak sayısını düşürecek, yani tüm toplumun toplam üretimi daha kısa bir zaman aralığında gerçekleştirmesini sağlayacak bir gelişme, nufusun büyük çoğunluğunu işsiz bıraktığı için *devrime yol açabilir.* Bu, kapitalist üretimin özgül engelinin başka bir belirtisidir ki, üretici güçlerin gelişmesi ve zenginlik yaratılması için kapitalist üretimin asla mutlak bir biçim olmadığını, fakat belli bir noktada bu gelişmeyle çatışmaya gireceğini de gösterir. Çalışan nufusun kâh şu bölümünün kâh bu bölümünün eski istihdam ediliş biçimi altında işsiz kalmasından doğan periyodik krizlerde bu çatışma kısmen görünür duruma gelir. Kapitalist üretimin sınırı işçilerin fazla zamanıdır."[86]

İnsanın içinde bulunduğu sapkın faaliyet, insandan bağımsızlaşmakta, insanı kendi otonom hareketine alet eden sermaye canavarına dönüşmektedir. Sermaye canavarı, insanı gitgide daha çok tahakküm altına almakta, insan faaliyeti aracılığıyla insanı da doğayı da gitgide canavarlaştırmaktadır.

Sermayenin tahakkümü altında tüketilenin yerine konması, kirletilenin temizlenmesi, yani doğanın kendi kendini yeniden üretmesi, doğa süreçlerinin iç ritimleriyle sınırlıdır. Doğanın kendisini yeniden üretme ritmi, sermayenin giderek artan tahribatı karşısında yetersiz kalmaktadır. Sermayenin tahakkümü, insan ile doğa alışverişini geri döndürülemez bir küresel felakete doğru götürmektedir. İnsan ile doğa arasındaki sapkınlaşmış alışverişin bu gidişle hepten çökmesi kaçınılmazdır. İnsan ile doğa arasındaki sapkınlaşmış alışverişin sürdürülemezliği, *sermayenin kendine özgü "dış" sınırıdır.*

Sermayenin iç ve dış sınırları aslında izafi soyutlamalardır. Bunlar, sermayeyi kendi kendini berhava etmeye götüren sürecin değişik momentlerini anlatır. Sermaye, kendisiyle birlikte insanlığı ve doğayı da topyekûn bir yıkıma sürüklemektedir. İnsanın kendi sapkın faaliyetiyle yarattığı bugünkü küresel cinnet hali, ya topyekûn kurtuluş ya topyekûn mahvoluş ikilemini dayatmıştır.

86 K. Marks, *Agy.*, c. 3, s. 263–264.

İnsana yabancılaşmış faaliyetin aptallaştırdığı zihinler, insana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı sınırları mutlakmış gibi algılar. Oysa bu sınırlar doğanın değil, fakat sermayenin yarattığı sınırlardır. İnsan ile parçası olduğu doğanın kurtuluşu, dünya çapında birleşmiş mülksüzlerin sermayenin tahakkümünü ortadan kaldırmasına bağlıdır.

Kapitalizm Üretici Güçleri Geliştirir mi

Cahiliye devri solculuğu, kapitalizmin üretici güçleri geliştirmediği tezini savunmayı düzene muhalefetin, devrimciliğin bir nişânesi sanmıştır. Marksizmin yüzeysel yorumuna dayalı bu tezin kaynaklarından biri şudur:

> "İnsanlık belli bir aşamaya kadar, aşağı yukarı Dünya Savaşı'na kadar kesimsel ve genel krizlerin içinden geçerek büyüdü, gelişti ve kendini zenginleştirdi. Üretim araçlarının özel mülkiyeti o çağda göreceli olarak ilerici faktör olmaya devam etti. Fakat şimdi, değer yasasının kör kontrolü daha fazla hizmet etmeyi reddediyor. İnsanlığın ilerlemesi çıkmaz sokağa saplanmıştır... Teknik düşüncedeki son zaferlere rağmen maddi üretici güçler artık büyümemektedir."[87]

Komünist Manifesto'daki, "burjuvazi, üretim araçlarını, ona uyarak üretim ilişkilerini ve onunla birlikte toplumun bütün ilişkilerini sürekli devrimcileştirmeksizin var olamaz" ifadesi, bu konuyu doğru anlamanın anahtarıdır.

Sermaye kendi değerini büyütmeye programlı mübadele değeridir. Sermayenin kendi değerini büyütme döngüsünde, sermayeye katılarak sermayeyi büyüten artı-değerdir. Sermayenin ne kadar kâr elde edeceği sınıf mücadelesinin düzeyine bağlıdır:

> "Kâr oranının fiili derecesi, sermaye ile emek arasındaki kesintisiz mücadele tarafından belirlenir. Kapitalist durmadan ücretleri fiziksel asgariye düşürmeye ve işgününü fiziksel azamiye çıkarmaya çabalar, işçi ise sürekli olarak karşıt yönde baskı yapar.
>
> Böylece sorun, mücadele eden tarafların karşılıklı güçler dengesine indirgenir."[88]

87 L. Troçki, "Zamanımızda Marksizm", Nisan 1939, İng., *Marxists' Internet Archive.*
88 K. Marks, "Ücret, Fiyat, Kâr", Haziran 1865, *MESY*, İng., c. 2, s. 72–73.

Ücretlerin, iş ve yaşam koşullarının, sosyal güvenlik haklarının iyileştirilmesi mücadelesi, mevcut yaşamın insanca olmadığı bilincinin gelişmesiyle yan yana yürür. İşçilerin içinde bulundukları koşullara karşı her mücadelesi, insana aykırı toplumsal koşulların *pratikteki eleştirisidir*. Mücadelenin gelişmesi, işçiler arasında dayanışma pratiğini geliştirir. Dayanışma pratiği, sermayenin tahakkümüne karşı en büyük silahtır.

İşçi mücadelesi, işçi dayanışması sermayenin insanlar üzerindeki tahakkümüne karşı çalışır, dolayısıyla sermaye birikimini yavaşlatır. İşçi sınıfının mücadelesi kapitalistleri bunalttıkça, kapitalistler üretim sürecindeki işçi ağırlığını azaltacak yeni teknolojilere yönelirler. Sermaye, bilimin olanaklarını seferber ederek, emek sürecini bölüp parçalamaya, işçilerin kazanılmış mevzilerini dağıtmaya, böylece emek süreci üstündeki hakimiyetini sağlamlaştırmaya çalışır. Teknolojik yeniliklerin üretimde uygulanması, bu anlamda, kapitalistlerin işçi sınıfına karşı verdikleri sınıf mücadelesinin bir aracıdır.

Marks, sermayenin işçi sınıfının başkaldırısını ezmede makinelerden yararlandığını şöyle anlatır:

> "Makine, işçiye üstünlük sağlayan ve hep işçiyi gereksiz kılma noktasında olan bir rakip gibi hareket eder. Makine aynı zamanda işçiye düşman bir güçtür de. Makine öylesine düşmandır ki, sermaye buna kuvvetle sarılır ve bundan yararlanır. Makine, grevleri, yani işçi sınıfının sermaye otokrasisine karşı bu periyodik kalkışmalarını bastırmada en güçlü silahtır.
>
> Gaskell'e göre, buharlı makine daha baştan insan gücünün uzlaşmaz karşıtıydı. Kapitalistler, yeni doğan fabrika sistemini krizle tehdit eden işçilerin artan taleplerini ayaklar altına almada bu uzlaşmaz karşıttan *(buharlı makineden–YZ)* yararlanmışlardır. İşçi sınıfının ayaklanmalarına karşı sırf sermayenin eline silah vermek amacıyla 1830'dan beri yapılan icatların bir tarihini yazmak mümkündür. Bu önemli buluşların başında, yeni bir otomatik sistem dönemi açtığı için, kendi kendine işleyen tezgâh yer alır.
>
> Buharlı çekici bulan Nasmyth, Sendika Komisyonu önünde, 1851 yılında makinistlerin yaygın ve uzun grevleri sebebiyle uygulamaya sokulan, makinelerde yaptığı geliştirmeler hakkında şöyle konuşmuştur: 'Bizim modern mekanik geliştirmelerimizin karakteristik yanı, kendi kendine hareket eden alet makinesinin devreye sokulmasıdır. Şimdi artık her makinistin yapacağı şey, hatta her çocuğun

yapabileceği şey, bizzat çalışmak değil, fakat güzel güzel işleyen makineye gözkulak olmaktır. Sırf hünerlerine dayanan işçiler sınıfının tamamı artık gereksizdir. Eskiden her makinistin yanında dört çocuk çalıştırırdım. Yeni mekanik düzenlemeler sayesinde yetişkin işçi sayısını 1.500'den 750'ye indirdim. Böylece kârım önemli ölçüde arttı.'

Ure, pamuklu basma işinde kullanılan bir makine için şunları söylüyor: 'Uzun süre kapitalistler bu dayanılmaz kölelikten' (yani işçiler ile yaptıkları sözleşmelerin, onların bakış açısına göre, ağır hükümlerinden) 'bilimin sağladıklarıyla kurtulmaya çalıştılar'... Ure, iplik düzeltme makinesi için şöyle diyor: 'İşbölümünün eski siperleri arkasında kendilerini çok güvende sanan hoşnutsuzlar takımı, yeni mekanik taktiklerle çevrelerinin sarıldığını, savunma hatlarının işe yaramadığını gördüler ve kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kaldılar.' Ure, otomatik dokuma tezgâhının icadı hakkında da şöyle diyor: 'Çalışan sınıflar arasında düzeni yeniden kurmaya yönelik bir yaratım... Bu buluş, daha önce ileri sürülmüş bulunan büyük öğretiyi doğruluyor: Sermaye bilimi hizmetine aldığı zaman, işçinin itaatsız eli uysallığı öğrenecektir.'"[89]

"Kapitalist sistemde emeğin toplumsal üretkenliğini yükselten bütün yöntemler, bireysel emekçinin aleyhine sonuçlar verir. Üretimi geliştirme araçlarının hepsi, üreticiler üzerinde tahakküm kurma ve onları sömürme araçlarına dönüşür. Bu araçlar, emekçiyi, parça insan haline getirerek sakatlar, onu makinenin bir eklentisi derekesine düşürür, işteki bütün çekicilik izlerini yok ederek işi nefret edilen bir eziyet haline sokar. Bu araçlar, bilimin bağımsız bir güç olarak emek sürecine katıldığı oranda, emekçiyi, emek sürecinin entelektüel potansiyellerinden yabancılaştırır. Çalışma koşullarını çarpıtıp emekçiyi emek sürecinde nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakır. Bu araçlar, emekçinin bütün yaşam zamanını çalışma zamanına dönüştürüp karısı ve çocuklarını sermayenin Juggernaut çarkları altına sürükler. Öte yandan, bütün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda birikim yöntemleridir. Birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için tekrar bir araç olur. Bundan şu sonuç çıkar ki, sermaye biriktiği oranda, aldığı ücret ister yüksek ister düşük olsun, emekçinin yazgısı daha da be-

89 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 410–411.

> ter olacaktır... Bu nedenle, bir kutuptaki servet birikimi, aynı anda, öteki kutupta, yani kendi ürününü sermaye biçiminde üreten sınıfın tarafında, sefalet, yorgunluk, bezginlik, kölelik, bilisizlik, eziyet, zihinsel düşkünlük birikimi demektir."[90]

Tekil sermayeler ayakta kalma mücadelesinde birbirleriyle kıyasıya rekabet içindedirler. Tekil sermayeler rekabet savaşını, üretim maliyetlerini düşürerek, dolayısıyla meta fiyatlarını ucuzlatarak verirler. Meta fiyatlarının ucuzlatılması, en sonunda emek üretkenliğinin yükseltilmesine bağlıdır. Sermaye düzeninde emeğin üretici güçleri sermayenin üretici güçleri olarak sermayeye içerilmiştir. Sermaye rekabette üstün gelmek için "kendi" üretici güçlerini geliştirmek durumundadır.

Ancak, teknolojik ilerlemeler canlı emeğin üretime katılımını azalttığı için uzun vadede kâr oranını düşme eğilimine sokar. Sermaye kâr oranının düşüşünü telâfi etmek, rakiplerine üstünlük sağlamak için teknolojiyi daha da geliştirmeye çalışır. Ama böylece, nispi artı-değer zamanını artırarak, "daha yüksek bir üretim tarzının maddi gereklerini *bilinçsizce* yaratır."[91]

Marks, üretici güçleri geliştirici eğilimle, üretici güçlerin gelişmesini baskılayıcı eğilimin sermayenin çelişkili yapısı içinde birbirlerini nasıl engellediğini şöyle anlatır:

> "Sermaye hareket halindeki çelişkinin ta kendisidir. Çünkü bir yandan, emek süresini *(yani mübadele değerinin kaynağını–YZ)* en aza indirmek için bastırırken, öte yandan, aynı zamanda emek süresini zenginliğin *(yani mübadele değerinin–YZ)* tek ölçüsü ve kaynağı olarak alır. Sermaye gerekli emek süresini artı-emek süresini artırabilmek için azaltır. Dolayısıyla artık emeği, giderek artan bir ölçüde, gerekli emeğin bir koşulu (bir ölüm-kalım meselesi) haline getirir. Bir yandan, bilimin ve doğanın bütün güçlerini, aynı zamanda toplumsal işbirliğinin ve toplumsal ilişkilerin bütün olanaklarını, harcanan emek süresinden nispeten bağımsız bir zenginlik üretimi için seferber eder. Öte yandan, böylece yaratılan bu dev toplumsal güçleri, emek süresi ile ölçmeye ve onları hâlihazırda yaratılmış değerlerin değerini korumanın sınırları içine hapsetmeye çabalar."[92]

90 K. Marks, *Agy.*, c. 1, s. 603.
91 K. Marks, *Agy.*, c. 3, s. 259.
92 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 706. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 151–152.

Sermaye kâr peşinde koşarken üretici güçleri *bilinçsizce* geliştirir ama *bilinçlice* "hâlihazırda üretilmiş değerlerin değerini korumanın sınırları içine hapsederek" ve *kâr* cenderesinde tutarak geliştirir. O zaman sermaye, gelişmeyi *mübadele değeri* ve *kâr* cenderesine hapsettiği için, üretici güçlerin *özgürce* gelişmesini engellemiş olur. Sermaye, ayakta kaldığı sürece, üretici güçlerin gelişmesine değil, fakat *özgürce* gelişmesine engeldir.

Kapitalizmde üretici güçlerin gelişmesi, ancak sermayeye kâr sağladığı ölçüde, bu sınırlılıkla boğuşarak ilerler. Sermaye düzeninde teknolojik geliştirmelere, ancak ekstra kâr sağlama ihtimali varsa kaynak ayrılır. Kâr kitlesinin azalma ya da kârın ortadan kalkma "riski" varsa yeni teknolojilere yatırım yapılmaz.

Sermaye, kendi altını oymakta olduğu için, canlı emeği gereksizleştiren teknolojileri ne tam anlamıyla geliştirebilir ne de tam anlamıyla kullanabilir. Bilgi yoğun teknolojilerin gerçek anlamda ayakları üstüne dikilmesi, ancak bütün dünya mülksüzlerinin birleşip dünyanın gidişine el koymasıyla mümkündür.

Kapitalizm Uygarlaştırır mı

Uygarlık, kol emeği ile zihinsel emeğin birbirinden ayrılmasıyla, işbölümünün, sınıfların ortaya çıkmasıyla doğmuştur. Antik toplumlarda egemenler artı ürüne el koydukları için doğrudan emek sürecinin dışında kalmışlar ve böylece zihinsel, sanatsal, yönetsel işlere vakit ayırabilmişlerdir. Bu sayede ilk ciddi sanatsal verimler, bilimsel buluşlar, yönetsel aygıtlar antik medeniyetlerde ortaya çıkmıştır.

Komünist Manifesto kapitalizm ile uygarlık ilişkisini şöyle kurar:

> "Burjuvazi, bütün üretim araçlarındaki hızlı iyileşme ile, son derece kolaylaşmış haberleşme araçları ile, bütün ulusları, hatta en barbar olanları bile uygarlığın içine çekiyor. Ucuz meta fiyatları, bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların alabildiğine inatçı yabancı düşmanlığını boyun eğmeye zorlayan ağır toplar oluyor. Bütün ulusları, yok etme tehditiyle, burjuva üretim biçimini benimsemeye zorluyor, onları uygarlık dediği şeye dönüşmeye, yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek kelimeyle, kendisine benzer bir dünya yaratıyor."[93]

93 K. Marks, F. Engels, "Komünist Manifesto", Aralık 1847 – Ocak 1848, *MESY*, İng., c. 1, s. 112.

Yukarıdaki alıntıda "uygarlık" tabirinin, "burjuva uygarlık" olarak, "burjuva üretim biçimi"nin yarattığı uygarlık olarak kullanıldığını anlıyoruz: "Bütün ulusları, yok etme tehdidiyle, burjuva üretim biçimini benimsemeye zorluyor, onları uygarlık dediği şeye dönüşmeye, yani bizzat burjuva olmaya zorluyor."

Bugün dünyaya egemen olan uygarlık, burjuva uygarlıktır. Burjuva uygarlık, sınıfsallıkla, sömürüyle, ezgiyle, baskıyla lanetli olduğu için barbarlığı dışarıda bırakmaz. Barbarlık burjuva uygarlıkta içkindir:

> "Burjuva uygarlığına içkin olan barbarlık ve derin ikiyüzlülük, gözlerimizin önünde çırılçıplak seriliyor. Burjuva uygarlık, sömürgelere gidince kendi evinde büründüğü saygıdeğer biçimlerden sıyrılıveriyor."[94]

Marks, aynı çağı paylaşan uygarlıklar arasında, üstün uygarlık-geri uygarlık ayrımı yapar. Üstün uygarlık, üstün nitelikteki üretici güçlere, geri uygarlık ise geri düzeydeki üretici güçlere dayanır. Marks, Hindistan'daki İngiliz egemenliğini çözümleyen makalelerinde, İngiltere'nin temsil ettiği burjuva uygarlık ile Hindistan'ın temsil ettiği Asya tipi uygarlığı bu ayrım üstüne oturtur:

> "Bu küçük kalıplaşmış toplumsal oluşumlar, İngiliz vergi tahsildarı ve askerinin acımasız müdahalesinden çok, İngiliz buharlı makineleri ve serbest ticareti marifetiyle büyük ölçüde çözülmüş ve yok olmaktadırlar... İngiliz müdahalesi, bu yarı barbar, yarı uygar, küçük toplulukların ekonomik temellerini berhava ederek bunları çözmüş ve böylece en büyük, doğruyu söylemek gerekirse, Asya'da hiç görülmedik tek *toplumsal* devrimi yaratmıştır.
>
> Bu binlerce çalışkan, ataerkil ve zararsız toplumsal örgütlenmenin dağıtılıp paramparça edilmesine, yıkıma uğratılmasına, aynı zamanda bunları oluşturan tekil üyelerin eski uygarlık biçimlerini ve geleneksel geçim araçlarını yitirmelerine tanıklık etmek, insana acı verir. Ne var ki, saf köy topluluklarının, zararsız görünümlerine karşın, her zaman Şark despotluğunun sıkı temellerini oluşturageldiğini, bunların insan zihnini en dar sınırlara hapsettiğini, zihinleri hurafelerin karşı konulamaz aleti haline getirdiğini, geleneksel kurallara köle ettiğini, onu her türlü görkemli ve tarihsel enerjiden yoksun bıraktığını unutmamalıyız...

94 K. Marks, "Hindistan'daki İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları", 22 Temmuz 1853, *MESY*, İng., c. 1, s. 498.

Bu vakar yoksunu, durağan ve bitkisel yaşamın, bu edilgin varoluş biçiminin, öte yanda, bunun aksine, vahşi, amaçsız, sınırsız bir yakıp yıkma gücü uyandırdığını ve Hindistan'da cinayeti bir dinsel ayin haline getirdiğini unutmamalıyız. Bu küçük toplulukların, kast ayrılıkları ve kölelik kirliliği taşıdığını, insanı çevresi üstünde egemen duruma yükselteceği yerde, insanı dış koşullara bağımlı hale getirdiğini, kendi kendine gelişmekte olan bir toplumsal durumu, asla değişmeyen bir doğal yazgı haline dönüştürdüğünü ... unutmamalıyız.

İngiltere'nin, Hindistan'da bir toplumsal devrime yol açarken sadece en iğrenç çıkarlara göre hareket ettiği ve bunları dayatmada aptalca davrandığı doğrudur. Ama sorun bu değildir. Sorun, Asya'nın toplumsal durumunda köklü bir devrim olmaksızın insanlığın yazgısını tamamlayıp tamamlayamayacağıdır. Eğer tamamlayamayacaksa, suçu ne olursa olsun, İngiltere bu devrimi getirmekle tarihin bilinçsiz aleti olmuştur.

Öyleyse, eski bir dünyanın çöküşünün dehşetli manzarası bize ne denli acı gelirse gelsin, tarih açısından Goethe ile birlikte şöyle haykırmaya hakkımız vardır:

> Daha büyük haz veriyor diye,
> Bu acı bizi yiyip bitirmeli midir?
> Timur yönetimi altında değil midir ki,
> İnsanlar ölçüsüzce katledilmiştir?"[95]

Marks, Hindistan'ı istilâ eden üstün uygarlığın iki işlevi olduğunu söyler:

"İngiltere, Hindistan'da, biri yıkıcı, öteki de yeni yaşam yeşertici olmak üzere ikili bir görevi yerine getirmek durumundadır: Eski Asya tipi toplumun ortadan kaldırılması ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerinin atılması.

Peş peşe Hindistan'ı istilâ etmiş olan Araplar, Türkler, Tatarlar, Moğollar, kısa zamanda *hintlileşmişlerdir*. Tarihin ölümsüz yasası uyarınca, bu barbar fetihçilerin kendileri, uyruklarının üstün uygarlığı tarafından fethedilmişlerdir. İngilizler Hint uygarlığına üstün olan ve dolayısıyla Hint uygarlığının içine sızamayacağı ilk fetihçilerdi.

95 K. Marks, "Hindistan'da İngiliz Egemenliği", 10 Haziran 1853, *MESY*, İng., c. 1, s. 492–493.

> İngilizler, yerli toplulukları parçalayarak, yerli sanayiin kökünü kazıyarak ve yerli toplumda büyük ve yüce olan ne varsa hepsini yerle bir ederek, bu uygarlığı yıktılar. Bunların Hindistan'daki egemenlik tarihinin sayfaları, bu yıkımdan başka pek bir şey kaydetmiyor. Yeni yaşamın yeşertilmesi işi, bu yıkıntılar arasında zar zor seçilebiliyor. Ama gene de başlamıştır."[96]

İhtiyaçlar tıpkı ürünler ve toplumsal ilişkiler gibi üretilirler. İhtiyaçlar tarihsel-toplumsal sürecin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Tarihsel süreç içinde üretilen ihtiyaçlar, giderek zorunlu ihtiyaçlar olarak kabul edildiği oranda toplum değişmeye, burjuva yaşam tarzı, burjuva uygarlığı yerleşmeye başlar.

Eskiden, işbölümünün fazla gelişmediği kapalı tarım ekonomilerinde, dokumacılık gibi işler her ailenin yan uğraşları olarak görünürdü. Bu gibi ekonomilerde, zanaatçılığın ayrı bir işkolu olarak örgütlenmesi zorunluluk değildi. Daha sonra paranın girişi ve mübadelenin gelişmesiyle birlikte aile içi zanaatlar yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Çünkü artık bu ihtiyaçların mübadele yoluyla giderilmesinin yolu açılmıştır.

Sermaye, tarımdaki ihtiyaçları traktörlere, kimyasal gübrelere, ithal tohumlara kadar geliştirir. Böylece, uzak ülkelerle ticaret artık bir zorunluluk haline gelir. İşte o zaman, her yerel ekonomi, her üretim dalı bütün ülkeleri kapsayan evrensel bir sistemin parçası olur. Ekonomi yerel ve kapalıyken duyumsanmayan ihtiyaçların tarihsel süreç içinde giderek zorunlu ihtiyaçlar haline gelmesi, toplumsal ilişkileri işte böyle dönüştürür.

Eski koşullarda gereksiz addedilen ihtiyaçları zorunluya yükseltmek sermayenin uygarlaştırıcı eğilimidir. Böylece dünya pazarı, evrensel mübadele, evrensel ilişki ve ihtiyaçlar sistemi giderek bütün üretimin genel temeli haline gelir.

> "Kapitalist, ... tüketimi tahrik etmek, mallarını daha arzu edilir kılmak, yeni ihtiyaçları uyandırmak için sürekli gürültü çıkararak vb. elinden geleni yapar. Sermaye-emek ilişkisinin tam da bu yanı esas uygarlaştırıcı momentidir. Sermayenin hem tarih önündeki mazereti ve hem de günümüzdeki kuvveti buna dayanır."[97]

96 K. Marks, "Hindistan'daki İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları", 22 Temmuz 1853, *MESY*, İng., c. 1, s. 494.
97 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 287.

Sermayenin uygarlaştırıcı etkisinin ilerlemesinin önündeki en büyük engel, sermayenin kendisidir. Sermaye engeli, gelişimin belli bir aşamasında zihinlere yeterince yansıyınca dünya çapında birleşmiş işçiler dünyanın gidişine el koyacaklardır:

> "Sermayenin muazzam uygarlaştırıcı etkisiyle ürettiği toplumsal aşama ile kıyaslandığında, önceki bütün aşamalar salt *yerel ilerlemedir*, doğaya metafizik güçler atfetmedir. *(Sermaye toplumunda–YZ)* doğa, tarihte ilk kez, insanlık için sadece bir nesne olarak görünür, sadece bir yararlanma meselesi olarak ele alınır. Doğa, kendi başına bir kudret olarak görülmekten çıkar. Bağımsız doğa yasalarının teorik bilgisi, doğayı, bir tüketim nesnesi ya da üretim aracı olarak, insan ihtiyaçlarına boyun eğdirmeye yarayan bir savaş hilesi gibi kullanılır. Sermaye, bu eğilime uygun olarak, ulusal engelleri, ulusal önyargıları, doğaya metafizik bakışı, mevcut ihtiyaçların geleneksel, dar, kanaatkâr karşılanışlarını, eski yaşam tarzının yeniden üretimini aşıp geçer. Bunları hiç duraklamasız bir devrim hareketi içinde tahrip eder. Üretici güçlerin gelişmesini, ihtiyaçların genişlemesini, üretimin çok yönlü çeşitlenmesini, doğal ve zihinsel güçlerin işletilip mübadele edilmesini engelleyen bütün köstekleri söküp atar.
>
> Ancak, sermayenin bütün bu sınırları ayakbağı olarak görmesi ve dolayısıyla *fikir itibarıyla* onların ötesine geçmesinden, sermayenin *gerçekte* de onların üstesinden geldiği sonucu çıkmaz. Bu türden her ayakbağı sermayenin karakteri ile çeliştiği için, kapitalist üretim, sürekli olarak aşılan ama her seferinde yeniden ortaya çıkan çelişkiler içinde ilerleyecektir. Dahası, sermayenin durmaksızın yöneldiği evrensellik, bizzat sermayenin kendi doğası içindeki engellerle karşılaşır. Sermayenin gelişiminin belli bir aşamasında bu engeller, evrenselleşme eğiliminin önündeki en büyük engelin bizzat sermayenin kendisi olduğunun anlaşılmasını sağlayacak ve böylece sermayeyi ortadan kaldırılmaya götürecektir."[98]

98 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 409–410. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 99–100.

Sermayenin Tarihsel Misyonu

Emeğin üretici güçleri gelişmek için "dışarıdan bir mahmuz ve kırbaca ihtiyaç duydukları sürece" sermaye üretici güçlerin gelişmesinin bir koşuludur. Sermaye, emeğin üretici güçlerinin gelişmesinin kalıcı biçimi değildir. Üretici güçlerin gelişmesinin belli bir aşamasında, sermaye aşılması gereken bir engel haline gelir:

> "Sermayenin bakış açısından, sermayeden önceki üretim aşamaları üretici güçlere vurulmuş çok sayıda boyunduruk gibi görünür. Oysa, sermayenin kendisi doğru olarak anlaşıldığında görülür ki, sermaye ancak üretici güçler gelişmek için dışarıdan bir mahmuz ve kırbaca ihtiyaç duydukları sürece üretici güçlerin gelişiminin bir koşuludur. Mahmuz ve kırbaç, aynı zamanda, üretici güçlerin dizgini gibi görünür. Sermayenin disiplini, üretici güçlerin gelişmesinin belli bir aşamasında, tıpkı loncalar vb. gibi gereksiz bir külfet haline gelir."[99]

Sermayenin yol açtığı aşamada, bir yandan artık dar gelen eski toplumsal biçimler tasfiye edilirken, öte yandan "daha yüksek bir toplum biçimini olanaklı kılacak maddi araçlar ve embriyonik koşullar yaratılır":

> "Sermaye, artı-emeği, üretici güçlerin ve toplumsal ilişkilerin gelişmesine, yeni ve daha yüksek biçimleri hazırlayan ögelerin yaratılmasına, önceki kölelik, serflik vb. biçimlerinde olduğundan daha elverişli şekil ve koşullarda zorlar. Bu zorlama, sermayenin uygarlaştırıcı yanlarından biridir. Böylece sermaye şöyle bir aşamaya yol açar: Bu aşamada bir yandan toplumun bir kesiminin öteki kesimin pahasına toplumsal gelişmeyi (maddi ve zihinsel avantajları da dâhil) ezip tekel altına alması *(sermaye öncesindeki kişilere bağımlılık ilişkilerine dayalı toplumsal yapılar kastediliyor–YZ)* ortadan kaldırılır. Öte yandan, maddi emeğe ayrılan zamanın daha da azaltılması ile bu artı-emeği bağrında birleştirecek olan daha yüksek bir toplum biçimini olanaklı kılacak maddi araçlar ve embriyonik koşullar yaratılır."[100]

99 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 415. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 101.
100 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 3, s. 819.

Sermaye ilişkisinin, onun pençesi altında yaşamlarını sürükleyen insanların çektiği acılardan bağımsız olarak, *bilinçsizce* yerine getirmekte olduğu tarihsel bir görevi vardır:

> "Toplumsal emeğin üretici güçlerindeki gelişme, sermayenin tarihsel görevi ve mazeretidir. Sermaye, işte böylelikle, daha yüksek bir üretim tarzının maddi gereklerini bilinçsizce yaratır."[101]

Marks sermayenin tarihsel misyonunu şöyle anlatır:

> "Sermaye açısından artı-değer olarak beliren şey, işçi açısından kendi ihtiyaçlarını karşılamak için, yani geçimini temin etmek için gereken emeğin ötesinde kalan fazladan emektir. Sermayenin büyük tarihsel rolü, işte bu *artı-emeği*, sırf kullanım değerleri ve sırf geçim maddelerinin bakış açısından fazlalık olan bu emeği yaratmaktır.
>
> Ne zaman ki ihtiyaçlar, tüm yönleriyle gelişerek, gerekli olanın ötesindeki fazladan emeği bizzat bireysel ihtiyaçlardan doğan genel toplumsal bir ihtiyaç haline getirir; ne zaman ki sermayenin katı disiplini, kuşaklar boyu etkisini sürdürerek, genel çalışkanlığı yeni kuşakların ortak özelliği haline getirir; ne zaman ki sermayenin sınırsız zenginlik hırsıyla ancak sermayenin sağlayabileceği koşullarda sürekli kamçıladığı emeğin üretici güçleri, bir yandan, genel zenginliğin elde edilmesi ve korunmasının toplumun çok daha az emek zamanını gerektireceği, bir yandan da çalışan toplumun zenginliğin giderek artan yeniden üretimine, giderek daha da artan bolluk içindeki yeniden üretimine karşı bilimsel bir tutum takınacağı noktaya varır, dolayısıyla insanın nesnelere yaptırabileceği şeyleri kendi emeğiyle yapma zorunluluğu sona erer; işte o zaman sermayenin tarihsel misyonu tamamlanmış olur.
>
> Sermaye ile emek arasındaki ilişki, o halde, para ile meta arasındaki ilişki gibidir. Para zenginliğin genelleşmiş biçimini, meta ise doğrudan tüketime yönelik içeriğini temsil eder. Ama sermayenin zenginliğin genel biçimi uğruna durmaksızın uğraşması, emeği doğal darlığının sınırları ötesine sürerek, zengin bireyselliğin *(komünist toplumdaki özgür bireyselliğin, toplumsal bireyselliğin–YZ)* gelişmesi için gereken maddi unsurları yaratır. Zengin bireysellik, hem üretiminde ve hem de tüketiminde çok yönlüdür, evrenseldir. Zengin bireyselliğin emeği, artık bu nedenle emek *(ücretli emek–YZ)* olarak

101 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 3, s. 259.

değil, fakat faaliyetin dopdolu gelişmesi *(engin yaratıcılık faaliyeti–YZ)* olarak görünür. Tarihsel süreç içinde yaratılmış ihtiyaçlar doğal ihtiyaçların yerini aldıkları için, faaliyetin dopdolu gelişmesinde *(komünist toplumda–YZ)* doğal ihtiyaçlar dolaysız biçimleriyle *(başlangıçtaki biçimleriyle–YZ)* görünmez. *Sermaye* bu nedenle *üretkendir*, bu nedenle *toplumun üretici güçlerinin gelişiminde zorunlu bir ilişkidir.* Sermaye bu niteliğini, ancak sermayenin kendisi üretici güçlerin gelişmesinin önünde bir engel olarak durmaya başladığında kaybeder."[102]

Sermayenin insanlığı yoğurarak tarihsel sahneye neler getireceğini sıralayalım:

1. Her bir bireyin ihtiyaçları çok yönlü gelişecek. (Gerçek zenginlik, insan faaliyetinin evrenselleşmesi, böylece ihtiyaçların çok yönlü gelişmesidir. Yerel, kapalı, kısıtlı ilişkiler içinde ömür tüketen birinin ihtiyaçları da sınırlıdır. Sermaye yalnızca ihtiyaçları geliştirir, her bir bireyin gelişen ihtiyaçlarının karşılanmasına sermayenin kendisi engeldir.)

2. İhtiyaçların çok yönlü gelişmesiyle, fazladan emek toplumsal bir ihtiyaç haline gelecek.

3. Çalışma disiplini içselleşecek.

4. Emeğin üretici güçleri öylesine gelişecek ki,

a) Çok az emek zamanıyla çok bol üretim yapılacak.

b) Üretimde zihinsel emeğin, bilimin rolü artacak.

Üretici güçlerin bu denli gelişmesinin sonucu olarak, işlerin çoğunu doğa güçlerine yaptırmanın maddi-teknik temeli döşenecek, "insanın nesnelere yaptırabileceği şeyleri kendi emeğiyle yapma zorunluluğu" sona erecek.

5. Böylece, emeğin yabancılaşmış emek olmaktan, yani ücretli emek olmaktan çıkıp özgür yaratıcılık faaliyeti haline gelmesinin maddi koşulları yaratılacak.

102 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 324–325. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 88–89.

Değer Ötesi Toplumun Maddi Temeli Doğuyor

Bilgi yoğun teknolojiler artı-değerin kaynağı olan canlı emeği giderek artan oranlarda gereksizleştirmektedir. Bu durum karşısında şimdiye kadar oluşmuş mübadele değerleri mevcut büyüklüklerini koruyamamakta, mevcut mübadele değerleri kitlesi blok blok değersizleşmektedir. Yeni mübadele değerleri üretimi ancak mevcut mübadele değerlerinin giderek artan oranda değersizleşmesi pahasına yapılabilmektedir.

Dünya piyasalarında yaşanan ani mübadele değeri çöküşleri, mübadele değerinin toplumsal emeği üretim dalları arasında paylaştırma işini görmeye ilânihaye devam edemeyeceğini göstermektedir. Periyodik olarak tekrarlanan bu krizler, mübadele değerinin ve ona dayalı sermaye düzeninin kalıcı olmadığını açığa vurmaktadır. Toplumsal emeğin üretim dalları arasında paylaştırılma işinin mübadele değeri yerine, "özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin" komünal iradesiyle yapılmasının maddi koşulları, mübadele değerinin altını oyan bilgi yoğun teknolojik temelde doğmaktadır.

Canlı emeği üretimin içsel parçası olmaktan adım adım çıkarmakta olan bilgi yoğun teknolojiler, mübadele değerini ve ona dayanan ücretli emek-sermaye ilişkisini ortadan kaldırmanın maddi temellerini döşemektedir. Marks bunun mekanizmasını şöyle anlatır:

> "Canlı emeğin nesneleşmiş emekle mübadelesi, yani toplumsal emeğin sermaye-ücretli emek çelişkisi biçiminde belirmesi, değer ilişkisinin ve değere dayalı üretimin nihai gelişme aşamasıdır. Zenginlik üretiminde belirleyici faktör olan doğrudan emek süresi, yani harcanan emek miktarı, değere dayalı üretimin önvarsayımıdır. Ama büyük sanayi geliştiği ölçüde, fiili zenginlik üretimi emek süresine ve harcanan emek miktarına giderek daha az, emek işlemi sırasında harekete geçirilen mekanik unsurların *(yani makinelerin–YZ)* gücüne giderek daha çok bağımlı olmaya başlar. Emek işlemi sırasında harekete geçirilen bu unsurların *(makinelerin–YZ)* üretimlerinde harcanan doğrudan emek süresi ile bu unsurların muazzam etkinlikleri arasında hiçbir bağ yoktur. Bu unsurların muazzam etkinliği daha çok bilimin genel durumuna ve teknolojinin, yani bilimin üretime uygulanışının ne derece ileri olduğuna bağlıdır."[103]

103 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 704–705. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 150.

Marks buraya kadar emeğin yabancılaşmış emek olarak, yani ücretli emek olarak kapitalist toplumdaki durumunu anlatıyor. Buradan sonra anlattıkları, emeğin özgür yaratıcı faaliyet olarak sosyalist toplumdaki durumuna ilişkin çizgiler taşıyor. Marks bu geçişli anlatım zinciriyle, düşünceyi mübadele değerine dayalı toplumdan alıp değer ötesi topluma götürüyor:

> "Gerçek zenginlik, daha çok, harcanan emek süresi ile bunun ürünü arasındaki müthiş oransızlıkta ve saf bir soyutlamaya indirgenmiş olan emek ile bunun denetlediği üretim sürecinin gücü arasındaki niteliksel oransızlıkta görülür. Büyük sanayi bunu haber verir. Emek üretim sürecinin içsel bir parçası olmaktan artık çıkar. İnsan faktörü üretim sürecine nezaret eden ve onu düzenleyen bir konum alır...
>
> *(Değer ötesi toplumda–YZ)* işçi, işlenip dönüştürülmüş bir doğa nesnesini *(makineyi–YZ)* aracı bir uzuv gibi, artık kendisi ile emek nesnesi arasına sokmaz. İşçi, şimdi kendisi ile –egemenliği altına aldığı– inorganik doğa arasına endüstriyel bir süreç haline getirdiği doğal süreci *(doğa güçlerini insanın hizmetine veren, üretimi adeta kendi kendine yapan bilgi yoğun teknolojileri–YZ)* sokar. İşçi üretim sürecinin artık baş aktörü değildir. O artık sürecin yanına geçen bir nezaretçidir. Bu dönüşümden sonra, üretimin ve zenginliğin temel taşı ne insanın harcadığı doğrudan emektir ne de emeğin süresidir. Üretimin ve zenginliğin temeli, insanın kendi genel üretici gücünü, doğa bilgisini ve doğa üzerindeki egemenliğini kendi malı haline getirmesidir, tek kelimeyle toplumsal bireyin gelişmesidir. *Günümüzde zenginliğin temelinde yatan yabancı emek süresi hırsızlığı*, bizzat büyük sanayi tarafından yaratılan bu yeni temel karşısında pek zavallı bir dayanak görünümündedir.
>
> Dolaysız biçimiyle emek zenginliğin ana kaynağı olmaktan çıktığı anda, emek süresi de zenginliğin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. Dolayısıyla mübadele değeri de kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkmak zorundadır. Yığınların artık emeği, genel zenginliğin gelişiminin koşulu olmaktan çıkar. Onunla birlikte, azınlığın üretim sürecinde çalışmak zorunda kalmayışı da insan

zihninin evrensel güçlerinin gelişmesinin koşulu olmaktan çıkar.[*] Böylece mübadele değerine dayalı üretim çöker ve dolaysız maddi üretim süreci, sefil ve antagonist biçimlerinden kendisini kurtarır."[104]

Yabancılaşmış emeğin, yani ücretli emek ile sermayenin tarihsel mazereti, insanın üretici güçlerini çarpık ve tek yönlü de olsa geliştirmesidir. O zaman soru şudur: İnsanın üretici güçleri hangi noktaya kadar gelişmelidir ki, yabancılaşmış emeğin tarihsel mazereti kalmasın? Başka bir deyişle, insanın üretici güçleri nasıl bir düzeye ulaşmalıdır ki, inkârı inkâr etmenin, yani doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğini sağlanmanın maddi temelleri ortaya çıkmış olsun?

Marks'ın yukarıdaki sözlerinden anlıyoruz ki, yabancılaşmış emekten kurtulmanın maddi temellerini döşeyen üretici güçler düzeyi, doğrudan üreticiyi üretim sürecinin içsel parçası olmaktan çıkarıp üretim sürecinin yanı başındaki nezaretçi konumuna yükselten düzeydir. İşçiyi üretici otomasyonun dışına çıkarmakta olan bilgi yoğun teknolojiler, bu farklı nitelikteki üretici güçleri müjdelemektedir. Sınıfsız toplumda robotlara, otomatize üretici sistemlere nezaret edecek ve yaratıcı zihinsel emeğe yoğunlaşacak olan doğrudan üreticinin, bugünkü sınıflı koşullarda işçi suretindeki prototipi ortaya çıkmaktadır.

Bilgi yoğun teknolojiler sayesinde emek üretkenliği olağanüstü artıyor. Gittikçe azalan emek miktarıyla gittikçe artan miktarda ürün üretiliyor. Böylece tarihte ilk kez nedretliği aşmak, bolluğu üretmek insanın iktidar alanına girmeye başlıyor. Bilgi yoğun teknolojilerin ortaya çıkışı, insanın insanca yaşayacağı değer ötesi toplumun ütopik bir kuruntu değil, fakat daha şimdiden pratiğin ufkuna giren akli bir öngörü olduğunu kanıtlıyor.

Ancak, bilgi yoğun teknolojilerin bolluğu yaratma potansiyeli kapitalizm altında işçiyi daha da insanlıktan çıkaran sonuçlar vermektedir:

İşçinin kapitalizm koşullarında geçim araçlarına ulaşabilmesinin tek yolu, işgücünü ücretle mübadele etmesidir. İşçi işgücünü parayla, kazandı-

104 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 705–706. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 150–151.

[*] Zihinsel yaratıcılık isteyen bilimsel, sanatsal uğraşlar, üretim sürecinin esir edici koşullarının dışında yer alan serbest zamanda sürdürülebilir faaliyetlerdir. Onun için bu tür uğraşlar, münferit durumlar hariç, çalışmak zorunda olmayan sömürücü sınıf üyelerinin, servet sahibi mesenlerin verdikleriyle geçimini temin eden sanatçıların, "yığınların artık emeği"nden bu alanlara ayrılan kurumsallaşmış fonlara ulaşabilenlerin işi olmuştur–YZ.

ğı parayı da geçim araçlarıyla mübadele eder. Kapitalizm altında üretilen ürünler, toplumsal tüketim için değil, fakat pazarda mübadele edilmek için meta olarak üretilir. Ancak, mübadele değeri olarak üretilen bu malların hepsi parayla mübadele edilemiyor. Çünkü bilgi yoğun teknolojiler, işçiyi emek sürecinin dışına sürerken, aynı zamanda işçiyi ücret sisteminin de dışına çıkarmış oluyor. İşçi işgücünü ücretle mübadele edemeyince üretilen malları satın alamıyor, stoklar şişiyor, fabrikalar kapanıyor. Kapitalizm koşullarında, işçinin artan kendi emek üretkenliği, işçinin karşısına onu işsiz bırakan, açlığa mahkum eden düşman bir güç olarak çıkıyor.

Emek üretkenliğindeki artışın kâr oranını düşürücü etkisi sistem içinde telafi edilemez boyutlara yükselince krizler devreye girer. Ansızın patlayan krizler, birikmiş mübadele değerleri kitlesinin "fazlasını" silerek bozulmuş olan dengeyi bir süreliğine de olsa tekrar kurar. Krizler üretici güçleri kırıp döker, toplam sermayenin "fazla"sını iflas ettirir, böylece toplam sermayeyi kâr edebileceği noktaya kadar zorla küçültür:

> "Kârın bu düşüşü, doğrudan emeğin yeniden üretip vazettiği nesnelleşmiş emeğin büyüklüğüne göre azalması demektir. Sermaye, sermayenin bütünü içinde canlı emeğin küçülmesini, yani yatırılmış sermayeye oranla artı-değerdeki –ki kâr diye ifade edilir– düşmeyi durdurmak için her çareye başvurur. Bu amaçla, gerekli emeğe ayırdığı payı azaltmaya ve daha da önemlisi, harcanan toplam emek içindeki artık emek miktarını genişletmeye çalışır. Böylelikle üretici güçlerin en yüksek gelişme düzeyi ve zenginliğin muazzam genişlemesi ile sermayenin yıpranması ve işçinin alçaltılıp yaşamsal güçlerinin en acımasızca tüketilmesi üst üste düşer. Bu çelişkiler, emeğin aniden durduğu ve sermayenin büyük bir bölümünün yıkıma uğradığı patlamalara, çalkantılara, krizlere yol açar. Sermaye varlığını sürdürebileceği noktaya kadar zorla küçültülür. Sermaye, intihar etmeden üretici güçlerini bütünüyle işe koşabileceği noktaya kadar zorla indirilir. Ama bu düzenli olarak tekerrür eden felâketler, her seferinde daha büyük çapta tekrarlanarak, en sonunda sermayenin devrilip gittiği bir şiddet noktasına varacaktır."[105]

Öteki faktörleri sabit tutarak, bilgi yoğun teknolojilerin sağladığı olağanüstü üretkenliğin canlı emeği hepten devre dışına çıkarma noktasına geldiğini tahayyül edelim. Bu spekülatif eşik geçildiği anda, emek süresi

105 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 750.

zenginliğin ölçüsü olmaktan çıkacak ve "böylece mübadele değerine dayalı üretim" çökecektir. İşleri bu noktaya doğru götüren süreç, bütün dünyaya "ya sosyalizm ya barbarlık" ikilemini dayatan süreçtir. Bu süreçte ya bütün dünya mülksüzleri hep birlikte mübadele değeri ilişkisini parçalayıp atarlar ve kendi faaliyetlerini kendi ellerine alırlar ya da insanlık mutlak bir çöküşe uğrar ve o zamana dek hiç görülmedik müthiş bir yıkım gelir.

Komünizme Gidiş Mukadder Değildir

Bilgi yoğun teknolojilerin artan kullanımı, sermayeyi teorik sınırına doğru götüren süreci işletmektedir. Bu süreç, hem barbarlığa hem de değer ötesi topluma gidiş potansiyelini aynı anda içinde barındırmaktadır. Sürecin sosyalizme doğru bilinçli yönlendirilmesi, dünya çapında birleşmiş işçilerin dünyanın gidişine el koymasına bağlıdır. Komünal dünyanın kurulabilmesi için dünya çapında birleşmiş işçilerin evrensel özne haline gelmesi gerekmektedir.

Bugünkü tersine dönmüş dünyada, dünyanın gidişini yöneten evrensel bir özne yoktur. Çünkü özne olması gereken insanlar, kendi yarattıkları insana aykırı ilişkilerin, mülkiyetin, metaın, mübadele değerinin, paranın, ücretli emek-sermaye ilişkisinin, dünya pazarının tahakkümü altındaki nesne durumuna düşmüşlerdir.

İnsana yabancılaşmış faaliyet birbirlerine düşman yalıtık bireyler, ucube toplumsal yapılar üretmektedir. İnsanlar arası ilişkiler metalar aracılığıyla kurulmakta, bu yüzden insanlar birbirlerine şey muamelesi yapmaktadırlar. Ücretli emek-sermaye ilişkisi derinleştikçe, ölü emeğin, nesnelleşmiş emeğin insanlar üzerindeki tahakkümü artmaktadır. Sermaye *küreselleştikçe*, yabancılaşma daha da artmakta, tekil bireyler kendilerine yabancı bir gücün gittikçe daha çok esiri olmaktadırlar:

> "Tarihte şimdiye kadar ampirik olarak kesin bir gerçektir ki, tekil bireyler, faaliyetlerinin dünya-tarihsel faaliyete genişlemesiyle birlikte, kendilerine yabancı bir gücün (evrensel ruh vb. dedikleri şeyin kötü bir oyunu gibi algıladıkları baskının) gittikçe daha çok esiri olmuşlardır. Gittikçe devleşen bu kudret kendisini, en son kademede, *dünya pazarı* olarak ortaya koyar."[106]

106 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 - Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 39.

Üretimin toplumsallaşması kavramı, kapitalizmin ağırlığıyla ülke içinde geliştiği eski dönemlerde, daha ziyade ülke içi üretimin toplumsallaşması olarak algılanmıştır. Günümüzde bilgi yoğun teknolojileri kullanan sermaye, üretim sürecinin zaman-mekân boyutunu ufalamakta, aynı anda farklı iklimlerde aynı üretim sürecini yönetmektedir. Böylece dünya çapında daha derin bir toplumsallaşma örülmektedir. Birbirlerinden "uzak" coğrafyalarda yaşayan işçiler, aynı bütünsel üretim faaliyeti içinde kendilerini yeniden üreterek, gerçek anlamda dünya işçi sınıfına büyümektedirler. Bilgi yoğun teknolojiler, uydulu iletişim, internet, dünya pazarı, günümüz insanını "hâlâ tersine dönük ve baş aşağı bir biçimde de olsa" dünya-toplumsal birey haline gelmeye doğru iteklemektedir.

Sermayenin ülkeden ülkeye hızla kayması, oynak meta fiyatları, borsalar, finansal işlemler, günlük yaşamı anında dalgalandırmaktadır. Yerkürenin her köşesindeki emekçiler kaderlerinin nasıl da dünya pazarında oluşan fiyatlara, döviz kurlarına, bu insanı tahakküm altına alan, akıl-sır ermez güçlere bağlı olduğunu fiilen görmektedirler.

Öznellik canlı insanlarda değil, fakat ölü emeği insanların karşısına bir heyüla gibi çıkaran sermaye ilişkisindedir. Sermayenin kendisi de birbirleriyle azgınca rekabet içindeki toplumsal ilişki öbeklerinden oluşmaktadır. Kendisini büyütme hareketini sürdürmeye programlı olan sermaye öbekleri, birbirlerini, üretici güçleri, insanı, doğayı kıra döke dünyayı bir felakete doğru sürüklemektedir. Küresel egemenlik iddiasındaki güç merkezleri de dünyanın gidişini anlamlı ölçüde kontrol etme, dünyayı istikrara kavuşturma iktidarında değillerdir.

Bir an için sınıf mücadelesini sabit tutarak, kapitalist küreselleşmenin kendi mecraında gelişmeye devam ettiğini düşünelim. Sermayenin küreselleşmeye devam etmesi, acaba bir gün bütün dünyayı tek bir küresel toplum illüzyonu altında istikrara kavuşturabilir mi? Acaba dünya, tek bir küresel sermaye tröstünün egemenliği altındaki tek bir hapishaneye dönüşebilir mi?

Sermaye kendi kendisini büyütmeye programlı mübadele değeridir. Mübadele değerleri pazarda birbirleriyle mübadele ve rekabet ilişkisi içinde nasıl kendilerini dayatırlarsa, aynı şekilde sermayeler de birbirleriyle mübadele ve rekabet ilişkisi içinde kendi değerlerini dayatırlar.

Karşısında mübadele ilişkisine girebileceği başka hiçbir sermayenin kalmadığı spekülatif bir durum, sermayenin artık hareket edemeyerek kendisini yeniden üretemeyeceği, böylece çöküp yok olacağı durumdur. Bu nedenle, bütün dünyadaki üretim süreçlerini tek bir plânlama altında ör-

gütleyen, böylece bütün dünyada istikrarı sağlayan tek bir sermaye teorik olarak mümkün değildir:

> "Kavramsal açıdan *rekabet*, sermayenin içsel doğasının, esas karakterinin çok sayıda sermayenin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi biçiminde belirmesi ve realize olmasından, içsel eğilimin dışsal zorunluluk olarak tezahür etmesinden başka bir şey değildir. (Sermaye, ancak ve ancak, çok sayıda sermaye olarak varlık bulabilir. Bu nedenle, sermayenin kendi kendisini tayin edişi, çok sayıda sermayenin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi olarak görünür.)"[107]

> "Değer sermayenin temelini oluşturduğuna göre ve dolayısıyla sermaye ancak *karşı-değerlerle* mübadele içinde var olabileceğine göre, sermaye zorunlu olarak kendisini kendisinden iter. Bu nedenle, mübadeleye girebileceği dışlak sermayelerle karşı karşıya olmayan bir *evrensel sermaye* yok hükmündeki bir şeydir."[108]

Günümüz dünyası küresel sermaye bloklarının devasa mücadelesine sahne olmaktadır. Birbirlerine rakip küresel sermaye blokları, dünyayı kendi egemenlikleri altında yapılandırma mücadelesi içinde emperyal gelenekli devletleri, küresel ittifakları, küresel egemenlik aygıtlarını yeniden biçimlendirmekte, derinden derine stratejik pozisyonlar alınmaktadır.

Sermayenin lanetli doğası, dünyayı bir felakete doğru sürüklemeye programlıdır. Bu çılgın gidişi ancak, küresel hapishane projelerinin tümüne, insana aykırı ilişkilerin tamamına karşı dünya mülksüzlerinin evrensel insanlık komününü yaratma mücadelesi tersine çevirebilir. "Ya sosyalizm ya barbarlık" ikilemi tarihsel hareketin her anında içerilmiştir. "Reel sosyalizm" icadı teorilerin ima ettiği gibi komünizme gidiş mukadder değildir.

İnsanın komünal insan olmaya ne kadar yaklaşacağı, *her tarihsel menzildeki koşullar temelinde* nasıl bir mücadele yürüteceğine bağlıdır. Başka bir deyişle, her nesil içinde belirdiği tarihsel koşullarla hesaplaşırken ne kadar komünal insan olma iradesi gösterirse, dünya komünizme o kadar yaklaşacaktır.

---

107 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 414.
108 K. Marks, *Agy.*, s. 421.

Bilinç Faaliyetin Zihinsel Yansımasıdır

İnsan hayvanlar âleminden kendisini ayrıştırarak zuhur ederken uyandırılmayı bekleyen hazır bir bilince sahip değildi. Bilinç, insan faaliyeti tarihsel süreç içinde geliştikçe faaliyetin zihinsel yansıması olarak gelişmektedir. Bilinç, insan faaliyetinin ayrılmaz unsurudur. İnsan faaliyeti, bilinci de içinde barındıran öznel bir faaliyettir. Faaliyetin zihne akıp düşünce olarak belirmesi faaliyetin doğası gereğidir:

> "Fikirlerin, kavramların ve bilincin üretimi, her şeyden önce, doğrudan doğruya insanların maddi faaliyeti ve maddi ilişkileri, yani gerçek yaşamın dili ile birlikte örülüdür. İnsanların tasavvurları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel ilişkileri, bu aşamada insanların maddi davranışlarının doğrudan dışarı akıp kendini anlatışı olarak görünür. Siyasetin, hukukun, ahlak anlayışının, dinin, metafiziğin vb. dilinde, halkın dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir.
>
> Kendi kavramlarını, fikirlerini vb. üreten, faaliyet içindeki gerçek insanların kendisidir. Kendi kavramlarını, fikirlerini vb. üreten insanlar, üretici güçlerin ve bunlara tekabül eden karşılıklı ilişkilerin –en geniş biçimleri de dâhil olmak üzere– belli gelişme düzeyinin koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varoluştan başka bir şey olamaz ve insanların varoluşu onların fiili yaşam süreçleridir. Bütün ideolojilerde insanlar ve içinde bulundukları koşullar sanki *camera obscura*'daki gibi baş aşağı çevrilmiş bir

> biçimde görülüyorsa, bu olgu insanların tarihsel yaşam süreçlerinden ötürü meydana gelir. Bu olgu, aynen nesnelerin gözün retinasına, fiziksel yaşam süreçlerinden ötürü, baş aşağı yansıması gibidir."[109]

İnsanın bugünkü toplumsal varoluşunu yaratan insana yabancılaşmış faaliyettir. İnsana yabancılaşmış faaliyet, insana aykırı toplumsal ilişkiler yaratarak insandan bağımsız bir güç haline gelmekte ve dönüp insanı tahakküm altına almaktadır. İnsanın yarattığı tanrı nasıl bağımsız bir güç haline gelerek insan yaşamını düzenlemekteyse, aynı şekilde, insanın kendi faaliyetiyle yarattığı insana aykırı toplumsal ilişkiler de bağımsız bir güç haline gelerek insan yaşamını düzenlemektedir.

İnsana yabancılaşmış faaliyet, insana aykırı, tuhaf, saçma, akıl dışı toplumsal ilişki ve yapılanmalar olarak katılaşmıştır. Katılaşan her bir faaliyet momenti, sanki insanın dışındaymış gibi görünen, insana yabancı bir güç haline gelmiştir. Faaliyeti yapan insanlardır ama yapılan faaliyet adeta insanların dışındadır, insanlara ait değildir.

İnsanın kendi faaliyetiyle yarattığı toplumsal ilişki biçimlerinin dönüp insanı yönetmesi, tuhaf, saçma, akıl dışı, mistik bir gerçekliktir. Yaşanan gerçekliğin kendisi böyle mistik olduğu için, onun bilinci de mistiktir. Maddi gerçekliğin kendisi baş aşağı durduğu için, onu dile getiren *ideolojiler* de baş aşağıdır.

Mevcut insan faaliyetinin ne yönde gelişmesi gerektiği üstüne sınıf mücadeleleri, ilk bakışta sanki sırf fikir çatışmalarıymış gibi görünür. Oysa önce gelişen fiili mücadeledir. Yaşamda önce yeni kanallar fiilen açılmaya başlar. İdeolojik kavramlar, düşünceler, ahlak anlayışları, hukuk normları, siyasal kabuller, insana yabancılaşmış faaliyetin yeni tezahürleri ortaya çıkmaya başladıktan *sonra*, onların zihne akışı olarak *sonradan* gelişir. İdeolojiler, insanların içinde bulundukları yabancılaşmış pratiği meşrulaştırma, akla uydurma işlevi görürler.

İdeoloji, belli bir kesimsel, sınıfsal çıkarın dünya hakkındaki görüş, inanç ve değerlerini ifade eden düşünce sistemidir. İdeolojiler, dinsel tasarımlar, felsefi görüşler, fikir akımları, aslında toplumsal yaşama belli çıkarlar doğrultusunda müdahale etmenin düşüncesel modelleridir. İdeolojilerin ortadan kalkması, toplumsal farklılıkların, sınıfsal çıkarların doğmasına yol açan yabancılaşmış faaliyetin ortadan kalkmasına bağlıdır. İnsan faaliyeti parçalı, sapkın halden kurtarılmadıkça, böylece evrensel-komünal fa-

109 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 – Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 24–25.

aliyet yaratılmadıkça, farklı farklı toplumsal çıkarlar ve o çıkarların farklı farklı ideolojileri olacaktır.

Mistik Gerçeklik Mübadele Değerinden Türevlenir

İnsan faaliyetinin insandan yabancılaşarak insanı tahakküm altına alması, mistik, gizemli bir süreçtir. Bu akıl-sır ermez, mistik toplumsal süreçler, mistik toplumsal olgular üretmektedir. Böylesine tuhaf bir faaliyet içinde olan insanların bilinci de tuhaftır. Faaliyetin kendisi mistik olduğu için faaliyetin zihinsel yansıması da mistiktir.

Birbirlerinden yalıtılmış bireyler, kaderlerine metaın, mübadele değerinin, paranın, sermayenin, dünya pazarının hükmettiğini fiilen yaşayarak idrak ederler. Ansızın dünya borsaları çöker, piyasa durur, esnafın dükkanı kapanır, köylünün ürünü para etmez olur, işçi işten atılır. Yani nerden vurduğu, niye vurduğu bir türlü anlaşılamayan esrarengiz bir güç insanların hayatını karartır. Yaşanan olayların kendisi akıl almaz, mistik olduğu için, onların zihinsel açıklamaları da akıl dışıdır, mistiktir. Dükkanın bereketi niye kaçtı? Allaha asi geldik de onun için! Döviz niye fırladı? "Yabancılar" "bize" kumpas kurdu da onun için!

Bütün bu mistik toplumsal olgu ve süreçler mübadele değerinden türevlenir. Mübadele değeri ve onun türevlerinde insanların hayatını hallaç pamuğu gibi atan, insanlar üzerinde toplumsal yaptırım uygulayan fiili bir güç vardır. Bu fiili-gerçek güç, insan faaliyetinin insanın kontrolü dışına çıkmış olmasından ve bu yüzden insanların birbirleriyle doğrudan toplumsal ilişki kuramamasından kaynaklanmaktadır. İnsan faaliyetinin insana yabancılaştığı bu sapkınlık koşullarında, insanlar arasındaki toplumsal bağı doğrudan doğruya insanların kendisi yerine, insanların akıl-sır erdiremediği mistik toplumsal güçler kurar:

> "Birbirlerine karşı kayıtsız bireylerin karşılıklı ve çok yönlü bağımlılığı, bu bireylerin toplumsal bağını oluşturur. Bu toplumsal bağ *mübadele değerinde* ifadesini bulur. Her bir bireyin kendi faaliyet ve ürünü, ancak mübadele değeri aracılığıyla *(ve mübadele sürecinin sonunda–YZ)* o birey için faaliyet ve ürün haline gelir. Birey, genel bir ürün, yani *mübadele değeri* ya da mübadele değerinin yalıtılıp bireyselleşmiş biçimi olan *para* üretmek zorundadır. Öte yandan, her bir birey, ancak *mübadele değeri* sahibi olarak, *para* sahibi olarak öteki bireylerin faaliyeti üstünde ya da toplumsal zenginlik üstünde bir

güç sahibi olabilir. Birey, toplumsal gücünü ve toplumla olan bağını cebinde taşır. Bireysel tezahürüne bakılmaksızın faaliyet ve kendine özgü görünüşüne bakılmaksızın faaliyet ürünü, her zaman *mübadele değeridir.* Mübadele değeri öylesine bir genelliktir ki, onda bütün bireysellikler ve kendine özgülükler reddedilip bastırılır."[110]

Yalıtık bireyler arasındaki toplumsal bağı mübadele değeri denen mistik bir soyutlamanın kurması, zihinlerdeki mistisizmin maddi temelidir. Mübadele değerinde insanları kontrol altına alan öylesine esrarengiz bir güç vardır ki, insan zihni açıklayamadığı bu güç karşısında dize gelir, mistikleşir. Toplumdaki bu akıl almaz işleyiş, yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş yalıtık bireylerin zihnine *meta fetişizmi* olarak, meta hukuku, meta ahlâkı, piyasanın biçimlendirdiği modern mü'minler ahlâkı olarak, gerçek insandan fantastik biçimde damıtılıp yükseltilen tek tanrıya tapınma olarak yansır.

Eğer insanlar sahiden insana ait faaliyet içinde olsalardı, birbirleriyle doğrudan insani-komünal bağlar kurarlardı. Komünal ilişkilerdeki doğrudanlık, zihinlere saydam ve anlaşılır olarak yansırdı. Böylece insan zihni, insana yakışır faaliyetin insana yakışır zihni olarak ayağa kalkmış, yani mistik sislerden kurtulmuş olurdu.

Meta, mübadele değeri ve parada insanın insanca varlığını teyit eden hiçbir içerik yoktur. Bütün insana aykırı toplumsal ilişkiler gibi paranın bizatihi varlığı, insanın katledilmekte olduğunun itirafıdır. Paranın temsil ettiği insana aykırı toplumsal gücü elinde tutanlar da aslında o gayri insani ilişkinin kurbanıdırlar. Para varken gerçek anlamda insana ait zenginlik yoktur, fakat zenginliğin gayri insani koşullarda beliren zavallı bir karikatürü vardır.

Gerçek anlamıyla zenginlik, insanın komünal faaliyet içinde yaratıcılığını, insan olma kudretini sürekli geliştirmesi demektir. Gelgelelim meta fetişizmiyle sakatlanmış zihinler zenginliği meta, mübadele değeri ve para sahipliği olarak sapkın bir biçimde algılamaktadırlar.

Para, mübadele değerinin yalıtılıp somutlanmış biçimidir. Para, mübadele değerinin mistik toplumsal gücünü o renkli kağıt parçasında temsil eder. Kişinin cebindeki parada esrarengiz bir toplumsal yaptırım gücü vardır. Kişi ne kadar paraya sahipse, öteki insanların faaliyetleri ve faaliyetlerinin ürünleri üstünde o kadar iktidar sahibidir.

110 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 156–157. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 66.

Yabancılaşmış emeğin ürettiği zenginlik, ancak mübadele değeri olarak, yani ancak bu sapkın toplumsal biçimle ifade edilebilen sapkınlık olarak üretilmektedir. Ücretli emeğin ürettiği zenginlik, komünal anlamda sahici zenginlik değil, fakat *mübadele değeri ve para* biçiminde beliren bir cinnet halidir.

Yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş insansı bireyler, para kazanmayı yaşam faaliyetlerinin amacı olarak görürler. Sivil toplumun insansı bireyleri, mübadele değerleri ve para birikiminin zenginlik birikimi olduğunu sanırlar. Çünkü insana yabancılaşmış faaliyet, spontane olarak, bir yanda mistik toplumsal işleyişler, öte yanda bu mistik toplumsal işleyişlere tekabül eden fetişist bilinç biçimleri yaratır.

Mübadele değeri ve paranın varlığı koşullarında zenginlik, insan faaliyetine içkin olarak belirmez. Zenginlik, kendisini yaratan işçilerin emek faaliyetine daha baştan *dışsaldır*. Çünkü zenginlik, ücretli emek tarafından meta olarak pazarda satılmak üzere üretilmektedir. Öte yandan, paranın satın aldığı zenginlik, *başkasına ait* emek tarafından üretildiği için, sahip olana da gerçekte *dışsaldır*. Dolayısıyla sapkınlık koşullarındaki zenginliğin temelinde başkasına ait emek süresi hırsızlığı yatar.

Marks'a göre gerçek zenginlik, metada, parada değil, fakat insanın hem "dış doğa"nın hem de kendi doğasının güçleri üstündeki egemenliğinin, yaratıcı faaliyetinin, komünal insan olma niteliklerinin özgürce gelişmesindedir:

> "Dar burjuva biçim sıyrılıp atıldığında, zenginlik gerçekte bireysel ihtiyaçların, yeteneklerin, zevklerin, üretici güçlerin, vb., evrensel mübadeleyle yaratılan evrenselliğinden başka nedir? İnsanın doğa güçleri üstündeki, hem söz gelişi 'dış doğa'nın güçleri hem de kendi doğasının güçleri üstündeki egemenliğinin sonuna kadar gelişmesinden başka nedir? Önceki tarihsel gelişmeden başka hiçbir önvarsayım tanımaksızın, insanın yaratıcı potansiyellerini işleyip ortaya çıkarması değil midir? Zenginlik, *önceden verili* hiçbir ölçüte vurulmaksızın, insanın bütün yeteneklerinin kayıtsız şartsız gelişmesinin kendi içinde amaç haline gelmesi değil midir? İnsanın kendisini belli bir özgüllük içinde yeniden üretmesi yerine, insanın kendi insan bütünlüğünü ürettiği durum değil midir? Zenginlik insanın ulaştığı yerde kalmaya çabalaması yerine, insanın insan olma hareketi içinde yer alması değil midir? Burjuva ekonomisinde –ve ona tekabül eden üretim çağında– insani içeriğin işlenip açığa çıkarılması, insanın ta-

> mamen boşaltılıp içeriksizleştirilmesi olarak, bu evrensel nesnelleştirme tamamen yabancılaşma olarak görünür."[111]

Mevcut cinnet koşullarında insan faaliyeti, "*önceden verili* ... bir ölçüte", yani mübadele değerine zincirlenmiştir. İçinde bulunduğumuz toplumsal cinnet hali, insan faaliyetini mübadele değeri üretimine hizmet etme faaliyeti olarak sapkınlaştırmaktadır. İnsan, kendi faaliyetine vurulan bu prangaları eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleyle söküp atmadıkça, yaratıcı potansiyellerini işleyip ortaya çıkaramaz, sahici insanlığı, sahici zenginliği yaratamaz.

İnkâr Faaliyeti Devrimci Bilinci Üretir

Ücretli emek-sermaye düzenini yaratan insana yabancılaşmış faaliyet, yalnızca işçilerin insan varlığını değil, aynı zamanda kapitalistlerin de insan varlığını iğdiş eder. Bu iki sınıf aynı yabancılaşma sürecinin karşıt uçlarında yer alır.

İnsana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı insana aykırı toplumsal düzende mülk sahibi sınıf ayrıcalıklı konumdadır. Onun için mülk sahibi sınıf, mevcut düzeni insana aykırı, garip, tuhaf, akıl dışı görmez. Çünkü kapitalist, mevcut yabancılaşma sürecinde kendi iktidarının, kendi insansı varoluşunun teyidini bulur:

> "Proletarya ile zenginlik birbirlerinin karşıtı olarak tek bir bütünü oluştururlar. Her ikisi de özel mülkiyet dünyasının yaratımıdırlar. Soru, proletarya ile zenginliğin antitezde tam da nerede durduğudur. Bunlar tek bir bütünün iki yanıdır demek yetmez.
>
> Özel mülkiyet özel mülkiyet olarak, yani zenginlik olarak *kendisinin varlığını* sürdürmeye zorlanır. Böylelikle karşıtının, yani proletaryanın *varlığını* sürdürmeye zorlanır. Bu, antitezin *pozitif* yanıdır, özel mülkiyetin kendisini tatmin etmesidir.
>
> Proletarya, bunun tersine, proletarya olarak kendisini ortadan kaldırmaya zorlanır. Böylelikle karşıtını, yani proletaryanın varlığını belirleyen ve proletaryayı proletarya yapan özel mülkiyeti ortadan kaldırmaya zorlanır. Proletarya antitezin *negatif* yanıdır, antitezin

111 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 488.

kendi içindeki huzursuzluğudur. Proletarya, yok olmuş ve kendi kendini yok etmekte olan özel mülkiyettir.

Mülk sahibi sınıf da proletarya sınıfı da insanın kendisinden yabancılaşmasının aynısını sergiler. Fakat mülk sahibi sınıf bu yabancılaşmada kendisini huzurlu ve güçlenmiş hisseder. Mülk sahibi sınıf yabancılaşmayı *kendi iktidarı* olarak görür ve yabancılaşmada insanın varoluşunun dış görünüşünü bulur. Proletarya sınıfı yabancılaşmada kendisini yok edilmiş hisseder. Proletarya yabancılaşmada kendisinin iktidarsızlığını ve gayri insani varoluş gerçeğini görür. Bu, Hegel'in ifadesini kullanırsak, proletaryanın aşağılanma içinde aşağılanmaya karşı öfkesidir, infialidir. Proletarya, insani *doğası* ile insani doğasının kapsamlı, kesinkes ve yekten inkârı anlamına gelen yaşam koşulları arasındaki çelişki tarafından *infiale* doğru zorunlu olarak sürüklenir.

Dolayısıyla, bu antitez içinde, özel mülkiyet sahipleri *muhafazakâr* yanı, proleterler de *yıkıcı* yanı teşkil ederler. Özel mülkiyet sahiplerinden antitezi koruma eylemi, proleterlerden de antitezi yok etme eylemi yükselir."[112]

İşçi sınıfı insana yabancılaşmış faaliyet içinde iktidarsızlaştığını, insani varlığının ayaklar altına alındığını, aşağılandığını hisseder. Onun için insana yabancılaşmış faaliyet kendisini dayattığı her momentte işçi sınıfıyla çatışmaya girer. Bu çatışmada, mevcut yabancılaşmış faaliyeti muhafaza etme mücadelesi *pozitif faaliyet*, yani mevcut yabancılaşmayı teyit edici faaliyet olarak bir taraftadır.

Öte tarafta ise yabancılaşma faaliyetine karşı işçi sınıfının *negatif faaliyeti*, yani eleştirel, devrimci, kurucu mücadelesi vardır. Negatif faaliyet ya da yabancılaşmış faaliyeti inkâr faaliyeti, yalıtık bireyleri komünal insan olarak inşa etmeye yönelen mücadeledir. Negatif faaliyet, insan için olumluyu örmeye yönelen faaliyet olduğu için aslında pozitif faaliyettir.

İnsana yabancılaşmış faaliyet, özel mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, piyasa, ücretli emek, sermaye, sınıf, yalıtık birey, sivil toplum, hukuk, demokrasi, siyaset, yurt, ulus, devlet gibi mistik toplumsal biçimler yaratmaktadır. Bu mistik maddi olgular zihne akarak sıraladığımız kavramları doğurmaktadır. Bütün bu kavramlar ve onlarla işlem yapan teoriler insana aykırı toplumsal ilişkilerin zihinsel yansımalarıdır.

112 K. Marks, "Proudhon – Eleştirel Yorum No: 2", *Kutsal Aile*, Eylül – Kasım 1844, *METY*, İng., c. 4, s. 36.

İnsana yabancılaşmış faaliyeti pozitifinden dile getiren düşünceler, mevcut düzeni, dolayısıyla mevcut düzendeki egemenlik ilişkilerini akliymiş gibi gösteren düşüncelerdir. Mevcut faaliyeti pozitifinden okuyan düşünceler, egemen sınıfı "egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidir, onun egemenliğinin fikirleridir":

> "Egemen sınıfın düşünceleri her çağda egemen düşünceler olmuştur. Yani toplumun egemen *maddi* gücü olan sınıf, aynı zamanda toplumun egemen *entelektüel* gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder. Öylesine ki, genel olarak konuşursak, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir. Egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan egemen maddi ilişkilerdir. O halde egemen düşünceler, bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidir, onun egemenliğinin fikirleridir."[113]

Faaliyetin zihinsel yanı ile faaliyetin icrası işbölümüyle birbirinden ayrılmıştır. İşbölümünün fiili emeğe mahkum ettiği yığınların kendileri ve içinde bulundukları yabancılaşmış faaliyet hakkındaki düşünceleri, çoğu durumda, kendilerinin dışında üretilir. "Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder". Zihinsel üretim araçlarını kontrol eden sınıf, ne gibi düşüncelerin üretileceğini de kontrol eder.

Mevcut fiili yaşam süreçlerine tevekkülle boyun eğen mülksüzlerin kendilerinin ürettiği, kendilerine ait bir bilinci yoktur. Yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş mülksüzler, mülk sahibi sınıfların ürettiği düşünceleri "takma akıl" gibi taşırlar.

Mülksüzler, yabancılaşmış faaliyetle olan çatışmalarını, ilk başlarda, mülk sahibi sınıflardan emaneten aldıkları eğreti akıl çerçevesi içinde idrak ederler. Mülksüzlerin yabancılaşmış faaliyetle olan çatışmalarının içinden yabancılaşmış faaliyeti inkâr faaliyeti, yani eleştirel, devrimci, kurucu pratik yükselmeye başlar. Mülksüzlerin yabancılaşmış faaliyete karşı yükselttiği eleştirel, devrimci, kurucu mücadele, aynı zamanda, zihinleri esir alan takma akıllara karşı da mücadeledir.

---

113 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 47.

Tarih boyunca ezilenler, eleştirel pratiklerinin eleştirel bilgisini çağlarına egemen olan düşünce kalıpları içinde ifade etmişlerdir. Mazlumların mücadelesi, köle ve köylü ayaklanmaları, zihinsel argümanlarının çoğunu dinsel söylem içinde dile getirmiştir.

Marks, insanın kurtuluş mücadelesinin tarih boyunca biriktiregeldiği eleştirel bilgiyi, büründüğü mistik formlardan soyundurmuş ve proletaryanın mücadelesinde zenginleştirerek yeniden üretmiştir. Marksizm, binlerce yıldır gelişegelen tarihsel hareketin eleştirel teorisi olarak, işçi sınıfının eleştirel, devrimci, kurucu mücadelesine yol gösterir.

Marks'ın ekonomi politik, felsefe ve ütopik sosyalizm eleştirilerinden çıkan sonuç, pratik eleştirinin bütün tezahürleriyle yabancılaşmış faaliyeti hedef alması gerektiğidir. Marks'ın teorik eleştirisinin izlediği zihinsel güzergâh, mücadelenin kendisine pratikte açacağı yolun öngörüsüdür.

Mülksüzler, kurtuluş bilincine yığınsal olarak ancak eleştirel, devrimci, kurucu mücadele içinde ulaşabilirler. Devrimci mücadelenin teori ile pratiği iç içe gelişir. Mülksüzler kendi bağımsız düşüncelerini, gelişen mücadelenin zihne akışı olarak kendileri üretirler.

Mülksüzlerin içinde bulundukları insana yabancılaşmış faaliyeti inkâr eden mücadeleleri geliştikçe, gelişen mücadele *toplumsal pratiği dönüştürdükçe,* yepyeni bir dünya kurmanın bilinci yaygınlaşır. Mülksüzlerin kendilerine ait bilinci, yani köklü bir devrimin gerekliliği bilinci, komünist bilinç işte bu süreç içinde yığınsal olarak üretilir:

> "Üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada ... nimetlerinden yararlanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan, toplumdan dışlanan ve bütün öteki sınıflara karşı en açık bir uzlaşmazlık durumuna zorlanan bir sınıf doğar. Bu sınıf toplumun çoğunluğunu oluşturur ve köklü bir devrimin gerekliliği bilinci, komünist bilinç bu sınıfın içinden fışkırır."[114]

Doğrudan üreticileri üretimin maddi koşullarından ayıran sapkın faaliyet, zihinlerde meta fetişizmi gibi akla ziyan bilinç biçimleri yaratır. Meta fetişizmiyle aptallaştırılmış doğrudan üreticiler, kendi ürettikleri ürünleri başkasının malı olarak görürler. Fetişist bilinç biçimlerini yaratan sapkın faaliyete karşı mücadele geliştikçe, mevcut sapkın faaliyetin "kabul edilemez bir zorla dayatma" olduğu bilinci doğar:

114 K. Marks, F. Engels, *Agy.*, s. 41.

> "İşçinin ürünleri kendisine ait olarak görmesi ve emek kapasitesinin kendi gerçekleşme koşullarından koparılmasını *(doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden koparılmasını–YZ)* kabul edilemez bir zorla dayatma olarak idrak etmesi, muazzam bir bilinçtir. Bizzat sermayeye dayalı üretim tarzının ürünü olan bu bilinç, aynı zamanda, bu üretim tarzının ölüm çanlarının çalması demektir. Tıpkı, kölenin *bir başkasının mülkü olamayacağını* idrak edip kişi olma bilincine varmasıyla köleliğin yapay ve bitkisel bir hale gelmesi ve üretimin temeli olarak ayakta kalamaması gibi."[115]

Nesnelere bağımlılık ilişkisi içindeki bugünün insanlarına, kişilere bağımlılık ilişkisi içindeki dünün kölelerinin bilinci nasıl zavallı, garip, saçma geliyorsa, aynı şekilde, yarının komünal insanlarına bugünün mistik, fetişist bilinci de zavallı, garip, saçma gelecektir.

Toplumsallık İllüzyonları

Sahici insanlık komünalleşmiş insanlıktır. Komünal insanlık henüz yaratılmış değildir. Mülksüzler, insana yabancılaşmış faaliyeti inkâr mücadelesi içinde dayanışmacı pratikleri geliştirdikleri, yani komünalleştikleri ölçüde sahici insanlığa yaklaşırlar. Sahici insanlığı, mülksüzlerin dayanışmacı pratiklerinde, kendilerini komünal insan olarak inşa etme mücadelelerinde yakalarız.

Ücretli emek-sermaye düzeni, mülksüzlerin kendilerini komünal insan olarak üretmelerini engellemekte, onları birbirlerinden yalıtmaktadır. Yalıtık bireyler kendi kendilerine yeterli değildir. Yalıtık bireylerin yaşamlarını sürdürmek için birbirlerinin faaliyetlerine, birbirlerinin emek ürünlerine ihtiyaçları vardır.

Yalıtık bireyler, doğrudan doğruya kendileri tüketmek için değil, fakat mübadele etmek için üretim yaparlar. Yalıtık bireyler, öteki yalıtık bireylerin ürettikleri geçim araçlarına ulaşmak için önce işgüçlerini ya da emek ürünlerini meta biçimine çevirmek, metaı da parayla mübadele etmek zorundadırlar. Yalıtık bireyler, ancak para dolayımına sahip olduktan sonra, geçim araçlarını satın alarak yaşamlarını sürdürebilirler.

115 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 463. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 117.

Birbirlerinden yalıtılmış bireyler, birbirleriyle insandan insana doğrudan toplumsal ilişki kuramazlar. Gerçekte birbirleriyle toplumsal ilişki kuran, yani mübadele ilişkisi içine giren metalardır. Yalıtık bireyler insan kimliklerini sahip oldukları metada *şey*'leştirirler. Yalıtık bireyler, meta kılığına girerek, metaların mübadelesi sayesinde birbirleriyle *dolaylı* toplumsal ilişki kurarlar.

Yalıtık bireylerin toplumsal ilişkisini sağlayan meta mübadelesi, pazar ilişkisini, ulusal pazarı, giderek dünya pazarını yaratır. Mübadele ilişkisinin gelişme seyri, yalıtık bireylerin ilk baştaki kişisel bağımsızlık görünümünü siler ve yalıtık bireylerin pazara, giderek dünya pazarına tam bağımlılığını doğurur.

Birbirleriyle ancak metalar aracılığıyla dolaylı toplumsal ilişki kurabilen yalıtık bireyler, meta mübadelesinin yapıldığı pazar birliğinde, iğdiş edilmiş toplumsallıklarını bulurlar. Yalıtık bireyleri birbirine bağlayan pazar ilişkisinin yarattığı *toplumsallık illüzyonu*, kendisini yurt, sivil toplum, ulus, ulus-devlet olarak çeşitli momentlerde ortaya koyar.

Ücretli emek-sermaye ilişkisi, mübadele ilişkilerinin gelişerek yarattığı bir ilişkidir. Mübadele ilişkileri içinde birbirlerinden yalıtık halde vazedilen işçiler, ancak sermaye sayesinde yan yana gelip "toplumsal" üretim yapabildikleri için, sermayenin hareketinde kendi iğdiş edilmiş toplumsallıklarını bulurlar. Sermayenin hareketi, işçileri yurt, sivil toplum, ulus, ulus-devlet gibi toplumsallık illüzyonları altında "birleştirir".

Yalıtık bireylerin kendi yabancılaşmış faaliyetleriyle yarattığı toplumsallık illüzyonları, henüz gerçeklik kazanamamış olan sahici toplumsallığın, yani sahici insanlığın ancak bir karikatürüdür. Sahici insanlığı, ancak sahiden insana ait olan ve insanı teyit eden dünya çapındaki komünal faaliyet yaratabilir. Dünya çapında komünal faaliyet henüz bir gerçeklik olarak ortaya çıkamadığı için yurt, sivil toplum, ulus, devlet gibi toplumsallık karikatürleri *genel çıkar illüzyonu* olarak kendisini dayatmaktadır.

Yurt, sivil toplum, ulus ve devletin dayattığı "genel çıkar" ancak bir illüzyondur. Çünkü bu toplumsal ilişkiler içine hapsedilmiş olan yalıtık bireylerin birbirlerinden ayrı ve birbirlerine karşı işleyen özel çıkarları vardır. Aslında, bu insana aykırı toplumsallık garabetlerini doğuran yabancılaşmış faaliyete katılan ne kadar yalıtık birey varsa, o kadar da farklı çıkar vardır:

> "Kişisel bağımsızlık dünya pazarına tam bağımlılığı doğurur. Birbirinden kopuk mübadele eylemleri, hiç değilse özel mübadele bilançosunun hesabını tutan bir banka ve kredi sistemini gerekli kılar. Her ulusun içindeki özel çıkarlar, ulusta kaç yetişkin birey varsa ulusu o sayıda ulusa böler."[116]

Yurt ilk bakışta coğrafi bir gerçekliğe işaret edermiş gibi görünür. Ancak coğrafi mekânlar, doğanın bir verisi olarak kendiliklerinden yurt değildir. Bir coğrafya parçasını yurt yapan, o coğrafya üstünde yaşayan insanların karşılıklı faaliyetleridir.

İnsan, evet, doğduğu yeri, mahalleyi, şehri sever. Ancak insan doğarken bu sevgiyle doğmaz. Bu sevgi doğuştan gelen değil, fakat *yaşam pratiğiyle sonradan edinilen bir duygudur.*

Yurt sözcüğü kökeni itibarıyla çadır demektir. İnsanın içinde doğduğu, ihtiyaçlarının karşılandığı çadırı, evini, ailesini sevmesi, yaşam pratiğinin mekânı giderek genişledikçe mahallesini, memleketlisini, aynı tarihsel yaşam serüvenini, aynı dili paylaştığı halkını sevmesi doğaldır.

Ancak bu niye "doğal"dır? Kendiliğinden insan, niye mahallesini, memleketlisini, yurdunu sever de "öteki"ler için aynı sıcaklığı hissetmez?

Yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş insanların zihinlerinde kendileri ve başkaları hakkında tek yanlı, sapkın ve aptalca duygular vardır. Çünkü evrensel-komünal faaliyet, dünyasal insanlık henüz fiilen ortaya çıkmış değildir. Eğer dünya çapında sahici insan faaliyeti fiilen gerçekleşmiş olsaydı, insan faaliyetinin "kendi memleketlisi, kendi yurdu" tek yanlılığı ve aptallaştırıcılığı aşılmış olurdu. Evrensel-komünal faaliyet, yani sahici insanlık gerçeklik haline gelmiş olsaydı, insanın duyguları da evrensel-komünal insanlık pratiğine göre oluşurdu.

İnsan faaliyeti klanlardan, kabilelerden, aşiretlerden, aşiret federasyonlarına, daha geniş toplumsallıklara doğru genişledikçe, yurt'un kapsadığı toplumsal ilişkiler mekânı genişlemiştir. Bugünkü anlamıyla yurt, ücretli emek-sermaye ilişkisinin aynı pazarda "birleştirdiği" yalıtık bireylerin spontane faaliyetinin yarattığı bir "toplumsallık" mekânıdır.

Bugün yeryüzünde sahici insan toplumunu yaratacak olan evrensel-komünal faaliyet henüz ortaya çıkmış değildir. Onun için halen ağırlığıyla yurt gerçekliğinde çırpınmakta olan yalıtık bireyler, insan toplumunun ancak zavallı bir karikatürünü yaşamaktadırlar.

---

116 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 159.

Arş Yiğitler Vatan İmdadına

Ekonomi politikçiler özel mülkiyet duygusunun, para hırsının insan doğasından geldiğini iddia ederler. Oysa özel mülkiyet duygusu, para hırsı hiç de ekonomi politikçilerin sandığı gibi insanların genetik şifrelerinde yazılı değildir. İnsana aitmiş gibi görünen bu tür sapkınlıklar, insana yabancılaşmış faaliyetin yaptığı duyusal-zihinsel tahribat olarak insanı sonradan sakatlamıştır.

İnsana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı özel mülkiyet ilişkisi zihne akarak özel mülkiyet duygusunu doğurur. Zihinsel algılaması özel mülkiyet duygusuyla sakatlanmış yalıtık birey, nesnel doğayı insan türünün tamamının inorganik bedeni olarak göremez. Çünkü özel mülkiyet duygusuyla ruhen sakatlanmış yalıtık birey, bir nesneye ancak kendisi sahip olduğu zaman o nesneyi insana ait olarak, yani "*bizim*" olarak görür:

> "Özel mülkiyet bizi öylesine aptallaştırmış ve tek yanlılaştırmıştır ki, bir nesne ancak ona sahip olduğumuz zaman, ... bizim tarafımızdan *kullanıldığı* zaman *bizimdir*."[117]

Özel mülkiyet ilişkisiyle iğdiş edilmiş yalıtık birey, kendi mülkiyetinde olmayan nesnelere "insana yabancı" muamelesi yapar. Özel mülkiyet ilişkisi içinde kendini kaybetmiş insansı birey, kendi mülkiyetinde olmayan varlıklara, canlı ve cansız doğaya karşı en iyi ihtimalle kayıtsızdır. Kendi mülkiyetinde olmayan nesneleri, canlı ve cansız doğayı kendi çıkarlarını sınırlayan düşman olarak algıladığı durumlarda ise, onları tahrip etme eğilimi gösterir.

Yurtseverlik kavramı, mülkiyet duygusunun muhayyilede büyütülmesiyle varılan bir soyutlamadır. Marks'ın deyişiyle, "yurtseverlik mülkiyet duygusunun ideal *(düşüncede soyutlanmış–YZ)* biçimidir."[118]

Yurtseverlik, burjuvaziyi "yurt sathı"nda egemen kılan sapkın ilişkilerin zihne akarak oluşturduğu bir kavramdır. Yurtseverlik, burjuvaziyi "yurt sathı"nda egemen kılan maddi ilişkilerin fikirsel ifadesidir:

> "Egemen sınıfın düşünceleri her çağda egemen düşünceler olmuştur. Yani toplumun egemen *maddi* gücü olan sınıf, aynı zamanda toplumun egemen *entelektüel* gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde

117 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 101.

118 K. Marks, "Lui Bonapart'ın On Sekizinci Brumiyer'i", Aralık 1851 - Mart 1852, *MESY*, İng., c. 1, s. 483.

> bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder. Öylesine ki, genel olarak konuşursak, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir. Egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan egemen maddi ilişkilerdir. O halde egemen düşünceler, bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidir, onun egemenliğinin fikirleridir."[119]

Ücretli emek-sermaye düzenine tevekkülle boyun eğen mülksüzlerin kendilerine ait bir bilinci yoktur. Yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş mülksüzler, egemen sınıfın ürettiği düşünceleri eğreti akıl gibi taşırlar. Yurt illüzyonunda kayboluşu pekiştiren yurtseverlik ideolojisi bunlardan biridir. "Arş yiğitler vatan imdadına" tertibinden bu gibi takma akıllara yazılanlar hep olagelmiştir.

Mülkiyet ilişkisini zorunlu kılan toplumsal koşullar ancak uzun bir tarihsel süreç sonunda ortadan kaldırılabilecektir. O halde, mülkiyet ilişkisinden doğan mülkiyet duygusu uzun bir tarihsel dönem boyunca insan zihninden silinmeyecektir. Çeşitli renklere bürünebilen, her kılığa girebilen, "yurdumuz bütün cihandır bizim"in yanına "emekçi yurtseverliği" olarak ilişiveren yurtseverlik ideolojisi, uzun bir tarihsel dönem boyunca kendisini yeniden üretecektir.

Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele, insana aykırı gerçekliğin inkârını pratikte inşa etme, yani yoktan var etme mücadelesidir. Devrimci mücadele, insana aykırı gerçeklikle boğuşa boğuşa insana ait gerçekliği yaratmaya çalışır.

Devrimci mücadele, yabancılaşmış faaliyeti pozitifinden okuyan teorileri yabancılaşmış faaliyetin pratik eleştirisine ışık tutmak için kullanamaz. Yabancılaşmış faaliyetin zihinleri içeriden kuşatarak oluşturduğu mülkiyet duygusunun bir türevi olan yurtseverlik ideolojisi devrimci mücadeleye ışık tutamaz.

Günümüzde sermayenin küreselleşme süreci, bütün yeryüzünü dünya pazarında "birleştirme" yönünde ilerlemektedir. Yakın zamanlara kadar ağırlığıyla ulusal mekânlarda devinmekte olan insana yabancılaşmış faaliyet döngüleri, genişleyerek dünyasal mekânda birleşmektedir.

Bu geçiş sürecinin doğası gereği, insana yabancılaşmış faaliyetin ulusal pazar momenti ile dünya pazarı momenti birbiriyle kapışmaktadır. Bu kapışma kendisini ulus-devletçilik, milliyetçilik, ulusalcılık, yurtseverlik

119 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 - Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 47.

ile liberal küreselleşmecilik, Avrupa Birliği yanlılığı, sivil toplumculuk arasındaki boğuşma olarak göstermektedir. Aslında her iki taraf da aynı ücretli emek-sermaye ilişkisini dile getirmekte ama ilişkinin farklı mekânsal momentine vurgu yapmaktadır. Dünya mülksüzlerinin mücadelesi ise ücretli emek-sermaye ilişkisini her mekânsal momentiyle ortadan kaldırmaya, insana yabancılaşmış faaliyeti her türlü tezahürüyle yok etmeye yöneliktir.

Burjuva Devrimler – Proleter Devrimler

Marks aşağıda verdiğimiz paragraflarda burjuva devrimlerin retoriği ile proleter devrimlerin retoriği arasında bir karşılaştırma yapar. Marks, alıntıladığımız eserinde, "on sekizinci yüzyıl devrimleri" ifadesiyle burjuva devrimleri, "on dokuzuncu yüzyıl devrimleri"yle de proleter devrimleri kasteder:

> "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar altında yapmazlar. Geçmişten kalan, önlerine gelen verili koşullar altında yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker.
>
> İnsanlar, kendilerini ve şeyleri devrimcileştirdikleri, önceden hiç görülmedik yepyeni bir şey yaratmakla uğraştıkları zamanlarda, tam da devrimci kriz dönemlerinde, geçmişin ruhlarını ürpertiyle canlandırıp kendi hizmetlerine alırlar. Geçmişin ruhlarından isimler, savaş sloganları ve elbiseler ödünç alırlar. Tarihin yeni sahnesinde o saygıdeğer kılıklara bürünerek, o ödünç alınmış dille konuşurlar. Aynen Luther'in havari Paul'ün maskesini takması gibi. 1789–1814 devriminin önce Roma Cumhuriyeti, sonra Roma İmparatorluğu kılığına girmesi gibi. 1848 devriminin ise kâh 1789'un kâh 1793–1795'in devrimci geleneğinin gülünç bir taklidi olmaktan öteye gidememesi gibi. İşte böyle, yeni bir dili öğrenmeye başlayan kişi, onu hep kendi anadiline çevirir durur. Eski dili hatırlamaksızın yeni dille işini gördüğü zaman, yeni dili kullanırken kendi anadilini unuttuğu zaman, işte ancak o zaman yeni dilin ruhunu özümsemiş olur...
>
> Cromwell ve İngiliz halkı, kendi burjuva devrimleri için gerekli dili, tutkuları ve illüzyonları Tevrat'tan ödünç almışlardı. Gerçek amaca varılınca, yani İngiliz toplumunun burjuva dönüşümü gerçekleşince

> Locke (*toplum sözleşmesi teorisini ileri süren İngiliz burjuva düşünür–YZ*) Habakkuk'un *(İbranî peygamberlerinden biri–YZ)* ayağını kaydırıp yerini aldı.
>
> Bu devrimlerde (*burjuva devrimlerde–YZ*) ölülerin dirilmesi, eskinin gülünç bir taklidini sahnelemeye değil, fakat yeni mücadeleleri şanlı kılmaya hizmet eder. Bu devrimlerde ölülerin dirilmesi, görevleri gerçeklikte çözmekten kaçmaya değil, fakat görevlerin yerine getirilmesini muhayyilede yüceltmeye hizmet eder. Bu devrimlerde ölülerin dirilmesi, devrim hayaletinin ortalıkta süzülmesi için değil, fakat devrimci ruhun tekrar yakalanması içindir...
>
> On dokuzuncu yüzyılın toplumsal devrimi (*proleter devrim–YZ*), şiirsel anlatımını geçmişten değil, ancak gelecekten alabilir. On dokuzuncu yüzyılın devrimi, geçmişe dair bütün hurafelerden kendisini kurtarmadıkça harekete geçemez. Daha önceki devrimlerin *(burjuva devrimlerin–YZ)* kendi öz içeriklerini kendilerinden gizlemek için geçmiş dünya tarihinden anıları kullanmaları gerekiyordu. On dokuzuncu yüzyılın devrimi ise *(proleter devrim ise–YZ)* kendi öz içeriğine varmak için ölüleri gömmek zorundadır. Eskiden söz içeriği aşıyordu, şimdi ise içerik sözü aşıyor."[120]

Marks yukarıda tarihi, yabancılaşmış faaliyetin tarihi anlamına, yani "tarih öncesi" anlamına kullanır. Marks'a göre, yabancılaşmış faaliyet ortadan kaldırılıp yerine dünya çapında komünal faaliyet gelince insanlığın esas tarihi başlayacaktır. İnsanlığın esas tarihi açısından, yani komünal insanlık açısından insanlığın yabancılaşmış faaliyet içinde çırpındığı çağlar "tarih öncesi"ne aittir.

Proleter devrim, yabancılaşmış faaliyet tarihinin, yani "tarih öncesi"nin bütününe karşı toptan savaş ilânıdır. Proleter devrim, insana yabancılaşmış faaliyeti her çeşit tezahürüyle birlikte tamamen ortadan kaldırmaya yönelen devrimdir:

> "Şimdiye kadarki bütün devrimlerde faaliyet tarzına hiç dokunulmadı. Sorun bu faaliyetin sadece değişik bir dağıtımıydı, emeğin öteki kişiler arasında yeni bir dağıtımıydı. Oysa komünist devrim,

120 K. Marks, "Lui Bonapart'ın On Sekizinci Brumiyer'i", Aralık 1851 - Mart 1852, *MESY*, İng., c. 1, s. 398–400.

daha önceki faaliyet *tarzına* karşı yönelir, *emeği (yabancılaşmış emeği–YZ)* ortadan kaldırır."[121]

Burjuva devrimler tarih öncesi içinde, tarih öncesinin temeli olan yabancılaşmış faaliyeti geliştirmek üzere sahneye çıkar. Proleter devrimler ise tarih öncesinin sonlarında, tarih öncesinin temeli olan yabancılaşmış emeği tarihe gömmek, dolayısıyla tarih öncesine son vermek üzere sahneye çıkar.

Yabancılaşmış faaliyet içinde çırpınagelen insanların bilinci, içinde yaşadığı tarihsel koşullara çapayla bağlıdır. Geçmiş kuşaklardan devralınan gelenek, görenek, etik değerler, düşünce biçimleri, kısacası ideolojik ortam tarihsel koşulların bileşenlerindendir. İnsanlar, günü biçimlendiren faaliyetlerini, geçmiş kuşakların ürünü olan maddi temel üstünde ve yine geçmiş kuşaklardan devraldıkları ideolojilerin baskısı altında yaparlar. Devralınan ideolojik ortam, "bütün ölmüş kuşakların geleneği yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker".

Burjuva devrimlerin mevcut geleneklere, yerleşmiş davranış ve düşünce biçimlerine cepheden karşı çıktığı az görülmüştür. Burjuvazi, çoğu zaman eskiyi kendisine uyarlayarak yeni faaliyet tarzının yolunu açmaya çalışmıştır. Burjuvazi toplumu dönüştürdükçe, yeni faaliyet tarzının halis işleyişi belirginleştikçe, yeni faaliyet tarzına özgü düşünce biçimleri *sonradan* gelişip yaygınlaşmıştır.

Eski ideolojik formlardan ve geleneklerden yararlanılması, burjuva devrimlerin kendi hedeflerini tehlikeye sokmaz. Çünkü geçmiş kuşaklardan devralınan fikir ve gelenekler, netice itibarıyla özel mülkiyetli, sınıflı, sömürülü, devletli yabancılaşmış faaliyet tarihinin ürünüdürler. Onun için burjuva devrimleri, yabancılaşmış faaliyetin burjuva tarzına geçişte, halihazırdaki zihinsel yığınaktan yararlanabilmişlerdir.

Yabancılaşmış faaliyete karşı cepheden taarruz demek olan proleter devrimler ise, burjuva devrimlerin yaptığı gibi yabancılaşmış faaliyetin geçmişte açtığı zihinsel kanallardan yararlanamaz. Proleter devrim, yığınları hareketlendirici şiirsel anlatımını, bütün tezahürleriyle tamamına karşı savaş ilân ettiği yabancılaşmış faaliyetin fikirsel tahkimatından ödünç alamaz. Proleter devrim, yabancılaşmış faaliyetin yarattığı, örneğin yurtseverlik gibi mistik bilinç biçimlerinden kurtulmadıkça, proleter devrim olarak harekete geçemez.

---

121 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 - Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 40–41.

Proleter devrimler kendi öz içeriğine kavuşabilmek için geçmişin hurafelerinden tamamen arınmak zorundadır. Çünkü proleter devrimlerin hedeflediği komünal insan faaliyeti, yabancılaşmış faaliyetin tamamen tersi bir içerik taşımaktadır. Bu içerik eski retorikle ifade edilemez. Onun için proleter devrimler kendi retoriğini, yığınları coşturucu sloganlarını ancak gelecekten alabilir.

Burjuva devrimleri, "azınlıkların hareketleri ya da azınlıkların çıkarları doğrultusundaki hareketler"dir. Bu devrimlerin azınlığın çıkarına devrimler olarak kalması için, halk yığınlarının zihniyetinde köklü ve hızlı değişiklikler olmaması gerekmektedir. Onun için burjuva devrimleri, tarih içinde oluşmuş yönetim geleneklerini, halk yığınlarının itibar ettiği fetiş yapılanmaları, toplumsallık illüzyonlarını fazla örselemeden küçük uyarlamalar yaparak kullanmışlardır. Böylece burjuva devrimleri, kendi öz içeriklerini eskinin itibarlı kılıkları altında gözlerden gizlemişlerdir.

> "Daha önceki bütün tarihsel hareketler azınlıkların hareketleri ya da azınlıkların çıkarları doğrultusundaki hareketlerdi. Proletarya hareketi, ezici çoğunluğun, ezici çoğunluğun çıkarları doğrultusunda, kendinin bilincinde olan bağımsız hareketidir."[122]

Proleter devrimler, ezici çoğunluğun adına yapılan değil, fakat ezici çoğunluğun bizzat kendisinin kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı devrimlerdir. Ezici çoğunluğun ne yaptığının bilincinde olmadan *kendi çıkarları doğrultusunda* harekete geçmesi mümkün değildir. O halde proleter devrim, kendi öz içeriğini gözlerden saklayan değil, fakat tam tersine kendi öz içeriğinin bilincine varan ve bilincine vardığı ölçüde yabancılaşmış faaliyeti inkâr eden devrimdir.

> "Sürpriz saldırılar zamanı, bilinçsiz yığınların başındaki bilinçli küçük azınlıklar tarafından gerçekleştirilen devrimler zamanı geçti. Toplumsal örgütlenmenin tamamen dönüştürülmesi söz konusu olduğunda, yığınların kendisinin de işin içinde olması lâzım. Meselenin ne olduğunu ve her şeyleriyle neyin içine girdiklerini önceden kavramış olmaları lâzım. Son elli yılın tarihi bize bunları öğretti."[123]

122 K. Marks, F. Engels, "Komünist Manifesto", Aralık 1847 - Ocak 1848, *MESY*, İng., c. 1, s. 118.
123 F. Engels, "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'ne Giriş", 6 Mart 1895, *MESY*, İng., c. 1, s. 199–200.

Bugünün Eleştirisi Geleceğe Ayna Tutar

İçinde bulunduğumuz tersine dönmüş dünyayı tersine dönmüş kılan, insana yabancılaşmış faaliyettir. İnsana yabancılaşmış faaliyet odur ki, insanların kendi faaliyetleri insanlardan koparak vahşileşmekte ve insanların kontrolü dışındaki otonom bir alanda çılgın bir yaşama kavuşmaktadır.

İnsana yabancılaşmış faaliyet, insana aykırı, mistik, akıl-sır ermez toplumsal ilişkiler olarak tezahür etmektedir. Mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi mistik toplumsal ilişkiler zihne akarak mistik kavramlar oluşturmaktadır. Mülksüzler, kendilerini yabancılaşmış faaliyete bıraktıkları ölçüde, mistik toplumsal ilişkilerin mistik bilinciyle "içeriden" de kuşatılmaktadırlar.

Ekonomi politik gibi "toplumsal bilimler", insana aykırı toplumsal ilişkilerin zihne akarak oluşturduğu mistik kavramlarla işlem yapar. Ekonomi politik, içinde bulunduğumuz cinnet halini akla uygunmuş gibi göstermeye çalışır, böylece teorik ifadesi olduğu ücretli emek-sermaye düzeninin zihinleri içeriden kuşatma işlevini yerine getirir.

Yabancılaşmış faaliyetin zihne akarak yarattığı düşünce kalıplarıyla bakıldığında, Marks'ın çalışmaları kapitalizmin bilimsel analizini yapıyormuş gibi görünür. Bu zahiri görünüme kapılanlar, Marks'ı pozitivist bakışla yorumlayanlardır.

Marks'ı pozitivist gözle okuyanlar, Marks'ın kapitalizm sonrası üstüne yeterince yazmamış olduğundan şikâyet ederler. Onlara göre, Marks'ın ömrü kapitalizm sonrasının ekonomi politiğini yazmaya vefa etmediği için

"bilim" eksik kalmış, o yüzden de sosyalizm kuruculuğunda sorunlarla karşılaşılmıştır. Daha sonra, "reel sosyalizm" garabetini akli gösterme işine soyunan toplum mühendisleri, Marks'ın eksik bıraktığını vehmettikleri "sosyalizmin ekonomi politiği"ni yazma sefaletini sergilemişlerdir.

Tersine dönmüş dünyanın kavramlarıyla işlem yaparak, yaşanası bir dünya projesi ortaya konamaz. Çünkü böyle bir "bilimsel" kurgu, halihazırdaki lanetli gerçeklikle sakatlı olacağı için, insana aykırı yaşam tarzının değişik bir versiyonunu meşrulaştırma girişimi olmaktan öteye gidemez.

Marks, kerameti kendinden menkul bir allâme gibi, insanların nasıl yaşaması gerektiği üstüne vaaz vermiş ya da yaşanası toplumun ekonomi politiğini yazmaya kalkışmış değildir. Marks'ın bütün yaptığı, tarih boyunca insana aykırı koşullara karşı gelişegelen mücadelenin açılımlarını gözler önüne sermek olmuştur. Marks, tarihin biriktirdiği eleştirel bilgiyi proletaryanın mücadelesinde zenginleştirerek yeniden üretmiş, böylece kurtuluşun yolunu arayan pratiğe ışık tutmuştur.

Proletaryanın mücadelesi kurtuluşa giden yolu fiilen açma potansiyeli taşımaktadır. Bir yandan yabancılaşmış faaliyet ve onun içeriden kuşatması gelişirken, öte yandan da proletaryanın kendisini köle eden toplumsal koşullara karşı mücadelesi yükselmektedir:

> "Mülk sahibi sınıf da proletarya sınıfı da insanın kendisinden yabancılaşmasının aynısını sergiler. Fakat mülk sahibi sınıf bu yabancılaşmada kendisini huzurlu ve güçlenmiş hisseder. Mülk sahibi sınıf yabancılaşmayı *kendi iktidarı* olarak görür ve yabancılaşmada insanın varoluşunun dış görünüşünü bulur. Proletarya sınıfı yabancılaşmada kendisini yok edilmiş hisseder. Proletarya yabancılaşmada kendisinin iktidarsızlığını ve gayri insani varoluş gerçeğini görür. Bu, Hegel'in ifadesini kullanırsak, proletaryanın aşağılanma içinde aşağılanmaya karşı öfkesidir, infialidir. Proletarya, insani *doğası* ile insani doğasının kapsamlı, kesinkes ve yekten inkârı anlamına gelen yaşam koşulları arasındaki çelişki tarafından *infiale* doğru zorunlu olarak sürüklenir.
>
> Dolayısıyla, bu antitez içinde, özel mülkiyet sahipleri *muhafazakâr* yanı, proleterler de *yıkıcı* yanı teşkil ederler. Özel mülkiyet sahiplerinden antitezi koruma eylemi, proleterlerden de antitezi yok etme eylemi yükselir."[124]

124 K. Marks, "Proudhon – Eleştirel Yorum No:2", *Kutsal Aile*, Eylül - Kasım 1844, *METY*, İng., c. 4, s. 36.

Ücretli emek-sermaye düzeni kendisini dayattığı her momentte, otsul bir yaşama mahkûm ettiği işçi sınıfıyla çatışmaya girer. Bu çatışmada, insana aykırı düzeni muhafaza etme mücadelesi *pozitif faaliyet* olarak bir taraftadır.

Öte tarafta ise insana aykırı düzene karşı işçi sınıfının *negatif faaliyeti*, yani eleştirel, devrimci, kurucu mücadelesi vardır. Negatif faaliyet ya da yabancılaşmış faaliyeti inkâr mücadelesi, yalıtık bireyleri komünal insan olarak inşa etmeye yönelen mücadeledir. Mülksüzlerin mücadelesi, şimdiki tersine dönmüş dünyayı tekrar tersine döndürerek düzeltme, böylece sahici insan ilişkilerini, yani komünal yaşamı örme potansiyeli taşımaktadır.

Bugünün yabancılaşmış faaliyeti ile yarının komünal faaliyeti aynı ray üstünde birbirini izleyen iki istasyon değildir. Eğer öyle olsaydı, birinci istasyonun pozitif bilgileriyle ikinci istasyonu, bugünün mistik kavramlarıyla yarını tahayyül etmek mümkün olurdu. Oysa komünal faaliyet yabancılaşmış faaliyetin "tersi"dir. Onun için, yabancılaşmış faaliyetin zihne akarak oluşturduğu pozitif kavramların aynısıyla şimdiki halin negatifi olan hali tahayyül etmek mümkün değildir.

Ancak, şimdiki insana aykırı ilişkilerin teorik ve pratik eleştirisinin aksettiği zihinsel aynada geleceğin siluetini seçmek mümkündür. Marks, zihinleri içeriden kuşatmış olan mistik kavramların, fetişist bilinç biçimlerinin *eleştirisi yoluyla*, komünal insanlığın genel hatlarıyla teorik öngörüsünü ortaya koymuştur. Marks, bugünün reel ilişkilerinin eleştirisiyle açılan zihinsel kanallardan uzanarak geleceğe zihnen dokunmanın yolunu göstermiştir.

Ekonomi politiğin eleştirisi yoluyla geleceğe zihnen dokunmak başka şeydir, geleceğin ekonomi politiğini yazmaya kalkışmak başka şeydir.

"Sosyalizmin ekonomi politiği"ni icat eden ekonomi politikçi zihniyet, yabancılaşmış faaliyet tarafından öylesine aptallaştırılmıştır ki, sosyalizmi ancak bugünkü fetiş biçimlerle tasavvur edebilmektedir. Ekonomi politikçilerin ufku yabancılaşmış emeğe dayalı ilişkiler ile sınırlıdır. Bu nedenle, ancak ekonomi politiğin zavallı zihinsel araçlarıyla tahayyül edebildikleri "sosyalist toplum"larında yabancılaşmış emeği yeniden düzenleyen bürokratik plânlama ve totaliter örgütlenme vardır.

Ekonomi politik, mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, fiyat, ücretli emek, sermaye gibi insana aykırı toplumsal ilişkilerin teorik yansımasıdır. Ekonomi politik, teorik ifadesi olduğu bu cinnet biçimleri gibi tarihsel olarak ölümlüdür. İnsanlığın tarih öncesine ait bu barbarlık ilişkileri ortadan kaldırılıp atıldığı an, yani komünal insanlık zuhur ettiği an ekonomi

politiğin konusu gerçek dünyadan silinip gideceği için, ekonomi politik de geçerliliğini yitirecektir.

Geleceği bugünden kurmakta olan, mülksüzlerin insana aykırı ilişkileri inkâr mücadelesidir. Mülksüzlerin mücadelesi, içinde bulunduğumuz insana aykırı toplumsal ilişkilerin pratik eleştirisini yaparak sahici insanlığa doğru bir yol açmaya çalışmaktadır. Marks'ın yaptığı, gerçek hayatta fiilen yürüyen bu pratik mücadelenin mantıksal açılımlarını zihnen göstermek olmuştur.

Kendi gerçekliğini henüz üretememiş evrensel-komünal faaliyetin zihne akışı olamayacağı için geleceğin dört başı mamur bir teorisi yapılamaz. Eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin gelişerek yaratacağı evrensel insanlığın detaylı bir resmi şimdiden verilemez. Şimdiki ve gelecek kuşakların engin yaratıcılığına şimdiden ipotek konulamaz.

Kurtuluşun nasıl bir gerçeklik olarak zuhur edeceğini, bugünün mücadelesinden hareketle ancak çok genel hatlarıyla tahayyül edebiliriz. Teori kendisini yaratan pratiğe çapayla bağlıdır. Teori henüz ortaya çıkmamış geleceğin detaylı işleyişini yazma iktidarında değildir.

Geleceğin yazılması işi, teorinin değil, fakat geleceği maddeten yaratarak "yazacak" olan pratiğin işidir. Geleceğin yazılması işi, kerameti kendinden menkul "allâme-i cihan"lara, toplum mühendisi "kurtarıcı" karizmalara değil, fakat kendi kendisini kurtarıcı mücadelesiyle geleceği fiilen yaratacak olan işçi sınıfına aittir.

Lasalcı Sosyalizm Anlayışının Eleştirisi

14–15 Şubat 1875 tarihinde, Almanya'nın Gotha kasabasında toplanan bir komisyon, Alman İşçileri Genel Derneği ile Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin birleşme kongresine sunulmak üzere bir program taslağı hazırladı. Taslak, görüşünü bildirsin diye Marks'a gönderildi. Marks program taslağını madde madde eleştiren kısa notlar hazırladı. Marks notlarını kongre öncesinde liderlere iletilmek üzere yolladı. Ancak eleştiriler hoşa gitmediği için hasıraltı edildi, kimi liderlere hiç ulaştırılmadı.

Birleşme kongresi 22–27 Mayıs 1875'de toplanarak Almanya Sosyalist İşçi Partisi'ni kurdu. Kongre daha sonra Gotha Programı olarak ünlenen taslağı az bir değişiklikle kabul etti. Marks'ın program eleştirisi uzun yıllar gün yüzü görmedi. Engels, ancak 31 Ocak 1891'de, *Neue Zeit*'da, metnin

basın yasası yüzünden belli ölçüde yumuşatılmış bir versiyonunu yayımlatabildi.

O zamanki Alman işçi hareketinde Ferdinand Lassalle'cı (1825–1864) fikirler yaygındı. Lasal, sosyalizmi tüketim araçlarının adil paylaşımı olarak takdim ediyordu. Mücadelenin hedefi adil dağıtımmış gibi algılanıyordu. Bu algılama kurtuluş mücadelesini yavanlaştıran bir eksen kaymasına yol açıyordu. Nitekim sosyalizmi tüketim araçlarının adil paylaşımı olarak yorumlayan anlayış, daha sonraki yıllarda iyice burjuva reformizmine kayan sosyal demokrasi akımının ideolojik temellerinden biri olmuştur.

Marks siyasal kavgada, çoğu kez, kendi oluşturduğu kavramları değil, fakat tedavül eden kavramları kullanmak durumundaydı. Partide yaygın olan Lasalcı sosyalizm anlayışıydı. Zihinlerde sosyalizm ile tüketim araçlarının adil dağıtımı hasbelkader birleşmişti. Bu durumda Marks, kendi sosyalizm anlayışını ancak zihinlerde yerleşmiş olan dağıtım kavramı üstünden savunabilirdi.

Marks, şimdiki insana aykırı ilişkilerin yarattığı kavramların sınırlılığıyla sosyalizmi anlatmaya çalışmanın doğuracağı mahzurların bilincinde olarak, tüketim araçlarının dağıtımın öne çıkarılmasından duyduğu hoşnutsuzluğu şöyle dile getirdi:

> "Bir yandan 'emeğin tüm ürünü', öte yandan 'eşit hak', 'adil dağıtım' deyişleri üzerinde daha uzun durdum. Amacım, belli bir dönemde belli bir anlam taşımış bulunan ama şimdi artık eskimiş lâf salatasına dönen bu fikirleri partimize tekrar dogma olarak dayatma girişiminin nasıl bir suç olduğunu göstermektir. Amacım, partiye çok büyük emeklerle aşılanmış ve şimdi onda kök salmış bulunan gerçekçi bakış açısını, demokratlar ve Fransız sosyalistleri arasında çok yaygın olan hak ve öteki süprüntüler üstüne ideolojik saçmalıkları kullanarak saptırma girişiminin nasıl bir suç olduğunu göstermektir.
>
> Şimdiye kadar yaptığım analizler bir yana, şu *dağıtım* denen şey için bu kadar yaygara koparılması ve esas vurgunun buna vurulması işin genelindeki bir hatadır.
>
> Her üretim tarzında tüketim araçlarının dağıtımı, bizatihi üretimin koşullarının kendi dağıtımının bir sonucudur. Üretimin koşullarının dağıtımı da üretim tarzının kendisinin bir niteliğidir. Örneğin kapitalist üretim tarzı, yığınlar sadece işgücüne, yani üretimin kişisel koşuluna sahipken, üretimin maddi koşullarının sermaye ve toprak

> mülkiyeti biçiminde işçi olmayanların elinde bulunması gerçeğine dayanır. Eğer üretimin unsurları böyle dağıtılırsa, tüketim araçlarının bugünkü dağıtımı bunun otomatik sonucudur.
>
> Eğer üretimin maddi koşulları işçilerin kendi kooperatif mülkü haline gelirse, bunun sonucunda, tüketim araçlarının dağıtımı da şimdikinden değişik olacaktır. Vulgar sosyalizm (ve onun aracılığıyla demokrasinin bir kesimi), burjuva ekonomistlerden dağıtımı üretim tarzından bağımsızmış gibi ele almayı ve bu yüzden de sosyalizmi öncelikle dağıtım çevresinde dönüp dolaşırmış gibi takdim etmeyi devralmıştır. Gerçek ilişkiler çoktandır açıklığa kavuşturulmuş olmasına rağmen geriye dönmek niye?"[125]

Alıntıyı çözümlemek için öncelikle metinde geçen "dağıtım" kavramının farklı anlam katmanlarını ayırt edelim. Üçüncü paragrafın başında "dağıtım"ın iki ayrı soyutlama düzleminde kavramlaştırıldığını görüyoruz:

1. "Üretimin koşullarının dağıtımı".
2. "Tüketim araçlarının dağıtımı".

İkinci soyutlama düzlemi, yani tüketim araçlarının dağıtımı, birinci soyutlama düzleminin, yani üretimin koşullarının dağıtımının bir sonucu olarak ortaya çıkar. O halde, tüketim araçlarının dağıtımının karakterini çözümlemek için öncelikle bakılması gereken yer, üretimin koşullarının nasıl dağıtıldığıdır. Marks bu tespiti başka bir yerde şöyle tekrarlar:

> "En sığ kavranışıyla dağıtım, ürünlerin dağıtımı gibi görünür ve bu ölçüde üretimden uzaklaşıp yarı bağımsızlaşır. Ancak dağıtım, ürünlerin dağıtımı olmazdan önce, birincisi, üretim araçlarının dağıtımıdır, ikincisi, aynı ilişkinin başka bir boyutu olarak toplum üyelerinin farklı üretim dalları arasındaki dağıtımıdır (bireylerin belirli bir üretim ilişkilerine tabi kılınması). Ürünlerin dağıtımının, bizzat üretim sürecinde içerilmiş olan ve üretimin yapısını belirleyen bu dağıtımın *(üretimin koşullarının dağıtımının–YZ)* sadece bir sonucu olduğu açıktır."[126]

Üretimin koşulları, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarından oluşur. Üretimin koşullarına sahipliğin durumu, yani fiili emek ile üre-

125 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, *MESY*, İng., c. 3, s. 19–20.
126 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 - Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 96.

timin maddi koşullarına sahipliğin durumu üretim tarzının niteliğini açık eder.

Üretilen ürünlerin dağıtımı, bütün üretim tarzlarında, üretimin koşullarına sahipliğin durumuna bağlı olarak ortaya çıkar. Örneğin ilkel komünal toplumda üretimin koşulları spontane birlik halindedir. İlkel komün, herkesin toplam işgücünü ve üretimin maddi koşullarını komünal olarak sahiplenme temelinde üretim yapar. Üretimin bütün unsurları komünal olarak sahiplenildiği için üretilen ürünlerin dağıtımı da komünal karakterde olur. Ata kültü, tecrübeli üyelere saygı, gelenek, görenek çerçevesinde oluşan komünal irade, üretilen ürünlerin komün üyeleri arasındaki dağıtımını *doğrudan* hayata geçirir.

Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının tarihsel süreç içinde birbirinden ayrılması üretimin koşullarını parçalamıştır. Üretimin koşullarının parçalanması kapitalizmde doruğa çıkmıştır. Kapitalizmde üretimin koşulları öyle dağıtılmıştır ki, bir yanda işçi üretimin kişisel koşuluna, yani işgücüne sahiptir, öte yanda kapitalist üretimin maddi koşullarına, yani geçim ve üretim araçlarına sahiptir.

Üretimin koşullarının yukarıdaki gibi dağıtıldığı kapitalist toplumda çözülmesi gereken sorun şudur: Fiilen parçalanmış olan üretimin koşulları nasıl yan yana getirilip üretim yapılacaktır?

Üretimin maddi unsurlarına sahip olan kapitalist, işçinin meta haline gelmiş olan işgücünü satın alır. Böylece üretimin maddi unsurları ile üretimin öznel unsurunu yan yana getirerek üretimi mümkün kılar. Üretimin bütün unsurlarına bu şekilde sapkınca sahipleniş, kapitaliste işçilerin ürettiği ürünlere "el koyma hakkı"nı verir.

Kapitalizmde işgücüne sahiplik ile üretimin maddi koşullarına sahipliğin birbirinden ayrı vazedilmiş olması, üretimin sonuçlarının dağıtılacağı insana aykırı tarzı da belirler: İşgücü sahibi olan işçi *ücret*, geçim ve üretim araçları sahibi olan kapitalist de *kâr* alır.

Toprak sahipliği, üretimin öteki maddi koşullarına sahiplikten tarihsel olarak farklı gelişmiştir. Toprak sahibi doğrudan işçi çalıştırmaz. Toprak sahibi toprağını kapitaliste kiralar, karşılığında kapitalistten toprak rantı alır. *Toprak rantı*, toprak sahibinin kapitalistin kârından toprağın kira bedeli biçiminde aldığı paydır. Toprak sahibinin kapitalistten aldığı, zaten kapitalistin mülkiyetinde olan bir değer değildir. Toprak sahibi, kapitalistle ortak olarak işçiden sömürdükleri artı-değerden payını alır. Kapitalizmde üretimin sonuçlarının dağıtımı, sömürü ilişkisini ifade eden *ücret, kâr, toprak rantı, faiz* gibi insana aykırı biçimler altında gerçekleşir.

Doğrudan üreticiler üretimin maddi koşullarını komünal olarak sahiplenmedikleri sürece, sömürü ilişkisinden arınmış bir dağıtım mümkün değildir. Onun için, üretimin maddi koşullarının sahipliğiyle ilgilenmeyen eşitlikçi dağıtım sığlığıyla, adil paylaşım popülizmiyle Marks'ın hiçbir ilgisi yoktur.

Marks'ın asıl baktığı yer, üretimin koşullarının nasıl dağıtıldığıdır. Yukarıdaki alıntıda geçen "eğer üretimin maddi koşulları işçilerin kendi kooperatif mülkü haline gelirse" ibaresi bunu anlatır.

Tarihin akışı içinde komünist (sosyalist) toplumun başladığı moment, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğinin sağlandığı, böylece yabancılaşmış emeğin ortadan kaldırılıp yerine özgür yaratıcı faaliyetin geldiği momenttir. Bu moment, komünist (sosyalist) toplumun esas niteliğini tanımlar. Tüketim araçlarının dağıtım tarzı, bu esas niteliği içinde barındıran bir sonuç olarak ortaya çıkar.

Onun için Marks vurguyu, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının *insana layık bir tarzda, doğrudan* birleşmesine vurur. Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının sahiden birleştiği, böylece doğrudan üreticilerin toplumsal üretkenliklerini doğrudan ellerine aldıkları toplumda üretimin sonuçlarının dağıtımı komünal bir karaktere kavuşur. Komünal toplumda doğrudan üreticinin tüketim araçlarına ulaşabilmek için, kapitalizmde olduğu gibi, kişisel işgücünü meta biçimine sokarak ücret biçimindeki parayla, parayı da tüketim araçlarıyla mübadele etmesi yoktur.

Komünist Toplumda Emek

Marks "emek" tabirini iki anlamda kullanır. Birincisi, genel-evrensel anlamdaki kullanımdır. Genel-evrensel anlamda emek, insan ile doğa arasındaki alışverişi sağlayan aracı süreçtir, dolayımdır. İnsan ile doğa arasında madde alışverişini sağlamanın zorunlu ya da gerekli koşuludur. İnsanın varoluşuna doğanın dayattığı ezeli ve ebedi koşuldur.

Marks aşağıdaki alıntılarda emek tabirini genel-evrensel anlamda kullanır:

> "Kullanım değerinin yaratıcısı olarak emek ... bütün toplum biçimlerinden bağımsız olarak insan soyunun varlığı için zorunlu bir koşuldur, doğanın dayattığı ezeli ve ebedi zorunluluktur. Doğanın dayat-

> tığı bu ezeli ve ebedi zorunluluk olmaksızın insan ile doğa arasında maddi alışveriş olamaz, dolayısıyla yaşam da olamaz."[127]

> "Emek süreci, ... kullanım değerleri üretimi amacıyla, yani doğal maddeleri insan ihtiyaçlarını karşılar şekilde sahiplenmek amacıyla girişilen insan eylemidir. Emek süreci, insan ile doğa arasında madde alışverişini sağlamanın zorunlu koşuludur. Emek süreci, insanın varoluşuna doğanın dayattığı ebedi koşuldur. Bu nedenle de emek süreci, insanın varoluşunun bütün toplumsal aşamalarından bağımsızdır, ya da daha doğrusu, bütün toplumsal aşamalarda ortaktır."[128]

Marks "emek" tabirini bir de "yabancılaşmış emek" anlamında kullanır. Bu kullanım, emeğin *genel-evrensel* anlamına değil, fakat emeğin belli tarihsel koşullara özgü haline, yani *partiküler* anlamına işaret eder. Aşağıdaki alıntı buna örnektir:

> "Şimdiye kadarki bütün devrimlerde faaliyet tarzına hiç dokunulmadı. Sorun bu faaliyetin sadece değişik bir dağıtımıydı, emeğin öteki kişiler arasında yeni bir dağıtımıydı. Oysa komünist devrim, daha önceki faaliyet *tarzına* karşı yönelir, *emeği (yabancılaşmış emeği–YZ)* ortadan kaldırır."[129]

Yukarıdaki alıntıda emek tabirinin hangi anlamda kullanıldığını çözmek, alıntıyı doğru yorumlamanın anahtarını verir. Bu tür farklı kullanımları metnin anlam bütünlüğüne dayanarak ayırt etmek gerekir.

Komünist toplumsal devrim, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğini sağlayarak, yabancılaşmış emeği ortadan kaldırır. Komünist toplumsal devrim, "bütün toplum biçimlerinden bağımsız olarak insan soyunun varlığı için zorunlu bir koşul" anlamındaki *emeği* değil, yani "insanın varoluşuna doğanın dayattığı ebedi koşul" anlamındaki *emeği* değil, fakat partiküler anlamdaki emeği, yani sadece *yabancılaşmış emeği* ortadan kaldırır.

Yabancılaşmış emeğin sapkın niteliği, işbölümü, mülkiyet, mübadele, meta, mübadele değeri, para, pazar, ücretli emek, sermaye, sivil toplum, devlet gibi insana aykırı toplumsal ilişkilerde dışa vurur. Buradan hareket-

127 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 50.
128 K. Marks, *Agy.*, c. 1, s. 179.
129 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 – Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 40–41.

le, yabancılaşmış emek tabiri, bütün tezahürleriyle insana yabancılaşmış faaliyetin tamamı için de kullanılır.

Komünist toplumsal devrimin yabancılaşmış emeği ortadan kaldırması, insana yabancılaşmış faaliyeti bütün toplumsal tezahürleriyle birlikte ortadan kaldırması demektir. O halde komünist toplumsal devrim, yukarıda saydığımız bütün sapkın ilişki biçimlerini ortadan kaldırmak durumundadır. Komünist toplumsal devrim, insan faaliyetinin insana aykırı, sapkın biçimlerden kurtularak insana geri dönmesini sağlar. Komünist toplumsal devrim, bu anlamda, insanın kendisine geri dönmesi, insanın insanlaşması demektir.

Marks, komünist toplumdaki emeğin kapitalist toplumdaki yabancılaşmış emekten farklı olduğunu vurgulamak için, komünist toplumdaki emeği "özgür faaliyet", "doğrudan toplumsal faaliyet", "faaliyetin dopdolu gelişmesi" diye tanımlamıştır. Aşağıdaki alıntı, Marks'ın komünist toplumdaki emeğe "faaliyetin dopdolu gelişmesi" dediğine örnektir:

> "Sermayenin zenginliğin genel biçimi uğruna durmaksızın uğraşması, emeği doğal darlığının sınırları ötesine sürerek, zengin bireyselliğin *(komünist toplumdaki özgür bireyselliğin, toplumsal bireyselliğin–YZ)* gelişmesi için gereken maddi unsurları yaratır. Zengin bireysellik, hem üretiminde ve hem de tüketiminde çok yönlüdür, evrenseldir. Zengin bireyselliğin emeği, artık bu nedenle emek *(yabancılaşmış emek, ücretli emek–YZ)* olarak değil, fakat faaliyetin dopdolu gelişmesi *(engin yaratıcılık faaliyeti–YZ)* olarak görünür."[130]

Marks, insan ile doğa arasındaki alışverişi sağlamanın zorunlu koşulu olan emeğin, yani genel-evrensel anlamdaki emeğin bütün üretim tarzlarında bulunmak durumunda olduğu fikrini, komünist toplumu işlerken şöyle tekrarlar:

> "Gerçekte özgürlük âlemi ancak, ihtiyaçlar ve dünyevi kaygılar tarafından dayatılan emeğin bittiği yerde fiilen başlar. Demek ki bu âlem *(özgürlük âlemi–YZ)*, eşyanın doğası gereği, fiili maddi üretim alanının dışındadır. Nasıl ki vahşi insan, ihtiyaçlarını karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek için doğayla boğuşmak zorundaysa, aynı şekilde uygar insan da aynı zorunluluk içerisindedir. Bunu

130 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 325. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 89.

bütün toplumsal biçimlenmelerde ve akla gelen her üretim tarzında yapmak zorundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte istekleri artacağı için, bu fiziksel ihtiyaçlar alanı da genişler. Ama aynı zamanda bu istekleri karşılayan üretici güçler de artar. Bu alanda *(maddi üretim alanında–YZ)* özgürlük, ancak, doğa ve onun kör güçlerince güdülmek yerine doğayla alışverişi rasyonel biçimde düzenleyen, doğayı ortak denetimleri altına alan, bunu en az enerji harcayarak ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başaran toplumsallaşmış insana, yani birleşmiş üreticilere bağlı olarak ortaya çıkar. Ancak bu, *(maddi üretim alanı–YZ)* yine de bir zorunluluk âlemi olmaya devam eder. Gerçek özgürlük âlemi, kendi başına bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi bunun *(maddi üretim alanının–YZ)* ötesinde başlar. Ama gerçek özgürlük âlemi, ancak söz konusu zorunluluk âlemini taban yaparak gelişebilir."[131]

Yukarıdaki alıntıya göre, insan bütün toplumsal biçimlenmelerde ve akla gelen her üretim tarzında ihtiyaçlarını karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek için doğayla boğuşmak zorundadır. Komünist toplumun hiçbir aşamasında bu zorunluluk ortadan kalkmaz.

Komünist toplumda, "insanın varoluşuna doğanın dayattığı ebedi koşul" olmaya devam eden emek faaliyetinde değişen şudur: Eskiden insana aykırı koşullarda cereyan eden emek faaliyeti, komünist toplumda insana layık koşullarda cereyan eder. Eskiden işçilere ait olmayan emek faaliyeti, komünist toplumda komünal bireylere ait olur.

Komünist toplumdaki emek faaliyetinin insana layık bir şekilde yapılmasını sağlayan değişiklikler şunlardır:

1. Özgürce birleşmiş doğrudan üreticiler üretimin maddi koşullarıyla birleşmişler, böylece üretim faaliyetinin toplumsal karakteri daha baştan vazedilmiştir.

2. Doğrudan üreticiler doğayla alışverişi rasyonel biçimde düzenleme ve doğayı ortak denetimleri altına alma iktidarına kavuşmuşlardır.

Komünist toplumda emeğin eskiden tahakkümü altında olduğu insana aykırı toplumsal güçlerden kurtulmuş olması başka şeydir, komünist toplumda emeğin doğa tarafından insan soyuna dayatılmış bir zorunluluk olmaya devam etmesi başka şeydir.

Marks, komünist toplumu yaratan komünal faaliyeti, yukarıdaki alıntıda "zorunluluk âlemi" ve "özgürlük âlemi" diye iki soyutlama düzleminde ele alır.

131 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 3, s. 820.

Alıntıda komünist toplumu yaratan komünal faaliyetin "zorunluluk âlemi"nde kalan yanına şu ifadelerle gönderme yapılır:

1. "İhtiyaçlar ve dünyevi kaygılar tarafından dayatılan emeğin" bulunduğu alan.

2. "Fiili maddi üretim alanı".

3. "Fiziksel ihtiyaçlar alanı".

Alıntıda komünist toplumu yaratan komünal faaliyetin "özgürlük âlemi"ne açılan yanı şöyle anlatılır:

1. "İhtiyaçlar ve dünyevi kaygılar tarafından dayatılan emeğin bittiği yerde fiilen başlar".

2. "Fiili maddi üretim alanının dışındadır".

3. "Gerçek özgürlük âlemi, kendi başına bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi bunun *(maddi üretim alanının–YZ)* ötesinde başlar. Ama gerçek özgürlük âlemi, ancak söz konusu zorunluluk âlemini taban yaparak gelişebilir." Demek ki, gerçek özgürlük âlemi emek alanıyla olan bağını tamamen kopartamaz.

"Zorunluluk âlemi"ne, yani emek alanına geri dönersek, komünist toplum "zorunluluk âlemi"ne şöyle bir "özgürlük" unsuru getirir:

> "Bu alanda *(maddi üretim alanında–YZ)* özgürlük, ancak, doğa ve onun kör güçlerince güdülmek yerine doğayla alışverişi rasyonel biçimde düzenleyen, doğayı ortak denetimleri altına alan, bunu en az enerji harcayarak ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başaran toplumsallaşmış insana, yani birleşmiş üreticilere bağlı olarak ortaya çıkar."

İnsan emek faaliyeti sayesinde kendisini nesnelleştirir, kendisini insan olarak inşa eder. Ancak, sınıflı toplumlarda emek faaliyetinin insana aykırı koşullarda yapılması, emek faaliyetini dışarıdan zorla dayatılan bir eziyet haline getirmiştir. Öyle olduğu için de çalışmamak, "özgürlük ve mutluluk" olarak algılanmıştır.

Komünist toplumda ise emek faaliyeti insana layık koşullarda yapıldığı için emek faaliyetinin insanı nesnelleştiren içeriği dopdolu yaşanır. Komünal insan, emek faaliyetinde bulunarak kendi insani-komünal özünü nesnelleştirir, kendi emek ürünlerinde kendi insanlığını teyit eder. Komünal insan, üretim süreci içinde kendisine ait nitelikleri nesnelleştirdikçe, kendi

yaratmakta olduğu dünyada kendisini görür. Onun için emek faaliyeti komünist toplumda artık bir zevk haline gelir.

Komünist toplumda emek faaliyetinin bir zevk haline gelmesi, emek faaliyetinin oyun, eğlence haline gelmesi demek değildir. Emek faaliyeti, her zaman ciddi ve yoğun çalışma demektir:

> "Emek tarihsel biçimlerinde, yani köle emeği, serf emeği ve ücretli emek biçimlerinde daima itici, daima *dışarıdan zorla dayatılmış emek* olarak görünür. Bunun karşısında çalışmamak ise 'özgürlük ve mutluluk' olarak görünür... Emeği cazip kılacak ve bireyin kendi kendisini realize edeceği hale getirecek öznel ve nesnel koşullar henüz yaratılmamıştır. Bu, Fourier'in ... safça ifade ettiği gibi, emeğin sırf oyun, eğlence haline getirilebileceği anlamına asla gelmez. Beste yapmak gibi gerçekten özgür çalışma, aynı zamanda lanet olası bir ciddiyet ve son derece yoğun bir gayret gerektirir."[132]

Emek Zamanından Tasarruf

Doğrudan üreticiler canlı emek zamanını temsil eder. Canlı emek, emek süreci boyunca üretilmekte olan ürüne katılarak "ölür". Dolayısıyla, ürünün nesnel varlığında içerilmiş bulunan emeğe *ölü emek* denir. Üretimin maddi koşulları önceki üretim süreçlerinde yaratılmış olan ürünlerden oluşur. O halde, üretimin maddi koşulları geçmişten kalan ölü emek zamanını temsil eder.

İşgücü ve üretimin maddi koşulları, toplumun elindeki toplam canlı ve cansız emek zamanını ya da kısaca toplam emek zamanını temsil eder. Toplumun elindeki toplam canlı ve ölü emek zamanını farklı üretim dallarına tahsis etme tarzı, üretim tarzının niteliğinde verilidir.

Kapitalizmde toplam emek zamanının çeşitli üretim dalları arasında ne oranlarda dağılacağını, "toplumun *kendi çalışma zamanı üzerindeki doğrudan ve bilinçli denetimi*" değil, fakat toplumun denetimi dışındaki piyasanın, fiyatların hareketi düzenler:

> "Aslında *hiçbir toplum biçimi*, toplumun kullanımındaki çalışma zamanının üretimi şöyle ya da böyle düzenlemesini engelleyemez. Ne var ki bu düzenleme, toplumun *kendi çalışma zamanı üzerindeki*

132 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 611. *Marx's Grundrisse*, çev. David McLellan, The Macmillan Press, s. 133.

doğrudan ve bilinçli denetimiyle değil –ki bu ancak ortak mülkiyetle mümkündür– fakat meta fiyatlarının hareketiyle olur."[133]

Kapitalizmde insanlar kendi faaliyetlerine değil, fakat kendi faaliyetleri insanlara hükmeder. Yabancılaşmış faaliyetin insanın efendisi olduğu tersine dönmüş dünyada, toplumun toplam emek zamanının hangi üretim dallarına ne oranlarda dağıtılacağını, toplumun ortak iradesi değil, fakat meta fiyatlarının hareketi düzenler. Yabancılaşmış faaliyetin tezahürleri olan mübadele değerinin oluşumu, piyasanın hareketi, meta fiyatlarının dalgalanması değer yasasının işleyişi olarak teorize edilir.

İnsanları tahakküm altına alan mübadele değerinin, paranın, piyasanın, fiyatların ortadan kaldırılması, ancak doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarıyla birleşerek kendi üretken faaliyetlerini doğrudan kendi ellerine almalarıyla mümkündür. Komünal toplum, üretimin bütün koşullarını komünal olarak sahiplendiği için, toplam canlı ve cansız emek zamanını sektörler arasında ne oranlarda paylaştıracağını, değer yasasının işleyişine gerek kalmadan, kendi komünal iradesiyle doğrudan doğruya kendisi belirler.

> "Komünal üretimde de emek zamanının belirlenmesi şüphesiz zorunludur. Toplum buğday, sığır vb. üretmek için ne kadar az zamana ihtiyaç gösterirse, öteki maddi ve zihinsel üretimler için de o kadar zaman kazanır. Tıpkı bir bireyde olduğu gibi, toplumun da gelişmesinin, doyumunun ve faaliyetinin çok yönlülüğü zamandan tasarrufa bağlıdır. Bütün iktisat biçimleri, son tahlilde, zamandan iktisata indirgenebilir. Dolayısıyla, toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretimi başarabilmesi için zamanını hedefe yönelik olarak bölüştürmesi şarttır...
>
> O halde, zamandan iktisat ve çalışma zamanının çeşitli üretim dalları arasında plânlı dağıtımı, komünal üretim temeli üzerinde de ilk iktisat yasası olarak kalır. Hatta daha yüksek düzeyde bir yasa haline gelir. Ancak bu, mübadele değerlerinin (emek ve emek ürünlerinin) emek zamanı ile ölçülmesinden esastan farklıdır."[134]

133 K. Marks, "Engels'e Mektup", 8 Ocak 1868, *Seçme Yazışmalar*, İng., s. 187.
134 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 172–173.

Gotha Eleştirisi'nin Geleceğe Zihnen Dokunuşu

Marks, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, geleceğin komünal insanlığına zihnen şöyle dokunur:

> "Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kooperatif bir toplumda üreticiler ürünlerini mübadele etmezler. Burada, ürünler için harcanmış emek bu ürünlerin *değeri olarak*, sanki onların maddi bir niteliğiymiş gibi görünmez. Çünkü kapitalist toplumdakinin tersine, bireysel emek şimdi artık dolaylı değil, fakat toplam emeğin doğrudan, ayrılmaz bir parçası olarak vardır. Muğlaklığından ötürü bugün bile sakıncalı olan 'emeğin getirileri' deyişi, böylelikle bütün anlamını yitirir.
>
> Burada karşı karşıya olduğumuz şey, kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* biçimiyle bir komünist toplum değil, tersine, kapitalist toplumdan *çıkıp geldiği* biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan, ekonomik, moral ve zihinsel açılardan, rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini hâlâ taşır. Buna uygun olarak, bireysel üretici, topluma tam olarak ne vermişse –kesintiler yapıldıktan sonra– toplumdan onu geri alır.
>
> Bireysel üreticinin topluma verdiği, kendi bireysel emek miktarıdır. Örneğin toplumsal işgünü bireysel çalışma saatlerinin toplamından oluşur. Bireysel üreticinin bireysel emek zamanı, onun toplumsal işgününe katmış olduğu bölümdür, onun toplumsal işgünündeki payıdır. Bireysel üretici, toplumdan (ortak fonlar için sarfetmiş olduğu emeğin indirimi yapıldıktan sonra) şu kadar emek miktarı katmıştır diye bir sertifika alır. Bu sertifika ile toplumsal stoklardan aynı emek miktarına mal olmuş tüketim araçları çeker. Topluma bir biçimde verdiği aynı emek miktarını, ondan başka bir biçimde geri alır.
>
> Açıktır ki burada, eşit değerlerin mübadelesi söz konusu olduğu kadarıyla, meta mübadelesini düzenleyen ilkenin aynısı geçerlidir. İçerik ve biçim değişmiştir. Çünkü bu değiştirilmiş koşullar altında, birincisi, kimse emeğinden başka bir şey veremediği gibi, ikincisi, bireylerin mülkiyetine de bireysel tüketim araçlarından başka hiçbir şey geçemez. Ama tüketim araçlarının bireysel üreticiler arasında dağıtımı açısından bakıldığında, eşdeğer metaların mübadelesindeki

aynı ilke geçerlidir. Bir biçim altındaki belli bir miktar emek, başka bir biçim altındaki eşit miktar emek ile mübadele edilir.

Demek ki, buradaki *eşit hak* ilke düzeyinde hâlâ *burjuva haktır.* Ama ilke ile pratik burada artık çatışma halinde değildir. Oysa meta mübadelesinde ise eşdeğerlilerin mübadelesi ancak *ortalama olarak* vardır, tekil durumlarda yoktur.

Bu ilerlemeye karşın bu *eşit hak* hâlâ bir burjuva sınırlamayla lekelenmiştir. Üreticilerin hakkı sunmuş oldukları emekle *orantılıdır.* Buradaki eşitlik ölçmenin eşit bir standart, yani emek kullanılarak yapılmasından ibarettir.

Oysa bir kişi fiziksel ya da zihinsel olarak bir başkasından üstün olabilir. Dolayısıyla aynı zaman süresi içinde daha çok emek harcayabilir ya da daha uzun zaman boyunca çalışabilir. Emeğin ölçü olarak hizmet görebilmesi için süresi ve yoğunluğunun tanımlanmış olması gerekir, aksi takdirde ölçme standardı olmaktan çıkar. Bu *eşit* hak, eşit olmayan emek için eşit olmayan bir haktır. Hiçbir sınıf farkı tanımaz, çünkü herkes herkes gibi sadece bir işçidir. Fakat bu *eşit* hak, bireylerin yeteneklerinin eşitsizliğini ve dolayısıyla üretici kapasiteyi doğal bir ayrıcalık olarak zımnen kabul eder. *Bu nedenle, her hak gibi, bu eşit hak da özünde eşitsizliğe dayanan bir haktır.*

Hak, doğası gereği, ancak eşit bir standart kullanıldığında söz konusu olabilir. Fakat eşit olmayan bireyler (ki eşitsiz olmasalardı farklı bireyler olmazlardı), eğer eşit bir görüş açısından değerlendirilirlerse, sadece *belli* bir yönden ele alınırlarsa, örneğin bu durumda olduğu gibi *sadece işçi olmalarına* bakılırsa, başka hiçbir yanları dikkate alınmadan geriye kalan her şey göz ardı edilirse, eşit bir standarta göre ölçülebilir olurlar.

Dahası bir işçi evlidir, öteki değildir, birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır vb. Dolayısıyla, eşit emek harcayan herkesin böylece toplumsal tüketim fonundan eşit pay alması durumunda, biri gerçekte ötekinden daha fazla almış ve daha zenginleşmiş olacaktır vb. Bütün bu kusurlardan kaçınmak için, hakkın eşit olmak yerine eşitsiz olması gerekir.

Ne var ki bu kusurlar, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun ilk aşamasın-

da kaçınılmazdır. Hak, hiçbir zaman, toplumun ekonomik yapısından ve onun belirlediği kültürel gelişme düzeyinden daha yüksek olamaz.

Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireyin işbölümüne kölece boyun eğmesinin ve onunla birlikte kafa ile kol emeği arasındaki antitezin ortadan kalkmasından sonra, emeğin yalnızca bir yaşam aracı değil, fakat yaşamın en önemli gereksinimi haline gelmesinden sonra, bireyin her yönüyle gelişmesiyle birlikte üretici güçlerin de artması ve kooperatif zenginliğin bütün pınarlarının gürül gürül akmasından sonra, işte ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılmış olacak ve toplum sancaklarına şunu yazabilecektir: Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!"[135]

Marks, birinci paragrafta, henüz komünist toplumun iç aşamalarına değinmeden önce, komünist toplumun bütün iç aşamalarını kapsayan genel nitelikleri tespit etmektedir. Marks, bu paragrafta, *özel mülkiyet, meta mübadelesi, mübadele değeri* gibi insana aykırı ilişkilerin artık bulunmadığı, yerine sahici insan ilişkilerinin geldiği komünal toplumu okuyucunun zihninde canlandırmaya çalışmaktadır.

Şimdi, bütün aşamalarıyla komünal toplumun genelini anlatan birinci paragrafı yorumlayalım:

"Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kooperatif bir toplumda üreticiler ürünlerini mübadele etmezler."

Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kooperatif toplum, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının sahici birliğinin sağlanmış olduğu toplumdur. Bu toplumda insanları tahakküm altına alan mübadele ilişkisi yoktur. Ortaklık toplumunda, mübadele ilişkisinin varsaydığı meta, mübadele değeri, para, pazar yoktur.

Ortaklık toplumunda ürünler pazarda mübadele edilmek için, yani meta olarak üretilmezler. Komünal toplumda ürünler mübadele değeri taşımaz. Komünal emekle üretilen ürünler yalnızca kullanım değeri taşır. Kullanım değeri doğrudan doğruya insanı, insanın tüketimini ilgilendirir. Ortaklık toplumunda üretim, mübadele değeri yaratmak için değil, fakat toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılır.

"Burada, ürünler için harcanmış emek bu ürünlerin *değeri olarak*, sanki onların maddi bir niteliğiymiş gibi görünmez. Çünkü kapita-

135 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, *MESY*, İng., c. 3, s. 17–19.

list toplumdakinin tersine, bireysel emek şimdi artık dolaylı değil, fakat toplam emeğin doğrudan, ayrılmaz bir parçası olarak vardır."

Kapitalist toplumda birbirleriyle rekabet içinde bulunan yalıtık birimlerde, nasıl davranacağı önceden bilinemeyen pazar için üretim yapılmaktadır. Yalıtık birimlerde harcanan bireysel emek ya da bireysel emekler toplamı, üretim aşamasında henüz toplumsal değildir. Kapitalist toplumda bireysel emeklerin toplumsal emek mertebesine ulaşması için dolambaçlı bir toplumsal süreçten geçmesi gerekmektedir. Bireysel emek önce meta kılığına girerek mübadele meydanına çıkar ve fiyat-piyasa ilişkilerinde sınavdan geçer. Bu sınav sonucunda, toplumsal olarak gerekli emek miktarının neresinde durduğuna göre değişen derecelerde toplumsal onay alır ya da "değersiz" damgası yiyerek "toplumsal" olmadığına hükmedilir, yani israf hanesine yazılır.

Komünal toplumda ise böyle bir dolambaçlı sürece artık gerek kalmamıştır. Çünkü, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşulları doğrudan birleşmiştir. Bu sahici birlik koşullarındaki bireysel emek, artık yalıtık emek olarak değil, fakat daha baştan toplumsal emek olarak vazedilir. Herkesin emeği, daha baştan toplumsal emeğin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla, yalıtık emek uçup gittiği için, yalıtık emekleri birbirine "bağlayacak" mübadele, meta, mübadele değeri, para, piyasa ilişkilerine de gerek kalmamıştır.

Ortaklık toplumunda insanlar, artık eskisi gibi arkasına saklandıkları metalar aracılığıyla dolaylı yoldan toplumsal ilişki kurmazlar. İnsanlar, insanı insanlıktan çıkaran bu gibi maskeli balo ilişkilerinden artık kurtulmuşlardır. Komünal toplumda insanlar birbirleriyle insandan insana doğrudan toplumsal ilişki kurarlar. Komünal toplumda insanlar, artık eskisi gibi yalıtık birey sapkınlığındaki *insan müsveddeleri* olarak değil, fakat komünal bireyler olarak, yani sahici insanlar olarak faaliyet gösterirler.

Marks, komünist toplumun bütün iç aşamalarında geçerli olan genel nitelikleri tespit ettikten sonra, "kapitalist toplumdan *çıkıp geldiği* biçimiyle" diyerek, ikinci paragraftan itibaren komünist toplumun ilk aşamasını anlatmaya başlar. Son paragrafta da "komünist toplumun daha yüksek bir aşaması"ndan sözeder.

Dikkat edilirse "daha yüksek bir aşama" ifadesinde bir sonulluk tınısı yoktur. Komünist toplumun kendi içinde geçeceği olgunlaşma evrelerinin sayısına bir sınırlama konmamıştır. Komünist toplumun evrimi, sonsuzluğa uzanan bir ucu açıklıkla tahayyül edilmiştir. Marks'ın, komünist toplu-

mu sürekli bir evrimleşme hareketi olarak zihninde canlandırdığı anlaşılmaktadır.

Komünist toplumun ilk aşaması bazı kusurlar taşımaktadır. Bu kusurlar komünal emeğin üretici güçleri geliştikçe, komünist toplumun kendi içindeki evrimleşmesi ilerledikçe giderilecektir. Komünist toplumun ilk aşamasında bazı kusurların olması, ilk aşamanın kapitalist üretim ilişkilerinden bazılarını içerdiği anlamına gelmez. İlk aşama komünist toplumun niteliksel bütünlüğü içindedir. Komünist toplumun içinde kapitalist topluma ait hiçbir nitelik, hiçbir ilişki biçimi yoktur.

Komünist toplumun ilk aşamasında bazı kusurların olması, ilk aşamanın komünist toplumun daha yüksek aşamalarından ayrı bir nitelik taşıdığı anlamına da gelmez. Bütün evreleriyle komünist toplumun esasını belirleyen nitelik, özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin kendi komünal faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kılmış olmalarıdır.

Komünal toplumda, bireysel üreticinin topluma verdiği kendi bireysel emek miktarıdır. Bireysel emek miktarlarının toplamı, toplumsal emek miktarını oluşturur. Toplam toplumsal emek miktarıyla üretilen ürünlerin bir bölümü yeniden üretime yatırılır. Geri kalanı, tüketim aracı olarak toplum üyeleri arasında dağıtılır:

> "Şimdi ... işlerini ortak üretim araçlarıyla gören bir özgür bireyler topluluğu resmi çizelim. Bu toplulukta bütün farklı bireylerin işgücü, bilinçli olarak, topluluğun birleşik işgücü olarak kullanılır... Bizim topluluğun toplam ürünü toplumsal üründür. Bunun bir bölümü yeni üretim araçları olarak iş görür ve toplumsallığı devam eder. Ama öteki bölümü üyelerce geçim aracı olarak tüketilir. Dolayısıyla ikinci bölümün üyeler arasında dağıtımı zorunludur. Bu dağıtım biçimi, topluluğun üretken örgütlenmesine ve üreticilerin ulaştıkları tarihsel gelişmenin derecesine bağlı olarak değişir."[136]

Toplumsal üretkenlik ne kadar artarsa, dağıtılacak zenginlik de o kadar artacaktır. Dağıtılacak zenginlik ne kadar çoğalırsa, dağıtımın büründüğü katkı sınırlaması da o kadar azalacaktır. En nihayet, "kooperatif zenginliğin bütün pınarlarının gürül gürül akmasından sonra", herkese bol bol yetecek zenginliğin üretilebiliyor olmasıyla, dağıtım katkıya bağlı olmaktan çıkacak, hak sınırlaması anlamını yitirecektir. Bu açıdan bakınca üretici güçlerin gelişme düzeyinin, komünist toplumun ilk aşamasını daha gelişkin aşamalarından ayıran asıl sebep olduğu görülür. Komünist toplumun

136 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 82–83.

ilk aşamasında katkıya göre dağıtım gereği, üretici güçlerin gelişme düzeyinin hâlâ yetersiz oluşunun bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Komünist toplumun ilk aşamasında doğrudan üreticinin toplumsal işgününe yaptığı katkıdan ortak fonlar için sarfetmiş olduğu emek zamanı düşülür. Doğrudan üretici, çalışmasının geriye kalan kısmı için toplumdan "şu kadar emek miktarı katmıştır diye bir sertifika alır". Böylece, sertifikadaki emek miktarına denk gelen miktarda emeğe malolmuş tüketim araçlarını toplumsal stoklardan çekmeye hak kazanır.

Komünist toplumun ilk aşamasında doğrudan üreticinin topluma sertifika karşılığı verdiği, *işgücü metaı* değil, fakat belli bir emek miktarıdır. Doğrudan üreticinin toplumdan aldığı, *ücret* değil, fakat topluma verdiği emek miktarını gösteren bir sertifikadır. Bu sertifikalar *para* değildir, bu sertifikalarla bireysel tüketim araçlarından başka bir şey alınamaz.

> "Toplumsallaştırılmış üretimde para-sermaye ortadan kaldırılmıştır. İşgücünü ve üretim araçlarını farklı üretim dallarına toplum dağıtmaktadır. Üreticiler, emek zamanlarına tekabül eden bir miktarı, tüketim mallarının toplumsal arzından çekme hakkını kendilerine tanıyan bir kağıt kupon alırlar. Bu kuponlar para değildir. Bunlar dolaşıma girmezler."[137]

Para mübadele değeri ilişkisinin türevidir. Eğer toplum kendi iradesiyle toplumsal üretici güçlerin üretim birimleri arasındaki dağılımını kendisi düzenleyebiliyorsa, mübadele değerinin işe karışmasına gerek kalmamış, mübadele değeri ortadan kalkmış demektir. Mübadele değeri yoksa mübadele değeri ile bağlantılı öteki bütün insana aykırı ilişkiler, yani meta, para, fiyat, ücret, vb., yoktur.

Komünist toplumun ilk aşamasındaki eşdeğerlerin mübadelesi ile kapitalist toplumdaki meta mübadelesi arasında "eşit değerlerin mübadelesi söz konusu olduğu kadarıyla" zahiri bir paralellik vardır. Bu zahiri paralellik, asla bu ikisinin aynı olduğu anlamına gelmez.

"Çünkü bu değiştirilmiş koşullar altında, birincisi, kimse emeğinden başka bir şey" veremez. Yani kimsenin özel mülkiyet olarak sahiplendiği herhangi bir varlığı yoktur. Onun için kimse topluma emeğinden başka hiçbir şey veremez.

"İkincisi, bireylerin mülkiyetine de bireysel tüketim araçlarından başka hiçbir şey geçemez." Komünal bireyler toplumdan sadece bireysel tüke-

137 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 2, s. 362.

tim araçları alabilir. Kimse kolektif mülkiyetten üretim aracı koparıp özel mülk haline getiremez.

"Bir biçim altındaki belli bir miktar emek, başka bir biçim altındaki eşit miktar emek ile mübadele edilir" cümlesindeki "mübadele" lafzının efsununa kapılarak, komünist toplumun ilk aşamasında mübadele ilişkisinin olduğunu sayıklayan takma akıllılar vardır.

Mübadele ilişkisi, insanın faaliyete değil, fakat faaliyetin insana hükmettiği kapitalist toplumdaki insana aykırı ilişkilerden biridir. Mübadele ilişkisi meta, mübadele değeri, para, fiyat, piyasa gibi öteki insana aykırı ilişkilerle karşılıklı etkileşim içinde varlık bulur. Onun için ekonomi politik, mübadeleyi ve sıraladığımız öteki ilişkileri birbirleriyle sıkı sıkıya örülü olarak kavramlaştırmıştır.

Marks'ın yukarıdaki cümlede sarfettiği mübadele lâfıyla ekonomi politiğin kavramlaştırdığı mübadelenin birbirleriyle hiçbir ilgisi yoktur.

Komünist toplumun ilk aşamasında bireysel üretici topluma belli bir miktar emek verir. Topluma verdiği bu miktardan toplumsal fonlar için belli kesintiler yapıldıktan sonra, kalan miktara eşit miktarda emeği "başka bir biçim altında", yani tüketim araçları biçiminde geri alır. Bu "mübadele" işlemini, doğrudan doğruya komünal iradenin kendisi yapar.

Ekonomi politiğin kavramlaştırdığı mübadele ise, insanların kendi faaliyetlerini kontrol edemediği, tam tersine faaliyetlerin insanları yönettiği kapitalist toplumdaki mübadeledir. Mübadele denince esas olarak bu anlaşılır. Ekonomi politiğin kavramlaştırdığı asıl mübadelede, mübadele işlemini yapan, insanların komünal iradesi değil, fakat insana yabancılaşmış faaliyetin insana dışsal iradesidir.

Komünist toplumun ilk aşamasında, üretici güçlerin hâlâ yeterince gelişmemiş düzeyine bağlı olarak, üretim faaliyetinde işbölümü, kafa ile kol emeği ayrılığı, şehir ile kır arasındaki farklar hâlâ sürmektedir.

Kapitalist toplumdaki işbölümü ile komünist toplumun ilk aşamasındaki işbölümü sadece lafız olarak benzer, asla içerik olarak aynı değildir. Kapitalist toplumdaki işbölümü, insana aykırı toplumsal ilişkilerin hepsinde içkindir. Onun için eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin her momentinde çeşitli biçimlerde işbölümünün inkârı vardır.

Kapitalist toplumdaki işbölümünün kodladığı insana yabancılaşmış toplumsal ilişkiler ağı ile komünist toplumun ilk aşamasındaki işbölümünün işaret ettiği komünal emek faaliyetindeki işlevsel işbölümü, birbirinden niteliksel olarak farklı düzlemlerde yer alır.

Kapitalist toplumdaki işbölümü, kafa ile kol emeği ayrılığı, esas olarak sınıfsal temelde dayatılır. Sınıflar arasındaki işbölümü, kafa ile kol emeği ayrılığı, kendisini mübadele ilişkisinde, yöneten-yönetilen ayrılığında gösterir. Bu sınıfsal ayrılığı doğuran, insanların kendi yabancılaşmış faaliyetleridir. İnsanları sınıfsal olarak bölen yabancılaşmış faaliyet ortadan kaldırıldığı içindir ki, komünist toplumun ilk aşamasına geçilmiştir.

Komünal faaliyet komünal iradenin dolaysız tezahürüdür. Komünal toplumda, insana dışsal bir iradenin kendisini insana dayatması yoktur. Dolayısıyla, komünal toplumun ilk aşamasındaki işbölümü, kafa ile kol emeği ayrılığı, insana yabancılaşmış bir iradenin dayatması olarak ortaya çıkmaz. Komünal toplumun ilk aşamasındaki işbölümü, kafa ile kol emeği ayrılığı, üretici güçlerin en önemli unsuru olan insanın üretici kapasitesinin hâlâ yeterince çok yönlü gelişmemişliğinden doğar.

Komünal irade, üretici güçlerin getirdiği sınırlamaların bilincinde olan özgür iradedir. Komünal iradenin komünal emek faaliyetinde yaptığı işlevsel işbölümü düzenlemesi, komünal faaliyete katılan herkesin özgür iradesini yansıtır. Kapitalist toplumda yabancılaşmış faaliyetin insanlardan bağımsız, vahşi bir irade kesbederek insanları işbölümüyle parçalaması başka şeydir, komünal toplumun ilk aşamasında komünal iradenin komünal emek faaliyetinde işlevsel işbölümü yapması başka şeydir.

Komünal insan geliştikçe, komünal üretkenlik arttıkça bu kusurlar zamanla giderilecek ve komünal toplum daha yüksek evrelere doğru ilerleyecektir.

Toplumsal Devrim – Komünist Devrim – Geçiş Dönemi

Toplumsal devrimi siyasal devrimle karıştırmamak, bunları birbirinin yerine kullanmamak gerekir. Siyasal devrim, yoğun bir iradi müdahale sonucunda, siyasal iktidarın bir sınıfın elinden öteki sınıfın eline geçmesidir. Günlerle, haftalarla ifade edilebilecek kısa bir zaman aralığında gerçekleşir.

Toplumsal devrim, her şeyin birdenbire değişeceği bir kader anı ya da mahşer günü demek değildir. Toplumsal devrim, eski toplumdan yeni topluma geçişin yaşandığı koskoca bir tarihsel dönemi kapsar. Bu tarihsel döneme kısaca *geçiş dönemi* de denir.

Çağımızın toplumsal devrimi, yabancılaşmış faaliyetten komünal faaliyete geçişin devrimidir, yani komünist (sosyalist) devrimdir.

Marks'a göre komünist (sosyalist) devrimin esas ayırt edici karakteri, yabancılaşmış emeği ortadan kaldırmasıdır:

> "Şimdiye kadarki bütün devrimlerde faaliyet tarzına hiç dokunulmadı. Sorun bu faaliyetin sadece değişik bir dağıtımıydı, emeğin öteki kişiler arasında yeni bir dağıtımıydı. Oysa komünist devrim, daha önceki faaliyet *tarzına* karşı yönelir, *emeği (yabancılaşmış emeği–YZ)* ortadan kaldırır."[138]

Marks'ın kaldırılacaktır dediği "daha önceki faaliyet *tarzı*"nın başlıca tezahürleri şunlardır:

İşbölümü, mülkiyet, mübadele, meta, mübadele değeri, para, fiyat, pazar, ücretli emek, sermaye, kâr, faiz, rant, hisse senedi, borsa, finansal işlemler, dünya pazarı... Yalıtık birey, sivil toplum, sınıf, hukuk, siyaset, devlet...

Bütün bu kavramların hepsinin birbirleriyle içsel bağlantısı vardır. Çünkü o kavramların ifade ettiği insana aykırı toplumsal ilişkiler, toplumdaki yabancılaşmış karakterin çeşitli tezahürleridir. İnsana aykırı toplumsal ilişkiler, dışsal bakışla, birbirlerinden kopukmuş gibi görünür ama aynı yabancılaşmış faaliyetin çeşitli tezahürleri oldukları için gerçekte bütünsel bir dokuyu meydana getirirler.

Yabancılaşmış faaliyet, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının üst düzeyde yeniden birliğinin sağlanmasıyla, böylece insan-doğa alışverişinin insana layık koşullarının yaratılmasıyla ortadan kalkar.

Aşağıdaki ifadeler, içeriği doğru verilmek kaydıyla, sosyalist toplumsal devrimi anlatmak için kullanılabilir:

1. İnkârın inkâr edilmesi. (İlkel komünal toplumdan bu yana doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının spontane birliğini inkâr edegelen sürecin inkâr edilmesi. Böylece başlangıçtaki birliğin üst düzeyde yeniden sağlanması.)
2. Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğinin sağlanması.
3. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması.
4. Üretim araçları üstünde toplumsal, yani komünal mülkiyetin kurulması.
5. Özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin kendi faaliyetlerini kendi ellerine alması.
6. İnsan faaliyetinin insana geri dönmesi.

---

138 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 – Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 40–41.

7. İnsanın insan olması, insanın kendisine geri dönmesi.
8. Yalıtık bireyin yerini toplumsal bireyin alması.
9. Sivil toplumun yerini sahici insanlık toplumunun alması.
10. Devletsiz, sınıfsız faaliyetin, yani özgür faaliyetin yaratılması.

Toplumsal devrim, eski toplumun bağrında eski üretim ilişkilerini reddeden nitelikte yeni üretici güçlerin ortaya çıkışıyla başlar:

> "Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar iradelerinden bağımsız ve vazgeçilmez belirli ilişkilere girerler. *(İnsanların içine girdikleri belirli ilişkiler, yani–YZ)* üretim ilişkileri onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme aşamasına tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin toplamı toplumun ekonomik yapısını, yani gerçek temeli oluştur. Bu gerçek temelin üstünde yasal ve siyasal bir üstyapı yükselir. Bu gerçek temele toplumsal bilincin belirli biçimleri tekabül eder. Maddi yaşamın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecinin genelini koşullar. İnsanların varoluşunu belirleyen insanların bilinçleri değildir. Tam tersine, insanların bilinçlerini belirleyen insanların toplumsal varoluşlarıdır.
>
> Toplumun maddi üretici güçleri, gelişmelerinin belirli bir aşamasında, o zamana dek içinde çalıştıkları mevcut üretim ilişkileriyle ya da –bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan– mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişme biçimleri olmaktan çıkıp onlara ayak bağı olur. İşte o zaman toplumsal devrim çağı başlar. Ekonomik temeldeki değişmeyle o kocaman üstyapının tamamı az ya da çok hızla dönüşüme uğrar."[139]

Sosyalist toplumsal devrimin maddi temellerini döşeyen üretici güçler düzeyi, doğrudan üreticileri üretim sürecinin içsel parçası olmaktan çıkarıp üretim sürecinin yanı başındaki nezaretçi konumuna yükselten düzeydir. Canlı emeğin yerini alarak mübadele değerini çöküşe uğratmakta olan bilgi yoğun teknolojiler, bu farklı nitelikteki üretici güçleri müjdelemektedir. Üretici güçlerin bu düzeye yükselmekte oluşu, ücretli emek-sermaye düzenini dünya çapında tehdit etmeye başlamış ve değer ötesi topluma, yani sosyalizme geçiş çağını açmıştır.

İnsana yabancılaşmış faaliyetin ortadan kaldırılması için doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının dünya çapında sahici birliğinin sağlanması gerekir. Başka bir deyişle, doğrudan üreticilerin kuşaklar boyunca

139 K. Marks, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz", Ocak 1859, *MESY*, İng., c. 1, s. 503–504.

biriktiregeldikleri nesnelleşmiş emeği kendilerine geri döndürmeleri, kendilerine mal etmeleri gerekir. Bu kendine mal edişin gerçekleşme koşullarını Marks'ın anlatımından süzelim:

> "Bugün öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki, bireyler, yalnızca, kendilerine ait faaliyeti *(insan doğasına özgü faaliyeti–YZ)* ortaya koymak için değil, fakat varlıklarını korumak için de mevcut üretici güçlerin tümünü kendilerine mal etmek zorundadırlar.
>
> Bu kendine mal ediş, önce mal edinilecek nesnelerce, yani bir bütünselliğe ermiş ve ancak evrensel ilişkiler çerçevesinde var olan üretici güçlerce belirlenir. Bundan ötürü, bu kendine mal ediş, sırf bu yönüyle bile, üretici güçlere ve ilişkilere tekabül eden evrensel bir nitelik göstermelidir. Bu güçlerin mal edinilmesi, maddi üretim araçlarına tekabül eden bireysel yeteneklerin gelişmesinden başka bir şey değildir. Tam da bu nedenle, üretim araçlarının tümünün mal edinilmesi, bizzat bireylerde bir yetenekler bütününün gelişmesi demektir.
>
> Bu kendine mal ediş bir de kendine mal eden kişilerce belirlenir. Her türlü kendine ait faaliyetten *(insan doğasına özgü faaliyetten–YZ)* tamamen dışlanmış olan sadece günümüz proleterleri, tam ve artık hiç sınırlanmayan kendine ait faaliyete *(insan doğasına özgü faaliyete–YZ)* ulaşabilme durumundadırlar. Tam ve artık hiç sınırlanmayan kendine ait faaliyet, üretici güçler bütününü kendine mal etmeyi ve bunun varsaydığı bir yetenekler bütününün gelişmesini içerir.
>
> Bundan önceki bütün devrimci el koyuşlar kısıtlıydı. Kaba bir üretim aracı ve sınırlı bir karşılıklı ilişki tarafından kendilerine ait faaliyetleri kısıtlanmış bireyler, bu kaba üretim aracına el koyuyorlar ve böylece yeni bir sınırlılık düzeyine varmaktan öte bir şey başaramıyorlardı. Kendi üretim araçları kendi mülkleri oluyordu ama işbölümüne ve sahip oldukları üretim aracına bağımlı kalıyorlardı. Şimdiye kadarki bütün mülksüzleştirmelerde bireyler yığını bir tek üretim aracına boyun eğiyordu. Proletaryanın kendine mal edişinde ise üretim araçları yığını her bir bireyin hizmetine girmeli ve herkesin malı olmalıdır. Modern evrensel ilişki, ancak herkes tarafından denetlenince bireyler tarafından da denetlenebilir olur.
>
> Bu kendine mal ediş, ayrıca, yaşama geçiriliş biçimiyle de belirlenir. Bu kendine mal ediş, ancak bir birlik sağlanması yoluyla, proletar-

yanın doğası gereği ancak evrensel olarak sağlanabilecek bir birlik yoluyla ve bir devrim yoluyla yaşama geçirilebilir. Bu devrimde, bir yandan önceki üretim, ilişki ve toplumsal örgütlenme tarzının gücü devrilir, öte yandan proletaryanın evrensel karakteri ve enerjisi gelişir, ki bunlar olmaksızın devrim başarılamaz. Bu devrimde proletarya daha önceki toplumsal durumundan kendisine yapışıp kalmış her şeyden silkinip kurtulur.

İşte yalnız bu aşamadadır ki, kendine ait faaliyet *(insan doğasına özgü faaliyet–YZ)*, maddi yaşamla üst üste düşer. Bu da bireylerin eksiksiz bireyler haline dönüşmelerine ve doğanın getirdiği sınırlamaların reddedilmesine tekabül eder. Emeğin *(yabancılaşmış emeğin–YZ)* kendine ait faaliyet *(insana ait faaliyet–YZ)* haline dönüşmesi, önceki sınırlanmış ilişkinin *(insanlar arasında metalar aracılığıyla kurulan dolaylı toplumsal ilişkinin–YZ)* birey olarak bireylerin ilişkisi *(insanlar arasında insan olarak doğrudan kurulan ilişki–YZ)* haline dönüşmesine tekabül eder. Birleşmiş bireylerin üretici güçlerin tümünü kendine mal etmesiyle özel mülkiyet sona erer."[140]

Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının ilkel komünal topluluklardaki spontane birliğinin inkârı, emeğin üretici güçlerinin doğa güçlerine karşı mücadeledeki yetersizliğinden doğmuştur. O halde inkârın inkârı, yani doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının yeniden birliğinin sağlanması, üretici güçlerin insanı doğa güçlerinin tahakkümünden kurtaracak kadar gelişmesi temelinde mümkün olabilir. Yabancılaşmış emeğin tarihsel mazereti, emeğin üretici güçlerini, yani insanın kendisini sahici insan olarak yaratma potansiyelini geliştirmektir. İnsanın kendisini sahici insan olarak yükseltme potansiyeli yeterince gelişince yabancılaşmış emeğin tarihsel mazereti ortadan kalkmış olacaktır.

Yukarıdaki alıntıya göre, binlerce yıldır insana aykırı koşullarda gelişegelen insan faaliyetinin insana geri dönmesinin, yani insanın insan olarak ayağa kalkmasının iki koşulu vardır:

Birincisi, toplumsallaştırılacak olan üretim araçlarının "bir bütünselliğe ermiş ve ancak evrensel ilişkiler çerçevesinde var olması" gerekmektedir.

Kapitalizmdeki emek faaliyeti, insanı *kâr* amacına kurban etme faaliyetidir. Kâr sınırıyla sakatlanmış emek faaliyeti, insanın mutluluğunu, insan-doğa dengesini amaçlamaz. Kâr amacı, emek faaliyetini tek yönlü, sapkın

140 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 - Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 74–76.

ve ufuksuz kılar. Bu nedenle kapitalizm koşullarında tek yanlı ve sapkın mecrada gelişmekte olan üretici güçler bu halleriyle sosyalizmi kurmak için yeterli değildir. Emeğin üretici güçlerini insanı özgür kılacak yetkinliğe yükseltecek şekilde çok yönlüleştirmek, bir bütünselliğe erdirmek için dünya çapında birleşmiş işçilerin müdahalesi gerekmektedir.

Kâr sınırı, üretim araçları yığınını her bir bireyin hizmetine girecek ve herkesin malı olacak şekilde çok yönlü geliştirmez. O halde dünya çapında birleşmiş işçi müdahalesinin kâr sınırını parçalayarak üretici insan faaliyetini bu cendereden kurtarması gerekmektedir. Böylece, kâr sınırı yüzünden ancak tek yönlü gelişebilmekte olan üretim araçlarının gelişmesi çok yönlüleştirilip insan ve doğa odaklı hale getirilecektir.

Kapitalizmin kâr odaklı geliştirdiği üretici güçleri, insan ve doğa odaklı hale getirebilmek için kapitalizm ile sosyalizm arasında uzun bir geçiş dönemi yaşanması zorunluluktur. Geçiş dönemindeki eleştirel, devrimci, kurucu müdahaleler, sermayenin sapkın yapısı yüzünden gelişemeyen insan ve doğa odaklı maddi temeli yaratacaktır.

İkincisi, sadece proleterler "her türlü kendine ait faaliyetten tamamen dışlanmış" olarak vazedildikleri için, proleterlerin kendilerini bu duruma düşüren koşullara karşı her mücadelesi, aynı zamanda, "kendilerine ait faaliyeti" kazanma mücadelesi niteliği taşır. Dolayısıyla sadece proleterler, bu nitelikte bir mücadele verebildikleri için, insana ait faaliyete ulaşabilme durumunda olurlar. Hem komünün hem de her bir komünal bireyin aynı anda denetleyebildiği evrensel ilişkiyi, sadece özgürce birleşmiş doğrudan üreticiler yaşama geçirebilir.

Ücretli emek-sermaye düzeni, insanları hem yalıtık birey olarak birbirlerinden ayırır hem de giderek *dünyasal bir toplum illüzyonu* altında "birleştirir". Dünya pazarı, dünyasal ilişkiyi insanlar arasındaki doğrudan toplumsal ilişkiler olarak değil, fakat metalar aracılığıyla kurulan dolaylı toplumsal ilişkiler olarak sapkınlaşmış biçimlerde örer.

O halde devrimci müdahale, ücretli emek-sermaye düzenin pratik eleştirisi yoluyla işçiler arasında dayanışma ilişkilerini, sahici insan ilişkilerini geliştirmeli, dünya çapında birleşmiş işçi mücadelesini örmelidir. Yerelden evrensele yükselen mücadele, bütün dünya mülksüzlerini sermayenin yarattığı evrensel toplum illüzyonunun dışında birleştirerek komünleştirmelidir.

Sosyalizme geçiş, inatçı, çok boyutlu, insanı, insanlığı dönüştürücü mücadelelerin yaşanacağı, insanın binlerce yılın kirliliğinden kurtulmak için kendisini dâr'a çekeceği, kendisiyle ve geçmişiyle hesaplaşacağı, bin-

lerce yılın zihinlerde biriktirdiği parçalı, fantastik, mistik bilinç formlarıyla boğuşacağı, yaşam biçimini, zihniyetini yığınsal olarak değiştireceği, halkların mevcut varoluş pratiklerinin ötesine geçerek evrensel insanlık pratiğine yükseleceği, cinslerin kendilerine biçilmiş rolleri aşarak birbirleriyle sahici uyum kuracağı, insan ile doğa birliğinin sağlanacağı, böylece şimdiye kadar insana aykırı biçimler altında parçalı gelişegelmiş olan insan faaliyetinin insana bir bütün olarak geri döneceği uzun bir devrimci dönüşümler döneminin tamamlanmasıyla mümkündür.

Marks, aşağıdaki paragrafta, devrimci dönüşümler döneminin tamamlanmasıyla ortaya çıkacak olan komünal insanlık üstüne belirlemelerini dile getiriyor. Bu belirlemelerden, toplumsal devrimler döneminde insanlığın ne denli derinden dönüşmesi gerektiğini anlıyoruz:

> "*Komünizm, insanın kendisine yabancılaşması* olarak *özel mülkiyetin olumlu* aşılması ve dolayısıyla *insani* özün insan tarafından ve insan için gerçekten *sahiplenilmesidir*. Komünizm, bu nedenle, insanın *toplumsal* (yani insani) bir varlık olarak kendisine eksiksiz geri dönüşüdür. Bu kendine geri dönüş, bilinçle yerine getirilir ve önceki gelişmelerin bütün zenginliğini kucaklar. Bu komünizm, tam gelişmiş doğalcılık olarak hümanizme eşittir, tam gelişmiş hümanizm olarak doğalcılığa eşittir. *(Yabancılaşmış emek ortadan kaldırılınca insan ile doğanın uyumlu birliği sağlanacaktır.–YZ)* Bu komünizm, insan ile doğa, insan ile insan arasındaki çatışmanın *sahici* çözümüdür. Varlık ile öz, nesnelleşme ile kendi kendini teyit etme, özgürlük ile zorunluluk, birey ile insan türü arasındaki çekişmenin gerçek çözümüdür. Komünizm tarih muammasının çözümüdür ve kendisinin bu çözüm olduğunu bilir."[141]

141 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 96–97.

İkinci Enternasyonal Zihniyeti

Sermaye yabancılaşmış emeğin bir toplumsal ilişki olarak tezahürüdür. Ücretli emek ilişkisi de aynı yabancılaşmış emeğin başka bir toplumsal ilişki olarak tezahürüdür. Her ikisi de varlığını birbirlerinin varlığıyla sürdürüp geliştiren toplumsal ilişkilerdir. Birbirleriyle sürekli mücadele halinde olmaları, yabancılaşmış emeğin kendi kendisiyle çatışan sapkın doğası gereğidir.

Yüzeysel bakış, bu mücadeleyi, farklı dünyalardan çıkıp gelen iki metafizik gücün hasbelkader rastlaştıkları metafizik bir mekânda birbirleriyle kapışması olarak görür. Oysa ücretli emek ile sermaye, aynı gerçek dünyadaki aynı sapkınlaşmış insan faaliyetinin iki toplumsal tezahürüdür. Ayrı toplumsal gerçekliklerden doğup birbirlerine "dışarıdan" musallat olmuş değildirler. Tam tersine, birbirleriyle biri var olduğu sürece ötekisinin de var olacağı içsel bir ilişki içindedirler.

İşçi sınıfı ile burjuvazi, aynı yabancılaşmış faaliyet içindeki karşıt sınıflardır. Burjuvazinin mücadelesi, kendi sınıf iktidarını üreten yabancılaşmış faaliyeti koruma mücadelesidir. Burjuvazinin kendi sınıfsal varlığını idame ettirme mücadelesi, doğrudan üreticileri işçi olarak vazeden yabancılaşmış faaliyeti işçilere her momentte yeniden dayatma mücadelesidir. Çünkü eğer işçiler ücretli emek koşulları içinde tutulamazsa, mübadele değeri yaratılamaz, dolayısıyla sermaye yeniden üretilemez.

İşçi sınıfının mücadelesi ise burjuvaziyle birlikte işçi sınıfının kendisini de ortadan kaldırma mücadelesidir. İşçi sınıfının mücadelesi, işçi sınıfını

ve burjuvaziyi sürekli yeniden üretmekte olan yabancılaşmış faaliyeti toptan yok etme mücadelesidir.

İkinci Enternasyonal zihniyeti, ücretli emek ile sermaye arasındaki içsel ilişkiyi kavrayamadığı için bütün kötülüklerin kaynağı olarak sermayeyi vurgulamakla yetinmiştir. İkinci Enternasyonal, sermayenin yanı sıra sermayenin ikiz kardeşi olan ücretli emeğe karşı mücadele gereğini idrak edememiştir.

Marks'ta sermayeye karşı mücadele, ücretli emeğin dışında yer alan dışsal bir güce karşı mücadele değildir. Sermayeye karşı mücadele, aynı zamanda ücretli emeğe karşı mücadeledir. Aşağıdaki alıntı bunu, "işçi sınıfının nihai kurtuluşu, yani ücret sisteminin tamamen kaldırılması" diye ifade eder:

> "Sendikalar, sermayenin saldırılarına karşı direniş merkezleri olarak iyi iş görürler. Başarısızlıkları kısmen, güçlerini akılsızca kullanmaları yüzünden olur. Başarısızlıkları genellikle, mevcut sistemin sonuçlarına karşı yürüttükleri gerilla savaşıyla eşzamanlı olarak mevcut sistemi değiştirmeye çalışacak yerde, örgütlü güçlerini işçi sınıfının nihai kurtuluşu, yani ücret sisteminin tamamen kaldırılması için bir kaldıraç olarak kullanmaya çalışacak yerde, kendilerini mevcut sistemin sonuçlarına karşı gerilla savaşıyla sınırlamaları yüzünden olur."[142]

Ücret sistemi, ücretli emek toplumsal ilişkisini anlatır. Ücretli emek toplumsal ilişkisi, yabancılaşmış emeğin tezahür biçimlerinden biridir. Yabancılaşmış emek koşulları, insanın işgücünü insandan kopuk bir *şey* olarak vazeder. Ücret sisteminde işgücü meta muamelesi görür, ücret karşılığı alınıp satılır.

Ücret sistemini ortadan kaldırma mücadelesi, işgücünü bir *meta* olarak vazeden insana yabancılaşmış faaliyeti ortadan kaldırma mücadelesidir. İşgücünü meta olmaktan kurtarma mücadelesi, işgücünü insana iade etme mücadelesidir, insandan kopmuş olan faaliyeti insana geri döndürme mücadelesidir.

Ücretli emek ilişkisi sermaye ilişkisinin, sermaye ilişkisi de ücretli emek ilişkisinin olmazsa olmaz koşuludur. Ücretli emek-sermaye ilişkisi, insana yabancılaşmış faaliyetin ulaştığı en gelişkin toplumsal ilişki biçimidir. O halde işçi sınıfının ücretli emek-sermaye ilişkisini ortadan kaldırma

142 K. Marks, "Ücret, Fiyat, Kâr", Haziran 1865, *MESY*, İng., c. 2, s. 75–76.

mücadelesi, bütün takım taklavatıyla insana yabancılaşmış faaliyeti hepten ortadan kaldırma mücadelesidir.

İşçi sınıfının daha yüksek ücret için, daha kısa çalışma saatleri için, iş ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için mücadelesi, ilk bakışta, yabancılaşmış faaliyete karşı mücadeleymiş gibi görünmez. Ama emekçilerin kendilerini ezen mevcut koşullara karşı her mücadelesi, bu mücadeleyi verenlerin bilincine henüz yeterince çıkmamış olsa da aslında, insana yabancılaşmış faaliyeti inkâr etme mücadelesidir.

İnsana aykırı toplumsal biçimler dünyasındaki ekonomik-demokratik mücadeleler, insana aykırı dünyanın insana aykırılığını "törpüleme" mücadelesi gibi görünür. Gerçekte bu gibi görünümler altında, mülksüzlerin kendilerini komünal insan olarak inşa etme mücadelesi gelişir. İşçi sınıfı mücadelesi, komünal insanlığı yaratma yolunda *insana ait her şeyi, her türlü insanca hali, her türlü insanca yaşam özlemini, bunlarla birlikte insanın inorganik bedenini, yani doğayı da* savunmak durumundadır.

İkinci Enternasyonal, Marks'ın yabancılaşmış faaliyetten kurtuluş teorisini, toplumsal devrimin tarihsel kapsam ve derinliğini hiçbir zaman anlamamıştır. İkinci Enternasyonal, Marks'ın ekonomi politik eleştirisinin zihinsel olarak yaptığını pratik olarak yapmak yerine, yani toplumdaki insana aykırı ilişkileri pratik eleştiri yoluyla ortadan kaldırmak yerine, insana aykırı ilişkileri yeniden düzenleyerek "adil" bir toplum kurulabileceğini sanmıştır. İkinci Enternasyonal, sosyalizmi, işçi sınıfı iktidarı artı yabancılaşmış emeğin "rasyonel" bir yeniden düzenlenmesi olarak tahayyül etmiştir.

Marks'tan ekonomi politikçi bir yorum çıkaran İkinci Enternasyonal, artı-değer teorisi üstüne çok konuşmuş, ama artı-değer ile sermayeyi birlikte açıklayan değer teorisini göz ardı etmiştir. Mücadelenin hedefini artı-değere el koymak, böylece adil dağıtımı sağlamak olarak takdim etmiştir. Takdim böyle olunca artı-değer kapitalistlerin kasasına değil de "proleter devlet"in kasasına girerse sömürü ortadan kalkar izlenimi doğmuştur.

Oysa mücadelenin hedefi, artı-değer gibi tekil tezahürlerden ibaret değildir. Mücadelenin hedefi, ekonomi politiğin teorisini yaptığı bütün insana aykırı ilişkileri, metaı, mübadele değerini, parayı, piyasayı, ücretli emeği, artı-değeri, sermayeyi, sivil toplumu, devleti, bütün bunları yaratan insana yabancılaşmış faaliyeti tamamen ortadan kaldırmak, böylece sahici insan faaliyetini yaratmaktır.

İkinci Enternasyonal, sosyalizmin kuruluşunu, bütün tezahürleriyle yabancılaşmış faaliyetin inkâr edilmesiyle ortaya çıkacak komünal yaşam

olarak değil, fakat üretim araçlarının işçi sınıfı iktidarı altında devletleştirilmesi ve böylece ekonominin merkezi plânlamaya bağlanması olarak kavramlaştırmıştır.

Bu kavramlaştırmayı yapan zihniyet, kapitalizmi insana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı insana aykırı bir düzen olması noktasında değil, fakat "irrasyonal" bir üretim tarzı olması noktasında eleştiren ekonomi politikçi zihniyettir. İkinci Enternasyonal'in kapitalizm eleştirisi, tekil sermayelerin bencilliğinin ve rekabetten doğan üretim anarşisinin eleştirisi sığlığındadır. Analiz böylesine sığ olunca önerilen çare, işçi sınıfı iktidarı altında devlet mülkiyeti, bürokratik plânlama ve "adil dağıtım" olmuştur.

"Sosyalizm İçin Tam Maddi Hazırlık"

İkinci Enternasyonal'in zihinsel ufku, bağrında doğduğu Almanya merkezliydi. O zamanki Almanya, geç kapitalistleşmenin basıncı altında dünya pazarında kendisine yer açma mücadelesi veriyordu. Almanya, dünya pazarına daha güçlü çıkabilmek için ekonomiyi devlet eliyle hızla tekelleştiriyordu. İkinci Enternasyonal bu manzaradan hareketle şöyle bir analiz geliştirdi:

Üretici güçler bireysel özel mülkiyetin içine artık sığamayacak kadar büyüyünce bireysel özel mülkiyet biçimiyle çatışmaya girer. Bu çatışmaya cevap olarak hisse senetli büyük kapitalist mülkiyet, yani anonim şirketler doğar. Anonim şirketlerden yükselen tekeller ekonomiye egemen olur. Tekeller giderek devletle iç içe geçer ve böylece daha büyük üretici güçler yığınını, daha geniş ölçekli merkezi plânlamayla harekete geçirmeye başlar.

İkinci Enternasyonal, sosyalizmin kuruluşunu, yabancılaşmış faaliyetin ortadan kaldırılıp yerine komünal faaliyetin gelmesi olarak değil de işçi sınıfı iktidarı artı bürokratik plânlama olarak kavramlaştırdığı için, devlet-tekelci kapitalizminde sosyalizmin maddi temelini gördü. Bu akıl yürütmeye göre, devlet-tekelci kapitalizmi, ekonomiyi tek bir mekanizma içinde merkezileştirerek ülke çapında plânlamayı mümkün kılmıştı. O halde, işçi sınıfı iktidarı ele geçirip devlet-tekel mekanizmalarını kullanarak sosyalizmi kurabilirdi.

Lenin, İkinci Enternasyonal'in reformcu, parlamentocu siyasetini reddederek devrim siyasetini savundu. Ancak İkinci Enternasyonal'in Almanya

özelinde geliştirdiği analize bağlı kaldı. Lenin de "devlet-tekel kapitalizminin sosyalizm için tam *maddi* hazırlık" olduğunu düşünüyordu:

> "Çünkü sosyalizm, devlet-kapitalist tekelden yalnızca bir sonraki adımdır. Ya da başka bir deyişle, sosyalizm, *tüm halkın çıkarlarına hizmet etmeye koşulmuş* ve o ölçüde kapitalist tekel olmaktan *çıkmış* devlet-kapitalist tekelin ta kendisidir...
>
> Tarihin diyalektiği öylesinedir ki, savaş, tekelci kapitalizmin devlet-tekel kapitalizmine dönüşümünü olağanüstü hızlandırarak, insanlığı *böylece* sosyalizme doğru olağanüstü ilerletti.
>
> Emperyalist savaş sosyalist devrimin arifesidir. Bu, sadece savaşın dehşetinin proletarya ayaklanmasına yol açmasından ötürü değildir. Çünkü hiçbir ayaklanma, sosyalizmin ekonomik koşulları olgunlaşmaksızın sosyalizmi getiremez. *(Kendi başına ele alındığında doğru bir cümle. Ancak, şimdi dikkat, takip eden cümleden sosyalizmin ekonomik koşullarının ne olduğunu öğreneceğiz!–YZ)* Fakat, devlet-tekel kapitalizminin sosyalizm için tam *maddi* hazırlık olduğundan, sosyalizmin *eşiği* olduğundan, tarihin merdiveninde bir basamak olan devlet-tekel kapitalizmi ile sosyalizm denilen basamak arasında *herhangi bir ara basamak olmadığından* ötürüdür."[143]

"Devlet-tekel kapitalizminin sosyalizm için tam *maddi* hazırlık olduğu" iddiasını Marks'la bağdaştırmak mümkün değildir.

Bakılacak yer, üretim faaliyetinin ne devasa boyutlardaki tekeller altında yapıldığı değil, fakat üretim faaliyetinin ne nitelikteki üretici güçlerle yapıldığıdır. O zamanki üretici güçler, makine teknolojisi kullanan endüstriyel emeğe dayanıyordu. Makine teknolojisinde işçi makinenin eklentisi olarak üretim sürecinin içinde varlık bulur. Makine teknolojisine dayalı üretici güçler ne denli insanı kollar tarzda örgütlenirse örgütlensin, işçi makinenin eklentisi olmaktan kurtulamaz.

İşçiyi makinenin eklentisi olmaya mahkûm eden makineli üretim temeli, emeğin kurtuluşunun maddi temeli değildir. Emeğin kurtuluşunun maddi temeli, bilgi yoğun teknoloji yaratan zihinsel emeğe dayalı üretici güçler düzeyidir. Çünkü ancak bu nitelikteki üretici güçler, doğrudan üreticileri üretim sürecinin nezaretçisi konumuna yükselten maddi temeli sağlar.

---

143 V. İ. Lenin, "Yaklaşan Felâket", 10–14 Eylül 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 25, s. 362–363.

Siyasal devrim için değil, fakat sosyalizmin kurulabilmesi için doğrudan üreticileri nezaretçi konuma yükselten üretici güçlerin yaratılması gereği, o zamanlar yeterince kavranamamıştı. Kapitalizmin kâr odaklı geliştirdiği üretici güçleri insan ve doğa odaklı hale getirmek için, sapkın bir mecrada ve parçalı halde gelişegelmiş olan insan faaliyetini bütünleyerek insana geri döndürmek için, zihinleri yığınsal olarak dönüştürmek için kapitalizm ile sosyalizm arasında uzun bir geçiş dönemi yaşanması gerektiği anlaşılamamıştı.

İkinci Enternasyonal zihniyeti, bir ülkede iktidarın alınıp kapitalistlerin mülksüzleştirilmesi ile sosyalist üretimin örgütlenmesi arasındaki mesafeyi çok kısa algılıyordu:

> "Eşitsiz ekonomik ve siyasal gelişme kapitalizmin mutlak yasasıdır. Dolayısıyla sosyalizmin zaferi, önce birkaç ya da hatta yalnızca bir tek kapitalist ülkede olanaklıdır. Bu ülkenin muzaffer proletaryası, kapitalistleri mülksüzleştirdikten ve kendi sosyalist üretimini örgütledikten sonra, öteki ülkelerin ezilen sınıflarını kendi davasına çekerek, o ülkelerde kapitalistlere karşı ayaklanmalara yol açarak, sömürücü sınıflara ve onların devletlerine karşı gerektiğinde hatta silahlı kuvvet kullanarak dünyanın geri kalanının, kapitalist dünyanın *karşısına* çıkacaktır."[144]

Yukarıdaki alıntı, "sosyalizmin zaferi, önce birkaç ya da hatta yalnızca bir tek kapitalist ülkede olanaklıdır" derken, acaba "sosyalizmin zaferi" ifadesiyle tek ülkede iktidarın alınmasını mı kastediyor? Hayır, ikinci cümledeki "sosyalist üretimini örgütledikten sonra" ibaresi, iktidarın alınmasından, yani siyasal devrimden daha fazlasını anlatıyor.

Alıntıya göre, muzaffer proletarya tek ülkede iktidarı ele geçiriyor, kapitalistleri mülksüzleştiriyor. *Ve tek ülkede sosyalist üretimi örgütlüyor.* Sosyalist üretimi örgütleme işleminden *sonra* öteki ülkelerin ezilen sınıflarına yöneliyor. Bu anlatım zinciri, kapitalistlerin mülksüzleştirilmesi ile sosyalist üretimin örgütlenmesini, aralarında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi doğacak şekilde, ardışık olaylar olarak takvimsel bir zaman aralığına sıkıştırıyor.

Kapitalistlerin mülksüzleştirilmesi ile sosyalist üretimin örgütlenmesi arasında böylesine telaşa gelmiş bir neden-sonuç ilişkisi kuran zihniyetin,

144 V. İ. Lenin, "Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üstüne", 23 Ağustos 1915, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 21, s. 342.

sosyalist üretimin örgütlenmesinden, bireysel kapitalist mülkiyeti kaldırarak yerine devlet mülkiyetini getirmeyi anladığı açıktır.

İkinci Enternasyonal zihniyeti, sosyalizmin, kapitalizmden devralınacak olan devlet-tekel aygıtlarına yaslanarak kurulabileceğini hayal ediyordu:

> "Kapitalizm, bankalar, tröstler, posta hizmeti, tüketici dernekleri ve büro işçileri sendikaları biçiminde bir muhasebe *aygıtı* yarattı. *Büyük bankalar olmasa sosyalizm imkânsız olurdu.*
>
> Büyük bankalar, sosyalizmi getirmek için *ihtiyacımız* olan ve kapitalizmden *hazır olarak alacağımız* 'devlet aygıtı'*dır*. Burada görevimiz, bu mükemmel aygıtı *kapitalistçe sakatlayan* ne varsa onu *kesip atmaktan*, onu *daha da büyük*, daha da demokratik, daha da kapsamlı kılmaktan ibarettir. Nicelik niteliğe dönüşecektir. Her kırsal bölgede, her fabrikada şubeleri olan, büyükten de büyük tek bir Devlet Bankası, *sosyalist* aygıtın onda dokuzunu oluşturacaktır. Bu, ülke çapında *defter tutma*, malların üretim ve dağıtımının ülke çapında *muhasebesi* olacaktır. Bu, sözgelimi, sosyalist toplumun iskeleti gibi bir şey olacaktır."[145]

Alıntıya göre büyük bankalar kapitalizmden hazır olarak alacağımız "devlet aygıtı"dır. Bu "devlet aygıtı"nı kapitalistçe sakatlayan ne varsa kesip atarsak, onu "*daha da büyük*, daha da demokratik, daha da kapsamlı" hale getirirsek, "nicelik niteliğe dönüşecektir". Yani sözü edilenler yapılınca niteliksel bir dönüşüm geçirecek olan "bu mükemmel aygıt", böylece *tahakküm aygıtı* olmaktan çıkıp *özgürlük aygıtı* haline gelecektir.

Oysa devlet aygıtı, nasıl biçimlendirildiğine bağlı olarak işlev kazandırılabilecek nötr bir aygıt değildir. Banka da nötr bir aygıt değildir, dolayısıyla kapitalistçe sakatlanmış değildir, banka kapitalizmin ta kendisidir. Bankalar da dâhil olmak üzere bütün kapitalist aygıtlar işçileri sermayenin, paranın, piyasanın iradesine tabi kılmanın aygıtlarıdır. O aygıtlar "*daha da büyük*, daha da demokratik, daha da kapsamlı" hale getirilince sermayenin tahakkümü ortadan kaldırılmış olmaz. Sermayenin tahakkümünü ortadan kaldırmak için bankalar, parasal işlemler, devlet aygıtları gibi yabancılaşmış faaliyetin bütün tezahürlerinin ortadan kaldırılması gerekir.

"Büyükten de büyük tek bir Devlet Bankası" sosyalist bir "aygıt"ın değil, ancak totaliter bir aygıtın unsuru olabilir! "Büyükten de büyük" dev-

145 V. İ. Lenin, "Bolşevikler Devlet İktidarını Elde Tutabilirler mi?", 1 Ekim 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 26, s. 106.

let örgütleriyle, özgürlük toplumu değil, ancak totaliter bir kâbus yaratılır! Olan da bu olmuştur!

Zihinsel Çorba

Marks'tan önceki dönemde, insanca yaşanacak toplumun nasıl olması gerektiği üstüne düşünenler kendi zihinlerinde birtakım ütopik projeler geliştirmişlerdi. Fransız ütopikleri hayalini kurdukları topluma zamanla "sosyalizm" ya da "komünizm" demeye başladılar. Sosyalizm lâfını ilk kez, Saint-Simon'un yetiştirdiği Pierre Leroux 1832'de, *La Globe* gazetesinde kullandı. 1830'ların sonuna doğru Etiénne Cabet de "komünizm"i literatüre soktu.

Marks yazılarında insana yabancılaşmış faaliyetin inkâr edilmesiyle yaratılacak olan sahici insanlık toplumuna şu sözlerle atıfta bulunmuştur: "Komünist toplum", "komünal toplum", "sosyalist toplum", "üretim sürecinin insan tarafından denetlendiği toplum", "üretimi insan gibi yapmak", "özgür bireylerin birliği", "işlerini ortak üretim araçlarıyla gören özgür bireyler topluluğu", "özgürce birleşmiş üreticiler toplumu", "üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan kooperatif bir toplum", "zengin bireysellik", "faaliyetin dopdolu gelişmesi".

Marks 1875'te kaleme aldığı *Gotha Programının Eleştirisi*'nde "komünist toplumun ilk aşaması", "komünist toplumun daha yüksek bir aşaması" diye bir ayrım yapmıştır. Bu ayrım, Marks'tan sonra alt aşama–üst aşama diye iki kalıba dökülmüştür. Oysa Marks, alt aşama–üst aşama kalıplarını hiç kullanmamıştır, bu kalıpların ima ettiği gibi komünist toplumu sadece iki evreli olarak tasavvur etmemiştir.

İkinci Enternasyonal "alt aşama" kalıbına *sosyalizm*, "üst aşama" kalıbına da *komünizm* etiketlerini yapıştırmıştır. Oysa Marks, ütopik sosyalistlerden miras kalan sosyalizm ile komünizmi eş anlamlı olarak kullanmış ve daha ziyade komünizmi tercih etmiştir. Marks, bu ikisi arasında herhangi bir kavramsal hiyerarşi kurmamıştır. *Marks sosyalist toplumu komünist toplumun ilk aşaması olarak kavramlaştırmamıştır. Marks hiçbir yazısında komünizmin ilk aşamasına sosyalizm dememiştir.*

Komünist toplumun ilk aşamasına sosyalist toplum adının yakıştırılması Marks'tan sonra gelişen bir hadisedir. Marks'ın terminolojisi bu şekilde bir kez bozulunca Marks'ın komünizm (sosyalizm) teorisini tahrif etmenin yolu açılmıştır. Böylece yaratılan zihin kargaşasında sosyalist toplum terimi, *yanlış olarak*,

1. Kâh kapitalist toplumdan komünist toplumun ilk aşamasına geçiş anlamına,

2. Kâh komünist toplumun ilk aşaması anlamına,

3. Kâh yukarıdaki her iki durumu da kapsar tarzda kullanılır olmuştur.

Teori siyah beyazdır. Pratik ise cıvıl cıvıl, alacalı bulacalı, geçişken renklerdedir. Teori, pratiğin önünü aydınlatmak için, geçiş dönemi ile komünist toplumun ilk aşamasını kavramsal olarak birbirinden ayırmak durumundadır. Teori, geçiş döneminin görevlerini siyah beyaz netlikte ortaya koymak, komünist toplumun ilk aşamasını ait olduğu komünist toplumun içine sağlamca yerleştirmek durumundadır.

Gelecek üstüne teorik tartışmalar, bilim-kurgu uçukluğundaki tartışmalarmış gibi görünebilir. Ama geleceği yaratan bugünün mücadelesidir. Dolayısıyla, yaratılacak geleceğin nasıl olacağına dair tartışmalar, aslında bugünkü mücadelenin nasıl yürütülmesi gerektiği üstüne tartışmalardır.

İkinci Enternasyonal, geçiş dönemi ile komünist toplumun ilk aşamasını birbirine karıştırarak teoriyi tahrif etmiştir. Pratiğin önünü açmak için, etkisini hâlâ sürdürmekte olan İkinci Enternasyonal'in teorik kirliliğinden arınmak zorunluluktur.

İkinci Enternasyonal'in Marks'ın terminolojisini tahrif etmesinin ağır sonuçları olmuştur. Çarpıtılmış terminolojiyle Marks okununca Marks'ın geçiş dönemi ile komünist toplumun ilk aşaması üstüne söyledikleri birbirine karıştırılmıştır. Böylece yaratılan kafa karışıklığıyla, devletli sosyalizm hurafesi akliymiş gibi gösterilmek istenmiştir. Bunu aşağıdaki örneklerde görelim:

> "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna bir de siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, bu dönemde devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz."[146]

Marks'ın kendi terminolojisine sadık bir okuma, Marks'ın yukarıdaki paragrafını şöyle anlamak durumundadır:

> "Kapitalist toplum ile ***komünist toplumun ilk aşaması*** arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna bir de siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, bu dönemde devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz."

146 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, *MESY*, İng., c. 3, s. 26.

Marks'ın cümleleri Marks'ın kendi terminolojisine uygun olarak yukarıdaki gibi okununca hiçbir anlam kayması olmaz. Marks'ın anlatmak istediği, özüne sadık kalarak ifade edilmiş olur.

Marks'ın yukarıda sergilediği zihinsel modelin ana hatlarını şöyle maddeleyebiliriz:

1. Kapitalist toplum ile ***komünist toplumun ilk aşaması*** arasında devrimci dönüşüm dönemi, yani geçiş dönemi vardır.

2. Bu devrimci dönüşüm dönemi ya da geçiş dönemi üstüne proletaryanın devrimci diktatörlüğü oturur.

3. Devrimci dönüşüm dönemi ya da geçiş dönemi bittikten sonra, yani proletaryanın devrimci diktatörlüğü sönümlendikten sonra ***komünist toplumun ilk aşaması*** başlar.

Şimdi çarpıtılmış terminolojiyle aklı karıştırılmış birinin, yani komünist toplumun ilk aşamasına *sosyalist toplum*, daha sonra gelen aşamaya *komünist toplum* denir hurafesiyle doldurulmuş zihnin, Marks'ın yukarıdaki paragrafını nasıl anlayacağına bakalım:

"Kapitalist toplum ile ***komünist toplumun daha yüksek bir aşaması*** arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna bir de siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, bu dönemde devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz."

Bu durumda şöyle bir zihinsel çorbayla karşı karşıyayızdır:

1. Kapitalist toplum ile ***komünist toplumun daha yüksek bir aşaması*** arasında komünist toplumun ilk aşaması olan sosyalist toplum vardır. Sosyalist toplum aynı zamanda geçiş dönemidir. (Kapitalist toplum ile komünist toplumun ilk aşaması arasındaki asıl geçiş dönemi güme gitti! Direk komünist toplumun ilk aşamasına geçildi!) Komünist toplumun ilk aşamasında "devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz". (Proletarya diktatörlüğü ile komünist toplumun ilk aşaması örtüştürüldü!)

2. Kapitalist toplum ile ***komünist toplumun daha yüksek bir aşaması*** arasında komünist toplumun ilk aşaması olan sosyalist toplum vardır. Ondan önce bir de geçiş dönemi vardır. Proletarya diktatörlüğü her ikisini birden kapsar.

"Reel sosyalizm"in resmi ideolojisi, yukarıdaki çorbayı devletli sosyalizm aldatmacasını meşrulaştırmak için servis etmiştir. Bu çorbada sinek vardır!

Marks yukarıda sergilediği zihinsel modelin başka bir versiyonunu daha önceki bir yazısında şöyle ifade etmiştir:

> "Bana gelince, modern toplumdaki sınıfların varlığını ya da aralarındaki mücadeleyi keşfetme onuru bana ait değildir. Benden çok önce, burjuva tarihçiler bu sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini anlatmışlar ve burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini dile getirmişlerdir. Benim yeni olarak yaptığım şunları göstermek olmuştur:
>
> 1. Sınıfların varlığı, sadece, üretimin gelişmesindeki belirli tarihsel evrelerle bağlıdır.
>
> 2. Sınıf mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne götürür.
>
> 3. Bu diktatörlüğün kendisi, sadece, bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma geçişten ibarettir."[147]

Yukarıdaki alıntıyı şöyle çözümleyebiliriz:

- Proletarya diktatörlüğü geçişten ibarettir.
- Ne ile neyin arasındaki geçişten ibarettir?
- Sınıflı toplum ile sınıfsız toplum (ilk aşaması da dâhil olmak üzere komünist toplum) arasındaki geçişten ibarettir.

Bu önermeler, aynı zamanda, şunları da ima eder:

Proletarya diktatörlüğü komünist toplumun ilk aşamasına sarkmaz. Marks, komünist toplumun ilk aşaması ile proletarya diktatörlüğünü üst üste düşürmez.

İkinci Enternasyonal terminolojisiyle zihinleri tahrip edilenler, "bu diktatörlüğün kendisi, sadece, bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma geçişten ibarettir" önermesinden şu anlamları çıkarmışlardır:

1. Proletarya diktatörlüğü, sınıfsız topluma, yani "tam komünizm"e geçiştir. O halde "sosyalizm" aşaması sınıflıdır.

2. Proletarya diktatörlüğü siyasal devrimden sonraki geçiş dönemini ve "sosyalizm" aşamasını kapsar.

147 K. Marks, "Joseph Weydemeyer'e Mektup", 5 Mart 1852, *MESY*, İng., c. 1, s. 528.

Takma Aklın Amentüsü

Osmanlı'daki ideolojik meşrulaştırma usullerinden biri, "kitapta yerini bulmak" diye tabir edilen cinlikti. "Kitapta yeri varmış" denince halkın itici bulduğu dünyevi bir uygulamayı aklayan bir ayetin kutsal kitapta yer aldığı rivayet edilmiş oluyordu. Osmanlı toplumunda, yaptığı sıra dışı işin kılıfını önceden hazırlayan, yani kitapta yerini bulan yakayı sıyırıyordu. Kitapta yerini bulamadıysa vay haline!

İslam fıkhına göre, din ve dünya işlerini düzenleyen kurallar başta kitaba, sonra sünnet ve hadise, daha sonra da büyük din âlimlerinin içtihatlarına bakılarak belirleniyordu. Dinen neyin caiz olup neyin olmadığı, fıkıh uzmanı anlamına gelen fakihlerden soruluyordu. İlmiye teşkilatına mensup fakihler, medreselerde istihdam edilen hocalar, ilmi derin diye şöhret bulmuş sarıklılar, egemenlik ilişkileriyle iç içe tarikatlar, Osmanlı toplumunun zihinsel zaptiyeleri olarak fikirleri hizaya sokmakla vazifeliydiler.

Padişahların irade ettikleri dünyevi tasarrufları meşrulaştırmada fakihlere büyük iş düşüyordu. Kitapta padişahın istediği yönde yorumlanabilecek bir ayet bulan ya da günü kurtaracak bir içtihat kotaran fakih makbul sayılıyordu. Siyaseti rahatlatacak şekilde "şer'an caizdir"i telaffuz eden fakihlere ikbal yolu açılıyordu. Osmanlı sistemi, kendi dünyevi varlığına işte böyle kutsallık kazandırıyordu.

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun doğu coğrafyalarını devralan Konstantinopolis merkezli iktidar aygıtı da otoritesini meşrulaştırmak için hıristiyanlığı devlet dini haline getirmişti. Konstantin şehri patrikliği-

ne bağlı kilise mensuplarına zamanla, maksat daha da pekişsin diye, "doğru öğreti sahibi" demek olan ortodoks sıfatı yakıştırıldı. Yunancada *ortho* "doğru", *dóksa* "doktrin, öğreti, töre" anlamına gelir. Yani tek doğru yol, zihinleri içeriden bağlayan devlet diniydi, "ötekiler" sapkındı!

Geçen yüzyılda yaşanmış olan "reel sosyalizm" de yukarıdakilere benzer süreçlerle, zihinleri içeriden kuşatarak baskılayan bir devlet ideolojisi yarattı. "Reel sosyalizm" gitti ama hurafeleri miras kaldı.

"Reel sosyalizm" kendisinin sosyalizm olduğunu iddia etmiştir. Ancak Marks'ın teorisi açısından bu iddianın kabul edilebilir hiçbir yanı yoktur. Çünkü tek ülkede iktidarı almak olur, dünya devrimine doğru yürüyüş olur ama tek ülkede sosyalizm olmaz.

Marks'ın teorisi devletli sosyalizmi asla aklamaz. Onun için "reel sosyalizm", kendisini meşrulaştıran, Marksizm-Leninizm dediği bir ortodoksi yaratmıştır. "Reel sosyalizm", bu resmi ideolojiyi dünya komünistlerine takma akıl olarak servis etmiştir.

"Reel sosyalizm"in reel politik çıkarları doğrultusunda kotarılan Marksizm-Leninizm'deki Marks referansı kimseyi aldatmamalıdır. Marksizm-Leninizm'deki Marks göstermeliktir. Takma aklı servis edenler, "çağımızın Marksizm'i, Leninizm'dir" hipnotizmasıyla adeta Marks'ın eskidiğini ima eden bir bilinçaltı oluşturmuşlardır. Böylece, Marks'ı bırakın, Leninizm diye irade ettiklerimize bakın demek istemişlerdir.

Takma akla göre Lenin'in yazdıkları hatasızdır, çelişkisizdir, pirüpaktır, kutsal doğruların ışıklı kaynağıdır. Lenin'in yazdıkları, nas'tır, amentüdür, zinhar sorgulanamazdır. Lenin bu ideolojik kabulle okunursa, zihinler gördüğü çelişkileri hayra yormaya çalışmaktan bitap düşer.

Devlet ve Devrim, resmi ideolojinin omurgasını teşkil eder, çünkü devletli sosyalizm hurafesini akliymiş gibi gösteren zihinsel illüzyonların çoğu o kitaptan kaynaklanır. Onun için *Devlet ve Devrim*, takma akıl sorgulanmasın, illüzyon devam etsin diye amentü haline getirilmiştir.

"Ortaya Karışık"

Devlet ve Devrim'in, her okuyucunun kendi meşrebine göre yorumlayabileceği "ortaya karışık" misali bir anlatımı vardır. Çünkü *Devlet ve Devrim*, Marks'ın net olarak tanımlanmış, dolayısıyla çekiştirilmeye müsait olmayan terminolojisi yerine İkinci Enternasyonal'in çorba terminolojisini kullanmıştır.

Devlet ve Devrim, geçiş dönemini komünist toplumun ilk aşamasından kavramsal olarak net vurgularla ayırmamıştır. *Devlet ve Devrim*, geçiş döneminde gerçekleşmesi gereken süreçleri komünist toplumun ilk aşamasına taşıyan zihinsel bir kargaşa sergilemiştir.

Aşağıdaki alıntı, *Devlet ve Devrim*'deki "komünist toplumun yüksek evresi" başlıklı bölümün son üç paragrafıdır. Bölüm başlığının deklare ettiği niyeti ve son satırın "o zaman, komünist toplumun birinci evresinden üst evresine ... geçişin kapısı ardına dek açılacaktır" diye bağlanmasını akılda tutarak okuyalım:

> "Toplumun bütün üyeleri ya da hiç olmazsa toplumun büyük çoğunluğu, devleti *kendileri* yönetmeyi öğrendiği, bu işi kendi ellerine aldığı andan itibaren, cüzi kapitalist azınlık *(komünist toplumun ilk aşamasında çok az da olsa kapitalist azınlığa yer var–YZ)* üzerinde, kapitalist alışkanlıklarını korumak isteyen kibar tabaka *(kibar tabakaya da yer var–YZ)* üzerinde ve kapitalizm tarafından iyiden iyiye yozlaştırılmış olan işçiler *(yoz işçiler de var–YZ)* üzerinde denetimi sağladığı andan itibaren herhangi bir yönetim ihtiyacı hepten ortadan kalkmaya başlar. Demokrasi ne kadar tam ise, gereksiz duruma geleceği an da o kadar yakındır. Silahlı işçilerden oluşan 'devlet' ne kadar demokratik ise, ne kadar 'artık kelimenin tam anlamıyla bir devlet değil' ise, devletin *her biçimi* de o kadar çabuk sönmeye başlar.
>
> ***Herkesin* toplumsal üretimi yönetmeyi öğrendiği ve fiilen bağımsız olarak yönettiği zaman**, herkesin bağımsız olarak muhasebeyi tuttuğu ve asalakları, zengin çocuklarını, dolandırıcıları ve 'kapitalist geleneklerin' öteki 'koruyucuları'nı denetlediği zaman, halkın muhasebe ve denetiminden paçayı kurtarmak, kaçınılmazlıkla öylesine güç, öylesine ender bir istisna olacaktır ki, öylesine çabuk ve sert bir cezayla karşılaşacaktır ki, (silahlı işçiler pratiktirler, duygusal entelektüeller değildirler ve kendileriyle alay edilmesine asla izin vermezler), **toplumun basit, ama temel kurallarına uyma *zorunluluğu* kısa zamanda *alışkanlık* haline gelecektir.**
>
> O zaman, komünist toplumun birinci evresinden üst evresine, onunla birlikte devletin tamamen sönmesine geçişin kapısı ardına dek açılacaktır."[148]

148 V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", Ağustos – Eylül 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 25, s. 479. (abç)

Devlet ve Devrim'in yukarıda sergilediği komünist toplumun ilk aşaması teorisinin ana hatları şunlardır:

1. Komünist toplumun ilk aşaması içinde, bir yanda, "cüzi kapitalist azınlık, kapitalist alışkanlıklarını korumak isteyen kibar tabaka, kapitalizm tarafından iyiden iyiye yozlaştırılmış olan işçiler, asalaklar, zengin çocukları, dolandırıcılar, 'kapitalist geleneklerin' öteki 'koruyucuları'" vardır, öte yanda da bunları giderek hizaya sokan, devleti yönetmeyi giderek öğrenen çoğunluk vardır.

2. Komünist toplumun ilk aşamasında herkes toplumsal üretimi yönetmeyi bilmemektedir. Demek ki, komünist toplumun ilk aşamasında toplumsal üretimi yönetmeyi bilen ve yöneten, "herkes"ten ayrı bir kesim vardır!

3. Komünist toplumun ilk aşamasında devlet tamamen sönmemiştir.

Komünist toplumun ilk aşamasını yukarıdaki gibi tasvir girişimi, vahim bir teorik şaşkınlığı ele verir. Yukarıdaki maddelerde söylenenler, doğru bir teorik çerçevede yeniden formüle edilerek geçiş dönemini tasvir etmede kullanılabilir, ama komünist toplumun ilk aşamasını tasvir etmede asla kullanılamaz.

Devlet ve Devrim, tarihsel geçiş döneminin görevlerini kavrayamadığı için, yeni insanın yaratılmasını komünist toplumun ilk aşamasına taşımıştır. Yukarıdaki alıntıda altını çizdiğimiz ibarelerden anlaşılacağı gibi, *Devlet ve Devrim*'e göre komünist bilinç, yani komünal faaliyet bilinci yığınsal olarak komünist toplumun ilk aşaması içinde kazanılacaktır. Başka bir deyişle, yeni insan komünist toplumun ilk aşaması içinde yaratılacaktır.

Olabilir, netice itibarıyla bu da bir teoridir. Ancak Marks'ın teorisi bu değildir.

Marks, komünist bilincin kazanılmasını, yani yeni insanın yaratılmasını komünist toplumun ilk aşamasına bırakmaz. Marks'a göre, komünist bilinç, toplumsal devrimler dönemi boyunca derinleşecek olan eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleler içinde kazanılacaktır. Geçiş dönemi içinde komünist bilinç yığınsal olarak kazanılmadıkça komünist toplumun ilk aşamasına geçiş zaten mümkün değildir:

> "Hem bu komünist bilincin yığınsal çapta üretilmesi için hem de davanın başarısı için insanların yığınsal çapta dönüşüm geçirmesi gereklidir. Böyle bir dönüşüm, ancak pratik bir hareket içinde, bir *devrim* içinde hayata geçebilir. Bu devrim, demek ki, yalnızca *egemen* sınıf başka bir yolla devrilemediği için değil, fakat aynı zamanda, onu *deviren* sınıf geçmiş çağlardan beri birikegelen pisliklerden

> kendisini ancak bir devrim içinde arındırmayı başarabileceği ve toplumu yeni bir biçimde kurmaya uygun hale gelebileceği için de gereklidir."[149]

Marks'a göre, işçi sınıfının "toplumu yeni bir biçimde kurmaya uygun hale" gelebilmesi için ne yapması gerekir?

1. Komünist bilinci yığınsal çapta kazanması gerekir.
2. Bunun için yığınsal çapta dönüşüm geçirmesi gerekir.
3. Böyle bir dönüşüm, ancak pratik bir hareket içinde, bir *devrim* içinde hayata geçebilir.
4. İşçi sınıfı ancak geçmiş çağlardan beri birikegelen pisliklerden kendisini devrim içinde arındırmasıyladır ki, "toplumu yeni bir biçimde kurmaya uygun hale" gelebilir.

Demek ki, komünist toplumun ilk aşamasına geçebilmek için önce toplumsal devrimler dönemi boyunca yığınsal olarak dönüşmek, komünist bilinci kazanmak gerekir.

Marks, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, komünist toplumun ilk aşamasına zihnen şöyle dokunur:

> "Burada karşı karşıya olduğumuz şey, kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* biçimiyle bir komünist toplum değil, tersine, kapitalist toplumdan *çıkıp geldiği* biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan, ekonomik, moral ve zihinsel açılardan, rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini hâlâ taşır."[150]

Devlet ve Devrim, Marks'ın yukarıda işaret ettiği "eski toplumun doğum izleri"nden hareketle komünist toplumun ilk aşamasına "cüzi kapitalist azınlık, kapitalist alışkanlıklarını korumak isteyen kibar tabaka, kapitalizm tarafından iyiden iyiye yozlaştırılmış olan işçiler, asalaklar, zengin çocukları, dolandırıcılar, 'kapitalist geleneklerin' öteki 'koruyucuları'"nı yamamıştır.

Marks'ın sözünü ettiği "eski toplumun doğum izleri"ni, böyle bir yamayı haklı çıkaracak şekilde yorumlamak acaba doğru mudur?

Marks, "eski toplumun doğum izleri" fikrini, beş paragraf sonra, ama bu sefer daha zenginleştirerek tekrarlar:

---

149 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 – Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 41.

150 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, MESY, İng., c. 3, s. 17.

> "Ne var ki bu kusurlar, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun ilk aşamasında kaçınılmazdır."[151]

Yukarıda canalıcı bir açıklama vardır: "uzun doğum sancılarından sonra"...

Bu açıklama ve Marks'ın genel teorisi ışığında, ilk alıntıdaki "kapitalist toplumdan *çıkıp geldiği* biçimiyle bir komünist toplumdur" ibaresi, "geçiş dönemi öncesi kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle bir komünist toplumdur" olarak değil, fakat "geçiş döneminden çıkıp geldiği biçimiyle bir komünist toplumdur" olarak anlaşılmalıdır.

Marks'ın teorisi, komünist toplumun ilk aşamasına, uzun ve sancılı bir devrimci dönüşümler dönemi içinde bütün insanlığın baştan başa dönüşmesiyle, yani yeni insanın yığınsal olarak yaratılmasıyla geçilebileceğini söyler.

Marks'ın teorisinin merkezi vurgusu, toplumsal devrimler süreci başındaki insan ile toplumsal devrimler süreci boyunca eleştirel, devrimci, kurucu pratik içinde tabiri caizse "genetiği" adeta yeniden yaratılacak olan insanın aynı insan olmayacağıdır.

Binlerce yıllık yabancılaşmış faaliyet insanı tahrip ederek, insana, insana aykırı bir doğa nakşetmiştir. Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele, toplumsal devrimler dönemi boyunca insandaki insana aykırı doğa ile boğuşa boğuşa onu ortadan kaldıracak ve sahici insanlığı, yani komünal insanlığı yaratacaktır.

İki Ayrı Lenin

Kavramlar faaliyetin zihne akmasıyla oluşur. Günümüzdeki kavramlar, günümüzdeki faaliyetin zihne yansımasıdır. Geleceğin komünal faaliyeti henüz ortaya çıkmadığı için, o faaliyetin kavramları kendi gerçekliğinin doğrudan zihne yansıması olarak henüz oluşmuş değildir.

Sosyalizmin nasıl bir şey olacağı, faaliyetin bugünkü sapkın halinin zihinsel çerçevesi içinde, yani ekonomi politiğin, siyasetin, devletin sınırları dâhilinde kalarak tahayyül edilemez. Geleceğin henüz yaratılmamış faaliyetinin, bugünden dört başı mamur resmi çizilemez. Ancak, ekonomi politiğin, siyasetin, devletin eleştirisi yoluyla, geleceğin nasıl olacağı üstüne genel yaklaşımları ortaya koymak mümkündür.

151 K. Marks, *Agy.* s. 19.

Sosyalizmin nasıl bir şey olacağı sorusunun asıl cevabını, geleceğin komünal faaliyetini yaratacak olan pratiğin dili verecektir. Asıl cevap, yarını bugünden kurmakta olan eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin sosyalist toplumsal devrimi tamamlamasıyla, yani dünya çapında devrimci dönüşümlerin yaşanacağı tarihsel geçiş döneminin tamamlanmasıyla pratikte verilecektir.

Marks, bugünkü sapkın faaliyetin eleştirisi yoluyla, bugünkü tersine dönmüş dünyayı zihnen tekrar tersine döndürerek "düzeltme" yoluyla, geleceğin dünyasının genel hatlarıyla teorik öngörüsünü ortaya koymuştur.

Marks'ın, gelecek topluma kısaca değindiği metinlerde, bugünün kavramlarını, örneğin devleti tek tük kullandığı olmuştur. O kısa değinmelerdeki lafızları, meram edilenin doğrudan ifadesiymiş gibi almamak gerekir. Çünkü o kısa anlatımların arkasında, bugünkü kavramların eleştirilip "tersine çevrildiği" binlerce sayfalık analizler vardır.

Söylediklerimizi somut bir alıntıyla açıklamaya çalışalım:

> "Devlet komünist toplumda ne gibi bir dönüşüm geçirecektir? Bir başka deyişle, orada devletin bugünkü işlevlerinin benzeri olan ne gibi toplumsal işlevler varlıklarını sürdürecektir? Bu soruya ancak bilimsel bir yanıt verilebilir. Halk sözcüğü ile devlet sözcüğünü bin türlü birleştirerek, soruna bir pire zıplaması kadar yaklaşılamaz.
>
> Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi de tekabül eder ki, bu dönemde devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz."[152]

Alıntıdaki devlet lâfından hareketle, Marks'ın sosyalizmde devlet olacağını söylediği iddia edilemez. Çünkü yukarıdaki kısa değinme, Marks'ın yıllarca ilmek ilmek ördüğü insanın kurtuluşu teorisinden koparılarak, sadece lafız düzleminde yorumlanamaz. Marks'ın kurtuluş teorisi, yabancılaşmış faaliyetin devlet de dâhil olmak üzere bütün tezahürleriyle ortadan kaldırılması üstüne kuruludur.

Marks'ın, yukarıda devleti bildiğimiz devlet anlamına değil, fakat bir analoji olarak, bir andırış olarak kullandığı açıktır.

Marks'ın aynı metnin başka bir yerinde, devlet lâfını asıl anlamıyla kullandığı şu satırları okuyalım:

> "'Devlet tarafından sağlanan temel eğitim', hepten münasebetsizdir. Genel bir yasayla, ilkokul harcamalarının, öğretim kadrosunun ni-

152 K. Marks, *Agy.*, s. 26.

> teliklerinin, öğretim dallarının vb. saptanması ve bu yasal şartların yerine getirilmesinin devlet müfettişleri tarafından gözetimi, devleti halkın eğiticisi yapmaktan bambaşka bir şeydir! Tersine, okullar hükümet ve kilisenin her türlü etkisinden uzak tutulmalıdır. Hem aslında, ... tam tersine, halk tarafından gayet acımasız bir eğitime tabi tutulması gereken devlettir.
>
> Zaten programın tamamı, bütün o demokratik şakırtısı yüzünden, Lasalcı mezhebin devlete olan kölece inancıyla veya ondan daha ehven olmayan, mucizelere demokratik inançla boydan boya lekelenmiştir. Ya da daha doğrusu, program bu iki çeşit inanç arasında bir uzlaşmadır. Ki her ikisi de eşit derecede sosyalizmden uzaktır."[153]

Parti programı, sosyalist toplumun nasıl işletileceğinin programı değildir. Toplumsal devrimler dönemi tamamlanıp sosyalizme geçildiği zaman, zaten ne parti ne de programı kalır. Sosyalist toplumda partiye, devlete yer yoktur.

Parti programları, siyasal devrime girişmenin ve toplumsal devrimi geliştirmenin genel prensiplerini koymak için hazırlanır. Gotha taslağında geçen "devlet tarafından sağlanan temel eğitim" ibaresi, kurulacak sosyalist toplumdaki "devlet"i değil, fakat siyasal devrim sonrası geçiş döneminin "devlet"ini anlatır.

Marks'ın yukarıda polemik diliyle söylediklerinden iki çıkarsama yapabiliriz:

1. Devlet, halk tarafından gayet acımasız bir eğitime tâbi tutulmalıdır. Yani eleştirel, devrimci, kurucu mücadele devletin pratik eleştirisini yaparak devleti ortadan kaldırma sürecine girmelidir.

2. Devlete inanç sosyalizmden uzaktır. Devlete inançla sosyalizm hedefine ulaşılamaz.

Şimdi, devlet lâfının Marks'taki kullanımı için söylediklerimizi Lenin için de söyleyebilir miyiz, onu tahkik edelim.

İkinci Enternasyonal, Marks'ın yabancılaşmış faaliyetten kurtuluş teorisinin gerektirdiği biçimde devletin teorik ve pratik eleştirisini hiçbir zaman yapmamıştır. İkinci Enternasyonal, kapitalizmden sosyalizme geçişin yaşandığı toplumsal devrimler döneminin tarihsel kapsam ve derinliğini hiçbir zaman idrak etmemiştir.

İkinci Enternasyonal saflarındaki ortalama algılama, iktidarın ele geçirilmesinden sonra kapitalistlerin mülksüzleştirilmesiyle sosyalizmin

153 K. Marks, *Agy.*, s. 28.

başlayacağı şeklindedir. Sosyalizme geçişin aslında koskoca bir toplumsal devrimler dönemini gerektirdiği kavranmadığı için, siyasal devrimle kurulacak olan proletarya diktatörlüğü ile sosyalizm özdeşleştirilmiştir.

İkinci Enternasyonal'den tevarüs eden bu zihniyetin tabiri caizse kitapta yeri vardır:

> "*Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marks şöyle yazar: 'Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna bir de siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, bu dönemde devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz.' Şimdiye kadar bu doğru, sosyalistler arasında tartışma götürmemiştir. Bu doğru, muzaffer sosyalizmin gelişerek tam komünizme varmasına kadar devletin var olacağı olgusunun kabul edilmesini de içerir."[154]

İkinci Enternasyonal'in yaygınlaştırdığı terminolojiye göre, komünist toplumun ilk aşamasına "sosyalizm", komünist toplumun ilk aşamasından sonraki aşamaya da "tam komünizm" denir.

Marks, proletarya diktatörlüğünü, kapitalist toplumdan komünist toplumun ilk aşamasına geçişin yaşandığı toplumsal devrimler dönemine yerleştirmiştir. 1916'daki Lenin ise proletarya diktatörlüğünü, geçişin yaşandığı toplumsal devrimler döneminden çekip uzatarak komünist toplumun ilk aşamasının sonuna kadar götürmüştür.

Lenin'in aynı teorik tutumu *Devlet ve Devrim*'de de sürdürmüştür. *Devlet ve Devrim*, geçiş dönemi ile komünist toplumun ilk aşamasını birbirine karıştırıp bulamaç etmiştir. *Devlet ve Devrim*, toplumsal devrimler döneminde yaşanması gereken süreçleri komünist toplumun ilk aşamasına taşıyan zihinsel bir kargaşa sergilemiştir:

> "Komünizmin 'üst' evresi gelinceye kadar, sosyalistler toplumdan ve *devletten* emek ve tüketim ölçüsü üzerinde en sıkı denetim uygulamalarını isterler. Fakat bu denetim kapitalistlerin mülksüzleştirilmesiyle, kapitalistler üzerinde işçi kontrolünün kurulmasıyla başlamalı ve bürokratlar devleti tarafından değil, fakat silahlı işçiler devleti tarafından uygulanmalıdır."[155]

154 V. İ. Lenin, "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı Üzerine Tartışmanın Özeti", Ekim 1916, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 22, s. 323.

155 V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", Ağustos Eylül 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 25, s. 474–475.

"Komünizmin 'üst' evresi gelinceye kadar": 1916'daki tutumun aynısıdır. *Devlet ve Devrim*'e göre, "silahlı işçiler devleti", "komünizmin 'üst' evresi gelinceye kadar", yani komünist toplumun ilk aşamasının sonuna kadar sahnededir. Sosyalizm proletarya diktatörlüğüdür hurafesinin "teorik" kaynaklarından biri işte buradadır.

Alıntıdaki "toplumdan ve *devletten*" ibaresi, sosyalizmde var olduğu iddia edilen devletin, bildiğimiz devletin tipik bir niteliğini taşıdığına ilişkin önemli bir ipucu verir. Bu ibarede devlet lafı, toplumdan ayrı olarak ve italikle vurgulanmıştır.

Devletin toplumdan ayrı olarak konumlanışı, bildiğimiz devletin tipik karakteristiğidir. Oysa sosyalist toplum, faaliyetin özel, sivil, siyaset, devlet olarak parçalı tezahürünün son bulmuş olduğu, faaliyetin bütünleşerek insana geri dönmüş olduğu bir toplumdur.

Komünal faaliyet, bir bütün olarak komünal iradeye tabidir. Alıntıda toplumdan ayrı olarak bir devletin varlığından söz edilmesi, toplumun dışında, topluma yabancı bir iradenin varlığını ima eder. Komünal irade, toplumun dışındaki ayrı bir irade ile birlikte yan yana olamaz.

Sosyalizm ile proletarya diktatörlüğünü özdeşmiş gibi gösteren takma aklın dayanaklarından biri de şudur:

> "Kautski'ye göre, sosyalizmde madem ki seçilmiş görevliler olacaktır, o halde memurlar ve bürokrasi de olacaktır! İşte yanıldığı yer tam da budur. Marks, Komün örneğine referans vererek göstermiştir ki, sosyalizmde görevliler, seçimle iş başına gelmelerinin yanı sıra, *ayrıca* her an görevden geri çağrılma ilkesi uygulandığı *ölçüde*, *ayrıca* maaşları ortalama bir işçi ücreti düzeyine indirildiği *ölçüde* ve *üstelik* parlamenter kuruluşlar yerine 'aynı anda hem yürütmeci hem de yasamacı olan işlek yapılar' geçtiği *ölçüde* 'bürokrat' olmaktan, 'memur' olmaktan çıkarlar."[156]

Devlet ve Devrim, Marks'ın söylemediğini yukarıda söylemiş gibi göstermiştir.

Marks, Paris Komünü'nü, sosyalizm olarak asla görmemiştir. Marks, Paris Komünü'nü, proletarya diktatörlüğü girişimi olarak değerlendirmiştir. Paris Komünü, sınıfsız, devletsiz topluma açılan koskoca tarihsel geçiş döneminin, yani toplumsal devrimler döneminin ilk şafağıdır.

Görevlilerin seçimle iş başına gelmesi, her an görevden geri çağrılabilmeleri, maaşlarının ortalama bir işçi ücreti düzeyinde olması, parlamenter

156 V. İ. Lenin, *Agy.*, s. 492.

kuruluşların yerini "aynı anda hem yürütmeci hem de yasamacı olan işlek yapılar"ın alması, Paris Komünü'nün proletarya diktatörlüğünü hayata geçirme yolundaki harikulade buluşlarıdır.

Bu önlemler, sosyalizme geçiş mücadelesinin yaşandığı toplumsal devrimler döneminin başlarındaki önlemlerdir. Toplumsal devrimler ilerledikçe, bu önlemler aşılacak, defalarca yepyeni çözümler bulunacak ve onlar da aşılacaktır.

Sosyalist toplum sınıfsız, devletsiz bir toplumdur. Toplumsal devrimler dönemi tamamlanıp sosyalizme varılınca ne Paris Komünü tipi önlemlerden, ne mücadele derinleştikçe bulunacak başka yaratıcı önlemlerden, ne proletaryadan, ne de diktatörlüğünden eser kalacaktır.

Paris Komünü'nün getirdiği işleyişleri sosyalizmmiş gibi sunmak vahim bir yanılgıya yol açmıştır.

"Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni" başlıklı bölümde gösterdiğimiz gibi, Lenin, Marks'ın teorik mirasına tam olarak ulaşamamış ve Marks diye içinde yetiştiği İkinci Enternasyonal siyasetinin yorumunu öğrenmiştir.

Ancak Lenin, derin siyasal sezisiyle pratiğin devrimci açılımlarını okuyabilen, dolayısıyla devrimci pratiğin önünde yürüyebilen büyük bir liderdi. Onun için, İkinci Enternasyonal'in evrimci yolunu reddederek devrimci yolun teori ve pratiğinin sözcülüğünü yapabilmiştir.

En gerçek öğretici devrimci mücadelenin kendisidir. Devrim pratiği geliştikçe, Lenin'in düşüncesi de giderek Marks'a yaklaşmıştır. Bunun önemli bir emaresini aşağıdaki alıntıda buluruz:

> "Kapitalizmden sosyalizme geçiş oldukça uzun bir dönem ister, çünkü üretimin yeniden örgütlenmesi zor bir iştir, çünkü yaşamın her alanındaki köklü değişiklikler zaman ister, çünkü işleri küçük burjuva ve burjuva tarzda götürme alışkanlığının muazzam gücü ancak uzun ve inatçı bir mücadeleyle alt edilebilir. Marks'ın kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi olarak bütün bir proletarya diktatörlüğü döneminden söz etmesinin nedeni budur."[157]

İki ayrı Lenin vardır.

Birincisi, 1916'da *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı Üzerine Tartışmanın Özeti*'ni, 1917'de *Devlet ve Devrim*'i yazan Lenin'dir.

157 V. İ. Lenin, "Macar İşçilerine Selâm", 27 Mayıs 1919, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 29, s. 388.

İkincisi, 27 Mayıs 1919'da Macar işçilerine seslenirken, proletarya diktatörlüğünü ait olduğu yere, yani kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemine iade eden Lenin'dir.

Takma akıl seçmecidir. Takma akıl için Lenin, devletli sosyalizmi aklamaya yaradığı ölçüde muteberdir. 27 Mayıs 1919'da Macar işçilerine seslenen Lenin ise "reel sosyalizm"in devletli varlığını aklamaz. Onun için takma akıl, Macar işçilerine seslenen Lenin'i Lenin'den saymaz.

Devletli Sosyalizm Hurafesi

Marks'a göre komünist toplumun hiçbir aşamasında devlet yoktur. *Devlet ve Devrim*'e göre komünist toplumun ilk aşaması devletli olur. Bu ikisi yan yana savunulamaz. Hiçbir hamaset bu açık çelişkinin üstünü örtemez.

Marks'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde eleştirdiği devletli sosyalizm anlayışı, sonradan İkinci Enternasyonal'e egemen olmuştur. Lenin, *Devlet ve Devrim*'de, zamanın resmi çizgisini temsil eden İkinci Enternasyonal'i belli yönleriyle eleştirmiştir. Ancak, İkinci Enternasyonal'in devleti komünist toplumun ilk aşamasına yamayan tutumunu benimsemeyi sürdürmüştür:

> "Ama sosyalizm ile komünizm arasındaki bilimsel ayrım açıktır. Genel olarak sosyalizm denileni, Marks komünist toplumun 'ilk' ya da alt evresi olarak adlandırmıştır. *(Daha doğrusu, Marks'ın komünist toplumun ilk evresi dediğine sonradan sosyalizm adı yakıştırılmıştır.–YZ)* ...
>
> Komünizm, ilk evresinde ya da ilk aşamasında, ekonomik bakımdan henüz tam bir olgunluğa erişmiş, kapitalizmin gelenek ya da izlerinden henüz tamamen kurtulmuş *olamaz*. Bundan ötürü, komünizmin ilk evresinde '*burjuva* hukukun dar ufku'nun korunması gibi ilginç bir olguyla karşılaşıyoruz. Kuşkusuz, *tüketim* mallarının dağıtımına ilişkin burjuva hukuku kaçınılmaz olarak *burjuva devletin* varlığını öngörür. Çünkü hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* bir aygıt olmaksızın hukuk hiçbir şey değildir.
>
> Bundan şu sonuç çıkar ki, komünizmde belli bir süre yalnızca burjuva hukuk değil, fakat hatta burjuvazisiz burjuva devleti de kalır! Bu bir paradoks ya da Marksizmin olağanüstü derin içeriğini çalışmak için en ufacık bir çaba harcamamış insanların onu suçladığı türden bir diyalektik kelime oyunu gibi görünebilir.

> Oysa yeninin içinde eskinin kalıntılarının varlığını koruması, hem doğada hem toplumda, yaşamın her adımında karşımıza çıkar. Marks komünizme bir 'burjuva' hukuku kırıntısını keyfi olarak sokmamıştır. Yalnızca kapitalizmin *rahminden* çıkan bir toplumda ekonomik ve siyasal olarak kaçınılmaz olana işaret etmiştir."[158]

Yukarıdaki alıntının mantıksal çözümlemesini yapalım:

1. Komünist toplumun ilk aşamasında "tüketim mallarının dağıtımına ilişkin burjuva hukuku" vardır.

2. Bu durum "kaçınılmaz olarak burjuva devletin varlığını öngörür".

3. Komünist toplumun ilk aşamasında "tüketim mallarının dağıtımına ilişkin burjuva hukuku"nun varlığı niye "burjuva devletin varlığını öngörür"?

4. Çünkü hukukun kendi başına bir yaptırım gücü yoktur. Hukukun koyduğu kurallara uymaya zorlayacak bir aygıt olması gerekir.

5. Sonuç: *Devlet ve Devrim*'e göre komünist toplumun ilk aşamasında, *bir zor aygıtı olarak*, burjuvazisiz burjuva devleti vardır!

İnkâr edilmekte olan eski nitelik ile yaratılmakta olan yeni nitelik, ancak geçiş döneminde yan yana görülebilir. Toplumsal devrimlerin yaşandığı geçiş döneminde eski ilişkilerin tamamen inkâr edilmesiyle eski nitelik uçup gider, geriye eski toplumu oluşturan maddi unsurlar kalır. Eski toplumun çözülmesiyle eski niteliklerinden soyunan maddi unsurlar, *niteliksel bir dönüşüm geçirerek*, yeni niteliği oluştururlar. Başka bir ifadeyle, eskinin maddi unsurları *ancak niteliksel bir dönüşüm geçirdikten, yani artık yeni niteliğin kendisi olduktan sonra* yeninin içinde sürek sürdürebilirler.

Toplumsal devrimlerin yaşandığı tarihsel geçiş döneminde kapitalizmin tamamen inkâr edilmesiyle eski nitelik uçup gider, böylece komünist toplumun ilk aşamasına geçilir. Komünist toplumun ilk aşaması, proletarya diktatörlüğü dönemi demek değildir. Tarihsel geçiş dönemi bittikten, yani proletarya diktatörlüğü sönümlendikten sonra komünist toplumun ilk aşamasına geçilir. Komünist toplumun ilk aşaması, adı üstünde, komünist toplumun *içindeki* bir aşamadır.

Yukarıdaki alıntıda ileri sürülen "hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* bir aygıt olmaksızın hukuk hiçbir şey değildir" önermesi, içinde bulunduğumuz tahakküm ilişkileri dünyasında geçerli olan bir önermedir. Gerçekten de devlet olmaksızın hukuktan bahsedilemez. Başka bir deyişle,

158 V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", Ağustos - Eylül 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 25, s. 475–476.

hukuktan sözedildiği anda devletin de varlığı zımnen kabul edilmiş demektir.

Ancak sorun, insana aykırı ilişkilerin insanlar üstünde tahakküm kurduğu şimdiki toplum karikatüründe geçerli olan bu önermenin, komünist toplumun ilk aşaması için söylenmiş olmasıdır. İlk aşamasının başlamasından itibaren komünist toplumda, özgürce birleşmiş doğrudan üreticiler kendi komünal ilişkilerini komünal iradelerine tabi kılmışlardır. Komünal toplumda insanları tahakküm altına alan insana aykırı ilişkiler, devlet, hukuk gibi kurumlar yoktur.

Devlet ve Devrim, Marks'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde kullandığı "burjuva hak" referansını burjuva hukuk kurumu diye yorumlayarak, dağıtımı örgütlemek üzere komünist toplumun ilk aşamasına devleti yamamış, böylece yeni niteliğin içinde eski niteliği diriltmiştir.

Devlet, toplum üstündeki tahakküm aygıtıdır. "Silahlı işçilerden oluşmuş devlet" diye, "hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* bir aygıt" diye açıkça tahakküme referansla tasvir edilen aygıtın komünal toplumda yeri yoktur.

Geleceğin toplumunda insanların kendi yabancılaşmış faaliyetleri insanların efendisi değil, fakat insanlar kendi komünal faaliyetlerinin efendisidir. Geleceğin toplumunda yabancılaşmış faaliyetin insanları yönetmesinden doğan devlet, hiyerarşik örgütlenme, resmi organlar, hukuk gibi kurumlar yoktur. Bütün bunlar, bugünkü insana yabancılaşmış faaliyetin yaratımlarıdır.

Devletli sosyalizm hurafesinin bir yansıması olarak, proletarya diktatörlüğüne "sosyalist devlet", işçi sınıfı demokrasisine de "sosyalist demokrasi" demek hâlâ yaygındır. Yaygınlık bilimselliğe kanıt değildir. Yanlış sloganlarla doğru hedefler gösterilemez. Sosyalist nitelemesi devletsiz topluma referans verir. O halde, devletsizliğe işaret eden sosyalist nitelemesi ile devlet yan yana gelemez. Sosyalist nitelemesi, aynı zamanda sınıfsız topluma referans verir. Bilimsel disiplin, sınıfsızlığa işaret eden sosyalist nitelemesi ile sınıflılığı ima eden demokrasiyi aynı terimde birleştirmeye cevaz vermez.

"Sosyalist devlet" ve "sosyalist demokrasi" terimlerini, geçiş döneminde sosyalizmin hedeflendiğinin irade beyanı olarak da kullanmak doğru değildir. Geçiş döneminde sosyalizmin hedeflendiğinin irade beyanını yapmak, kendisi ortadan kaldırılmak durumunda olan devlete havale edilemez. Sosyalizme yönelindiğinin irade beyanını sınıf mücadelesinin kendisi yapar.

Hukukun Suçüstü Röntgeni

Burjuva hukukun teorik kaynağı Roma hukukudur. Roma İmparatorluğu, esas olarak, *kişilere bağımlılık ilişkilerine*, yani insanlar arasındaki doğrudan tahakküm ilişkilerine dayanıyordu. Ancak, Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdürdüğü coğrafyalarda zamanla meta mübadelesi yaygınlaşmaya başladı. İmparatorluk sathında giderek ağırlığı artan meta ilişkileri, yani *nesneler aracılığıyla kurulan insan ilişkileri* kendine uygun bir hukuk düzeni ihtiyacını yarattı. Roma hukuku, gelişmesinin henüz başlarında olan meta ilişkilerinin, çağına göre ileri düzeyde bir soyutlaması olarak doğdu.

Meta ilişkileri, insanlar arasındaki doğrudan toplumsal ilişkiler değil, fakat metalar arasındaki toplumsal ilişkiler demektir. Meta mübadelesinin yarattığı tersine dönmüş dünyada insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri, *doğrudan doğruya* insanların kendileri değil, fakat insanların kendi kişiliklerini içinde erittikleri metalar kurar. Başka bir deyişle, meta ilişkileri toplumunda insanlar birbirleriyle sahibi oldukları metalar aracılığıyla *dolaylı* toplumsal ilişkiler kurarlar.

Meta ilişkilerinin yarattığı toplum illüzyonunda yalıtık bireyler kendi faaliyetlerinin efendisi değil, fakat kendi faaliyetleri yalıtık bireylerin efendisidir. Yalıtık bireylerin kendi yabancılaşmış faaliyetlerinin, yani metaın, mübadele değerinin, paranın esiri olması, toplumdaki kişilere bağlı olmayan tahakküm ilişkilerinin temelidir.

Roma hukuku, düpedüz meta ilişkileri hukuku demektir. Roma hukuku, insana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı özel mülkiyet, meta, mübadele, mübadele değeri, para, pazar gibi ilişkilerin zihne akmasıyla ortaya çıkmıştır. Roma hukuk metinleri, meta ilişkilerinin ördüğü toplum karikatürünü devlet adına resmen tanıyan klâsik metinlerdir. Ekonomik ve toplumsal aktör olarak yalıtık bireyi, özel mülkiyet hakkını, yani soyut ekonomik öznenin başkasının emeğine el koyma hakkını tarihte ilk kez Romalılar formüle etmiştir. Daha sonra, yabancılaşmış faaliyetin tarih boyunca gelişip çeşitlenmesi temelinde hukuk da gelişmiştir.

Hukukun koyduğu kuralların kendi başlarına hiçbir yaptırım gücü yoktur. Onun için insanları hukukun koyduğu kurallara uymaya zorlayacak bir devlet aygıtının varlığı, hukukun olmazsa olmaz koşuludur. Hukuk, insana yabancılaşmış faaliyetin yarattığı toplumsal yaşamın soyut kurallarını koyar. Devlet de aynı yabancılaşmış faaliyetin yarattığı maddi yaptırım gücünü temsil eder. Devletin maddi yaptırım gücü, insana aykırı ilişkileri, hukukun resmileştirdiği normlar uyarınca istikrarlı halde tutmaya çalışır.

İşçi sınıfı, kendisini üretimin maddi koşullarından koparan yabancılaşmış faaliyette kendi iktidarsızlığını, kendi insan varlığının parçalanmasını bulur. Ücretli emek-sermaye düzeni, insan faaliyetini parçaladığı, insanı insanlıktan çıkardığı için an be an işçi sınıfının, mülksüzlerin, ezilenlerin direnişiyle karşılaşır. Bu nedenle, ücretli emek-sermaye düzeninin belli bir istikrar içinde sürdürülebilmesi, işçileri üretimin maddi koşullarından ayıran yabancılaşmış faaliyetin an be an yeniden dayatılmasına bağlıdır.

Doğrudan üreticileri işçi olarak vazeden ücretli emek koşullarını işçi sınıfına istikrarlı olarak dayatmak için emek alanının dışında örgütlenmiş bir yaptırım gücünün varlığı zorunluluktur. İnsan faaliyetinin parçalanmışlığından, emek alanı ile siyaset alanı ayrılığından, sınıflara bölünmüşlükten doğan ve topluma "dışarıdan" dayatılan bu güç devlettir.

"Korku dağları bekler" diye bir özdeyiş vardır. Buradaki "bekler" fiili, korur anlamınadır. Issız dağ yollarında yolcuyu eşkıyadan koruyan korkudur. Müesses nizam, dağda yol kesip "ya malını ya canını" tehdidiyle özel mülkiyetin bireysel bazda "pratik eleştiri"sini yapanlara eşkıya der. Eşkıyayı yıldırarak "pratik eleştiri"den vazgeçirecek olan, devletin cezalandırıcı gücüdür, devlet korkusudur. Devletin cezalandırıcı gücünden korku, bu anlamda dağlardaki can ve mal güvenliğinin bekçiliğini yapar.

Dağları bekleyen korku, düzde de aynı işi görür.

Meta ilişkilerinin zihinleri içeriden kuşatarak esir aldığı yalıtık bireyler, çoğu durumda, meta ilişkilerinin işleyişine kölece bir uysallıkla uyarlar. Yabancılaşmış faaliyet içinde kendisini kaybetmiş yalıtık bireyler, yabancılaşmış faaliyetin yarattığı insana aykırı ilişkileri gündelik yaşamlarında adeta beyni donmuşçasına yeniden üretirler.

Fırından ekmek alırsınız, karşılığında fırıncının ekmeğin parasını alma hakkı doğar. Parayı öderseniz sorun yoktur, mübadele ilişkisi yeniden üretilmiştir, yabancılaşmış faaliyetin insanı teslim alan iradesi hükmünü icra etmiştir.

Ancak parayı ödemezseniz, yani mübadele ilişkisinin insanları kendisine esir eden iradesine asi gelirseniz, müesses nizam o dakika alarm verir. Yabancılaşmış faaliyetin zihinlerini içeriden kuşattığı sivil toplum bireylerinin "mahalle baskısı"na maruz kalırsınız. Ekmekle birlikte olay mahallini terketmeye kalkarsanız, çarşı peşinize düşer, yaka paça derdest edilirsiniz, meta ilişkilerinin iradesine boyun eğmeniz yolunda muameleye maruz kalırsınız.

Devlet, çarşının spontane olarak yaptığının aynısını organize olarak yapar. Hukuk, bireyleri meta ilişkilerinin iradesine boyun eğdiren sivil toplu-

mun işleyişini kurallar olarak sistemleştirmiştir. Devlet, hukukun koyduğu kurallar uyarınca yakalama, karakol, mahkeme, hapishane süreçlerini sivil toplum adına örgütler.

Burada dikkat edilecek husus, peşinize düşen çarşı bireylerinin bu eylemi kendi özgür iradeleriyle yaptığı illüzyonudur. Bu illüzyondur, çünkü peşinize düşen irade, yabancılaşmış faaliyetin içeriden kuşatarak esir aldığı zihinlerde oluşan iradedir. Peşinize düşen irade, gerçekte, çarşıyı çarşı olarak vazeden yabancılaşmış faaliyetin iradesidir. Kapitalizmin çarkları içinde kendisini kaybetmiş yalıtık bireyler kendi faaliyetlerinin efendisi değil, fakat kendi yabancılaşmış faaliyetleri yalıtık bireylerin efendisidir.

Doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarıyla birleşerek kendi faaliyetlerini kendi ellerine almış olduğu komünal toplumda durum farklıdır. Yabancılaşmış faaliyetten ve bu faaliyetin mistik bilincinden kurtulmuş olan komünal insan, kendi faaliyetini kendi komünal bilincinin nesnesi durumuna getirmiştir. Artık faaliyet özgür bilincin dışa vurumudur. Yani komünal insan kendi faaliyetinin efendisidir. Dolayısıyla, komünal toplumda, topluma yabancı bir iradeye ve onun yaptırım aygıtı olan devlete yer yoktur.

Hukuk Aklı

Burjuva hukuk, aynen ekonomi politik gibi kapitalizme özgüdür, kapitalizme özgü kurallar ve yaptırımlar manzumesidir. İnsana yabancılaşmış faaliyet ortadan kalktığı an hukuk kurumu da ortadan kalkar. Ücretli emek-sermaye düzenini ortadan kaldıracak olan sosyalist toplumsal devrim, aynen ekonomi politik gibi hukuku da ortadan kaldıracaktır.

Marksist hukuk, sosyalist hukuk diye bir şey yoktur. Ücretli emek-sermaye düzeni nasıl eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin hedefiyse, hukuk kurumu da hukuk aklı da aynı şekilde Marksist eleştirinin hedefidir.

İçinde bulunduğumuz yabancılaşmış faaliyet parçalı faaliyettir. Parçalı faaliyet, yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş zihinlere ayrı ayrı departmanlar olarak yansır. Parçalı faaliyet böylece parçalı aklı yaratır. Parçalı akıl, "ekonomi politik", "felsefe", "sosyoloji", "hukuk" gibi zihinsel disiplinlerin tahakkümü altındaki akıldır.

Hukuk aklı, parçalı faaliyetin, meta ilişkilerinin, meta fetişizminin zihinleri içeriden kuşatarak yarattığı parça akıldır. Hukuk aklı, hukuk sınırları dâhilinde, dolayısıyla meta ilişkileri dâhilinde düşünen akıldır.

Hukuk aklı, tersine dönmüş dünyanın tersine dönmüş bilincidir. Hukuk aklı, metaın, mübadele değerinin, paranın padişahlığını "aklî" gören akıldır. Hukukun kuralları, ancak meta ilişkilerine kölece boyun eğen, mübadele değerinin "özne"liğini, kendisinin "nesne"liğini zımnen kabullenen yalıtık bireylere "aklî" gelir.

Yalıtık bireylerin kendi faaliyetlerinin metada, mübadele değerinde, parada katılaşarak insan iradesinden bağımsızlaşması, sonra bu kontrol dışı güçlerin dönüp insanları tahakküm altına alması mistik bir toplumsal süreçtir. Toplumdaki bu esrarengiz işleyişler, bu akıl-sır ermez, mistik olgular, yabancılaşmış faaliyet içinde kaybolmuş yalıtık bireylerin zihnine *meta fetişizmi* olarak, mistik bilinç biçimleri olarak, hukuksal düşünme alıklığı olarak yansır.

Tersine dönmüş bilinçle baktıkları için tersine dönmüş dünyayı düz gören yalıtık bireyler, kendileri arasındaki toplumsal ilişkileri metaın, mübadele değerinin, paranın, piyasanın değil, fakat hukukun düzenlediği zehabına kapılırlar. Oysa hukuk ekonomik ilişkilerin nasıl olacağını belirlemez, fakat ekonomik ilişkiler hukukun nasıl olacağını belirler. Marks bunu soru biçiminde şöyle dile getirir:

> "Ekonomik ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mı düzenlenir, yoksa tersine, hukuksal ilişkiler ekonomik ilişkilerden mi doğar?"[159]

Hukukun bütün yaptığı, metalar arasındaki ilişkilerin insanlar arasındaki ilişkilere hükmettiğini resmen tanımak ve bu hükmetmeyi normlar ve yaptırımlar manzumesi halinde sistematize etmektir. Hukuk, bu anlamda, sivil toplumun kendi pozitif gerçekliğinde işleyişinin ilke ve kurallarını tespit eder.

Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele, sivil toplumun pozitif gerçekliğini inkâr ederek kendisine negatif bir güzergâh açar. Negatif güzergâh, yabancılaşmış faaliyetin her türlü ilkesini, kuralını, hukukunu inkâr ederek açılan devrim güzergâhıdır. Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele kendi gelişme yolunu açarken kendi "hukuk"unu, kendi normlarını kendisi koyar. Geleceğin toplumu, mevcut ilişkilerin, mevcut hukukun, devletin harman edilip yeniden düzenlenmesiyle yaratılamaz.

159 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, *MESY*, İng., c. 3, s. 16.

Sosyalizmde mübadele, mübadele değeri, meta ilişkileri yoktur. Onların insan yaşamına hükmetmesi yoktur, dolayısıyla bu hükmetmenin sistematiğini kayda geçirecek hukuk da yoktur.

Sosyalizmde altyapı-üstyapı ayrılığı, hukuk, yasa, devlet yoktur. Sosyalizm sadece sınıfsızlık, devletsizlik değil, fakat aynı zamanda hukuksuzluktur da.

Gözüne Gözüne Vurmak

İçinde bulunduğumuz tersine dönmüş dünyada yabancılaşmış faaliyet, kırık kırık, parça parça bir toplum illüzyonu yaratmaktadır. Çeşitli dallarıyla ekonomi alanı ayrı yerde, çeşitli örgütlenmeleriyle siyaset alanı ayrı yerdedir. Ekonominin işleyişi, sivil toplum, hukuk kurumu, devlet aygıtı, düşünsel, sanatsal faaliyetler hep ayrı ayrı örgütlenmiştir. İnsana yabancı irade, bu parçalı yapının içinden geçerek insanı tahakküm altına almaktadır.

Sosyalizme geçiş, tarih boyunca insana aykırı biçimler altında parçalı gelişegelmiş olan insan faaliyetinin bir bütün haline getirilerek insana geri döndürüleceği uzun bir devrimci dönüşümler döneminin tamamlanmasıyla mümkündür.

Komünist toplumun hiçbir aşamasında bugünkü tersine dönmüş dünyayı, parçalı, tahakkümlü faaliyeti çağrıştıran üstyapıya, resmi organlara, hukuk kurumuna, devlete yer yoktur. Çünkü toplumun altyapı-üstyapı olarak yarılmasının bizatihi kendisi, faaliyetin parçalılığının ve insan üstündeki tahakkümünün ifadesidir. Üstyapı kurumları, insanın kontrolünde olmayan ve insana karşı işleyen vahşi iradenin insan üstündeki tahakkümünün çeşitli momentlerini örgütler.

Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele, bir yandan yabancılaşmış faaliyeti, ondan kaynaklanan toplumsal soyutlamaları ve toplumsal soyutlamaların insanlar üstündeki tahakkümünü –ki bu, insanın insan üstündeki tahakkümü olarak belirir– tasfiye ederken, öte yandan da üretici güçlerin getirdiği zorunlulukların pratik eğitiminden geçer. Toplumsal devrimler dönemi boyunca derinleşen eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin yarattığı komünal irade, zorunlulukların bilincine varmış olan iradedir.

Şimdiki tersine dönmüş dünyada kendisini kaybetmiş olan insanların bilincini, içinde bulundukları yabancılaşmış faaliyet "zihne akarak" belirler. Toplumsal devrimler ise kurtuluş bilincinin zihinden "dışarıya akarak" insana ait faaliyeti yaratmasıyla gerçekleşir. İnsanlığın esas tarihi başladıktan sonra, insanların bilincini insanların varoluşu değil, fakat insanların

varoluşunu komünal bilinç belirler. Komünal bilinç, komünal toplumun ilk aşamasındaki katkıya göre dağıtım zorunluluğunu içselleştirmiş olan bilinçtir.

Komünist toplumun ilk aşaması diye, insan bilincinin dışındaki metafizik bir alanda "zamanı gelince" tarih sahnesine çıkmak üzere "hazır bekleyen" bir dünya yoktur. Katkıya göre dağıtım gereği, "hazır bekleyen" dünyanın kuralı olarak dışarıdan gelip insanlığa "dayatılan" değildir. Komünal bilinç, katkıya göre dağıtımın gereğini içselleştirmiş olan kurucu bilinç olarak komünal toplumun ilk aşamasını yaratacaktır.

Komünal toplum, bilinçli insan müdahalesiyle yaratılacak olan bir toplumdur. Onu yaratacak bilinç oluşursa, komünal toplum ortaya çıkacaktır. O bilinç oluşmazsa, komünal toplum da asla olmayacaktır.

Katkıya göre dağıtım gereği, toplumsal devrimler döneminde yığınsal olarak kazanılacak olan komünal bilincin içsel unsurudur. Komünal faaliyet, komünal bilincin tezahürü olarak ortaya çıkar. Komünal bilinç, katkıya göre dağıtımın gereğini komünal yaşamın doğallığıyla yerine getirecektir.

Sosyalizmde, faaliyetin yarılmışlığını itiraf eden üstyapı kurumları olamaz. Sosyalizmde, hukuk kurumu ve hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* "burjuvazisiz burjuva devleti" olamaz.

Devlet lâfının anlayış kolaylığı açısından söylendiği mazeretinin günümüzde hiçbir mazur gösterici yanı yoktur. On dokuzuncu yüzyıldaki endüstriyel işçiye değil, fakat yirmi birinci yüzyılda bilgi yoğun teknoloji çağında yaşayan küresel işçi sınıfına konuşuyoruz.

Bu sınıf, devletli, politbürolu yapıları dünya halklarına sosyalizmdir diye takdim eden maskaralığı görmüş olan bir sınıftır. Dünya halklarının nezdinde sosyalizm, devlet mülkiyetiyle, tek parti diktatörlüğüyle, politbüronun biçimlendirdiği devlet ideolojisinin topluma dayatılmasıyla, resmi ideoloji dışındaki görüşlerin ifade ve örgütlenmesinin yasaklanmasıyla, işçi inisiyatifinin, yığın eyleminin bastırılmasıyla özdeşleşmiştir.

Tarih böyle yaşandıktan sonra, gerçek sosyalizmin ne olduğunu, Marks'ın gerçekte ne dediğini teorik olarak anlama girişimi, önce yaşanmış deneyin bilinçlerde bıraktığı kirliliği temizlemekle işe başlamalıdır. Birikmiş bunca kirliliğinin üstüne hâlâ dolaylı anlatımlar kullanılırsa, söylenenler analoji olarak değil, fakat meram edilenin dolaysız ifadesi olarak algılanır.

Bu tür algılamalara yol vermemek için konunun gözüne gözüne vuran anlatımı tercih etmek gerekir. Lâfı hiç dantellemeden, sosyalizmde devlet olmaz demek gerekir.

Şizofrenik Takla

Takma akıl, sosyalizmi anlatmak için, işçi sınıfı devleti, proletarya diktatörlüğü, üretim araçlarına işçi sınıfı adına devletin el koyması, "katkıya göre dağıtım" lâflarını sıralar. Bunların yanı sıra, sosyalizmde hâlâ meta üretimi olur diye açıklama getirenler de vardır. "Katkıya göre dağıtım" dışındakilerin komünist toplumun ilk aşamasıyla hiçbir ilgisi yoktur.

"Katkıya göre dağıtım", komünist toplumun ilk aşamasının asıl tanımlayıcısı değildir. Bütün aşamalarıyla komünist toplumun asıl tanımlayıcısı, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birliğinin sağlanmasıyla ortaya çıkacak olan komünal faaliyettir. "Katkıya göre dağıtım", bütün aşamalarıyla komünist toplumu tanımlayan komünal faaliyetin altı çizildikten sonra devreye girer ve ilk aşamayı daha yüksek aşamalardan ayırmak için söylenir.

"Lasalcı sosyalizm anlayışının eleştirisi" başlıklı bölümde, sosyalizmin tüketim araçlarının dağıtımına referansla tanımlanmasına, Marks'ın "esas vurgunun buna vurulması işin genelindeki bir hatadır" diye nasıl karşı çıktığını göstermiştik:

> "Şimdiye kadar yaptığım analizler bir yana, şu *dağıtım* denen şey için bu kadar yaygara koparılması ve esas vurgunun buna vurulması işin genelindeki bir hatadır.
>
> Her üretim tarzında tüketim araçlarının dağıtımı, bizatihi üretimin koşullarının kendi dağıtımının bir sonucudur. Üretimin koşullarının dağıtımı da üretim tarzının kendisinin bir niteliğidir. Örneğin kapitalist üretim tarzı, yığınlar sadece işgücüne, yani üretimin kişisel koşuluna sahipken, üretimin maddi koşullarının sermaye ve toprak mülkiyeti biçiminde işçi olmayanların elinde bulunması gerçeğine dayanır. Eğer üretimin unsurları böyle dağıtılırsa, tüketim araçlarının bugünkü dağıtımı bunun otomatik sonucudur.
>
> Eğer üretimin maddi koşulları işçilerin kendi kooperatif mülkü haline gelirse, bunun sonucunda, tüketim araçlarının dağıtımı da şimdikinden değişik olacaktır. Vulgar sosyalizm (ve onun aracılığıyla demokrasinin bir kesimi), burjuva ekonomistlerden dağıtımı üretim tarzından bağımsızmış gibi ele almayı ve bu yüzden de sosyalizmi öncelikle dağıtım çevresinde dönüp dolaşırmış gibi takdim etmeyi

devralmıştır. Gerçek ilişkiler çoktandır açıklığa kavuşturulmuş olmasına rağmen geriye dönmek niye?"[160]

Üretimin sonuçlarının dağıtımının karakterini, üretimin koşullarının daha baştan nasıl dağıtıldığı ya da nasıl vazedildiği belirler. Bu tespit uyarınca, üretimin sonuçlarının dağıtımı, kapitalist toplum ile sosyalist toplumda birbirlerinden niteliksel olarak tamamen farklı iki ayrı temelde yapılır.

Kapitalist temel: Kapitalist toplumda üretimin koşulları parçalanmış haldedir. Bir yanda ücretli emekçiler işgücü metaının sahibi olarak üretimin insan koşulunu oluştururlar. Öte yanda da kapitalistler üretim ve geçim araçları metalarının sahibi olarak üretimin maddi koşullarını temsil ederler. Kapitalist toplumda üretimin koşullarının *meta biçimi* altında dağıtılmış olması, üretimin sonuçlarının da meta ilişkileri sülalesine mensup *ücret ve kâr biçimleri* altında dağıtılacağını gösterir.

Kapitalist toplumda insanların kendi üretim faaliyetleri insanlara yabancı, otonom bir güç haline gelerek dönüp insanlar üstünde tahakküm kurar. Değer yasası, insanların kontrolü dışındaki bu yabancılaşmış işleyişin teorik ifadesidir. Kapitalist toplumda, dağıtım da içinde olmak üzere, bütün ekonomik faaliyetleri değer yasasının işleyişi düzenler.

Komünal temel: Sosyalist toplumda doğrudan üreticiler üretimin maddi koşullarıyla birleşmişlerdir. Doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarını birbirinden ayıran meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi ilişkiler ortadan kalkmıştır. Doğrudan üreticiler üretimin bütün koşullarını doğrudan komünal kontrolleri altına almışlardır. Böylece insan faaliyeti bütünlenerek komünal insana geri dönmüştür.

Komünal toplumda insana hükmeden yabancılaşmış faaliyet, onunla birlikte "nesnel ekonomik yasalar", değer yasası, ekonomi politik ortadan kalkmıştır. Bütün üretim faaliyeti, toplumsal yaşam, özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin komünal iradesinin tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır.

Komünal toplumun ilk aşamasındaki katkıya göre dağıtım gereğinden meta ilişkisine, mübadele değerine zıplayan zihniyetin kurguladığı teorik manzara kırık kırıktır, yanardönerdir. Sahnede bir görünüp bir kaybolan çelişkili fragmanların şizofrenik dansı seyredilmektedir:

Bir yanda, doğrudan üreticiler (canlı emek) ile üretimin maddi koşulları (geçmiş emek faaliyetinin ürünleri) birleştiği için insan faaliyeti parçalılıktan kurtulmuştur. İnsan faaliyetinin tarihiyle yaşanan anı bütünleşerek

160 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, *MESY*, İng., c. 3, s. 19–20.

insana geri dönmüştür. Geçmişteki vahşileşmiş insan faaliyetinin insanı tahakküm altına almasına son verilmiş, insan komünalleşerek kendi faaliyetini kendi komünal iradesine tabi kılmıştır. Komün, üretim faaliyetini komünal iradesiyle doğrudan doğruya örgütlemektedir.

Ancak, halüsinasyon odur ki, öte yanda da meta, mübadele değeri vardır. Meta, canlı emek ile ölü emeğin (geçmiş emek faaliyetinin) birbirinden kopmasından doğan toplumsal ilişkilerden birinin adıdır. Metaın, mübadele değerinin varlığı, geçmiş insan faaliyetinin şimdiki canlı emek üzerinde tahakküm kurduğunun itirafıdır.

Metaın, mübadele değerinin olduğu yerde insanlar kendi faaliyetlerinin efendisi değil, fakat insanların kendi faaliyetleri insanların efendisidir. Metaın, mübadele değerinin olduğu yerde üretim faaliyetini, insanların ortak iradesi değil, fakat yalıtık bireylerin "bireysel irade"lerinde tecelli eden değer yasasının vahşi iradesi örgütler.

"Reel sosyalizm"in kendi ucube gerçekliğini aklamak için servis ettiği takma aklın zihinlere attırdığı şizofrenik taklalar, böylesine sürreal bir manzara sergiler.

Burjuva Hakkın Efsunu

Marks'ın öngörüsüne göre, komünist toplumun başlarında tüketim araçlarının dağıtımı ihtiyaca göre yapılamayacaktır. Çünkü, komünal üretkenlik henüz ihtiyaca göre dağıtımı mümkün kılacak düzeyde değildir.

Komünist toplumun ilk aşamasında herkesin tüketim araçlarına ulaşma hakkı eşittir. Buradaki eşitlik, ölçmenin eşit bir standartla yapılacağına, yani herkese aynı standardın uygulanacağına işaret eder. Herkese uygulanan ortak standart, toplumsal işgününe yapılan emek katkısıdır.

Komünist toplumun ilk aşamasındaki üretim faaliyetinde işbölümü, kafa ile kol emeği ayrılığı hâlâ sürmektedir. Çünkü başlangıçta komünal bireyler hâlâ her yönüyle gelişmiş değildir. Komünal bireylerin üretici kapasiteleri, doğuştan gelen yetenekleri itibarıyla eşitsizdir. Aşağıda altını çizdiğimiz ifadeler bunu anlatır:

> "Oysa **bir kişi fiziksel ya da zihinsel olarak bir başkasından üstün olabilir. Dolayısıyla aynı zaman süresi içinde daha çok emek harcayabilir ya da daha uzun zaman boyunca çalışabilir.** Emeğin ölçü olarak hizmet görebilmesi için süresi ve yoğunluğunun tanımlanmış olması gerekir, aksi takdirde ölçme standardı olmaktan çıkar.

> Bu *eşit* hak, eşit olmayan emek için eşit olmayan bir haktır. Hiçbir sınıf farkı tanımaz, çünkü herkes herkes gibi sadece bir işçidir. Fakat bu *eşit* hak, **bireylerin yeteneklerinin eşitsizliğini** ve dolayısıyla **üretici kapasiteyi doğal bir ayrıcalık** olarak zımnen kabul eder. *Bu nedenle, her hak gibi, bu eşit hak da özünde eşitsizliğe dayanan bir haktır.*"[161]

Komünal bireylerin üretici kapasitelerinin yanı sıra tüketim ihtiyaçları da eşitsizdir:

> "Dahası bir işçi evlidir, öteki değildir, birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır vb. Dolayısıyla, eşit emek harcayan herkesin böylece toplumsal tüketim fonundan eşit pay alması durumunda, biri gerçekte ötekinden daha fazla almış ve daha zenginleşmiş olacaktır vb. Bütün bu kusurlardan kaçınmak için, hakkın eşit olmak yerine eşitsiz olması gerekir.
>
> "Ne var ki bu kusurlar, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun ilk aşamasında kaçınılmazdır."[162]

Komünist toplumun ilk aşamasında üretici kapasiteleri ve tüketim ihtiyaçları gerçekte eşitsiz olan komünal bireylere aynı standardın uygulanmasından kaynaklanan eşitsizlik ile kapitalist toplumdaki eşitsizlik arasında nitelik farkı vardır.

Kapitalist toplumda da insanlar üretici yetenekleri ve tüketim ihtiyaçları bakımından eşitsizdirler. Ancak, kapitalist toplumdaki eşitsizliğin esas kaynağı bu değildir. Kapitalist toplumdaki eşitsizliğin esas kaynağı, üretimin koşullarının parçalanmış olmasından doğan insana aykırı toplumsal ilişkilerdir. Üretimin koşulları, bir yanda işgücü sahibi işçiler, öte yanda üretim ve geçim araçları sahibi kapitalistler olarak parçalanmıştır.

Burjuva toplumunda, işgücü sahibi işçiler ile üretim ve geçim araçları sahibi kapitalistler, dolaşım düzeyinde eşdeğerlileri mübadele ettikleri kadarıyla zahiren eşittirler. Ancak mübadele edilenin işgücü ile ücret olması, komünist toplumun ilk aşamasındaki durumun tersine, sınıf farkı tanıdığı için daha baştan toplumsal eşitsizliği içinde barındırır. "Çünkü herkes, herkes gibi sadece bir işçi" değildir. "Eşdeğerlilerin mübadelesinden kapitalist

161 K. Marks, *Agy.*, s. 18. (abç)
162 K. Marks, *Agy.*, c. 3, s. 19.

sömürüye" başlıklı bölümde, kapitalist toplumdaki bu zahiri eşitliğin sömürüyü nasıl gizlediğini göstermiştik.

Kapitalist toplumdaki eşitsizlik, esas olarak, insanların kendi yabancılaşmış faaliyetleriyle yarattıkları toplumsal eşitsizliktir. Sosyalist toplumsal devrim, metaı, mübadele değerini, parayı, piyasayı, ücretli emeği, sermayeyi, devleti ortadan kaldırarak, böylece doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının sahici birliğini sağlayarak "insan yapımı" olan toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıracaktır.

Komünist toplumun ilk aşamasında, herkesin tüketim araçlarına ulaşma hakkı, topluma sunduğu emek miktarı ölçütüne göre eşittir. Bu eşitliğin mekanizması şöyle işler:

Bireysel üretici topluma belli bir miktar emek verir. Topluma verilen emek miktarlarından toplumsal fonlar için belli kesintiler yapılır. Her bireysel üretici, topluma verdiği miktardan kesintiler yapıldıktan sonra kalan miktara eşit miktarda emeği "başka bir biçim altında", yani tüketim aracı biçiminde toplumdan geri alır. Örneğin, komünal işgününe bir saatlik emek katkısı yapan, komünal fonlar için, diyelim 15 dakikalık indirim yapıldıktan sonra geriye kalan 45 dakikalık emek miktarına denk düşen tüketim araçlarını komünal stoklardan çekmeye hak kazanır.

Marks bu işleyiş ile meta mübadelesi arasında bir paralellik kurar:

> "Tüketim araçlarının bireysel üreticiler arasında dağıtımı açısından bakıldığında, eşdeğer metaların mübadelesindeki aynı ilke geçerlidir. Bir biçim altındaki belli bir miktar emek, başka bir biçim altındaki eşit miktar emek ile mübadele edilir.
>
> Demek ki, buradaki *eşit hak* ilke düzeyinde hâlâ *burjuva haktır*."[163]

Marks'ın "burjuva hak" referansıyla kastettiği sadece şundan ibarettir: "Üreticilerin hakkı sunmuş oldukları emekle *orantılıdır*." *Gotha Programının Eleştirisi*'nde ya da Marks'ın herhangi bir başka yazısında bu hakkın, yani verdiğini başka bir biçimde geri almanın ne gibi "biçimler" altında hayata geçeceğine dair hiçbir öngörü yoktur. Çünkü, geleceği inşa edecek olan pratiğin yaratıcılığına bugünden "don biçmek" mümkün değildir.

Bugünün yabancılaşmış faaliyeti ile yarının komünal faaliyeti aynı ray üstünde birbirini izleyen iki istasyon değildir. Eğer öyle olsaydı, şimdiki istasyonun kavramlarıyla gelecek istasyonu tarif etmek mümkün olurdu. Eğer öyle olsaydı, şimdiki istasyondaki toplumsal ilişki biçimlerinin aynı

163 K. Marks, *Agy.*, c. 3, s. 18.

hat boyunca evrim geçirmesiyle gelecek istasyona ulaşmak mümkün olurdu.

Komünal faaliyet yabancılaşmış faaliyetin "tersi"dir. Onun için yabancılaşmış faaliyetin yarattığı sapkın toplumsal ilişki biçimlerine, örneğin metaa, mübadele değerine, paraya, ücrete, sermayeye, hukuka, devlete çekidüzen vererek komünal yaşam yaratılamaz.

Gelecekteki komünal faaliyetin, katkıya göre dağıtımı ne gibi "biçimler" altında yaşama geçireceği kurucu pratiğin yaratıcılıkla açacağı negatif güzergâhta ortaya çıkacaktır. Bu gerekliliğin fiile nasıl çıkacağı, teorinin değil, fakat kurucu pratiğin çözeceği bir sorundur.

Devlet ve Devrim, komünal toplumun ilk aşamasındaki katkıya göre dağıtımın hayata geçirilme işini, "burjuva hukuk"a, "burjuvazisiz burjuva devleti"ne havale eden bir teori ileri sürmüştür. Bu teori, Marks'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde kullandığı "burjuva hak" referansının hukuk aklıyla okunmasına dayanır.

Burjuva hukuku, kapitalizmdeki sapkın toplumsal ilişkilerde tecelli eden insana yabancı iradeyi temsil eder. Burjuva hukukun koyduğu kurallar, insana aykırı ilişkilerin vahşi iradesini dile getirir.

Komünist toplumun hiçbir aşamasında, meta, meta ilişkileri, mübadele, para yoktur. Onların nezdinde insana yabancılaşmış faaliyetin insana hükmetmesi yoktur. Ekonomi politiğin diliyle konuşursak, değer yasasının insanlara hükmetmesi yoktur.

Ne vardır?

Komünal bireylerin komünal faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kılmış olmaları vardır. Artık faaliyetin vahşileşerek insanlara hükmetmesi yoktur, fakat komünal insanların kendi kontrolleri altına aldıkları faaliyetlerine hükmetmeleri vardır.

Komünal irade zorunlulukların bilincine varmış olan özgür iradedir. Komünal irade, komünist toplumun ilk aşamasında tüketim araçlarının katkıya göre yapılması gerektiğinin spontane olarak bilincindedir.

Bu bilinç, toplumsal devrimler dönemi boyunca insanlık yığınsal olarak kendisini dönüştürürken edinilecek olan bir bilinçtir. Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele, geçiş dönemi boyunca bir yandan yabancılaşmış faaliyeti inkâr ederken, öte yandan da üretici güçlerin getirdiği zorunlulukların pratik eğitiminden geçerek bu bilinci edinecektir.

Toplumsal devrim süreci içinde oluşan komünal irade, ilk aşamada tüketim araçlarının katkıya göre dağıtılması gerektiğinin bilincinde olarak

komünal yaşamı yaratacaktır. Komünal irade, katkıya göre dağıtımın alacağı komünal "biçimleri" kurucu yaratıcılığıyla bulacaktır.

Devlet ve Devrim, "burjuva hak" lafzının efsununa kapılarak burjuva hukuk "kuralları"na, oradan da "burjuvazisiz burjuva devleti"ne zıplamış, böylece yeni niteliğin içinde eski niteliği diriltmiştir. Komünist toplumun ilk aşamasında herkesin katkısı kadar tüketmesi gereğinin "hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* bir aygıt" olarak devlet aygıtını zorunlu kıldığı iddiasının Marks'ın teorisiyle bağdaşır hiçbir yanı yoktur.

Hukuk aklının çürük temel üstüne çıktığı inşaat bu haliyle de kalmamıştır. Daha sonra, aynı düşünce silsilesini mantıksal sonuçlarına doğru ilerletenler, burjuva hak varsa mübadele de vardır, meta da vardır, para da vardır, ücret de vardır, "sosyalist pazar" da vardır diye çürük binaya kaçak kat çekmeye devam etmişlerdir.

Devlet ve Devrim'deki Şizofreni

Kapitalist toplumdan komünist toplumun ilk aşamasına geçiş dönemi, insana yabancılaşmış faaliyete karşı inatçı, çok boyutlu, insanı, insanlığı dönüştürücü, eleştirel, devrimci, kurucu mücadelelerin yaşanacağı uzun bir tarihsel dönemdir.

Devlet ve Devrim'in geçiş dönemi ile komünist toplumun ilk aşamasını birbirine karıştırdığını, örneğin komünist bilincin yığınsal olarak kazanılmasını geçiş döneminden alıp komünist toplumun ilk aşamasına taşıdığını daha önce anlatmıştık. Aşağıdaki alıntıda altını çizdiğimiz cümle, bu dediğimize örnektir:

> "'Eşit miktarda emeğe, eşit miktarda ürün' sosyalist ilkesi de *şimdiden* gerçekleşmiştir. Ama bu hâlâ komünizm değildir. Bu hâlâ 'burjuva hukuku'nu ortadan kaldırmaz. Yani eşit olmayan bireylere eşit olmayan (gerçekte eşit olmayan) emek miktarı karşılığında eşit miktarda ürün veren 'burjuva hukuku'nu ortadan kaldırmaz.
>
> Marks, işte bu 'kusur'dur, der. Ama bu kusur, komünizmin ilk evresinde kaçınılmazdır. **Çünkü, eğer ütopyaya düşmeyeceksek, insanların kapitalizmi yıktıktan hemen sonra *herhangi bir hukuk kuralı olmaksızın* toplum için çalışmayı bir anda öğreneceklerini düşünemeyiz.** Kaldı ki, kapitalizmin ortadan kalkışı, *böyle* bir değişikliğin ekonomik önkoşullarını *hemencecik yaratmaz.*

> Oysa elde 'burjuva hukuku' kurallarından başka kural yoktur. Bu nedenle, bir yandan üretim araçlarının ortak mülkiyetini korurken, öte yandan emekte ve ürünlerin dağıtımında eşitliği koruyan bir devlete ihtiyaç hâlâ sürer."[164]

Toplum için çalışma bilinci, komünal bilinç, komünal toplumu yaratma mücadelesinin verileceği geçiş döneminde, kurucu pratikle alışveriş içinde edinilir. Yukarıda altını çizdiğimiz cümle ise toplum için çalışma bilincinin kazanılmasını, komünist toplumun ilk aşaması içine taşıyor ve burjuva hukukun öğreticiliğine bırakıyor. Cümlenin tercümesi, komünist toplumun ilk aşaması içinde, burjuva hukukun arkasındaki "burjuvazisiz burjuva devleti"nin halka toplum için çalışmayı öğreteceğidir. Bu konuyu daha sonra ele alacağız.

Devlet ve Devrim'in geçiş dönemiyle komünist toplumun ilk aşamasını bulamaç eden zihinsel kargaşasını sergilemek için, ileri sürülen teorideki zafiyeti görüp de görmemezlikten gelme yöntemiyle sorgulamamızı sürdürelim.

Devlet ve Devrim, yukarıdaki sözleri, geçişin yaşandığı toplumsal devrimler dönemi bittikten sonra başlayan komünist toplumun ilk aşaması için söylüyor.

Ne diyor?

"Elde 'burjuva hukuku' kurallarından başka kural yoktur."

Burjuvazi alaşağı edilmiş, koskoca bir devrimci dönüşümler dönemi yaşanmış, yabancılaşmış faaliyetin insanı tahakküm altına almasına son verilmiş, bu mücadele içinde komünal bilinç yığınsal olarak yaratılmış, böylece artık kendi faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kılmaya başlayan komünal bireyler komünal yaşama adım atmışlar. Bir de bakmışlar ki, o da ne, "elde 'burjuva hukuku' kurallarından başka kural yoktur".

Sanki tarihsel geçiş dönemi boyunca yaşanan kurucu mücadeleler içinde insan yeniden yaratılmamış, sanki komünal faaliyetin hiçbir işleyişi, hiçbir normu geliştirilmemiş.

Devlet ve Devrim'in ileri sürdüğü teorik çerçevenin çürüklüğünü görüp de görmemezlikten gelme yöntemi uyarınca, yukarıdaki varsayımı bir an için kabul edelim. Geçiş döneminden çıkıp gelen komünal faaliyetin elde burjuva hukuk kurallarıyla komünal topluma adım attığını varsayalım.

Komünal toplum işlemeye başlıyor mu? Hayır, çünkü eldeki burjuva hukuk kuralları kendi başına bir işe yaramıyor.

164 V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", Ağustos – Eylül 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 25, s. 472. (abç)

Peki, ne lâzım?

"Hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* bir aygıt" lâzım.

Nedir o aygıt?

"Burjuvazisiz burjuva devleti"dir.

Peki, bu "burjuvazisiz burjuva devleti" masumane bir komünal örgütlenme mi?

Hayır, yukarıda kendisi söylüyor, "hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* bir aygıt".

Yani, düpedüz bir *zor aygıtı, hukukun iradesini zorla dayatma aygıtı.*

Dikkat edelim, doğrudan üreticilerin komünal bilinçleriyle kendi kendilerine koydukları, dolayısıyla içselleştirmiş oldukları kurallardan, normlardan bahsedilmiyor. Fakat *burjuva hukukun koyduğu* kurallardan bahsediliyor. Burjuva hukukun koyduğu kurallar, doğrudan üreticilerin dışındaki bir iradenin, yani yabancılaşmış faaliyetin, meta ilişkilerinin koyduğu kurallardır. Doğrudan üreticileri kendilerinin dışındaki bir iradeye uymaya *zorlayacak* aygıt, kelimenin gerçek anlamıyla devlettir!

Doğrudan üreticiler, uzun ve zahmetli bir toplumsal devrimler dönemi boyunca mülkiyet, meta, mübadele, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi insana yabancı ilişkileri ortadan kaldırabilmişler, ama o ilişkilerde tecelli eden insana dışsal iradeyi ortadan kaldıramamışlar. İnsanların kontrolü dışındaki o vahşi irade, burjuva hukuk olarak komünist toplumun içinde yaşamaya ve kural koymaya devam etmektedir.

Bu, geriye doğru dehşetli bir şizofrenik takladır!

Eğer eleştirel, devrimci, kurucu mücadele uzun ve zahmetli geçiş dönemi boyunca burjuva hukukunu aşamadıysa, "'burjuva hukuku' kurallarından başka kurallar" yaratamadıysa, insana dışsal iradeyi ortadan kaldırıp yerine komünal iradeyi koyamadıysa, katkıya göre dağıtım gereğinin içsel bilincini, komünal işleyişleri, normları geliştiremediyse, komünist toplumun ilk aşamasının kenarına bile gelememiş demektir.

Eğer komünist toplumun ilk aşamasında, *Devlet ve Devrim*'in iddia ettiği gibi, "burjuvazisiz burjuva devleti" hüküm sürseydi, şöyle bir şizofrenik manzara ile karşı karşıya kalırdık:

Bir yanda burjuva hukuk var. Onun "herkes katkısına göre alacak" diyen kuralı var. Bunun yanı sıra burjuva hukukun koyduğu daha başka "kurallar" da –her neyse onlar– var. Ve herkesi burjuva hukukun koyduğu kurallara uymaya *zorlayacak* olan bir "burjuvazisiz burjuva devleti" var! Öte yanda da özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin kendi komünal faaliyetlerini doğrudan doğruya kendi komünal iradelerine tabi kılmış olmaları var!

Doğrudan üreticiler, uzun ve zahmetli bir toplumsal devrimler dönemi boyunca insana aykırı ilişkilerle boğuşarak onları ortadan kaldırmışlar, böylece en sonunda üretimin maddi koşullarıyla birleşmeyi başarabilmişler, lâkin, katkıya göre dağıtım gereğinin içsel bilincini geliştirememişler. Üretimi dünya çapında örgütleyebiliyorlar, amma, katkıya göre dağıtımı birbirlerinin boğazına sarılmadan örgütleyemiyorlar! Dağıtımı örgütlesin diye devleti imdada çağırıyorlar!

Devlet, insanın kendi yabancılaşmış faaliyetleri sonucu olarak ortaya çıkan ve insanı tahakkümü altına alan insana yabancı ilişkilerin yarattığı toplum illüzyonun resmi özetidir. Eğer devlet varsa, doğrudan üreticilerin birleşmişliği *özgürce* değildir. O bireyleri yan yana tutan özgür-komünal iradeleri değil, fakat meta, mübadele değeri, para gibi insana aykırı toplumsal ilişkilerin vahşi iradesidir. Eskiye ait ne melanet varsa odur!

Devlet Mülkiyeti – Toplumsal Mülkiyet

Devlet ve Devrim, "'burjuva hukuku' üretim araçlarını bireylerin özel mülkiyeti olarak tanır" der.[165]

Yukarıdaki önerme Marksist bir önerme değildir. Çünkü hukuksal düşünce çerçevesi içinde ileri sürülmüş bir önermedir. Marksist analiz, hukuk aklının inkâr edildiği yerde başlar.

Yukarıdaki önerme hukuk çerçevesi içinde de eksikli bir önermedir. Özel mülkiyetin bireysel bazda tecellisi, özel mülkiyetin en sıradan tezahürüdür. Burjuva hukuku, üretim araçlarını bireylerin özel mülkiyeti olarak değil, fakat *özel mülkiyet soyutlaması* olarak tanır.

Burjuva hukuk, özel mülkiyet soyutlaması ile işlem yapar. "Özel" terimi, ekonomi politikteki asıl anlamıyla, *toplumsal olmayan* demektir. Özel mülkiyet soyutlaması, bireysel kapitalist mülkiyet, kolektif kapitalist mülkiyet, belediye mülkiyeti, devlet mülkiyeti vb. olarak çeşitli biçimlerde fiile çıkabilir.

Özel mülkiyet, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden ayrılması temelinde doğmuş bir ekonomik ilişkidir. Özel mülkiyet ilişkisi, mülk sahiplerine geçmişteki emek faaliyeti üstünde, yani *nesnelleşmiş emek, ölü emek* üstünde ve şimdiki emek faaliyeti üstünde toplumu dışlayan tarzda tasarrufta bulunma iktidarını verir. Özel mülkiyet kavramı,

165 V. İ. Lenin, *Agy.*, s. 472.

başkalarının şimdiki ve geçmiş emeğini sahiplenme pratiğinin teorik ifadesidir.

Üretimin doğal koşullarının parçalanması, üretimin öznel koşulu (işgücü) ile üretimin maddi koşullarının (üretim ve geçim araçlarının) birbirinden ayrılması demektir. Üretimin koşullarının birbirinden ayrı olarak vazedildiği toplumda, üretim faaliyetinin gerçekleşebilmesi için üretimin birbirinden ayrı düşmüş unsurlarının bir biçimde yan yana gelmesi gerekmektedir.

Ancak parçaların yan yana geliş biçimi, üretimin koşullarının birbirinden kopuk olarak mevzilendiğini tescil eden bir toplumsal damga taşımalıdır. Bu toplumsal damga özel mülkiyet ilişkisidir. Özel mülkiyet ilişkisi, yabancılaşmış emeğin büründüğü insana aykırı toplumsal ilişki biçimlerinden biridir.

Devlet ve Devrim, "burjuva hukuku üretim araçlarını bireylerin özel mülkiyeti olarak tanır" diye eksik koyduğu önermeden yanlış bir sonuç çıkarmıştır. *Devlet ve Devrim*, bireylerin üretim araçları üstündeki özel mülkiyeti kaldırılıp yerine devletin özel mülkiyeti getirilince toplumsal mülkiyet kurulur sanmıştır.

Oysa üretim araçları üstünde devlet tekelinin kurulması özel mülkiyet ilişkisini ortadan kaldırmaz. Devrimci müdahale, üretim araçlarını devlet mülkiyetine alarak özel mülkiyetin sadece bireyler bazındaki sahiplik biçimini ortadan kaldırır, böylece özel mülkiyet ilişkisinin hareketini belli ölçüde baskı altına alır.

Hukuk aklının devletleştirme kararnamelerinde kullandığı devrimci retorik bir yana, devlet mülkiyeti özel mülkiyet ilişkisinin hukuksal formülasyonlarından sadece biridir. Hukuksal ifadesi ne olursa olsun, bir ekonomik ilişki olarak mülkiyetin varlığı, üretim araçları üstünde toplumun ortak tasarrufunu dışlar. Devlet mülkiyetinin varlığı, doğrudan üreticiler ile üretim araçları arasındaki fiili ayrılığın devam etmekte olduğunun itirafıdır.

Devlet mülkiyeti, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden ayrılığından doğan özel mülkiyet ilişkisinin en uç noktaya götürülmüş, *genelleşmiş* biçimdir. Özel mülkiyet ilişkisi, doğrudan üreticilerin şimdiki ve geçmiş emek faaliyetleriyle yabancılaşmış ilişkisi olarak sürmektedir. İşçi kategorisi ortadan kaldırılmamıştır, sadece bütün yurttaşları içine alacak şekilde genişletilmiştir. Sermaye de ortadan kaldırılmamıştır, sadece hayali bir genelliğe yükseltilmiştir. Devlet, bireysel kapitalistlerin

elinden çıkıp hayali bir genelliğe yükselen sermayenin hükmünü fiilen icra etmektedir.

> "Komünist toplumun (genellikle sosyalizm adı verilen) birinci evresinde, 'burjuva hukuku' tamamen *değil*, ancak kısmen, ancak **ekonomik devrim yapıldığı ölçüde, yani ancak üretim araçlarıyla ilgili olarak** yürürlükten kaldırılmıştır. 'Burjuva hukuku' üretim araçlarını bireylerin özel mülkiyeti olarak tanır. Sosyalizm üretim araçlarını *ortak* mülkiyet haline getirir. İşte *bu ölçüde*, işte ancak *bu ölçüde* 'burjuva hukuku' ortadan kalkar."[166]

Alıntının bütünü içinde yukarıdaki altı çizili bölüm, ekonomik devrimi, üretim araçlarını bireylerin elinden alıp devletin eline veren *hukuksal* bir düzenleme olarak tanımlamaktadır. Böyle bir hukuksal düzenleme için ekonomik devrim kavramının kullanılması çok fazla gelir. Çünkü ekonomik devrim, toplumsal üretim ilişkilerinde devrim demektir. Üretim ilişkilerinde devrim, kavramsal olarak, insan faaliyetinin bütününde, toplumsal, zihinsel, kültürel her alanda devrime açılır. O halde ekonomik devrim, toplumsal devrimin özgül bir momentinin ifadesidir.

Sosyalist toplumsal devrim, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının sahici birliğini sağlayacak olan, yani yabancılaşmış faaliyeti ortadan kaldırarak yerine komünal faaliyeti getirecek olan devrimdir. Üretim araçlarını bireylerin elinden alıp devletin eline veren *hukuksal* düzenleme ile toplumsal devrimi, alıntıdaki çerçevede ilişkilendirmek mümkün değildir.

Doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarıyla birleşmesinden doğan toplumsal mülkiyet, aslında mülkiyet ilişkisinin ortadan kalkması demektir. Çünkü mülkiyet ilişkisi, doğrudan üreticileri şimdiki ve geçmiş emek faaliyetlerinden, onların ürünlerinden yabancılaştıran pratiğin sonucu olarak ortaya çıkar. Özgürce birleşmiş doğrudan üreticiler şimdiki ve geçmiş faaliyetlerini kendilerine geri döndürdükleri anda, yani kendi faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kıldıkları anda, faaliyetin yabancılaşmışlığı ortadan kalkacağı için *mülkiyet tarih olur.*

166 V. İ. Lenin, *Agy.*, s. 472. (abç.)

Sosyalizm Değil "Devlet Karteli"

Devlet ve Devrim, komünist toplumun ilk aşamasını şöyle resmeder:

> "Komünist toplumun ilk evresinin düzgün işlemesi, 'aksaksız çalışması' için başta gelen gereklilik, muhasebe ve denetimdir. Bütün yurttaşlar, silahlı işçilerden oluşmuş devletin ücretli çalışanlarına dönüşürler. Bütün yurttaşlar ülke çapındaki tek devlet 'kartel'inin çalışanları ve işçileri olurlar. Bütün gereken, yurttaşların eşit çalışarak kendi paylarına düşen işi yapmaları ve eşit ücret almalarıdır...
>
> Toplumun tamamı, emek ve ücret eşitliğiyle, tek bir büro ve tek bir fabrika haline gelecektir."[167]

1. *Herkes "ülke çapındaki tek devlet 'kartel'inin çalışanları ve işçileri" haline geldiğine göre,* üretim araçlarını fiilen tasarruf eden doğrudan üreticiler değil, fakat devlet kartelidir. O halde, *Devlet ve Devrim*'e göre, komünist toplumun ilk aşamasında ortak mülkiyet değil, fakat devlet mülkiyeti vardır.

Devlet, üretimin maddi koşullarını fiilen elinde tutan taraf olarak işçilerin karşısındadır. İşçiler de üretimin sadece öznel koşuluna, yani işgücüne sahip taraf olarak devletin kapısındadır. Bu durum, doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının sahici birliğinin sağlanamadığının, dolayısıyla sosyalizme geçilemediğinin itirafıdır.

Yukarıdaki paragraf, sosyalizmi devlet mülkiyetiyle eşitleyen takma aklın zihinsel gıdasını aldığı yerlerden biridir.

2. *"Muhasebe ve denetim"*: Alıntının bütünlüğü içinde "muhasebe ve denetim"in, "silahlı işçilerden oluşmuş devlet" adına yapılacağı anlaşılmaktadır.

Sosyalist toplumu ortaya çıkaran faaliyet, özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin komünal iradesinin dolaysız tezahürü olan komünal faaliyettir. Komünal faaliyet özgür faaliyettir. Komünal faaliyet kendisine dışsal hiçbir kayıt-kuyutu kaldırmaz. Komünal faaliyetin yarattığı dünyada insana dışsal hiçbir irade, hiçbir karar ve denetim mercii yoktur.

3. *"Bütün yurttaşlar"*: Yabancılaşmış faaliyet içindeki insanlar birbirlerine hasım yalıtık bireyler olarak vazedilmişlerdir. Yalıtık birey, siyaset alanında "yurttaş"a tekabül eder. Yurttaş devletle birlikte anılır. Devlet, sivil toplumun siyaset alanındaki resmi özetidir.

167 V. İ. Lenin, *Agy.*, s. 478–479.

Yabancılaşmış faaliyet ve onun yaratımları olan yalıtık birey ile sivil toplum, yurttaş ile devlet ortadan kaldırıldığı içindir ki, sosyalizme geçilmiştir. Komünal faaliyet içindeki insanlar, yalıtık birey ya da yurttaş değil, fakat toplumsal bireydirler.

4. *"Silahlı işçilerden oluşmuş devletin"*: Doğrudan üreticiler, uzun ve zahmetli bir tarihsel geçiş dönemi sonunda dünya çapında özgürce birleşerek kendi faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kılmışlar, böylece her türlü tahakkümü ortadan kaldırmışlar, fakat, o da ne, ortalıkta kendilerine biz devletiz diyen silahlı işçiler dolaşmaktadır!

Dikkat edelim, kapitalist toplum ile sosyalist toplum arasındaki toplumsal devrimler dönemini, yani proletarya diktatörlüğü dönemini konuşmuyoruz. Proletarya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü tarihsel geçiş dönemi bitmiş, sosyalizme geçilmiştir. Sosyalist toplum sınıfsız, devletsiz, tahakkümsüz toplumdur. "Silahlı işçilerden oluşmuş devletin" sosyalist toplumda işi ne!

5. *"Devletin ücretli çalışanları", "tek devlet 'kartel'inin çalışanları ve işçileri"*: Ücretli emek ilişkisi ortadan kaldırıldığı içindir ki, sosyalizme geçilmiştir. İşçi, kapitalizmdeki ücretli emekçi demektir. Sosyalist toplumda işçi yoktur, doğrudan üretici vardır.

Marks'ın sosyalizmi anlatırken kestirmeden "işçi" lafını kullandığı vakidir ve bu, Marks'ı bilen kimsenin kulağını tırmalamaz. Çünkü Marks'ın arkasında, tersine dönmüş dünyanın kavramlarını didik didik eleştiren binlerce sayfa vardır. Marks'ın sosyalizm senfonisini seslendirirken, anlatım hızına yetişmek için, bir iki yerde "doğrudan üretici" notası yerine "işçi" notasına basmış olması, esere halel getirmez.

Ancak aynı şeyi *Devlet ve Devrim* için söyleyemeyiz. Çünkü *Devlet ve Devrim* seslere bir iki yerde değil, çok yerde yanlış basıyor. Notanın Marks'ın çaldığıyla ilgisi yok. *Devlet ve Devrim* sosyalizm senfonisi diye gulgule dinletiyor.

6. *"Bütün yurttaşlar ülke çapındaki tek devlet 'kartel'inin çalışanları ve işçileri olurlar"*: Marks'a göre komünist toplumun bütün aşamaları sınıfsızdır. *Devlet ve Devrim*, Marks'ın sınıfsız toplum fikrini, herkesin devlet kapısına işçi yazıldığı tek sınıflı toplum olarak karikatürleştirmiştir.

7. *"Toplumun tamamı, emek ve ücret eşitliğiyle, tek bir büro ve tek bir fabrika haline gelecektir"*: Toplumu fabrika haline getirmenin ne anlama geldiğini Marks'tan okuyalım.

> "Modern bir fabrikadaki işbölümü bütün bir topluma uygulanmak üzere model olarak alınırsa, zenginlik üretimi için en iyi örgütlenmiş toplum, hiç kuşkusuz, topluluğun değişik üyelerine önceden saptanmış bir düzenleme uyarınca görev dağıtımı yapan tek bir baş patrona sahip toplum olurdu."[168]

Toplumun tamamının tek bir fabrika haline getirilmesi, toplumun tamamının tek bir patronun iradesi altında hiyerarşiye dizilmesi demektir.

İdealizasyonlardan sıyrılıp ayık gözle okununca anlaşılıyor ki, *Devlet ve Devrim*, yukarıdaki paragrafta komünist toplumun ilk aşaması diye özgürlük toplumu değil, fakat düpedüz totaliter bir kâbus tasvir etmiştir.

Sosyalizm bu mudur? İşçilere neredeyse kimlik numaralı üniforma giydirilmediği kalmış! Marks'ta böyle bir anlatım var mı? Sosyalist topluma zihinsel bir açılım mı okuyoruz, yoksa George Orwell'in 1984'ünden bir pasajla mı karşı karşıyayız?

Marks'ın teorisi devletli, devlet mülkiyetli, politbürolu, gosplanlı "reel sosyalizm" aldatmacasını asla aklamaz. Onun için "reel sosyalizm" kendisini meşrulaştıran ayrı bir teori geliştirmiştir. "Reel sosyalizm"in servis ettiği takma akıl, yukarıdaki zihinsel illüzyonları sağladığı için *Devlet ve Devrim*'i amentü haline getirmiştir.

Azıcık Hamilelik Olmaz

Devlet ve Devrim'in komünist toplumun ilk aşamasında devlete ihtiyaç olduğu iddiasını ileri sürdüğü bölümü okumaya devam edelim. Aşağıda göreceğiz ki, komünist toplumun ilk aşamasında devletin varlığı, katkıya göre dağıtımın yanı sıra üç başka gerekçeye daha dayandırılmaktadır.

Devlet ve Devrim'e göre komünist toplumun ilk aşamasında, birincisi, üretim araçlarının ortak mülkiyetini korumak için, ikincisi, toplum üyeleri arasında emeği bölüştürmek için, üçüncüsü, insanların toplum için çalışmayı öğrenmeleri için de devlete ihtiyaç vardır:

> "Komünist toplumun (genellikle sosyalizm adı verilen) birinci evresinde, 'burjuva hukuku' tamamen *değil*, ancak kısmen, ancak ekonomik devrim yapıldığı ölçüde, yani ancak üretim araçlarıyla ilgili olarak yürürlükten kaldırılmıştır. 'Burjuva hukuku' üretim araçlarını bireylerin özel mülkiyeti olarak tanır. Sosyalizm üretim araçlarını

168 K. Marks, "Felsefenin Sefaleti", 1847, METY, İng., c. 6, s. 184.

ortak mülkiyet haline getirir. İşte *bu ölçüde*, işte ancak *bu ölçüde* 'burjuva hukuku' ortadan kalkar.

Ama burjuva hukuku öteki yanıyla yürürlükte kalır: Ürünlerin dağıtımı ve emeğin toplum üyeleri arasında bölüşümünün düzenleyicisi (belirleyici unsur) olmak bakımından burjuva hukuku yürürlükte kalır. 'Çalışmayan yemez' sosyalist ilkesi, *şimdiden (komünist toplumun ilk evresinde–YZ)* gerçekleşmiştir. 'Eşit miktarda emeğe, eşit miktarda ürün' sosyalist ilkesi de *şimdiden* gerçekleşmiştir. Ama bu hâlâ komünizm değildir. Bu hâlâ 'burjuva hukuku'nu ortadan kaldırmaz. Yani eşit olmayan bireylere eşit olmayan (gerçekte eşit olmayan) emek miktarı karşılığında eşit miktarda ürün veren 'burjuva hukuku'nu ortadan kaldırmaz.

Marks, işte bu 'kusur'dur, der. Ama bu kusur, komünizmin ilk evresinde kaçınılmazdır. Çünkü eğer ütopyaya düşmeyeceksek, insanların kapitalizmi yıktıktan hemen sonra *herhangi bir hukuk kuralı olmaksızın* toplum için çalışmayı bir anda öğreneceklerini düşünemeyiz. Kaldı ki, kapitalizmin ortadan kalkışı, *böyle* bir değişikliğin ekonomik önkoşullarını *hemencecik yaratmaz.*

Oysa elde 'burjuva hukuku' kurallarından başka kural yoktur. Bu nedenle, bir yandan üretim araçlarının ortak mülkiyetini korurken, öte yandan emekte ve ürünlerin dağıtımında eşitliği koruyan bir devlete ihtiyaç hâlâ sürer.

Kapitalistler, sınıflar, dolayısıyla bastırılacak bir sınıf artık kalmadığı ölçüde devlet söner.

Ama fiili eşitsizliği onaylayan 'burjuva hukuku' hâlâ korunduğuna göre, devlet henüz büsbütün yok olmamıştır. Devletin büsbütün sönmesi için, tam komünizmin gerçekleşmesi gerekir."[169]

1. Komünist toplumun ilk aşamasında üretim araçlarının ortak mülkiyetini korumak için devlete ihtiyaç olduğu iddiası şöyle ifade ediliyor:

> "Bir yandan **üretim araçlarının ortak mülkiyetini korurken**, öte yandan emekte ve ürünlerin dağıtımında eşitliği koruyan bir devlete ihtiyaç hâlâ sürer."

169 V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", Ağustos – Eylül 1917, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 25, s. 472.

Yukarıda devlet mülkiyetinin ortak mülkiyet demek olmadığını açıklamıştık. *Devlet ve Devrim* ortak mülkiyet yerine devlet mülkiyetini koyunca mülk sahibinin mülkünü korumak üzere komünist toplumun ilk aşamasının içine dalması kaçınılmaz oluyor.

Komünist toplum teorisinde gedik açıp içeriye burjuva hukukun alınması, teorinin iç tutarlılığını bozuyor. Azıcık hamilelik teoride de olmuyor. Teorik bünyeye aykırı fikirler içeride rahat durmuyor, mantıksal sonuçlarına doğru ilerliyor. Devlet, devlet mülkiyeti gibi komünist topluma yabancı kavramlar, Truva Atı misali sızan burjuva hukukun içinden çıkarak teoriyi işte böyle sakatlıyor.

2. Komünist toplumun ilk aşamasında toplum üyeleri arasında emeği bölüştürmek için devlete ihtiyaç olduğu iddiası şöyle dile getiriliyor:

> "Emeğin toplum üyeleri arasında bölüşümünün düzenleyicisi (belirleyici unsur) olmak bakımından burjuva hukuku yürürlükte kalır."

Devlet ve Devrim'e göre, komünist toplumun ilk aşamasında toplumsal işgücünün farklı üretim dallarına dağıtımını doğrudan üreticilerin komünal iradesi yapmaz. Hangi somut işlerde ne kadar işgücünün istihdam edileceğini belirlemek için doğrudan üreticilerin dışında bir düzenleyiciye ihtiyaç vardır. Bu düzenleyici burjuva hukukudur.

Hukukun kendi bağrından fışkıran hiçbir fiili gücü yoktur. Hukukun koyduğu kurallara uymayı sağlayacak yaptırım gücü, hukukun arkasındaki devlettedir. Hukuka ve onun üzerinden devlete atfedilen düzenleme gücü, aslında, yaşamda fiilen hükmünü sürdüren insana yabancı ilişkilerin toplumsal gücüdür.

Kapitalist üretimde işgücünün farklı üretim dallarına dağılımını, insanlar üstünde tahakküm kurmuş olan insana aykırı ilişkilerin toplumsal gücü düzenler. Toplumsallaştırılmış üretimde ise insanların kontrolü dışındaki bir gücün insanlar üstünde tahakküm kurması yoktur. Örneğin para-sermaye gibi insana aykırı bir toplumsal gücün işgücüne hükmetmesi yoktur:

> "Toplumsallaştırılmış üretimde para-sermaye ortadan kaldırılmıştır. İşgücünü ve üretim araçlarını farklı üretim dallarına toplum dağıtmaktadır."[170]

Marks'a göre, toplumsallaştırılmış üretimde işgücünü farklı üretim dallarına toplum dağıtır. *Devlet ve Devrim*'e göre ise, toplumsallaştırılmış

170 K. Marks, *Kapital*, İng., c. 2, s. 362.

üretimin ilk aşamasında işgücünün dağıtımını burjuva hukuku, dolayısıyla onun arkasındaki yaptırım gücü olan devlet düzenler.

Eğer komünist toplumun ilk aşamasına geçilmişse, özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin komünal iradeleri kendi komünal faaliyetlerinde dolaysız olarak dışa vuruyor demektir. İnsan faaliyetinin komünal insana döndüğü bu doğrudanlık koşullarında, toplumsal işgücünün çeşitli üretim dalları arasındaki dağıtımını, ne değer yasasının görünmez eli ne de herhangi bir devlet iktidarının yaptırım gücü düzenler. Toplumsal işgücünün çeşitli üretim dalları arasındaki dağıtımını, özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin komünal iradesi doğrudan örgütler.

Her türlü düzenleyici kurum, özünde, insanlar üstünde tahakküm kurmuş olan yabancı iradeyi temsil eder. Geleceğin toplumunda, insana yabancılaşmış faaliyetin insanları yönetmesinden doğan devlet, hiyerarşik örgütlenmeler, resmi organlar, hukuk kurumu yoktur.

Devlet, hukuk gibi kavramların sınırlayıcılığından kurtulamayan akıl, bu kavramların ifade ettiği parçalı dünya gibi parçalıdır. Bugünün kavramlarıyla sakatlanmış parçalı aklın gelecek tasavvuru, bugünün tersine dönmüş dünyası gibi çarpıktır.

3. Son olarak, komünist toplumun ilk aşamasında insanların toplum için çalışmayı öğrenmeleri için de devlete ihtiyaç olduğu iddiasına gelelim:

> "Çünkü eğer ütopyaya düşmeyeceksek, insanların kapitalizmi yıktıktan hemen sonra *herhangi bir hukuk kuralı olmaksızın* toplum için çalışmayı bir anda öğreneceklerini düşünemeyiz."

"Kapitalizmi yıktıktan hemen sonra" ifadesiyle acaba siyasal devrimden sonraki geçiş dönemi mi kastediliyor. Hayır, çünkü önceki cümle "ama bu kusur, komünizmin ilk evresinde kaçınılmazdır" diyerek, üstünde konuşulan zeminin komünist toplumun ilk aşaması olduğunu tespit ediyor.

İdealizasyonla, basireti bağlanmışlıkla değil, ayık gözle okuyalım. Burada açıkça, komünist toplumun ilk aşamasında insanlar üstünde uygulanacak dışsal bir zorlamadan bahsediliyor. Burjuva hukuk kuralları, yürürlükte kaldığı kadarıyla da insanlara dışsal bir zorlamayı, insana aykırı toplumsal ilişkilerin insanlara hükmetmesini şifreler.

Dışsal zorlamaya, devlete dayalı toplumsal dönüşüm projeleri, tarihsel olarak aydınlanmanın burjuva toplum yaratma projeleridir. Devlete toplumu güdücü, toplumu eğitici, toplumsal dönüşüm sağlayıcı işlev yükleyen bu gibi projeler, toplum mühendisliği projeleridir. *Toplum mühendisliği*,

topluma hamur gibi yoğurulup yeniden biçimlendirilecek bir *nesne* muamelesi yapmak demektir.

Komünist toplumun ilk aşamasına, bütün yeryüzü insanlığının dönüştüğü uzun bir toplumsal devrimler dönemi sonunda geçilir. Bu devrimci dönüşümler dönemi boyunca mülksüzler eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleler içinde komünal insanlığı inşa ederler. Komünist toplumun ilk aşamasına geçilmiş olması, özgürce birleşmiş doğrudan üreticilerin kendi komünal faaliyetlerini kendi komünal iradelerine tabi kıldıklarını kanıtlar. Komünal irade toplum için çalışmayı içselleştirmiş olan iradedir. Komünal faaliyet, insana yabacı hiçbir dış gücün "öğretmesine" hacet kalmaksızın, her aşamada spontane olarak toplum için çalışır.

"Halk Kitlelerini Terbiye Etmek"

Şimdi bir toparlama yapalım. *Devlet ve Devrim*'e göre, komünist toplumun ilk aşamasında aşağıdaki işlevleri görmesi için devlete ihtiyaç vardır:

1. Katkıya göre dağıtımı örgütlemek için.
2. Üretim araçlarının ortak mülkiyetini korumak için.
3. Toplum üyeleri arasında emeği bölüştürmek için.
4. İnsanlara toplum için çalışmayı öğretmek için.

Bir zamanlar "kutsal doğrular"ın içtihat makamı sayılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1961'de kabul edilen programı şöyle der:

> "Devlet, genel halk teşkilatı olarak, komünizmin tam zaferine kadar muhafaza edilecektir. Halkın iradesini ifade ederek, devlet, komünizmin maddi-teknik temelini yaratma, sosyalist münasebetleri komünist münasebetlerle değiştirme işlerini teşkilatlandırmak, emek ve tüketim ölçülerini kontrol etmek, refahın artırılmasını sağlamak, Sovyet vatandaşlarının hak ve hürriyetlerini, sosyalist hukuk düzenini ve sosyalist mülkiyeti korumak, halk kitlelerini şuurlu disiplin ve emeğe komünistçe yanaşmak ruhunda terbiye etmek, memleketin güçlü savunmasını ve güvenliği garantilemek, sosyalist memleketlerin kardeşçe işbirliğini geliştirmek, genel barış davasına dört elle sarılmak ve bütün memleketlerle normal münasebetler kurmak ödevleriyle yükümlüdür."[171]

171 Aktaran: R. Yürükoğlu, *Yaşayan Sosyalizm*, s. 111.

Yukarıda sıraladığımız birinci ve üçüncü maddeler "emek ve tüketim ölçülerini kontrol etmek" ibaresinde, ikinci madde "sosyalist mülkiyeti korumak" ibaresinde, dördüncü madde "halk kitlelerini şuurlu disiplin ve emeğe komünistçe yanaşmak ruhunda terbiye etmek" ibaresinde yansımalarını bulmuştur.

Devleti halk kitlelerini terbiye etmekle yükümlü gören parti, işçi sınıfı partisi değil, ancak *devlet partisi* olabilir!

İşçi sınıfının kitabında, devletin halk kitlelerini terbiye etmesi yazmaz. İşçi sınıfının kitabında "halk tarafından gayet acımasız bir eğitime tabi tutulması gereken devlettir" diye yazar.[172]

İşçi sınıfının, mülksüzlerin, ezilenlerin kurtuluşu, doğrudan doğruya yığınların kendi otonom mücadelesinin eseri olacaktır. Devlet, insanın kurtuluşu yolunda *terbiye alınacak* değil, fakat tam tersine, sınıf mücadeleleriyle *terbiye edile edile* sönümlendirilecek olan insana aykırı bir ilişkidir.

Yukarıdaki belgede görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği'ndeki devlet partisi, komünist toplumun ilk aşamasının gerçekleştiğini iddia ettiği düzende, komünist toplumun daha ileri aşamasına geçişi devletin örgütleyeceğini ilân edecek kadar arsızlaşabilmiştir. 1961 programı, toplum işe karışmasın, "sosyalist münasebetleri komünist münasebetlerle değiştirme işlerini teşkilatlandırma"yı devlet yapar diyebilmiştir!

"Reel sosyalizm" uygulamaları, 1961 programı, devlet partisi, bütün bunlar karmaşık süreçlerin hazin sonuçlarıdır. Bu süreçlerin gelişmesinde, "burjuva hak" lafzının efsununa kapılarak başlayan "azıcık" hamileliğin de katkısı vardır. Çünkü zihinlerdeki fikirler, eğer fırsatını bulursa, anlamlı bir zaman boyutu içinde mutlaka "dışarıya akarak" gerçek yaşamda kendi karşılığını yaratır.

172 K. Marks, "Gotha Programının Eleştirisi", 1875, MESY, İng., c. 3, s. 28.

Tarihsel Hareketin Eleştirel Bilgisi

Marks insanları kurtuluşa götürecek "doğru" bir bilinç geliştirmiş olduğunu asla iddia etmemiştir. Marks'ın bütün yaptığı, insana aykırı ilişkiler içinde insanlığı reddedilmekte olan mülksüzlerin mücadelesinden hareketle kurtuluşçu pratiğe ışık tutacak ilkeleri geliştirmek olmuştur:

> "Dünyanın karşısına yeni bir ilkeyle çıkıp doktriner bir havada 'doğru budur, önünde diz çökün' demiyoruz. Dünyanın kendi ilkelerinden hareketle dünya için yeni ilkeler geliştiriyoruz. Dünyaya dönüp 'savaşımlarınızı kesin, aptalcadır, biz size mücadelenin doğru sloganını vereceğiz' demiyoruz. Biz sadece dünyaya gerçekte ne için mücadele ettiğini gösteriyoruz. Ve bilinç dünyanın istemese de kazanmak *zorunda* olduğu bir şeydir."[173]

Dünya yabancılaşmış faaliyet içinde kalarak "günü gelince" kurtuluş bilincini kazanacak değildir. Kurtuluş bilinci, yabancılaşmış faaliyetin kendi pozitif güzergâhında gelişmesinin belli bir aşamasında kendiliğinden doğmaz. Kurtuluş bilinci, yabancılaşmış faaliyeti inkâr etme pratiğinin, yani eleştirel, devrimci, kurucu mücadelenin zihne akışı olarak doğar. Kurtuluş bilinci, onu doğuran mücadele bilinçli olarak geliştirildiği ölçüde gelişir. Kurtuluşun teorisi ile kurtuluşun yolunu açan pratik iç içe gelişir.

173 K. Marks, "Arnold Ruge'ye Mektup", Eylül 1843, *Marxists' Internet Archive.*

Marks, ütopik sosyalist seçkinler gibi, önceden hazırlanmış bir kurtuluş projesi sunmaz. Marks'a göre kurtuluşun teorisi, insansever bir aklı evvelin kendi hayal dünyasında kurguladığı bir tasarıma dayandırılamaz:

> "Komünistlerin vardığı teorik sonuçlar, hiçbir biçimde, şu ya da bu sözde evrensel reformcu tarafından icat ya da keşfedilmiş fikir ya da ilkelere dayanmaz.
>
> Komünistlerin vardığı teorik sonuçlar, yalnızca, mevcut sınıf mücadelesinden, gözlerimizin önünde cereyan etmekte olan tarihsel hareketten kaynaklanan fiili ilişkilerin genel ifadeleridir."[174]

Gözlerimizin önünde cereyan etmekte olan tarihsel hareket, hareketin yalnızca günümüzdeki kesitinden ibarettir. Hareketin geleceği ve kurtuluşun nasıl bir şey olacağı şimdiki ve gelecek kuşakların mücadelesiyle biçimlenecektir. Mücadele önüne gelen sorunları çöze çöze kurtuluşa giden yolu açacaktır:

> "İşçi sınıfı Komün'den mucizeler beklemiyordu. İşçi sınıfının kararnamelerle uygulamaya konulacak hazır ütopyaları yoktur. *(Elimizde kurtuluşun hazır bir formülü yoktur.–YZ)* İşçi sınıfı, kendi kurtuluşuna yol bulmak için, mevcut toplumun kendi ekonomik gelişmesiyle karşı konulmazcasına yöneldiği o daha yüksek toplumsal biçime yol bulmak için uzun mücadelelerden, koşulları ve insanları baştan başa dönüştürecek bir dizi tarihsel süreçlerden geçmek zorunda olduğunu biliyor. *(Kurtuluşa giden pratik yolu işçi sınıfı kendi mücadelesi içinde kendisi bulacak, kendisi inşa edecekir. İşçi sınıfının kurtuluşu kendi eseri olacaktır.–YZ)* İşçi sınıfının gerçekleştireceği idealleri yoktur, fakat çökmekte olan eski burjuva toplumun kendi bağrında taşıdığı yeni toplum ögelerini özgürleştirme yükümlülüğü vardır."[175]

Kurtuluşu arayan tarihsel harekete ışık tutacak olan bilgi, yine tarihsel hareketin kendi içinden çıkar. Tarihsel hareketin dışındaki bir yerde hazırlanmış bir kurtuluş formülü yoktur. Kurtuluşun önceden var olagelen bir bilgisi yoktur. Böyle bir bilgi bir yerlerde keşfedilmeyi bekliyor değildir. Kurtuluşun teorisi, "tanrı katı"yla ilişkisi olan seçkinlerin zihnine bir va-

174 K. Marks, F. Engels, "Komünist Manifesto", Aralık 1847 – Ocak 1848, *MESY*, İng., c. 1, s. 120.
175 K. Marks, "Fransa'da İç Savaş", Nisan–Mayıs 1871, *MESY*, İng., c. 2, s. 224.

hiy gibi inmiş ya da inecek değildir. Kurtuluşun teorisi, "*kurtuluşun maddi koşullarını* bizzat üreten hareketin eleştirel bilgisinden" üretilir:

> "Proudhon'un kitabının, ki iki kalın cilttir, bir değerlendirmesi olarak ona cevaben yazdığım kendi kitabımı işaret etmeliyim. Kitabımda *(Felsefenin Sefaleti'nde–YZ)* öteki şeyler yanında, Proudhon'un bilimsel diyalektiğin sırlarına ne kadar az nüfuz ettiğini gösterdim. Kitabımda ayrıca, Proudhon'un, *ekonomik kategorileri maddi üretimdeki belirli bir gelişme aşamasına tekabül eden tarihsel üretim ilişkilerinin teorik ifadeleri olarak ele alacağı yerde*, ekonomik kategorileri önceden var olagelen *ölümsüz düşüncelermiş* gibi tahrif ederek nasıl da spekülatif felsefenin illüzyonlarına kapıldığını gösterdim. Proudhon'un bu dolambaçlı yoldan nasıl bir kez daha burjuva ekonomisinin görüş açısına vardığını gösterdim. Bundan başka, eleştirmeye kalkıştığı 'ekonomi politik' üstüne bilgisinin nasıl çok yetersiz olduğunu ve hatta, yer yer, bir okul çocuğunun bilgi düzeyinde kaldığını gösterdim. Proudhon'un ve ütopyacıların, tarihsel hareketin, yani *kurtuluşun maddi koşullarını* bizzat üretmekte olan hareketin eleştirel bilgisinden bilim çıkarmak yerine, 'toplumsal sorunun çözümü' için *a priori* bir formül icat edilmesini sağlayacak sözümona bir 'bilim' peşinde nasıl koşturduklarını da gösterdim."[176]

Tarih ileriye doğru yaratılır, geriye doğru yorumlanır. Tarihin yorumu, bir doğa olayının sırrını başarılı bir deneyle çözüp işi orada bitirmeye benzemez. Tarihsel hareket geliştikçe hareketin eleştirel bilgisi de gelişir. İnsan faaliyeti gelişip evrenselleştikçe, böylece insanın dünyayı anlama iktidarı daha da geliştikçe, yaşanmakta olan ve yaşanmış gerçeklik doğruya daha yakın yorumlanır.

Mülksüzlerin kurtuluş mücadelesi devam etmekte olduğuna göre, tarihsel hareketin eleştirel bilgisi tamamlanmış değildir. Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele kurtuluşun kendisini yaratmadıkça, kurtuluşun teorisi tamamlanmış olamaz. Kurtuluşun teorisi, bütün dogmalara karşı çıkan, var olan her şeyin üstündeki mistik zırhlara hücum eden mücadele geliştiği ölçüde gelişebilirdir.

Tarihsel hareketin ucu açık olduğu için Marks'ın düşüncesinin de ucu açıktır. Marks, hareketin bugünkü halini zihinde donduran kapalı bir teorik sistem önermeye asla kalkışmamıştır.

176 K. Marks, "Proudhon Üstüne", 24 Ocak 1865, *MESY*, İng., c. 2, s. 26–27.

İnsana yabancılaşmış faaliyet pratikte inkâr edilerek kurtuluş fiilen sağlanmadıkça, mücadelenin kendisine nasıl bir yol açacağı ve nasıl bir dünya yaratacağı önceden detaylı olarak bilinemez. Onun için Marksizm, kurtuluşun hazır bitmiş teorisi olduğunu, dolayısıyla mücadelenin kendisini uydurması gereken bir doktrin olduğunu asla iddia etmez. Marksizmin bütün iddiası, mevcut önermelerinin doğruluğunu pratikte kanıtlayarak, pratiğin yarattığı yeni olgularla zenginleşerek mücadeleye yol göstermektir.

"Eğitim Şart"

İkinci Enternasyonal ortodoksisi, Marks'ın felsefeye karşı yaptığı devrimi geri devşirdi. Teori ile pratik ayrılığını, özne ile nesne düalizmini, Feuerbach materyalizmini geri getirdi. Marks'taki "koşulların değişmesi ile insanın kendi kendisini değiştirmesinin örtüşmesi" fikrini unutturdu. Bilimci yaklaşım "toplumu, biri toplumdan üstün olmak üzere iki parçaya" böldü. Toplumdan üstün olduğu vehmedilen eğiticinin kutsal bilginin sahibi olduğu düşünüldü. Bilginin kaynağının pratik olduğu, eğiticinin kendisinin de pratik içinde eğitilmesi, yani pratikten öğrenmesi gerektiği göz ardı edildi.

Marks, dünyayı değiştirmede eleştirel, devrimci, kurucu pratiğin önemini *Feuerbach Üzerine Tezler*'in üçüncüsünde şöyle açıklar:

> "3. İnsanlar koşulların ve eğitimin ürünüdür, bu nedenle, değişik insanlar başka koşulların ve değişik eğitimin ürünüdür diyen materyalist öğreti, koşulları değiştirenin insanın kendisi olduğunu ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. Bundan ötürü bu öğreti, toplumu, biri toplumdan üstün olmak üzere iki parçaya bölmek zorunda kalır. (Örneğin Robert Owen'da.)
>
> İnsan faaliyetinin değişmesi ile koşulların değişmesinin örtüşmesi, ancak *devrimcileştirici pratik* olarak kavranabilir ve akla uygun olarak anlaşılabilir."[177]

Feuerbach Üzerine Tezler, Marks'ın ölümünden sonra, 1844–1847 yıllarına ait müsvedde defterinde bulunmuştur. Orijinal metin, Marks'ın Feuerbach hakkında düşündüklerini *kendisi için aldığı notlar biçiminde* kağıda döktüğünü göstermektedir. Engels, bu metni elden geçirerek 1888'de yayımlamıştır. Kullandığımız versiyon yaygın olarak bilinen Engels ver-

177 K. Marks, "Feuerbach Üzerine Tezler", İkbahar 1845, *MESY*, İng., c. 1, s 13–14.

siyonudur. Bu versiyonun dili orijinaline göre daha anlaşılırdır. Ancak, aşağıda verdiğimiz orijinalin ikinci paragrafında görüleceği gibi, Engels versiyonunda "kendi kendini değiştirme" ifadesi atlanmıştır:

> "3. Koşullar ve eğitimin değişmesi üstüne materyalist öğreti, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin eğitilmesi gerektiğini unutur. Bundan ötürü bu öğreti, toplumu, biri toplumdan üstün olmak üzere iki parçaya bölmek zorunda kalır.
>
> İnsan faaliyetinin değişmesi ya da kendi kendini değiştirme ile koşulların değişmesinin örtüşmesi, ancak *devrimci pratik* olarak kavranabilir ve akla uygun olarak anlaşılabilir."[178]

Marks'ın kaleminden çıkan metin, "insan faaliyetinin değişmesi ya da kendi kendini değiştirme ile koşulların değişmesinin örtüşmesi", Engels versiyonu ise "kendi kendini değiştirme"yi atlayarak "insan faaliyetinin değişmesi ile koşulların değişmesinin örtüşmesi" demektedir.

Orijinal metindeki "ya da"dan anladığımıza göre, Marks, "kendi kendini değiştirme"yi "insan faaliyetinin değişmesi"yle aynı değerde, hatta maksadı daha iyi açıklayıcı bir ifade olarak kullanmaktadır. "Kendi kendini değiştirme", insanın zihniyet ve davranışını, böylece toplumsal ilişkilerini değiştirmesi demektir. Bu bakımdan, "kendi kendini değiştirme", doğrudan doğruya insanın kendisini, insanlar arası ilişkileri dönüştürmeyi hedef aldığı için maksadı daha kuvvetli vurgular.

Marks'a göre, sapkınlaşmış ilişkileri ortadan kaldıracak olan toplumsal dönüşüm, insanın kendi kendisini değiştirmesi ile koşulların değişmesinin örtüştüğü devrimci pratiğin eseri olacaktır.

Marks'ın eleştirdiği "şimdiye kadarki bütün materyalizm"e göre, bir yanda koşullar, öte yanda insanlar vardır. İnsanları yaratan koşullardır, o halde daha iyi insanların yetişmesi için daha iyi koşullar ve daha iyi eğitim sağlanmalıdır.

İnsanlar ile koşulları birbirinden kopuk olarak ele alan Feuerbach materyalizmi, popüler bilince şöyle yansır: "Eğitim şart!" Peki, ama daha iyi koşullar ve daha iyi eğitim nasıl sağlanacaktır? Feuerbach materyalizminin bu konuda pek bir fikri yoktur. Daha iyi koşullar ve daha iyi eğitimin adeta gaipte hazırlanıp topluma dışarıdan sunulmasını beklemektedir.

178 K. Marks, "Feuerbach Üzerine Tezler", (Orijinal), İkbahar 1845, *Alman İdeolojisi*, (İng), haz. C. J. Arthurs, s. 121.

Yükselen burjuvaziyi temsil eden aydınlanma akımı, bu sorunu, "toplumu, biri toplumdan üstün olmak üzere iki parçaya bölmek" suretiyle şöyle çözer. Düşünen özne ile üstünde düşünülen nesne birbirinden ayrıdır. Toplum, "bilimsel doğru"lara göre yoğurulup yeniden biçimlendirilecek bir *nesne* gibidir. Toplum, cehalet ve batıl itikatlar yüzünden kendi başına doğru yolu bulamaz. Onun için topluma dışarıdan müdahale gerekir.

Aydınlanmacı zihniyete göre, "bilimsel doğrulara" ermiş *özne* topluma dışarıdan müdahale etmeye çağrılıdır. Tarihsel misyonunun bilincine varmış bir avuç seçkinin başını çektiği siyaset, toplumun kaderine el koymalıdır. Bilgili elit ya da kerameti kendinden menkul elit, topluma rağmen toplumu eğitmeli, insanları bilimin gösterdiği yola sokmalıdır! Bu tarihsel misyon uğrunda her türlü devlet araçlarının, anti-demokratik yöntemlerin kullanılması meşrudur!

Aydınlanmacı siyaset tarzının yerel kaynağı İttihat ve Terakki geleneğidir. Enternasyonal kaynağı ise Jakobenliktir, 1917 Ekim Devrimi'ni boğmuş olan devletçi siyasettir, "reel sosyalizm"dir.

Marks, yüksek bilgilere erdiklerini vehmeden seçkinlerin zihinlerindeki teorileri pratiğin uyması gereken kutsal mesajlarmışçasına tebliğ etmelerini şöyle alaya almıştır:

> "İnsanlar tarafından şimdiye dek edinilmiş üretici güçler ile insanların bu üretici güçlere artık tekabül etmeyen toplumsal ilişkileri arasındaki çelişkiden doğan büyük tarihsel hareketin yerine, farklı uluslar ve her ulusun içindeki farklı sınıflar arasında hazırlanmakta olan korkunç savaşlar yerine, bu çatışmaları çözebilecek tek şey olan yığınların pratik ve şiddetli eylemi yerine, bu engin, uzun ve karmaşık hareket yerine, Mösyö Proudhon kendi kafasındaki saçma devinmeyi koyuyor. Demek ki tarihi yapanlar âlim adamlardır, tanrının gizli düşüncelerini nasıl aşıracaklarını bilenlerdir. Sıradan insanların yapacakları şey, onların vahiymişçesine tebliğ ettikleri kutsal mesajı uygulamaktan ibarettir.
>
> M. Proudhon'un her siyasal akımı düşman ilân etmesinin nedenini şimdi anlamış olmalısınız. Proudhon'a göre, mevcut sorunların çözümü, halk eyleminde değil, fakat kendi kafasının diyalektik devranında yatmaktadır. M. Proudhon'a göre kategoriler *(fikirler–YZ)* hareket ettirici güçtür. *(Proudhon'a göre tarihi insanların zihnindeki fikirler hareket ettirir, oysa tarihi hareket ettiren sınıf mücadeleleridir.–YZ)* O halde, kategorileri *(fikirleri–YZ)* değiştirmek için pratik yaşamı

değiştirmek gerekmez. Tam tersine, değiştirilmesi gereken kategorilerdir ve mevcut toplum bunun sonucu olarak değişecektir."[179]

Ne Yapmalı

Marksizm, Çarlık Rusya'sında on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yayılmaya başladı. O zamanki Rusya, daha önce Fransa'da ütopik sosyalizmi doğuran çalkantılı koşulların benzerini yaşıyordu. Bir yandan feodal ilişkilerin tasfiyesi sürüyor, öte yandan da sanayileşme ilerliyordu. Geçişin sancıları emekçi yığınlarda yaygın bir huzursuzluk yaratmıştı. Aydınlar ve üniversite gençliği baskıcı rejim altında hızla siyasallaşıyordu.

Haksızlıklara karşı isyanla dolu romantik devrimciler, kendilerini yığınlar adına hareket etme misyonuyla yüklenmiş sayıyorlardı. Çünkü onlar "bilim"le aydınlandıkları için toplumu düzeltmenin sırrına ermişlerdi! Oysa Rusya'nın uçsuz bucaksız topraklarında cehalet içinde otsul bir yaşam sürükleyen köylülük, Kilise'nin zihinsel denetimi altında ve Çar kültü etrafında aptallaştırılmıştı. İçinde bulundukları bu ağır koşullar yüzünden yığınların gerçekleri görmeleri ve düzeni değiştirme bilincine varmaları mümkün değildi. O halde onlara dışarıdan bilinç götürülmeliydi.

Marksizm, Rusya'da işte böyle bir Narodnik kültürün üstüne geldi. Almanya'daki işçi partisi, ülke çapında gelişmiş, sendikalarda örgütlenmiş işçi sınıfının ta içinde ve onun bir parçası olarak vücut bulmuştu. Devasa bir köylü ülkesi olan Rusya'da ise işçi sınıfı hem çok genç hem de sayıca çok azdı. Bu koşullarda 1898'de kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, haliyle, bir aydınlar girişimi olarak tarih sahnesine çıktı.

Lenin kuşağı, "bilinç dışarıdan taşınır" kültürünü Narodniklerden devraldı. Lenin, daha sonra bu tezi, İkinci Enternasyonal'in fikri lideri olan Kautski'den kaynak göstererek *Ne Yapmalı*'da işledi. Lenin *Ne Yapmalı*'da, "Karl Kautski'nin ... şu son derece doğru ve önemli sözlerini aktaracağız" diyerek benimsediğini ifade ettiği Kautski'nin sözlerini şöyle alıntılar:

> "... Şüphesiz ki, bir doktrin olarak sosyalizmin kökleri, tıpkı proletaryanın sınıf mücadelesininki gibi, modern ekonomik ilişkilerde bulunmaktadır. Sosyalizm, proletaryanın sınıf mücadelesi gibi, kapitalizmin yığınlarda yarattığı yoksulluk ve sefalete karşı mücadeleden doğar. Ama sosyalizm ve sınıf mücadelesi, biri ötekisinden

179 K. Marks, "P.V. Annenkov'a Mektup", 28 Aralık 1846, *MESY*, İng., c. 1, s. 525.

değil, fakat yan yana yükselirler. Her biri farklı koşullar altında yükselir. Modern sosyalist bilinç, ancak derin bilimsel bilgi temeli üzerinde yükselebilir. Gerçekten de, modern ekonomi bilimi, en az mesela modern teknoloji kadar sosyalist üretim için bir koşuldur. Ve proletarya, ne kadar isterse istesin, ne modern ekonomi bilimini ne de modern teknolojiyi yaratabilir. Bunların her ikisi de modern toplumsal süreçten yükselir. Bilimin taşıyıcısı proletarya değil, *burjuva aydın tabakadır* (italikler K. K.'nin). Modern sosyalizm, bu tabakanın tek tek üyelerinin zihinlerinden kaynaklanmıştır. Bu aydınlar, modern sosyalizmi entelektüel olarak daha gelişmiş proleterlere iletmişler, onlar da koşulların elverdiği yerlerde proleter sınıf mücadelesine sokmuşlardır. Demek ki, sosyalist bilinç sınıf mücadelesine dışarıdan sunulan bir şeydir, sınıf mücadelesinin içinden kendiliğinden yükselen bir şey değildir."[180]

Kautski'nin söylediği ve Lenin'in onayladığına göre,

1. Sosyalizm bir doktrindir.

2. Sosyalizm proletaryanın sınıf mücadelesinden yükselmez, bu ikisi yan yana yükselirler.

3. "Modern sosyalist bilinç, ancak derin bilimsel bilgi temeli üzerinde yükselebilir."

4. "Bilimin taşıyıcısı proletarya değil, *burjuva aydın tabakadır*." Sosyalizm burjuva aydınların zihinlerinden kaynaklanmıştır.

5. "Sosyalist bilinç sınıf mücadelesine dışarıdan sunulan bir şeydir, sınıf mücadelesinin içinden kendiliğinden yükselen bir şey değildir."

Lenin, sosyalizm teorisinin burjuva aydınların zihninde doğduğu iddiasını kendi sözleriyle şöyle ifade etmiştir:

> "İşçiler arasında sosyal-demokrat bilincin *olamayacağını* söyledik. Bu bilinç onlara dışarıdan getirilmeliydi. Bütün ülkelerin tarihi göstermektedir ki, işçi sınıfı, salt kendi çabasıyla sadece sendika bilincini, yani sendikalar içerisinde birleşmenin, işverenlere karşı mücadele etmenin ve hükümeti gerekli iş yasalarını çıkarmaya zorlamanın vb. gerekli olduğu inancını geliştirebilir. Oysa sosyalizm teorisi, mülk sahibi sınıfların eğitim görmüş temsilcileri tarafından, aydınlar tarafından geliştirilen, felsefi, tarihsel ve ekonomik teorilerden doğup gelişmiştir. Modern bilimsel sosyalizmin kurucuları Marks

180 V. İ. Lenin, "Ne Yapmalı", Sonbahar 1901 – Şubat 1902, *Toplu Yapıtlar*, İng., c. 5, s. 383–384.

> ve Engels, toplumsal konumları itibarıyla burjuva aydın tabakasına mensupturlar."[181]

Alıntıyı dikkatle okuyunca "sosyalizm teorisi" ve "modern bilimsel sosyalizm" ifadeleriyle Marksizmin kastedildiği anlaşılıyor. Alıntıya böyle bakınca Marksizmin mevcut "felsefi, tarihsel ve ekonomik teorilerden doğup gelişmiş" olduğu iddiasının ileri sürüldüğünü görüyoruz. Bu iddianın doğru olmadığını, Marks'ın tam tersine mevcut felsefi, tarihsel ve ekonomik teorileri eleştirdiğini anlattık.

Marksizmin bilim olarak yorumlanışı, zımnen, bu "bilim"i bilenler ile bilmeyenler arasına bir ayrım çizgisi çeker. Bilenler, yani kutsal bilginin sahipleri seçkin insanlardır. Bilmeyenler işçilerdir, bu yüzden de kendi başlarına ancak sendikal bilince erişebilirler. Onun için "bilimsel sosyalizm"e ermiş bir avuç seçkin, işçi sınıfına dışarıdan bilinç götürmeli ve onlara ne yapacaklarını öğretmelidir!

Yığınların kaderini kerameti kendinden menkul yüksek bir iradeye teslim eden ideolojik sürek çok eskiye dayanır. Keykâvus, *Kabusnâme*'de halk için şöyle der:

> Sen nakışsın ve ol nakkaştır
> Sen biliksin ve ol bilicidir

"Haydi Ne Marifetin Varsa Göster"

Kurtuluşa yönelen mücadelenin zihne yansımaları, tarih boyunca çeşitli teorik formlarda ifade edilegelmiştir. Mücadelenin belirli momentlerinin kendine özgü tarihsel koşullardaki yansıması olan bu teoriler, çeşitli düşünce akımlarını doğurmuştur. Her düşünce akımı, kendi meşrebince, mücadelenin en akli ifadesi olduğu iddiasındadır. Bütün mücadele teorileri, ütopik sosyalist teoriler, anarşizm, Marksizm vb. en sonunda bu iddialarını pratikte kanıtlamak durumundadırlar.

Teori, mücadeleye dışsal kaldığı sürece doğruluğunu pratikte kanıtlama şansı bulamaz. Pratikle buluşamayan teori, pratiğin yaratacağı yeni olgular temelinde kendisini geliştirme, böylece dönüştürücü pratiğe daha çok ışık tutma şansından mahrum kalır. Aynı şekilde, tarihsel hareketin eleştirel teorisiyle buluşamayan güncel mücadele de verimsiz olur.

181 V. İ. Lenin, *Agy.* , s. 375.

İşçi sınıfının mücadelesi gelişip kurtuluş bilincinin yığınsal olarak doğmasının koşulları olgunlaşmadığı sürece, Marksizm işçi sınıfına dışarıdan sunulan bir teoriymiş gibi görünür. Marksizm, bu durum aşılamadığı sürece, doğrulanmayı bekleyen bir teori olarak kalır.

Devrimci teori işçi sınıfının mücadelesi içinde yeniden üretilemediği sürece, o teorinin bir doktrin olarak katılaşma tehlikesi hep olacaktır. Eğer teori pratikten kopmuş, donmuş, canlılığını yitirmiş hale düşürülürse, o teorinin herhangi bir ütopik sosyalist teoriden farkı kalmaz.

Eleştirel, devrimci, kurucu mücadele bütün dünya mülksüzlerini kapsayarak dünya-tarihsel boyuta yükselinceye kadar, proletaryanın birbirini izleyen bir dizi kalkışması olacaktır. Her bir kalkışma, bir yandan geçmişteki mücadelelerin kazanımlarından yararlanırken, bir yandan da geçmişin teori ve pratiğindeki yetersizlikleri eleştirerek kendi teori ve pratiğini geliştirecektir. Mücadelenin derinleşerek "bütün geri dönüşlerin imkânsız olduğu" koşulları yaratmasıyla, mülksüzlerin kuruculuk kudreti dünya-tarihsel momenti belirleyecektir:

> "Proletarya devrimleri durmadan kendilerini eleştirirler, kendi akışlarını sürekli kesintiye uğratırlar, daha önce yapılmış gibi görünene yeni baştan başlamak üzere geri dönerler, ilk girişimlerindeki yetersizlik, zayıflık ve zavallılıkla insafsızca alay ederler, hasımlarını sanki yeniden güç toplayıp daha büyük bir güçle karşılarına çıksın diye yere sererler, kendi amaçlarının sonsuz muazzamlığı karşısında zaman zaman irkilip geri çekilirler, ta ki bütün geri dönüşlerin imkânsız olduğu bir durum yaratılıncaya ve bizzat koşullar bağırıncaya kadar:
>
> *Hic Rhodus, hic salta!*" [182, [*]]

182 K. Marks, "Lui Bonapart'ın On Sekizinci Brumiyer'i", Aralık 1851 - Mart 1852, *MESY*, İng., c. 1, s. 401.

[*] *Burası Rodos, haydi atla!* Esop'un bir fabl'ından Latinceye geçen bir deyiş. Hikâyeye göre, Rodos'ta geçmişteki bir yarışmada en uzun atlamayı yaptığını iddia eden ve inanmayana şahit gösterebileceğini söyleyen bir atlet varmış. Adamın biri atlete mealen şöyle demiş: Bizi inandırmak için tanık getirmene gerek yok, burası Rodos, haydi atla da dediğini kanıtla! Tam yeridir, haydi ne marifetin varsa göster!–YZ

Okuma Parçaları

1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları'ndan

Yabancılaşmış Emek[183]

Ekonomi politiğin öncüllerinden yola çıktık. Onun dilini ve yasalarını kabullendik. Özel mülkiyeti, yani emek, sermaye ve toprağın ayrılmasını, ücret, sermaye kârı ve toprak rantının ayrılmasını önvarsaydık. Aynı şekilde, işbölümünü, rekabeti, mübadele değeri kavramını vb. önvarsaydık. Ekonomi politiğin kendisinden yola çıkarak, onun kendi terimlerini kullanarak, işçinin meta düzeyine düştüğünü, hatta metaların en sefili olduğunu, işçinin sefaleti ile onun üretiminin gücü ve büyüklüğünün ters orantılı olduğunu gösterdik. Rekabetin zorunlu sonucu olarak, sermayenin az sayıda ellerde biriktiğini ve böylece tekelin daha da korkunç bir biçimde yeniden kurulduğunu gösterdik. Son olarak da kapitalist ile toprak sahibi arasındaki farkın, toprak emekçisi ile fabrika işçisi arasındaki fark gibi, ortadan kalkmakta olduğunu ve tüm toplumun *mülk sahipleri* ile mülksüz *işçiler* olarak iki sınıfa bölünmek durumunda olduğunu gösterdik.

Ekonomi politik özel mülkiyet olgusundan yola çıkar. Özel mülkiyetin ne olduğunu bize açıklamaz. Özel mülkiyetin fiilen içinden geçtiği *maddi* süreci genel ve soyut formüllerle dile getirir. Daha sonra da bu formülleri

183 K. Marks, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, İng., Progress Publishers, s. 66–80.

yasa yerine koyar. Bu yasaları *anlamaz*, yani bu yasaların özel mülkiyetin doğasından nasıl çıktığını göstermez. Ekonomi politik, emek ile sermayenin, sermaye ile toprağın ayrılma nedeni üzerine hiçbir açıklama getirmez. Ekonomi politik, örneğin ücretin kâr ile ilişkisini tanımlarken, sonul amaç olarak kapitalistlerin çıkarını alır, yani açıklaması gerekeni daha baştan verili sayar. Rekabet karşısındaki tutumu da aynıdır. Rekabet, dışsal koşullardan hareketle açıklanmıştır. Bu dışsal ve görünürde rastlantısal durumların, gelişmenin zorunlu doğrultusunu ifade etmekten başka bir şey olmadığına gelince ekonomi politik bu konuda bize hiçbir şey öğretmez. Ekonomi politiğe mübadelenin kendisi bile bir rastlantıymış gibi görünür. Ekonomi politik, yalnızca, *zenginlik hırsını* ve *para tutkunları arasındaki savaşı*, yani *rekabeti* hareket halinde görür.

Ekonomi politik, bu hareket içindeki bağlantıları kavrayamadığı içindir ki, örneğin rekabet öğretisini tekel öğretisinin karşısına, serbest çalışma öğretisini lonca öğretisinin karşısına, toprak mülkiyetinin bölünmesi öğretisini büyük toprak mülkiyeti öğretisinin karşısına çıkarabilmiştir. Çünkü rekabet, serbest çalışma ve toprak mülkiyetinin bölünmesi olguları, tekelin, loncanın ve feodal mülkiyetin zorunlu, kaçınılmaz ve doğal sonuçları olarak değil, fakat sadece rastlantısal, önceden tasarlanmış ve sert sonuçları olarak anlaşılmıştır.

Bu nedenle şimdi, emeğin, sermayenin, toprak mülkiyetinin birbirinden ayrılması ile özel mülkiyet, para hırsı arasındaki içsel bağlantıyı, mübadele ile rekabet, değer ile insanın değersizleşmesi, tekel ile rekabet arasındaki içsel bağlantıyı, yani *para* sistemi ile bağlantılı bütün bu yabancılaşmayı kavramamız gerekmektedir.

Bir şeyi açıklamak için hayali bir başlangıç koşulunu esas alan ekonomi politikçi gibi yapmayalım. Böyle bir başlangıç koşulu hiçbir şeyi açıklamaz. Sorunu, sadece, gri ve bulanık bir uzaklığa itekler. Ekonomist, bulup çıkarması bekleneni, yani iki şey arasındaki zorunlu ilişkiyi, örneğin işbölümü ile mübadele arasındaki ilişkiyi bir olgu, bir olay şeklinde baştan kabullenmiştir. Nitekim tanrıbilimci, kötülüğün kökenini ilk günah ile açıklar, yani açıklaması gerekeni, tarihsel biçim altında bir olgu olarak kabullenir.

Biz *fiilen mevcut* bir ekonomik olgudan yola çıkıyoruz.

İşçi ne kadar çok zenginlik üretirse, üretiminin gücü ve büyüklüğü ne kadar artarsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta üretirse, kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının *değerinin artmasıyla* doğru orantılı olarak insanların dünyası *değersizleşir*. Emek

sadece meta üretmekle kalmaz, aynı zamanda, genel olarak meta ürettiği oranda kendini ve *meta* olarak işçiyi de üretir.

Bu olgu şunu gösterir ki, emeğin ürettiği nesne, yani emeğin ürünü emeğin karşısına *yabancı bir şey* olarak, üreticiden *bağımsız bir güç* olarak çıkar. Emeğin ürünü bir nesne içinde cisimleşmiş emektir, maddeleşmiş emektir. Emeğin ürünü emeğin *nesnelleşmesidir*. Emeğin gerçekleşmesi emeğin nesnelleşmesidir. Bu ekonomik koşullar altında, emeğin gerçekleşmesi işçi için *gerçekleşmenin kaybı* olarak, nesnelleşme *nesnenin kaybı ve nesneye kölelik* olarak, sahiplenme *dışlaşma, yabancılaşma* olarak görünür.

Emeğin gerçekleşmesi kendini öylesine bir gerçekleşme kaybı olarak gösterir ki, gerçekleşme işçiyi açlıktan ölecek dereceye getirir. Nesnelleşme kendini öylesine bir nesne kaybı olarak gösterir ki, işçi sadece yaşaması için değil, aynı zamanda çalışması için de en gerekli nesnelerden yoksun bırakılır. Aslında çalışmanın kendisi, ancak çok büyük çabalar gösterilerek ve sık sık kesintilere uğrayarak elde edilebilen bir şey haline gelir. Nesnenin sahiplenişi kendini öylesine bir yabancılaşma olarak gösterir ki, işçi ne kadar çok nesne üretirse, o kadar az nesneye sahip olabilir ve kendi ürünü olan sermayenin egemenliği altına o kadar çok girer.

Bütün bu sonuçlar şöylece ifade edilir: İşçinin *kendi emek ürünü* ile olan ilişkisi, *yabancı* bir nesne ile olan ilişkisi gibidir. Bu tespitten hareketle açıktır ki, işçi kendisini ne kadar harcarsa kendi yarattığı nesnelerin yabancı dünyası, kendi yarattığı, kendisine karşı ve kendisinin üstündeki dünya o kadar güçlü olur. İşçi kendisini ne kadar harcarsa kendisini, kendi iç dünyasını o kadar yoksullaştırır, kendisine ait o kadar az şeye sahip olur. Bu, dinde de böyledir. İnsan tanrıya ne kadar çok şey verirse, kendisine o kadar az şey kalır. İşçi yaşamını nesneye koyar ama artık o zaman, yaşamı kendisine değil, nesneye aittir. Demek ki, işçinin bu faaliyeti ne kadar büyürse, işçi de o kadar nesneden yoksun kalır. İşçi emeğinin ürünü değildir. Öyleyse bu ürün ne kadar büyükse, işçi de o kadar az kendisidir. İşçinin kendi ürününde *dışsallaşması*, yalnızca, kendi emeğinin bir nesne, *dışsal* bir varlık halini alması anlamına gelmez. Aynı zamanda, işçinin kendi emeğinin *işçinin dışında*, işçiden bağımsız olarak, işçiye yabancı bir şey olarak var olması ve işçinin kendi emeğinin kendi başına bir güç olarak işçinin karşısına çıkması anlamına da gelir. İşçinin nesnelere verdiği yaşam nefesinin dönüp hasım ve yabancı bir şey olarak işçinin karşısına çıkması anlamına gelir.

Şimdi *nesnelleşmeye*, işçinin üretimine ve bu üretim içinde *yabancılaşmaya*, nesnenin kaybına, işçinin kendi ürününün kaybına daha yakından bakalım.

İşçi *doğa* olmaksızın, *duyularla algılanan dış dünya* olmaksızın hiçbir şey üretemez. Doğa işçinin üstünde emeğini gerçekleştirdiği maddedir. İşçi doğanın içinde faaliyet gösterir. İşçi doğadan alarak ve doğayı araç ederek üretim yapar.

Emek üzerinde çalışacağı nesneler olmaksızın *yaşayamaz*. Doğa, nasıl ki emeğe emek nesneleri anlamında *yaşam araçları* sunarsa, aynı şekilde, *işçinin* kendisini fiziksel olarak geçindirme araçlarını sağlama anlamında, bu daha dar anlamıyla *yaşam araçları* da sağlar.

Öyleyse işçi, emeği ile dış dünyayı, duyularla algılanır doğayı ne kadar çok temellük ederse, kendisini *yaşam araçlarından* şu iki açıdan o kadar çok yoksunlaştırır: Birincisi, duyularla algılanır dış dünya işçinin emeğine ait bir nesne olmaktan, yani onun emeğinin *yaşam araçları* olmaktan gitgide daha çok uzaklaşır. İkincisi, duyularla algılanır dış dünya, doğrudan anlamıyla *geçim araçları* olmaktan, yani işçinin fiziksel varlığını sürdürme araçları olmaktan gitgide daha çok uzaklaşır.

Böylece bu iki yoldan işçi kendi yarattığı nesnenin hizmetçisi olur. Birincisi, *emek nesnesini*, yani *işi* ondan aldığı için, ikincisi, *geçim araçlarını* ondan aldığı için kendi nesnesinin hizmetçisi olur. Dolayısıyla işçi, birincisi *işçi* olarak, ikincisi *fiziksel özne* olarak var olur. Bu köleliğin doruğu şudur ki, *fiziksel özne* olarak varlığını sürdürebilmesi artık sadece işçi niteliğine bağlıdır ve artık ancak *fiziksel özne* olarak *işçidir*.

(Ekonomi yasalarına göre, işçinin kendi nesnesine yabancılaşması şöyle ifade edilir: İşçi ne kadar çok üretirse, o kadar az tüketecek nesnesi olur, ne kadar çok değer yaratırsa, o kadar çok değer yoksunu olur, o kadar çok değersizleşir. Ürünü ne kadar iyi biçimlenirse, işçi o kadar biçimsizleşir. Nesnesi ne kadar uygarsa, işçi o kadar barbardır. Emeğin gücü *(emeğin üretici gücü–YZ)* ne kadar artarsa, işçi o kadar güçsüzleşir. Emek ne kadar çok hünerli olursa, işçi o kadar az hünerli olur ve doğanın o kadar kölesi durumuna gelir.)

Ekonomi politik, işçi (emek) *ile üretim arasındaki doğrudan ilişkiyi dikkate almayarak, emeğin doğasındaki yabancılaşmayı gizler*. Gerçi emek, zenginler için harikalar yaratır ama işçiler için yoksunluk üretir. Emek, zenginler için saraylar ama işçiler için mezbeleler üretir. Emek, zenginler için güzellik ama işçiler için kararıp solma üretir. Emek, emeğin yerine makineleri geçirir ama böylece işçilerin bir bölümünü barbarlık tarzı eme-

ğe geri döndürür, öteki bölümünü de makine durumuna getirir. Emek, zenginler için zeka ama işçiler için budalalık, aptallık üretir.

Emeğin kendi ürünleri ile doğrudan ilişkisi, işçinin kendi ürettiği nesneler ile ilişkisidir. Araçlara *(üretim araçlarına–YZ)* sahip kişinin üretilmiş nesnelere ve üretimin kendisine olan ilişkisi, bu ilk ilişkinin bir *sonucundan* başka bir şey değildir. Ve sonuç ilk ilişkiyi teyit eder. Bu öteki yanı daha sonra inceleyeceğiz. Şimdi, emeğin esas ilişkisi nedir diye sual edersek, işçinin üretime ilişkisini soruyoruz demektir.

Buraya kadar işçinin dışlaşmasını, yabancılaşmasını sadece bir cepheden, yani işçinin *kendi emek ürününe ilişkisi* cephesinden ele aldık. Ne var ki yabancılaşma, sadece sonuçta değil, fakat *üretim eylemi* içinde, *üretici faaliyet* içinde de ortaya çıkar. Eğer işçi üretim eyleminin ta içinde kendi kendisinden yabancılaşmasaydı, kendi emek ürünü işçinin karşısına nasıl yabancı olarak çıkardı? Ürün, en nihayetinde, üretici faaliyetin özetinden başka bir şey değildir. O halde, emek ürünü eğer yabancılaşma ise üretimin kendisi de aktif yabancılaşma, faaliyetin yabancılaşması, yabancılaşmanın faaliyeti olması gerekir. Emek nesnesine yabancılaşma, emek faaliyetindeki dışlaşmanın, yabancılaşmanın özetinden başka bir şey değildir.

Peki, emeğin yabancılaşmasını ne oluşturur?

Bir kere emek işçiye *dışsaldır*, yani işçinin içsel doğasına ait değildir. Bu nedenle işçi çalışırken kendisini onaylamaz, fakat reddeder. Kendisinden hoşnut olmaz, fakat mutsuzluk duyar. Fiziksel ve zihinsel enerjisini özgürce geliştirmez, fakat bedenini eskitir, zihnini köreltir. Onun için işçi, ancak mesai dışında kendini kendinde hisseder, çalışırken kendini kendi dışında hisseder. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Bundan ötürü, çalışması gönüllü değil, fakat cebridir, *zora dayalı çalışmadır.* Öyleyse çalışması bir ihtiyacın *(içsel bir yaratıcılık ihtiyacının, kendisini teyit ve ifade etme ihtiyacının–YZ)* karşılanması değildir. Çalışması, çalışma ihtiyacının dışındaki ihtiyaçları *(yani otsul yaşamını sürdürmenin ihtiyaçlarını–YZ)* karşılamanın bir *aracıdır.*

Emeğin yabancı karakteri, fiziksel ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz, çalışmaktan veba gibi kaçılması olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, yani insanın yabancılaştığı emek, kendini kurban etmedir, çile çekmedir. Son olarak, emeğin işçiye dışsal karakteri, emeğin işçinin kendisine değil, fakat başkasına ait olmasında, işçinin çalışırken kendisine değil, fakat başkasına ait olmasında görünür. Nasıl dinde insan muhayyilesinin, insan beyninin ve insan yüreğinin spontane faaliyeti birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani ona yabancı, tanrısal ya da şeytani bir faali-

yet olarak etkili olursa, aynı şekilde, işçinin faaliyeti de kendi spontane faaliyeti değildir. İşçinin faaliyeti başkasına aittir. İşçinin faaliyeti işçinin kendisini yitirmesidir.

Bütün bunların sonucunda insan (işçi) ancak yemek, içmek, çoğalmak gibi hayvansal işlevlerinde, bir de olsa olsa barınma, giyinme gibi faaliyetlerde kendisini özgür aktiflikte hissedebilir. İnsani işlevlerinde ise artık kendisini bir hayvandan başka türlü hissedemez. Hayvansı işlevler insani, insani işlevler hayvansı olur.

Gerçi yemek, içmek, çoğalmak vb. sahici insan işlevleridir. Ama soyut olarak ele alınırsa, bütün öteki insani faaliyetler alanından koparılıp kendi başına tek ve sonul amaç haline getirilirse bunlar hayvansal işlevlerdir.

İnsanın yabancılaştırıcı pratik eyleminin, emeğin iki yönünü ele aldık. Birincisi, işçinin kendisi üzerinde egemenlik kuran yabancı bir nesne olarak *emek ürünü* ile ilişkisi. Bu ilişki, aynı zamanda, duyularla algılanır dış dünya ile, işçinin karşısına düşmanca çıkan yabancı bir dünya olarak doğa nesneleri ile ilişkidir. İkincisi, emeğin *emek* süreci içinde *üretim eylemine* olan ilişkisi. Bu ilişki, işçinin kendisine ait olmayan yabancı bir faaliyet olarak kendi öz eylemi ile ilişkisidir. Burada aktiflik pasifliktir, iktidar iktidarsızlıktır, dölverme iğdişliktir. Burada işçinin *kendi* fiziksel ve zihinsel enerjisi, kendi kişisel yaşamı –zaten hayat faaliyetten başka nedir ki– işçiye ait olmayan, ondan bağımsız ve ona karşı dönmüş olan faaliyettir. Daha önce gördüğümüz *şeye* yabancılaşma gibi, işte bu da *kendi kendisinden yabancılaşmadır.*

Yabancılaşmış emeğin şimdiye kadar işlediğimiz iki yanından bir üçüncü yan daha çıkarsamak durumundayız.

İnsan bir canlı türüne aittir. Çünkü insan, teori ve pratikte, hem kendi öz canlı türünü hem de öteki canlı türlerini kendi nesnesi olarak almıştır. Bunun başka bir anlatımı olarak, insan kendi kendisine, yaşayan güncel bir türe davrandığı gibi davranır, *evrensel*, dolayısıyla özgür bir varlığa davrandığı gibi davranır.

Hem insanlarda ve hem de hayvanlarda, türlerin hayatı, insanın (hayvanlar gibi) fiziksel olarak inorganik doğa sayesinde yaşadığı olgusuna dayanır. İnsan (ya da hayvan) ne kadar evrenselleşirse, sayesinde yaşadığı inorganik doğa alanı da o kadar evrenselleşir. Bitkiler, hayvanlar, taşlar, hava, ışık vb., teorik bakımdan, ister doğa bilimlerinin nesneleri ister sanat nesneleri –insanın ruhsal inorganik doğası, lezzetli olması için insanın önce hazırlaması gereken ruhsal gıdalar– olarak, nasıl insan bilincinin bir bölümünü oluştururlarsa, pratik alanda da tıpkı böyle, insan yaşamı ve insan

faaliyetinin bir bölümünü oluştururlar. İnsan ancak, yiyecek, ısı, giyecek, barınak vb. biçiminde görünen bu doğal ürünler sayesinde fiziksel olarak yaşar. İnsanın evrenselliği, pratikte tüm doğayı insanın inorganik bedeni durumuna getiren evrensellikte ortaya çıkar. Doğa, birincisi, doğanın insanın doğrudan yaşam aracı olması ölçüsünde, ikincisi, doğanın insanın yaşam faaliyetinin maddesi, nesnesi ve aleti olması ölçüsünde, insanın inorganik bedeni olur. Doğa –yani doğrudan insan bedenini oluşturmadığı kadarıyla doğa– insanın inorganik bedenidir. İnsan doğa sayesinde yaşar. Bu demektir ki, doğa insanın *(inorganik–YZ) bedenidir.* İnsanın ölmemek için bu *(inorganik–YZ)* beden ile sürekli bir alışveriş içinde olması gerekir. İnsanın fiziksel ve ruhsal yaşamının doğayla ilişkili olması, sadece, doğanın kendi kendisiyle bağlantılı olduğu anlamına gelir. Çünkü insan doğanın bir parçasıdır.

Yabancılaşmış emek, insanı (1) doğadan, (2) kendisinden, kendi aktif işlevlerinden, kendi yaşam faaliyetinden yabancılaştırırken *insan türünden* de yabancılaştırır. Yabancılaşmış emek, *insan türünün yaşamını* insanın bireysel yaşam aracı haline getirir. *(Yabancılaşmış birey, insan türünün öteki bütün bireylerini, canlı ve cansız doğayı kendi zavallı bireysel varlığını sürdürmenin bir vesilesi olarak görür.–YZ)* Yabancılaşmış emek, birincisi, insan türünün yaşamını ve bireysel yaşamı yabancılaştırır. İkincisi, bireysel yaşamı, soyut biçimiyle, yine soyut ve yabancılaşmış biçimiyle insan türünün yaşamasının amacı haline sokar.

Çünkü emek, *yaşam faaliyeti, üretken yaşam,* insana her şeyden önce sadece bir ihtiyacını, fiziksel varlığı sürdürme ihtiyacını karşılayan bir *araç* olarak görünür. Ama üretken yaşam insan türünün yaşamıdır. Üretken yaşam, yaşamı doğuran yaşamdır. Bir canlı türünün bütün karakteri, o canlı türünün yaşam faaliyetinin karakterinde içerilmiştir. Özgür ve bilinçli faaliyet, insan türüne ait karakterdir. Yaşamın kendisi bile sadece *geçim aracı* olarak görünür.

Hayvan kendi yaşam faaliyeti ile doğrudan doğruya özdeştir. Hayvan kendisini kendi yaşam faaliyetinden ayrı görmez. Hayvan *kendi yaşam faaliyetidir.* İnsan ise kendi yaşam faaliyetini kendi irade ve bilincinin nesnesi durumuna getirir. İnsanın bilinçli yaşam faaliyeti vardır. Bu belirleme, insanın doğrudan doğruya bütünleştiği bir belirleme değildir. Bilinçli yaşam faaliyeti, insanı hayvansal yaşam faaliyetinden derhal ayırır. İşte tam da bundan ötürü, insan *(hayvanlardan ayrı–YZ)* bir canlı türüdür. Ya da insan *(hayvanlardan ayrı–YZ)* bir canlı türü olduğu için bilinçli bir varlıktır, yani kendi yaşamı kendisi için bir nesnedir. Sırf bu nedenle insanın faaliyeti

özgür faaliyettir. Yabancılaşmış emek bu ilişkiyi tersine çevirir. Öyle ki insan, bilinçli bir varlık olduğu için, kendi yaşam faaliyetini, kendi *esas varlığını varoluşunun* sadece bir aracı haline getirir. *(Yabancılaşmış emek, insanın bilinçli yaşam faaliyetinin insanın yalnızca biyolojik varlığını sürdürmeye kilitlenmesi anlamına gelir.–YZ)*

İnsan, pratik faaliyetiyle bir *nesneler dünyası* yaratarak, inorganik dünya *üstünde çalışarak* bilinçli bir canlı türü olduğunu, yani insan türünü kendi esas varlığı ile bir tutan ya da kendisini türüne ait olarak gören bir varlık olduğunu kanıtlar. Gerçi hayvanlar da üretir. Arı, kunduz, karınca gibileri kendilerine yuva, barınak kurar. Ama hayvan sadece kendisi ya da yavruları için acilen gerekenleri üretir. Hayvanın üretimi tek yanlıdır, oysa insanın üretimi evrenseldir. Hayvan acil fiziksel ihtiyaçların dayatmasıyla üretir. İnsan ise fiziksel ihtiyaçlardan özgür olduğunda da üretir ve asıl üretimini ancak fiziksel ihtiyaçlardan özgürleştiğinde yapar. Hayvan sadece kendisini üretir, oysa insan tüm doğayı yeniden üretir. Hayvanın ürünü doğrudan doğruya kendi fiziksel bedenine ait olur. Oysa insan kendi ürünü ile özgürce karşı karşıya gelir. Hayvan sadece kendi türünün standart ve ihtiyaçlarına göre nesneleri biçimlendirir. Oysa insan, her türün standartlarına göre üretmeyi ve her nesneye o nesnenin kendi iç doğasının standartlarını uygulamayı bilir. Demek ki insan, aynı zamanda güzellik yasalarına göre de üretir.

O halde insanın *(hayvanlardan ayrı–YZ) bir türsel varlık* olduğunu gerçekten kanıtlaması, tam da nesnel dünya üstündeki çalışmasıyla olur. Bu üretim onun aktif türsel yaşamıdır. Bu üretim sayesinde doğa, *onun* yapıtı ve onun gerçekliği olarak görünür. Bu nedenle insan emeğinin amacı *insanın türsel yaşamının nesnelleşmesidir*: Çünkü insan, kendisini sadece entelektüel olarak bilinçte değil, fakat aynı zamanda aktif olarak fiilen de üretir. Böylece kendi yaratmış olduğu dünyada kendisini görür. Demek ki, yabancılaşmış emek insandan üretimin amacını çekip alırken, ondan *türsel yaşamını*, insan türünün bir üyesi olarak onun gerçek nesnelliğini de koparıp alır. Yabancılaşmış emek, insanın inorganik bedeni olan doğanın insanın elinden alınması ile, insanın hayvanlar karşısındaki avantajını dezavantaja dönüştürür.

Aynı şekilde yabancılaşmış emek, spontane ve özgür faaliyeti araç derekesine düşürerek, insanın türsel yaşamını, onun fiziksel varlığının aracı haline sokar.

Böylece, insanın kendi türü hakkındaki bilinci yabancılaşma ile öylesine dönüşür ki, türsel yaşam onun için bir araç haline gelir.

O halde yabancılaşmış emek şunları getirir:

(3) *İnsanın türsel varlığı*, doğa ve insan türüne ait tinsel yetiler, insana *yabancı* bir varlık durumuna, insanın *bireysel varoluşunun aracı* durumuna dönüşür. Yabancılaşmış emek, insanın kendi bedenini, insanın dışındaki doğayı ve insanın tinsel yanını, yani insanın *insan* yanını insana yabancılaştırır.

(4) İnsanın kendi emek ürününden, kendi yaşam faaliyetinden, kendi türsel varlığından yabancılaşmasının doğrudan sonucu, *insanın insandan yabancılaşmasıdır*. İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, *başka* insanlarla da aynı şekilde karşı karşıya gelmektedir. İnsanın kendi işiyle, kendi emek ürünüyle ve kendi kendisiyle ilişkisinde ne geçerliyse, insanın başka insanlarla, başka insanların emek ve emek nesneleriyle olan ilişkisinde de aynısı geçerlidir.

İnsanın türsel doğasından yabancılaştığı önermesi, aslında, insanların birbirlerinden ve her bir insanın esas doğasından yabancılaştığı anlamına gelir.

İnsanın yabancılaşması, aslında insanın kendi kendisiyle olan her ilişkisi, insanın öteki insanlarla olan ilişkisi içinde gerçekleşip ifadesini bulur.

O halde, yabancılaşmış emek ilişkisi içinde her insan öteki insanları, işçi olarak içinde bulunduğu ilişki ve standartlara göre değerlendirir.

Ekonomi politiğin bir olgusundan, işçinin ve üretiği ürünün yabancılaşması olgusundan yola çıktık. Bu olguyu, kavramsal açıdan *dışlaşmış, yabancılaşmış* emek olarak formüle ettik. Bu kavramı analiz ederek, aslında ekonomi politiğin bir olgusunu çözümlemiş olduk.

Şimdi dışlaşmış, yabancılaşmış emek kavramının gerçek yaşamda kendini nasıl takdim ve ifade ettiğini görelim.

Eğer emek ürünü bana yabancıysa, karşıma yabancı bir güç olarak çıkıyorsa, o zaman bu ürün kime aittir?

Eğer benim kendi faaliyetim bana ait değilse, eğer yabancı, zoraki bir faaliyetse, o zaman bu faaliyet kime aittir?

Benden *başka* bir varlığa aittir.

Kimdir bu varlık?

Tanrılar mı? Gerçi, eski çağlarda en önemli üretim (örneğin Mısır, Hindistan ve Meksika'daki tapınakların yapılması vb.) tanrılar içinmiş ve ürünler de tanrılara aitmiş gibi görünür. Gelgelelim, tanrıların kendileri hiçbir zaman emek çalıştırmamışlardır. *Doğa* da öyle. Zaten, insan emeği aracılığıyla doğayı egemenliği altına aldıkça, sanayiin mucizeleri tanrıların mucizelerini yüzeysel kıldıkça, insanın üretim yapma zevkinden ve ürün-

lerin tadını çıkarmaktan bu güçler uğruna vazgeçmesi ne kadar büyük bir çelişki olurdu.

Emek ve emek ürünlerinin ait olduğu, emeğin hizmetinde bulunduğu ve onun yararına emek ürünlerinin üretildiği *yabancı* varlık, *insanın* kendisinden başkası olamaz.

Eğer emeğin ürünü işçiye ait değilse, eğer ürün işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkıyorsa, bu ancak o ürün *işçiden başka bir insana* ait olduğu için böyle olabilir. Eğer işçinin faaliyeti onun için bir eziyet ise, bu faaliyet bir başkasına *doyum* ve memnuniyet sağlıyor demektir. İnsanın üstündeki bu yabancı güç, ne tanrılardır ne de doğa, fakat insanın ta kendisidir.

Yukarıdaki önermeyi, yani insanın kendi kendisiyle olan ilişkisi ancak insanın öteki insanlarla olan ilişkisi içinde *nesnel* ve *gerçek* olur önermesini akılda tutalım. O halde, eğer insanın kendi emek ürünü, kendi nesnelleşmiş emeği, insanın karşısına *yabancı*, *düşman*, güçlü ve kendisinden bağımsız bir nesne olarak çıkıyorsa, o kişinin bu nesne karşısındaki durumu, sanki o kişiden bağımsız, o kişiye yabancı, düşman, güçlü bir başka kişi bu nesneye sahipmiş gibidir. Eğer insan kendi faaliyetini özgür olmayan bir faaliyet olarak görüyorsa, bu faaliyeti başka bir insanın hizmetindeki bir faaliyet olarak, başka bir insanın egemenliği, zorlaması ve boyunduruğu altındaki bir faaliyet olarak görüyor demektir.

İnsanın kendisinden ve doğadan her yabancılaşması, öteki insanlar ile kurduğu ilişkide, doğa ile ilişkisinde kendini dışa vurur. Bu nedenle dinsel yabancılaşma, sıradan insanın rahiple ya da başka bir aracı kişiyle ilişkisi içinde görünmek zorundadır, çünkü burada entelektüel dünya söz konusudur. Gerçek pratik dünyada bireysel yabancılaşma, ancak öteki insanlarla gerçek pratik ilişki içinde ortaya çıkabilir. Yabancılaşma ancak *pratik* içinde gerçekleşir. O halde insan, yabancılaşmış emek yoluyla, yalnızca nesne ve üretim eylemi ile, yabancı ve kendisine düşman güçler olarak ilişkisini yaratmaz, aynı zamanda, öteki insanların kendi üretim ve kendi ürünü ile ilişkisini ve kendisinin bu öteki insanlar ile ilişkisini de yaratır. Nasıl üretim yaparak kendi öz gerçekliğinin kaybına ve kendisinin cezalandırılmasına yol açıyorsa, nasıl kendi ürününü bir kayıp ve kendisine ait olmayan bir ürün olarak yaratıyorsa, aynı şekilde, üretim yapmayan kişinin üretim ve ürün üzerindeki egemenliğini de öyle yaratır. Kendisini nasıl kendi öz faaliyetinden yabancılaştırıyorsa, yabancıya da ona ait olmayan faaliyeti aynen öyle bahşeder.

Buraya kadar ilişkiyi hep işçi açısından ele aldık. Daha sonra ilişkiye işçi olmayanlar açısından da bakacağız.

Demek ki işçi, *dışlaşmış, yabancılaşmış emek* içinde, emeğe yabancı ve emeğin dışında duran bir insan ile yabancı emeğin ilişkisini yaratır. İşçinin emekle olan ilişkisi, kapitalistin (ya da emeğin efendisine ne ad verirseniz onun) emekle olan ilişkisini yaratır. *Özel mülkiyet*, bundan ötürü, *yabancılaşmış emeğin*, işçinin doğayla ve kendi kendisiyle dışsal ilişkisinin ürünü ve zorunlu sonucudur.

Öyleyse, *özel mülkiyet* çözümlemesine *yabancılaşmış emek*, yani *yabancılaşmış insan*, dışlaşmış emek, dışlaşmış yaşam, *dışlaşmış* insan kavramlarından varırız.

Yabancılaşmış emek (yabancılaşmış yaşam) kavramını, ekonomi politikteki *özel mülkiyetin hareketinin* bir sonucu olarak elde ettiğimiz doğrudur. Fakat, her ne kadar özel mülkiyet yabancılaşmış emeğin sebebi, doğurucusu olarak görünürse de yabancılaşmış emek kavramının analizi, özel mülkiyetin aslında yabancılaşmış emeğin sonucu olduğunu ortaya çıkarır. Aynen tanrıların insandaki akıl karışıklığının *başlangıçtaki* nedeni değil, fakat sonucu olması gibi. Daha sonra, özel mülkiyet ile yabancılaşmış emek ilişkisi, birbirlerini karşılıklı etkileyen bir ilişki halini alır.

Özel mülkiyetin bu sırrı, yani özel mülkiyetin bir yandan yabancılaşmış emeğin *ürünü* olması, öte yandan emeğin özel mülkiyet *aracılığıyla* yabancılaşması, özel mülkiyetin *bu yabancılaşmanın gerçekleşmesi* olması, kendini ancak özel mülkiyetin gelişmesinin doruk noktasında yeniden gösterir.

Bu açıklama, şimdiye kadar çözülmemiş çeşitli çelişkileri hemen aydınlatır.

1. Ekonomi politik üretimin gerçek ruhu olarak emekten yola çıkar. Ama emeğe hiçbir şey vermez, her şeyi özel mülkiyete verir. Proudhon, bu çelişkiye karşı çıkarak, özel mülkiyete karşı emekten yana tavır almıştır. Ne var ki, bu açık çelişkinin, aslında *yabancılaşmış emeğin* kendi kendisi ile çelişkisi olduğunu ve ekonomi politiğin yabancılaşmış emeğin yasalarını formüle etmekten ibaret olduğunu anlıyoruz.

Keza, *ücret* ile *özel mülkiyetin* özdeş olduklarını da anlıyoruz. Çünkü, eğer emeğin hedefi olan ürünle emeğin kendisi ödeniyorsa, burada ücret emeğin yabancılaşmasının zorunlu sonucu olmaktan başka bir şey değildir. Aynı şekilde, emek ücret biçiminde belirince emek kendi içinde bir amaç olarak değil, fakat ücretin kölesi olarak görünür. Bu konuyu daha sonra geliştireceğiz, şimdilik sadece birkaç sonuç çıkaralım.

Zorla bir *ücret artışı* sağlanması (bütün öbür zorluklar bir yana bırakılırsa, böyle bir artışın bir anomali olarak ancak zorla sağlanıp sürdürülebileceği bir yana bırakılırsa), yukarıdaki nedenle, *köleye* daha iyi bir *ödeme* yapılmasından öteye gitmez ve işçiye ya da emeğe insan statüsü ve saygınlığı kazandırmaz.

Hatta Proudhon'un talep ettiği *ücret eşitliği* bile, günümüz işçisinin kendi emeği ile olan ilişkisini, bütün insanların emek ile ilişkisi durumuna dönüştürmekten başka bir sonuç vermez. Toplum o zaman soyut bir kapitalist olarak tasarlanmış olur.

Ücret yabancılaşmış emeğin doğrudan bir sonucudur ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin doğrudan nedenidir. Bunlardan birinin düşmesi, ötekinin de düşmesi demektir.

2. Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyet ile bu ilişkisinden, toplumun özel mülkiyetten vb., kölelikten kurtuluşunun, *işçilerin kurtuluşunun siyasal* biçiminde ifadesini bulduğu sonucu da çıkar. Burada söz konusu olan yalnızca *işçilerin* kurtuluşu değildir. Çünkü işçilerin kurtuluşu insanın evrensel kurtuluşunu içerir. İnsanın tüm köleliği işçinin üretim ile ilişkisinde içerildiği ve bütün kölelik ilişkileri bu ilişkinin çeşitli biçimlenmeleri ve sonuçlarından başka bir şey olmadığı için, insanlığın evrensel kurtuluşu, işçilerin kurtuluşunda içerilmiştir.

Dışlaşmış, yabancılaşmış emek kavramından *analiz* yoluyla *özel mülkiyet* kavramına nasıl vardıysak, aynı şekilde bu iki faktörün *(yabancılaşmış emek ile özel mülkiyetin–YZ)* yardımıyla, ekonomi politiğin bütün *kategorilerini* geliştirebiliriz. Bu kategorilerin her birinin –örneğin, ticaret, rekabet, sermaye ve paranın– bu ilk oluşturucuların *(yabancılaşmış emek ile özel mülkiyetin–YZ) partiküler ve gelişmiş ifadesinden* başka bir şey olmadığını göreceğiz.

Yine de bu olguları ele almadan önce, iki başka sorunu çözmeye çalışalım:

1. Yabancılaşmış emeğin sonucu olarak yükselen *özel mülkiyetin* genel *doğasını, gerçekten insana ait* ve *toplumsal mülkiyet* ile ilişkisi içinde tanımlamak.

2. *Emeğin dışlaşmasını, yabancılaşmasını* bir olgu olarak kabul ettik ve bu olguyu analiz ettik. Şimdi şunu sorabiliriz: *İnsan* nasıl olmuş da kendi *emeğini yabancılaştırmış*, onu dışlaştırmıştır? Bu yabancılaşma insanın gelişmesinin doğasında nasıl kök bulmuştur? *Özel mülkiyetin kökeni* sorununu, *yabancılaşmış emek* ile insanlığın gelişmesinin gidişi arasındaki ilişki sorununa *dönüştürerek*, bu sorunun çözümünde bir hayli yol almış bulu-

nuyoruz. Çünkü *özel mülkiyetten* sözedildiğinde, insanın dışındaki bir şey akla gelir. Emekten sözedildiğinde ise, doğrudan doğruya insanın kendisi ele alınıyordur. Sorunun böylece yeniden formüle edilişi, onun çözümünü de içerir.

Birinci madde hakkında: *Özel mülkiyetin genel doğası ve onun gerçek insan mülkiyeti ile ilişkisi.*

Yabancılaşmış emek, birbirlerine dayanan ya da aynı ilişkinin farklı ifadelerinden başka bir şey olmayan iki bileşenden oluşur. *Sahiplenme (kendine mal etme–YZ), dışlaşma* olarak, *yabancılaşma* olarak görünür. *Yabancılaşma, sahiplenme* olarak görünür. *Dışlaşma*, sahiden *yurttaş haline gelmek* olarak görünür.

Olgunun bir cephesini, yani *yabancılaşmış* emeğin işçiyle olan ilişkisini, *yani yabancılaşmış emeğin kendi kendisiyle olan ilişkisini* ele aldık. Bu ilişkinin zorunlu sonucu, zorunlu ürünü, gördüğümüz gibi, *işçi olmayan kişinin işçi ile ve emek ile mülkiyet ilişkisidir.* Yabancılaşmış emeğin maddi, özet ifadesi olarak *özel mülkiyet*, her iki ilişkiyi de kapsar: *İşçinin emek ile, kendi emek ürünü ile ve işçi olmayan ile* ilişkisi. *İşçi olmayanın işçi ile ve işçinin emek ürünü ile* ilişkisi.

Buraya kadar şunları tespit etmiş bulunuyoruz: Doğayı emeğiyle *kendine mal eden* işçiye, bu sahipleniş yabancılaşma olarak görünür. İşçinin kendi öz spontane faaliyeti bir başkası için faaliyet olarak ve bir başkasının faaliyeti olarak görünür. Hayatiyet yaşamın kurban edilmesi olarak görünür. Nesne üretimi nesnenin yabancı bir güce, *yabancı* bir kişiye kaybedilmesi olarak görünür. Şimdi, emeğe de işçiye de *yabancı* olan bu kişinin, işçi ile, emek ile ve emeğin nesnesi ile ilişkisini ele alalım.

Önce şunu not etmeliyiz ki, işçide *yabancılaşma, dışlaşma faaliyeti* olarak görünen her şey, işçi olmayanda *yabancılaşma, dışlaşma durumu* olarak görünür.

İkincisi, işçinin üretimdeki ve ürün karşısındaki *gerçek, pratik tutumu* (bir zihin durumu olarak), işçi olmayanda karşısına çıkan *teorik* bir tutum olarak görünür.

Üçüncüsü, işçinin kendisine karşı yaptığı her şeyi, işçi olmayan da işçiye karşı yapar ama işçiye karşı yaptığı şeyleri kendisine karşı yapmaz.

Bu üç ilişkiye daha yakından bakalım.[*]

[*] Elyazması burada kesiliyor–*Progress Yayınları.*

Alman İdeolojisi'nden[184]

[4. Toplumsal İşbölümü ve Sonuçları: Özel Mülkiyet, Devlet, Toplumsal Faaliyetin "Yabancılaşma"sı]

Bütün bu çelişkileri zımnen içinde taşıyan bu işbölümüyle birlikte –ki bu işbölümünün kendisi de aile içindeki doğal işbölümüne ve toplumun birbirine karşıt tek tek ailelere ayrılışına dayanır– emeğin ve ürünlerinin *dağıtımı*, aslında hem nicelik ve hem de nitelik bakımından *eşitsiz* dağıtımı spontane olarak belirir. Şundandır ki, mülkiyetin çekirdeği, ilk biçimi, kadın ve çocukların kocanın kölesi olduğu ailede ortaya çıkar. Ailedeki bu gizli kölelik, henüz çok kaba olmakla birlikte ilk mülkiyettir. Bu başlangıç aşamasındaki mülkiyet bile modern ekonomistlerin tanımına mükemmelen uymaktadır. Bu tanıma göre mülkiyet, başkasının işgücünü tasarruf etme kudretidir. Kaldı ki işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir:

184 K. Marks, F. Engels, "Alman İdeolojisi", Kasım 1845 – Ağustos 1846, *MESY*, İng., c. I, s. 34–41. Köşeli parantez içindeki başlıklar *Progress Yayınları* tarafından eklenmiştir.–YZ

Birincisinde faaliyete referans verilirken, ikincisinde bu faaliyetin ürününe atıf yapılmaktadır.

İşbölümü, dahası, ayrı ayrı bireylerin ya da tek tek ailelerin çıkarları ile birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulunan bütün bireylerin ortak toplumsal çıkarı arasındaki çelişkiyi de ima eder. Aslında, bu ortak toplumsal çıkar, "genel çıkar" olarak, yalnızca hayalde değil, fakat her şeyden önce gerçekte, işin aralarında bölündüğü bireylerin karşılıklı bağımlılığı olarak mevcuttur.

İşte bu bireyin çıkarı ile toplumun ortak çıkarı arasındaki çelişkiden, toplumun ortak çıkarı, bireyin ve toplumun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçime bürünüp *devlet* olarak yükselir. Toplumun ortak çıkarı, aynı zamanda, ortak toplumsal yaşam illüzyonu olarak bağımsız bir biçim alır. Ne var ki bu ortak toplumsal yaşam illüzyonu, daima, aile ya da kabilelerden oluşan her toplulukta mevcut bulunan soy-sop, dil, daha geniş ölçek için konuşursak, işbölümü ve öteki çıkar ilişkilerinden doğan gerçek bağlara dayanır. Bu ortak toplumsal yaşam illüzyonu, ileride göstereceğimiz gibi, işbölümü tarafından önceden belirlenmiş olan sınıflara özellikle dayanır. Bu tür insan yığınları sınıflara ayrışmıştır ve bu yığın içinde bir sınıf öteki bütün sınıflara egemendir. Bundan şu sonuç çıkar: Devlet içindeki bütün mücadeleler, demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki mücadele, oy hakkı vb. için mücadele, çeşitli sınıfların kendi aralarında yürüttükleri gerçek mücadelelerin büründüğü illüzyon biçimlerden başka bir şey değildir (her ne kadar bu konuda *Fransız-Alman Yıllıkları* ve *Kutsal Aile*'de yeterince yol gösterildiyse de, Alman teorisyenleri bunu akıllarından bile geçirmemektedirler). Dahası, egemenlik uğruna mücadele eden her sınıf, proletaryanın durumunda söz konusu olduğu gibi kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve genel olarak egemenliğin hepten ortadan kalkmasını şart koşuyor olsa bile kendi çıkarını genel çıkar olarak göstermek üzere, ilk önce siyasal iktidarı kendisi için zaptetmelidir, ki ilk fırsatta bunu yapmaya zorlanır.

Bireyler *yalnızca* kendilerine özgü çıkarların peşinde oldukları için –ki bireyler açısından kendilerine özgü çıkarları ortak toplumsal çıkarlarıyla örtüşmez, (genel denilen, aslında ortak toplumsal yaşamın illüzyon biçimidir)– ortak toplumsal çıkar, insana "yabancı" ve insandan "bağımsız" bir çıkar olarak, kendine özgü ve tuhaf bir "genel" çıkar olarak bireylere zorla kabul ettirilir. Ya da bireyler, demokraside olduğu gibi, bu uyuşmazlık içinde kalmak zorundadırlar. Öte yandan, bu kendine özgü çıkarların –ki bu çıkarlar, sürekli olarak, ortak toplumsal ve ortak toplumsal sanılan çıkar-

larla *gerçekten* ters düşer– *pratikteki* mücadelesi, aldatıcı "genel" çıkarın devlet biçimindeki *pratik* müdahalesi ve kontrolünü zorunlu kılar.[*]

Son olarak, işbölümünün bize ilk örneğini sunduğu şey şudur: İnsanlar doğal toplum içinde bulundukları sürece, yani kendine özgü çıkarlar ile ortak çıkar arasında yarılma olduğu sürece, dolayısıyla faaliyet gönüllü olarak değil de doğallıkla bölündüğü sürece, insanın kendi edimi insan tarafından kontrol edilecek yerde onu köleleştiren, insana karşı duran yabancı bir güce dönüşür. Gerçekten de işbölümü ortaya çıkar çıkmaz, herkesin kendisine özgü, yalnızca kendisine ait bir faaliyet alanı olur. Bu faaliyet alanı ona zorla dayatılır ve kimse bu alanın dışına kaçamaz. Kişi avcıdır, balıkçıdır, çobandır ya da eleştirmendir, eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa işini sürdürmek zorundadır. Oysa komünist toplumda, yani kimsenin sınırlanmış bir faaliyet alanının içine hapsolmadığı, herkesin arzu ettiği bir dalda işin üstesinden gelebileceği toplumda, toplum genel üretimi düzenler. Böylece, bugün başka bir şey yarın başka bir şey yapmak, hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmak durumunda kalmadan, akla estikçe, sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam sığır yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra da eleştiri yazmak mümkün olur.

Toplumsal faaliyetin bu şekilde sabitlenmesi, kendi ürettiklerimizin bizim kontrolümüz dışında büyüyen, beklentilerimize karşı koyan, hesaplarımızı boşa çıkaran, bizim üstümüzde yer alan nesnel bir güç olarak bu şekilde pekişmesi, şimdiye kadarki tarihsel gelişmenin başta gelen faktörlerinden biridir. Toplumsal güç, yani farklı bireylerin yer aldığı ve işbölümünün belirlediği işbirliği sayesinde çoğalmış olan üretici güç, bu bireylere kendi birleşik güçleri gibi görünmez. Çünkü bu bireylerin işbirliği, gönüllü olarak değil, fakat doğal olarak ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal güç, yani üretici güç, bu bireylere, kendilerinin dışında yer alan, nereden gelip nereye gittiğini bilmedikleri, bu yüzden de kontrol edemedikleri, tersine, insanların irade ve eyleminden bağımsız bir dizi kendine özgü evrelerden geçen, hatta insanların bu irade ve eylemine hükmeden yabancı bir güç gibi görünür.[**] Yoksa sözgelimi mülkiyet, bir tarihe nasıl sahip olabilir ve nasıl değişik biçimler alabilirdi ki? Örneğin toprak mülkiyeti, önceden gelen farklı koşullara göre, nasıl Fransa'da bölük pörçükken az sayıda ellerde merkezileşmeye, İngiltere'de ise az ellerde merkezileşmişken, bugün fiilen olduğu gibi, parçalanmaya doğru yol alabilirdi? Ya da yine nasıl olur da değişik

[*] Son iki paragraf Engels tarafından eklenmiştir–*Progress Yayınları*

[**] Marks, bu cümlenin kenarına, bu paragraf bittikten sonraki bölümde verilen ilk dört paragrafı eklemiştir–*Progress Yayınları.*

birey ve ülke ürünlerinin mübadelesinden başka bir şey olmayan ticaret, arz ve talep ilişkisiyle bütün dünyaya hükmedebilirdi? Arz ve talep ilişkisi öylesine bir ilişkidir ki, bir İngiliz ekonomistine göre, yeryüzü üzerinde kadim çağlardan kalma bir alınyazısı gibi havada dolaşıp durur, görünmez bir elle insanlara talih ve talihsizlik dağıtır, imparatorluklar kurar, imparatorluklar yıkar, ulusları yükseltir, ulusları çökertir. Oysa bu temelin, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla, üretimin komünistçe düzenlenmesiyle (yani insanların kendisinin ürettiği nesneler ile insanlar arasındaki yabancılaşmış ilişkinin yok edilmesiyle), arz ve talep ilişkisinin kudreti hiçe iner, böylece insanlar, mübadeleyi, üretimi, karşılıklı ilişki tarzlarını yeniden kendi kontrolleri altına alırlar.

[5. Komünizmin Maddi Öncülü Olarak Üretici Güçlerin Gelişmesi]

Filozofların anlayabilecekleri bir terim kullanmak gerekirse bu "*yabancılaşma*", haliyle, ancak iki *pratik* koşul varsa ortadan kaldırılabilir. Yabancılaşmanın "tahammül edilemez" bir kudret, yani insanların ona karşı devrim yapacağı bir kudret haline gelmesi için, insanlığın büyük yığınını "mülksüz" bırakmış olması, aynı zamanda, mevcut zenginlik ve kültür dünyasının çelişkilerini üretmiş olması gerekir. Her iki koşul da üretici güçlerde büyük bir artışı, yani üretici güçlerde yüksek bir gelişme derecesini varsayar.

Öte yandan, üretici güçlerin bu düzeydeki gelişmesi, (ki bizatihi bu gelişme, insanların güncel ampirik varoluşlarının, yerel değil de *dünya-tarihsel* bağlamda belirdiğini ima eder) mutlaka gerekli bir pratik koşuldur. Çünkü bu gerçekleşmeden, *yokluk* sadece genelleştirilmiş olur. *Yoksunlukla* birlikte ihtiyaçlar için mücadele ve bütün o eski melanet zorunlu olarak yeniden üretilir. Dahası, ancak üretici güçlerin bu evrensel gelişmesi sayesindedir ki, insanlar arasında *evrensel* bir ilişki kurulabilir. İnsanlar arasındaki evrensel ilişki, bütün uluslarda aynı anda "mülksüz" yığınlar olgusunu (evrensel rekabet) yaratır, her ulusu öteki ulusların devrimlerine bağımlı kılar ve yerel bireylerin yerine *dünya-tarihsel* bireyleri, ampirik olarak evrensel bireyleri koyar.

Bu gerçekleşmeksizin, birincisi, komünizm ancak yerel bir olgu olarak varlık bulabilir. İkincisi, bizatihi ilişki *güçleri*, *evrensel*, dolayısıyla "tahammül edilemez" kudret olarak gelişemeyip hurafelerle çevrili yerli

"koşullar" olarak kalır. Üçüncüsü, ilişkinin her yayılması yerel komünizmi ortadan kaldırır.

Ampirik olarak, komünizm ancak egemen halkların "hep birlikte" ve aynı anda bir eylemi olarak mümkündür. Ki bu eylem, üretici güçlerin evrensel gelişmişliğini ve üretici güçlere bağlı olan dünyasal ilişkiyi önceden hazır varsayar.

Bize göre komünizm, kurulacak bir *düzen*, gerçeğin kendisini uydurması gereken bir *ideal* değildir. Biz şimdiki durumu kaldırıp atmakta olan *gerçek* harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları şu anda var olan öncüllerden çıkar. Önceki bütün tarihsel aşamalarda herhangi bir verili anda var olan üretici güçler tarafından belirlenen ilişki biçimi –ki ilişki biçimi de dönüp üretici güçleri belirler– *sivil toplumdur*. Yukarıda söylediğimiz gibi, sivil toplumun öncülü, temeli basit aile ve klan denilen çok bileşenli ailedir. Bu toplumun daha kesin tanımlamalarını yukarıda sıraladık. Burada daha şimdiden görüyoruz ki, sivil toplum bütün tarihin gerçek kaynağı ve gerçek sahnesidir. Gerçek ilişkileri bir kenara bırakıp kendisini gürültülü prens ve devlet olaylarıyla sınırlayan şimdiye kadarki tarih anlayışının ne büyük bir saçmalık olduğunu anlıyoruz.

Buraya kadar esas olarak insan faaliyetinin yalnızca bir yönünü, insanın *doğayı yeniden biçimlendirişini* ele aldık. Öteki yön, *insanın insanı yeniden biçimlendirişi*...[*]

Devletin kökeni ve devletin sivil toplumla ilişkisi.[**]

[6. Materyalist Tarih Anlayışının Sonuçları: Tarihsel Sürecin Sürekliliği, Tarihin Dünya Tarihine Dönüşmesi, Komünist Devrimin Zorunluluğu]

Tarih, geçmiş kuşaklar tarafından kendisine aktarılmış olan malzemeleri, sermayeleri, üretici güçleri kullanan farklı kuşakların ardarda gelişinden başka bir şey değildir. Bu bakımdan, her kuşak, bir yandan, geleneksel faaliyeti tamamen değişmiş koşullar içinde sürdürür, öte yandan, eski koşulları tamamen değişmiş bir faaliyetle değiştirir. Bu olgu zihinde öylesine

[*] Sayfa kenarına Marks "İlişki ve üretici güçler" notunu düşmüş–*Progress Yayınları*.

[**] Sayfanın gerisi boş bırakılmış–*Progress Yayınları*

çarpıtılabilir ki, bir sonraki tarih bir önceki tarihin amacı haline getirilir. Örneğin, Amerika'nın keşfine Fransız devriminin patlamasına yardım etme amacı atfedilir. Böylece tarih kendine özel amaçlar edinir ve "öteki kişiler gibi bir kişi" (yani "Öz-bilinç, Eleştiri, Eşi benzeri olmayan" vb.) haline gelir. Oysa geçmiş tarihin "mukadderat", "amaç", "tohum", "fikir" gibi terimlerle belirtilmesi, daha sonraki tarihten çıkarılan bir soyutlamadan, daha önceki tarihin daha sonraki tarih üzerinde yaptığı aktif etkiden çıkarılan bir soyutlamadan başka bir şey değildir.

Bu gelişmenin seyri içinde birbirleri üzerine etki yapan ayrı ayrı alanlar daha da genişledikçe, gelişmiş üretim tarzı, karşılıklı ilişki ve bunların doğal olarak yol açtığı değişik uluslar arasındaki işbölümü tarafından çeşitli ulusların başlangıçtaki yalıtık halleri daha çok yıkıldıkça, tarih de gittikçe daha çok dünya tarihine dönüşür. Öyle ki, sözgelimi, eğer İngiltere'de, Hindistan ve Çin'deki sayısız işçinin ekmeğini elinden alan ve bu imparatorlukların bütün yaşayış biçimini altüst eden bir makine icat edilirse, bu icat dünya-tarihsel bir olgu olur. Aynı şekilde, şeker ve kahve, on dokuzuncu yüzyılda dünya-tarihsel önemlerini şöyle kanıtlamışlardır: Napolyon'un Kıta Sistemi yüzünden bu ürünlerin yokluğu, Almanların Napolyon'a karşı ayaklanmasına yol açmış ve böylece şanlı 1813 Kurtuluş Savaşlarının gerçek temeli haline gelmiştir. Bundan şu anlaşılıyor ki, tarihin dünya tarihi haline dönüşmesi, "öz-bilinç"in, dünya tininin ya da herhangi bir başka metafizik hayaletin soyut işi değil, fakat tamamen maddi, ampirik olarak doğrulanabilir bir olgudur, her bireyin gidip gelerek, yiyip içip giyinerek kanıtladığı bir olgudur.

Tarihte şimdiye kadar ampirik olarak kesin bir gerçektir ki, tekil bireyler, faaliyetlerinin dünya-tarihsel faaliyete genişlemesiyle birlikte, kendilerine yabancı bir gücün (evrensel ruh vb. dedikleri şeyin kötü bir oyunu gibi algıladıkları baskının) gittikçe daha çok esiri olmuşlardır. Gittikçe devleşen bu kudret kendisini, en son kademede, *dünya pazarı* olarak ortaya koyar. Ama aynı derecede ampirik olarak tespit edilmiştir ki, mevcut toplumsal durumun ve mevcut düzenle aynı şey demek olan özel mülkiyetin komünist devrimle ortadan kaldırılmasıyla, Alman teoricileri şaşkına çeviren bu kudret yok olacaktır. O zaman, tarih dünya tarihine dönüştüğü ölçüde her bir bireyin özgürleşmesi gerçekleşecektir.[*]

Bu söylediklerimizden açıkça ortaya çıkar ki, bireyin gerçek düşünsel zenginliği tamamen bireyin reel bağlantılarının zenginliğine bağlıdır. İşte ancak o zaman, *(insan faaliyetinin dünya-toplumsallaşması temelinde*

[*] Bilincin üretimi üstüne–Marks'ın kenar notu.

reel bağlantıların zenginleşmesiyle–YZ) her bir birey, çeşitli ulusal ve yerel engellerden özgürleşecek, bütün dünyanın maddi ve zihinsel üretimiyle pratik bağlantılar içine girecek ve bütün dünyanın çok yönlü üretiminden (insan yaratımları) yararlanma yeteneğini elde edecektir. Bireylerin *dünya-tarihsel* işbirliğinin doğal biçimi *çok yönlü* bağımlılıktır. Bireylerin dünya-tarihsel işbirliği, insanların karşılıklı eylemlerinden doğan, şimdiye kadar tamamen yabancı güçler olarak insanlara hükmedip onları korkutan bu güçler üzerinde komünist devrimle denetim ve bilinçli egemenlik kuracaktır.

Şimdi bu görüş, yine, zihinde kurgulanmış ve idealist bir tarzda, yani fantastik biçimde "insanlığın kendi kendini üretmesi" ("özne olarak toplum") diye ifade edilebilir. Bu suretle, birbirleriyle ilişki halinde bulunan bireyler serisinin peş peşe gelişi, bu kendi kendini üretme muammasını başaran bir tek birey olarak anlaşılabilir. Burada açıktır ki, bireyler, fiziksel ve zihinsel olarak *birbirlerini* yaratırlar, ama ne Aziz Bruno'daki saçma anlamda ne de "eşi benzeri olmayan" anlamında, "yaratılmış" insan anlamında kendilerini yaratırlar.

Ana hatlarını verdiğimiz bu tarih anlayışından şu sonuçları da elde ederiz:

1. Üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada, mevcut ilişkiler çerçevesi içinde, üretici güçler ve ilişki araçları, artık üretici değil fakat yıkıcı güçler (makineler ve para) olurlar ve zarara yol açarlar. Bununla bağlı olarak, nimetlerinden yararlanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan, toplumdan dışlanan ve bütün öteki sınıflara karşı en açık bir uzlaşmazlık durumuna zorlanan bir sınıf doğar. Bu sınıf toplumun çoğunluğunu oluşturur ve köklü bir devrimin gerekliliği bilinci, komünist bilinç bu sınıfın içinden fışkırır. Komünist bilinç, şüphesiz, bu sınıfın içinde bulunduğu durumu düşünüp anlama yoluyla öteki sınıflara mensup kişilerde de doğabilir.

2. Belirli üretici güçler belirli koşullar altında işletilebilir ki, bu koşullar toplumdaki belirli bir sınıfın egemenliğinin koşullarıdır. Egemen sınıfın mülkiyet sahibi oluşundan ileri gelen toplumsal kudreti, her özgül durumda, *pratik*-idealist ifadesini devlet biçiminde bulur. Bunun içindir ki, her devrimci mücadele o zamana kadar iktidarda olan sınıfa karşı yönelir.

3. Şimdiye kadarki bütün devrimlerde faaliyet tarzına hiç dokunulmadı. Sorun bu faaliyetin sadece değişik bir dağıtımıydı, emeğin öteki kişiler arasında yeni bir dağıtımıydı. Oysa komünist devrim, daha önceki faaliyet *tarzına* karşı yönelir, *emeği (yabancılaşmış emeği–YZ)* ortadan kaldırır.

Komünist devrim, her türlü sınıf egemenliğini sınıfların kendileriyle birlikte ortadan kaldırır. Çünkü bu devrim, toplum içinde artık bir sınıf olarak sayılmayan, artık bir sınıf olarak tanınmayan ve mevcut toplum içindeki bütün sınıfların, bütün milliyetlerin vb. erimesinin ifadesi olan bir sınıf tarafından gerçekleştirilir.

4. Hem bu komünist bilincin yığınsal çapta üretilmesi için hem de davanın başarısı için insanların yığınsal çapta dönüşüm geçirmesi gereklidir. Böyle bir dönüşüm, ancak pratik bir hareket içinde, bir *devrim* içinde hayata geçebilir. Bu devrim, demek ki, yalnızca *egemen* sınıf başka bir yolla devrilemediği için değil, fakat aynı zamanda, onu *deviren* sınıf geçmiş çağlardan beri birikegelen pisliklerden kendisini ancak bir devrim içinde arındırmayı başarabileceği ve toplumu yeni bir biçimde kurmaya uygun hale gelebileceği için de gereklidir.

Grundrisse'den[185]

Birbirlerine karşı kayıtsız bireylerin karşılıklı ve çok yönlü bağımlılığı, bu bireylerin toplumsal bağını oluşturur. Bu toplumsal bağ *mübadele değerinde* ifadesini bulur. Her bir bireyin kendi faaliyet ve ürünü, ancak mübadele değeri aracılığıyla *(ve mübadele sürecinin sonunda–YZ)* o birey için faaliyet ve ürün haline gelir. Birey, genel bir ürün, yani *mübadele değeri* ya da mübadele değerinin yalıtılıp bireyselleşmiş biçimi olan *para* üretmek zorundadır. Öte yandan, her bir birey, ancak *mübadele değeri* sahibi olarak, *para* sahibi olarak öteki bireylerin faaliyeti üstünde ya da toplumsal zenginlik üstünde bir güç sahibi olabilir. Birey, toplumsal gücünü ve toplumla olan bağını cebinde taşır. Bireysel tezahürüne bakılmaksızın faaliyet ve kendine özgü görünüşüne bakılmaksızın faaliyet ürünü, her zaman *mübadele değeridir*. Mübadele değeri öylesine bir genelliktir ki, onda bütün bireysellikler ve kendine özgülükler reddedilip bastırılır. Mübadele değeri, bireyin ya da aile, klan, (sonraları cemaat) üyesinin doğrudan ve doğal olarak kendisini yeniden ürettiği koşullardan çok farklı bir koşuldur. Mübadele değeri, ayrıca, üyenin üretici faaliyetinin ve üretimdeki payının spesifik bir emek ve ürün biçimiyle bağlı olduğu ve bu biçimin üyenin ötekilerle bağını belirlediği koşullardan çok farklı bir koşuldur.

Gerek faaliyetin toplumsal karakteri, ürünün toplumsal biçimi gerekse de bireyin üretimdeki payı, burada bireylerin karşısına yabancı ve birey-

185 K. Marks, *Grundrisse*, Ağustos 1857 – Mart 1858, İng., çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, s. 156–165, s. 462–465, s. 749–750.

lerin dışında var olan bir şey olarak çıkmaktadır. Bu şey, bireylerin birbirleriyle ilişkisi olarak değil de, bireylerden bağımsız olarak varlık bulan ve birbirlerine karşılıklı kayıtsız bireylerin çatışmasından doğan ilişkilere bireylerin boyun eğmesi olarak görünmektedir. Faaliyet ve ürünlerin genel mübadelesi –ki her bir birey için yaşamsal bir koşul haline, bireylerin karşılıklı ilişkisi haline gelmiştir– burada bireylere, kendilerine yabancı ve bağımsız bir şey olarak, bir nesne olarak görünür.

Mübadele değerinde kişiler arasındaki toplumsal ilişki, şeyler *(nesneler–YZ)* arasındaki toplumsal ilişkiye dönüşür. Kişisel güç de kişinin sahip olduğu maddi zenginliğin gücüne dönüşür. Mübadelenin toplumsal gücü ne kadar az olursa, (ki bu aşamada mübadele, emeğin doğrudan ürününün doğal niteliğine ve mübadelecilerin doğrudan ihtiyaçlarına hâlâ yakından bağlıdır) topluluğun bireyleri birbirine bağlayacak gücünün de o kadar büyük olması gerekir: Ataerkil ilişkilerde, antik topluluklarda, feodalizmde ve lonca sisteminde böyle olmuştur. Her bireyin sahip olduğu toplumsal güç, şey *(nesne–YZ)* kılığındadır. Eğer nesne toplumsal gücünden soyundurulursa, toplumsal güç bu sefer de kişiler üzerinde kullanılmak üzere kişilerin eline geçmek durumundadır.

Başlangıçta tamamen spontane olarak gelişen kişilere bağımlılık ilişkileri, insan üretkenliğinin çok az oranda ve belli noktalarda ancak gelişebildiği ilk toplumsal biçimlerdir. Nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık ikinci büyük biçimi oluşturur: Genel bir toplumsal alışveriş sistemi, evrensel ilişkiler, çok yönlü ihtiyaçlar ve evrensel yetenekler sistemi ilk kez bu biçim içinde ortaya çıkar. Bireylerin evrensel gelişmesine ve bireylerin kendi komünal, toplumsal üretkenliklerini kendi toplumsal zenginlikleri olarak kendilerine tabi kılmalarına dayanan özgür bireysellik ise üçüncü aşamadır. İkinci aşama üçüncü aşamanın koşullarını hazırlar. Ticaret, lüks, *para*, *mübadele değeri* geliştikçe, bir yandan ataerkil, antik ve feodal koşullar çözülür, bir yandan da modern toplum serpilip büyür.

Mübadele ile işbölümü karşılıklı olarak birbirlerini koşullar. Herkes kendi hesabına çalıştığına göre, ama ürettiği ürünü doğrudan kendisi kullanmadığına göre mutlaka mübadele ilişkisi içine girmek durumundadır. Herkes yalnızca genel üretici kapasiteye katılmak için değil, fakat kendi ürünlerini kendi yaşamının geçim araçlarına dönüştürmek için mübadele ilişkisine girmek zorundadır. Mübadele değeri ve para aracılığıyla yürütülen mübadele, üreticilerin birbirlerine çok yönlü bağımlılığını öngörür. Mübadele, aynı zamanda, her üreticinin özel çıkarının birbirlerinden tamamen yalıtılmışlığını ve toplumsal işbölümünü öngörür. Toplumsal işbölü-

münün birliği ve herkesin işbölümündeki işini yerine getirmesi, adeta bir doğa ilişkisi biçiminde, bireylerden bağımsızmış, bireylere dışsalmış gibi varlık bulur. Evrensel arz ve talebin birbirine baskısı, karşılıklı kayıtsız bireyleri birbirlerine bağlayan toplumsal ağı örer.

Bireylerin toplumsal *güçlerini* edinmek ve kanıtlamak için bireysel ürün ya da faaliyetlerini önce *mübadele değerine*, *paraya*, bu nesnel biçime çevirmek zorunda olmaları iki şeyi gösterir: 1) Bireyler artık yalnızca toplum içinde ve toplum için üretim yapmaktadırlar. 2) Bireylerin üretimleri doğrudan toplumsal nitelikte değildir. Bu üretim, emeği kendi üyeleri arasında bölüşüp paylaşan bir birliğin ürünü değildir. Bireyler, kader gibi kendilerinin dışında duran toplumsal üretime bağımlıdır. Toplumsal üretim, ortak zenginlikleri olarak yönetilmek üzere bireylere bağımlı değildir.

Dolayısıyla hiçbir şey, yukarıda değindiğimiz çalışılan süreyi gösterir kupon bankası durumunda olduğu gibi *mübadele değeri* ve *para* temeli esas iken, birleşmiş bireylerin kendi toplu üretimleri üzerinde kontrol sahibi olabileceklerini sanmak kadar yanlış ve saçma olamaz. Bütün emek ürünlerinin, bütün faaliyetlerin ve bütün zenginliğin *özel mübadelesi*, ataerkil, antik ya da feodal düzenlerdeki bireylerin bir hiyerarşi halinde birbirlerine (spontane veya siyasal olarak) bağımlı olmalarına dayalı dağıtımın antitezidir. (Bu düzenlerde *mübadele*, toplulukların bütün yaşamını pek etkilemez, sadece ikincil bir rol oynar. Mübadelenin bütün üretim ve dağıtım ilişkileri üstünde kesinlikle genel bir egemenliği yoktur. Mübadele, daha ziyade, ayrı ayrı topluluklar arasında gerçekleşir.) Emek ürünlerinin özel mübadelesi, aynı zamanda, üretim araçlarının ortaklaşa mülk edinilmesi ve kontrolü temelinde birleşen bireyler arasındaki özgür mübadeleye de antitez teşkil eder. (Bu son birlik biçimi keyfi değildir, şimdi ayrıntılarına girmeyeceğimiz birtakım maddi ve zihinsel koşulların gelişmişliğini varsayar.)

İşbölümünün toplulaşmayı, kombinasyonları, kooperasyonları, özel ve sınıfsal çıkarların antitezini, rekabeti, sermaye yoğunlaşmasını, tekelleri, hisse senetli şirketleri, yani çelişkiyi daha da öne çıkaran pek çok çelişkili birlik biçimlerini yaratması gibi, özel mübadele de dünya ticaretini yaratır. Kişisel bağımsızlık dünya pazarına tam bağımlılığı doğurur. Birbirinden kopuk mübadele eylemleri, hiç değilse özel mübadele bilançosunun hesabını tutan bir banka ve kredi sistemini gerekli kılar. Her ulusun içindeki özel çıkarlar, ulusta kaç yetişkin birey varsa ulusu o sayıda ulusa böler. Bu duruma ve aynı ulustaki ihracatçı ve ithalatçı çıkarlarının birbirine karşıt olmasına rağmen, ulusal ticaret, döviz kuru kılığında *görünürde* bir varlığa

kavuşur. Kimse buradan hareketle, bir *para piyasası reformunun* iç ve dış özel ticaretin *temellerini* ortadan kaldırabileceğine inanmayacaktır. Buna karşılık burjuva toplumunda, yani *mübadele değerlerine* dayalı toplumda, her biri bu toplumu havaya uçuracak mayınlar olarak pek çok ticaret ve üretim ilişkisi doğar. (Kendi içinde çelişkili bir dizi toplumsal birlik biçimleri vardır. Bunların çelişkili karakteri, sessiz bir başkalaşım geçirerek asla ortadan kalkmaz. Öte yandan, eğer toplumda, sınıfsız toplum için önceden gereken üretimin maddi koşullarını ve bunlara denk düşen işbirliği ilişkilerini gizlenmiş bir biçimde bulmasaydık, kapitalist toplumu ortadan kaldırma girişimlerinin tümü Donkişotvari bir hayalcilik olurdu.)

Bir yandan mübadele değeri = üründe maddeleşmiş nispi emek süresi iken, öte yanda paranın = metaın fiziksel varlığından ayrılmış mübadele değeri olduğunu gördük. Metalar ile mübadele değerleri, yani mübadele değeri olarak metalar ile para arasındaki çelişkilerin bu mübadele değeri ya da para ilişkilerinde verili olduğunu gördük. Metaın emek parası biçiminde doğrudan bir görüntüsünü yaratacak bankacılığın bir ütopya olduğunu da gördük. Her ne kadar para, varlığını, sadece mübadele değerinin kendisini metaın fiziksel varlığından ayırıp saf bir biçim alma eğilimine borçlu olsa da metaın doğrudan doğruya paraya dönüştürülmesi imkânsızdır. Yani metada realize edilmiş emek süresini gösteren sertifika, mübadele değerleri dünyasında, meta fiyatı rolünü oynayamaz. Bu niye böyledir?

(Ekonomistler paranın işlevlerinden birinde –mübadele değeri *ölçüsü* işlevinde değil de mübadele *aracı* işlevindeyken– paranın varlığının toplumsal bağın nesnelleşmesini önvarsaydığını kabul ederler. Para, bir bireyin başkasından bir meta almak için ona bırakması gereken bir *teminat* biçiminde göründüğü zaman, toplumsal bağın nesnelleşmesidir derler. Bu noktada bizzat ekonomistler, insanların birbirlerine göstermedikleri güveni bir nesneye (paraya) gösterdiklerini söylerler. Ama insanlar bir nesneye niye güven duymaktadırlar? Çünkü açıktır ki, bu nesne kişiler arasındaki *nesnelleşmiş ilişkidir*. Çünkü para nesnelleşmiş mübadele değeridir. Mübadele değeri de insanların üretici faaliyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiden başka bir şey değildir. Başka her çeşit teminat, hamiline teminat olarak hizmet edebilir. Para ise sadece "toplumun şeref sözü" olarak hizmet görür. Para ancak toplumsal (sembolik) özelliği sayesinde böyle bir hizmet görebilir. Bu toplumsal özellik parada, ancak bireyler kendi toplumsal ilişkilerini bir nesne biçiminde kendilerine yabancılaştırdıkları içindir ki, bulunabilir.)

Bütün değerlerin para cinsinden ölçülerek verildiği *cari fiyat listelerinde*, nesnelerin toplumsal karakterinin kişilerden para biçimindeki bağım-

sızlığı, bu yabancılaşma esasına dayalı ticaret faaliyeti tarafından (dağıtım ve üretim ilişkilerinin bireyin, bütün bireylerin karşısında durmasına dayalı ticaret faaliyeti tarafından) bireylere yeniden bağımlı kılınıyormuş gibi görünür. Parasal ilişkilerin (mübadele değerinin) gelişmesiyle birlikte, deyim yerindeyse, dünya pazarının (ki her bir bireyin faaliyeti buna dâhildir) bağımsızlığı da arttığına göre, tüketiciler ile üreticiler arasındaki karşılıklı bağımsızlık ve kayıtsızlıkla birlikte, genel bağ, yani üretim ve tüketimdeki bütün taraflar arasındaki bağımlılık da arttığına göre, bu çelişki krizlere vb. yol açtığına göre, bir yandan bu yabancılaşma gelişirken, bir yandan da aynı temel üstünde yabancılaşma aşılmaya çalışılacaktır: Bu yolda, her bireyin bütün öteki bireylerin faaliyetlerine dair bilgi edinip kendi işini ona göre ayarlayabileceği kurumlar, yani cari fiyat listeleri, döviz kurları, ticaretle iştigal edenler arasında posta, telgraf bağlantıları vb. (iletişim araçları da tabiatıyla aynı oranda gelişir) ortaya çıkar. (Bu demektir ki, her ne kadar arz ve talebin bütünü bireylerin eylemlerinden bağımsız olsa da herkes arz ve talebin genel durumunu öğrenmeye çalışacaktır. Ve bu bilgi dönüp toplam arz ve talebi pratikte etkileyecektir. Her ne kadar verilen bu temel üstünde, bu araçlarla yabancılaşmanın üstesinden gelinemezse de, bu temeli ortadan kaldırma imkânını içinde taşıyan ilişki ve bağlantılar sahneye çıkmaktadır.) (Genel istitatistikler çıkarma imkânı vb.) (Bu nokta, "*Fiyatlar, Arz ve Talep*" kategorileri altında geliştirilecek. Burada işaret edilmesi gereken yalnızca şudur: Cari fiyat listelerinin sağladığı kadarıyla, ticaret ve üretimin bütününe genel bir bakış, bireylerin kendi mübadele ve üretimlerinin bireylerin karşısına nasıl onlardan *bağımsız*, *onların dışında* bir ilişki olarak çıktığının en açık kanıtlarını gösterecektir. *Dünya pazarının* varlığında, *bireyin bütün bireylerle bağlantısı* ama aynı zamanda da *bu bağlantının bireyin kendisinden bağımsızlığı* öyle yüksek bir düzeye erişmiştir ki, dünya pazarının oluşması, aynı zamanda kendisinin ötesine geçilmesinin koşullarını içinde taşır.) Sahici toplumsallık ile evrensellik arasında bir *paralel* kurulabilir.

Sistemin bütün güzelliği ve büyüklüğünün bu bağlantı, bu maddi ve zihinsel bağlantı olduğu söylenmiştir: Bu bağlantı spontanedir, bireylerin bilgi ve isteğinden bağımsızdır, bireylerin karşılıklı birbirlerinden bağımsızlığını ve birbirlerine karşı kayıtsızlığını gerektirir. Nesneler aracılığıyla kurulan bu bağlantının hiç bağlantı olmamasına yeğ olduğu ya da kan bağına, kadim, doğal ilişkilere, efendi-uşak ilişkilerine dayanan salt yerel bağlantıya yeğ olduğu kesindir. Bireylerin kendi toplumsal ilişkilerini yaratmadan önce onlara egemen olamayacağı da aynı ölçüde kesindir. Ama,

tamamen maddi olan bu ilişkileri, bireyin doğasından gelen spontane bir özellik gibi, bireyin doğasının ayrılmaz bir parçası gibi görmek saçmalıktır (bireylerin bilinçli bilme ve iradesinin antitezi olarak).

Bu ilişkileri bireyler üretir. Bu ilişkiler tarihin ürünüdür. Bu ilişkiler bireylerin gelişiminin belli bir aşamasına aittir. Bu ilişkilerin bugün bireylerin karşısında onlardan yabancılaşmış ve bağımsız bir karakterde durması, sadece, bireylerin halen kendi toplumsal yaşamlarının koşullarını yaratmakla meşgul olduklarını ve henüz bu koşullar temelinde bu yaşamı yaşamaya başlamamış olduklarını kanıtlar. Bu ilişkiler, ancak özgül ve dar sınırlı üretim ilişkileri çerçevesinde bireylere doğal gelir.

Toplumsal ilişkilerini, kendi komünal ilişkileri olarak, kendi komünal kontrollerine almış olan evrensel gelişmiş bireyler, doğanın değil tarihin eseridirler. Zenginliğin gelişmesinin *böyle bir* bireyselliği mümkün kılacak derece ve evrenselliğe ulaşmasının önkoşulu, mübadele değerine dayalı üretimdir. Mübadele değerine dayalı üretimin evrensel doğası, bir yandan bireyin kendisine ve başkalarına yabancılaşmasını, bir yandan da bireyin ilişki ve yeteneklerinin tüm cepheleriyle gelişip evrenselleşmesini üretir.

Gelişimin önceki aşamalarında tekil birey, ilişkilerini bütün zenginliğiyle henüz işlememiş ya da kendisinden bağımsız toplumsal güçler ve ilişkiler olarak henüz karşısında yükseltmemiş olduğu için, daha tam gelişmiş birey gibi gözükür. O ilkel daha tam gelişmişliğe geri dönmeyi özlemek, şimdiki bomboşlukta tarihin donduğuna inanmak kadar gülünç bir şeydir. Burjuva görüş açısı, romantik görüşle bu antitezinden öteye hiçbir zaman geçemez. Kendi meşru antitezi olarak, mübarek sonuna kadar onu beraberinde taşıyacaktır...

(Bütün ürün, faaliyet ve ilişkilerin bir üçüncü faktörle ya da *nesnel* bir faktörle mübadele edilebilmesi –ki bu nesnel faktörün *istisnasız* her şeyle tekrar mübadele edilebilmesi– başka bir deyişle, mübadele değerlerinin (ve para ilişkilerinin) gelişmesi, genel onursuzlukla, genel yozlaşmayla aynı şeydir. Kişisel yetenek, kudret, kapasite ve faaliyetlerin toplumsal karakterinin gelişmesinde evrensel fahişelik zorunlu bir aşama olarak kendini gösterir. Daha kibar bir ifadeyle, hizmet ve kullanım ilişkilerinin evrenselleşmesi de denebilir. Bu, Shakespeare'in parayı tanımlarken gayet güzel dediği gibi, farklı şeylerin ortak bir düzlemde eşitlenmesidir. Zenginlik hırsı, mutlak şekliyle, para olmadan imkânsızdır. Biriktirme ve biriktirme hırsının öteki bütün biçimleri ilkel olarak, bir yandan ihtiyaçlar, öte yandan da ürünlerin kısıtlı doğası tarafından sınırlanmış olarak görünür.)

(Para sisteminin gelişimi, açıktır ki, başka genel gelişmeleri öngörür.)

Gelişmemiş bir mübadele, mübadele değerleri ve para sistemi yaratan ya da bunların gelişmemiş bir aşamasına tekabül eden toplumsal ilişkilere baktığımızda daha baştan açık olan husus şudur: Böyle bir toplumda bireyler, her ne kadar ilişkileri daha kişiselmiş gibi görünse de, birbirleriyle ancak önceden belirlenmiş bir çerçeveye hapsolmuş olarak, yani feodal bey ve vasal olarak, toprak sahibi ve serf olarak, bir kast üyesi olarak ya da bir zümrenin üyesi olarak vb. ilişkiye girerler. Para ilişkileri çerçevesinde, gelişmiş mübadele sisteminde (demokratları kandıran da budur) kişilere bağımlılık bağları, soy, eğitim vb. ayrıcalıkları gerçekten de koparılıp atılmıştır (kişilere bağımlılık bağları, en azından *kişisel* sorun olarak belirir). Bireyler özgürce birbirleriyle çatışmak ve bu özgürlük içinde mübadeleye girişmekte serbest; bağımsız *görünürler* (bu bağımsızlık aslında tamamen hayaldir ve kayıtsızlık denmesi daha doğrudur). Bireyleri sanki bağımsızmış gibi görenler, sadece, bu bireylere birbirleriyle girdikleri ilişkilerin koşullarından soyutlayarak bakanlardır. (Bu koşullar bireylerden bağımsızdır ve her ne kadar toplum tarafından yaratılmış olsalar da bireyler tarafından kontrol altına alınamaz *doğal koşullarmış* gibi görünür.) Birinci durumda, bireyin bir başkasının kişisel kısıtlaması altında bulunması olarak beliren sınırlanmışlık, ikinci durumda, bireyden bağımsız ve gücü kendinden gelen birtakım nesnel ilişkiler tarafından bireyin kısıtlanması olarak görünür. (Tekil birey kişisel dar çerçevesinden sıyrılamayacağına, ama pekâlâ kendi dışındaki koşulların üstesinden gelip onlara hâkim olabileceğine göre, ikinci durumda tekil bireylerin özgürlüğü daha büyükmüş gibi görünür. Ama bu dışsal ilişkiler, koşullar daha dikkatli incelendiğinde, bunlar ortadan kaldırılmadıkça, bir sınıfı, vb. oluşturan bireylerin yığın olarak bunların üstesinden gelemeyeceği görülür. Bir tekil birey, bir şans eseri bu ilişkilerin hakkından gelebilir ama bu ilişkilerin tahakkümü altındaki kitleler asla bunu yapamaz. Çünkü bu kitlelerin sadece varlığı bile söz konusu dışsal ilişkilere bağımlılığı, hem de kaçınılmaz bir bağımlılığı ifade eder.) Bu dışsal ilişkiler, "bağımlılık ilişkileri"nin ortadan kalkması anlamına gelmek şöyle dursun, daha ziyade, bağımlılık ilişkilerinin daha genelleşmiş bir biçim almasıdır. Daha doğrusu, bu dışsal ilişkiler, kişilere bağımlılık ilişkilerinin inceden inceye işlenmiş genel *temelini* ortaya çıkarır. Bireyler burada da birbirleriyle sadece önceden belirlenmiş bir çerçevede ilişkiye girebilmektedirler. *Kişilere* bağımlılık ilişkilerinden *(kapitalizm öncesi ilişkilerden–YZ)* farklı olarak, *nesnelere* bağımlılık ilişkileri *(kapitalizmdeki ilişkiler–YZ)* şöyle karakterize edilirler: Bireyler eskiden birbirlerine bağımlı iken, şimdi artık soyutlamaların tahakkümü altındadırlar. (Bu nesnelere

bağımlılık ilişkisi, toplumsal ilişkilerin bireylerden bağımsızlaşıp görünürde bağımsız olan bireyin karşısına çıkmasından başka bir şey değildir. Yani bireylerin karşılıklı üretim ilişkilerinin bireylerden ayrılması ve bireylerden bağımsızlaşması.) Soyutlama ya da idea ise, bireylerin hâkimi ve efendisi olan bu maddi ilişkilerin teorik ifadesinden başka bir şey değildir. İlişkiler, tabii ki, yalnızca fikirlerle ifade edilebilirler. Filozoflar, buradan hareketle, fikirlerin saltanatının modern çağların baş karakteristiği olduğunu belirlemişler ve özgür bireyselliğin yaratılmasını fikirler saltanatının yıkılmasına bağlamışlardır. Bu hatanın işlenmesi ideolojik açıdan çok da kolay olmuştur. Çünkü ilişkilerin tahakkümü (bu nesnelere bağımlılık, sırası gelmişken söyleyelim, giderek belli birtakım kişilere bağımlılık ilişkilerine, ama bu kez bütün illüzyonlardan arınmış olarak dönüşür) bireylerin bilincine fikirlerin tahakkümü olarak yansır. Ayrıca, bu fikirlerin, yani bu nesnelere bağımlılık ilişkilerinin kalıcılığına olan inanç, pek tabii ki, egemen sınıflar tarafından her yolla beslenip güçlendirilir ve kafalara sokulur.

(Feodal çağlardaki vb. "saf haldeki kişilere bağımlılık ilişkileri" illüzyonu konusunda şunları hiç unutmamak gerekir: 1) Bu ilişkiler de, belli bir aşamada, kendi sınırları içinde, nesnelere bağımlılık karakteri kazanmıştır. Örneğin toprak sahipliğinin saf haldeki askeri tabiyet ilişkilerinden doğarak gelişmesi gibi. 2) Bunların dönüştükleri nesnelere bağımlılık ilişkisi sınırlı ve ilkel karakterde olduğundan, kişilere bağımlılık ilişkisiymiş gibi *görünebiliyordu*. Oysa modern dünyada kişilere bağımlılık ilişkileri sadece üretim ve mübadele ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.)

* * *

İşgücünün işlediği hammadde *yabancı* hammaddedir, aynı şekilde, kullandığı emek aracı da *yabancı* emek aracıdır. İşgücünün emeği, hammadde ve emek aracındaki yabancı özün aksesuarı gibidir, dolayısıyla, içinde nesnelleştiği ürünler *kendisine ait değildir*. Hatta canlı emek kapasitesi için, kendi emeği, kendi hayatiyetinin dışa vurumu olan canlı emek bile *yabancıdır*. Çünkü canlı emek, nesnelleşmiş emek karşılığında, emek ürünü karşılığında sermayeye teslim edilmiştir. Emek kapasitesi *(işçi–YZ)*, kendi emeğine bir yabancıya davranır gibi davranır. Bu yüzden, sermaye işçiye *çalışmadan* para ödemek isterse teklifi memnuniyetle kabul etmeye hazırdır. O halde, işçiye bizzat kendi emeği, keza emeğinin yönlendirilmesi, tıpkı işlediği hammadde ve kullandığı emek araçları gibi yabancıdır. Yabancı hammadde, yabancı emek araçları ve yabancı emeğin bir bileşimi olan ürün, bu nedenle, sonuçta işçiye yabancı mülkiyet olarak belirir. Üretim bitince

işçi yaşam gücünü harcadığı için üretimden fakirleşmiş olarak çıkar. Ama öznel emek kapasitesi geçim araçlarından ayrı kılındığı için, bu eziyet yeniden başlamak zorundadır.

İşçinin ürünleri kendisine ait olarak görmesi ve emek kapasitesinin kendi gerçekleşme koşullarından koparılmasını *(doğrudan üreticiler ile üretimin maddi koşullarının birbirinden koparılmasını–YZ)* kabul edilemez bir zorla dayatma olarak idrak etmesi, muazzam bir bilinçtir. Bizzat sermayeye dayalı üretim tarzının ürünü olan bu bilinç, aynı zamanda, bu üretim tarzının ölüm çanlarının çalması demektir. Tıpkı, kölenin *bir başkasının mülkü olamayacağını* idrak edip kişi olma bilincine varmasıyla köleliğin yapay ve bitkisel bir hale gelmesi ve üretimin temeli olarak ayakta kalamaması gibi.

Paranın değerlenme sürecine girmesinden önceki, başlangıçtaki ilişkiyi ele alalım. Bu durumda, paranın sermayeye dönüşmesi için, emeğin sermaye vazeden emeğe, sermaye üreten emeğe, yani ücretli emeğe dönüşmesi için, tarihsel olarak oluşmuş ya da verilmiş çeşitli koşulların ortaya çıktığı görülür. (*Ücretli emek*, burada kullandığımız titiz ekonomik anlamıyla, sermaye vazeden, sermaye üreten emek demektir. Yani gerek bir faaliyet olarak gerçekleşmesinin nesnel koşullarını gerekse bir emek *kapasitesi* olarak varlığının nesnel öğelerini üreten canlı emek. Hem de bunları, kendisine karşıt yabancı güçler olarak, *kendisinden bağımsız* ve *kendi başlarına var olan değerler* olarak üreten canlı emek. İleride bunu öteki gündelikçi emeği gibi emek çeşitlerinden ayırt etmemiz gerekecek.)

Gerekli koşullar, ilişki başta doğarken ilişkinin içinde vazedilirler:

1. Bir tarafta canlı emek kapasitesinin salt *öznel* bir varlık halinde bulunması. Canlı emek kapasitesinin canlı emeğin *koşullarından, geçim araçlarından*, kendisini yaşatması için gerekli ihtiyaç maddelerinden ayrılmış olarak bulunması, canlı emeğin bu mutlak soyutlulukta bulunabilmesi.

2. Öte tarafta değer ya da nesnelleşmiş emek bulunur. Hem canlı emek kapasitesini yeniden üretmek ya da varlığını sürdürmek için gerekli değer ya da ürünlerin üretilmesinin nesnel koşullarını, hem de artı-emek emmenin nesnel koşullarını sağlamaya yetecek büyüklükte bir kullanım değerleri birikimi olması gerekir.

3. İki taraf arasında özgür mübadele ilişkisi (para dolaşımı) vardır. Bu iki uç arasında, mübadele değerine dayanan (efendi-uşak ilişkisine dayanmayan) bir ilişki vardır. Bu öyle bir mübadele değeri üretimidir ki, üreticilere kendileri için gerekli olan ihtiyaç maddelerini doğrudan sağlamaz, ihtiyaç maddelerini mübadele dolayımıyla sağlar. Mübadele değeri üretimi,

yabancı emeği doğrudan gasbedemez. Mübadele değeri üretimi, yabancı emeği işçiden satın almak, mübadele etmek zorundadır.

4. Ve nihayet, taraflardan birinin –emeğin nesnel koşullarını bağımsız, kendi başlarına var olan değerler şeklinde sunan tarafın– bir *değer* olarak ortaya çıkması ve doğrudan tüketimi ya da kullanım değerleri üretimini değil, fakat değer üretimini, değerlenme sürecini, para yapma faaliyetini nihai amaç olarak koyması gerekir.

Her iki taraf da emeklerini nesnelleşmiş biçimde mübadele ettikleri sürece, böyle bir ilişki mümkün değildir. Canlı emek kapasitesi öteki tarafın mülkü olarak göründüğü, dolayısıyla mübadeleye girmediği zaman ilişki yine mümkün değildir. (Köleliğin burjuva üretim sistemi içinde belli noktalarda mümkün olması bununla çelişmez. Ama bu noktalarda kölelik, ancak öbür noktalarda bulunmadığı için mümkündür ve varlığı, burjuva sistemi temelinde ortaya çıkan bir anormalliktir.)

İlişkinin başlangıçta ortaya çıktığı koşullar ya da doğuşunun tarihsel önvarsayımları, ilk bakışta, ikili bir karaktere sahiptir: Bir yandan, canlı emeğin nispeten aşağı bazı biçimlerinin çözülmesi, öbür yandan, nispeten daha mutlu bazı ilişkilerin çözülmesi.

Her şeyden önce ilk önvarsayım, kölelik ve serflik ilişkisinin ortadan kalkmış olmasıdır. Canlı emek kapasitesi kendisinden başka kimseye ait değildir ve kendi işgücü üstündeki tasarruf hakkını, mübadele yoluyla kendisi kullanır. Her iki taraf da kişiler olarak karşı karşıya gelirler. Aralarındaki ilişki, *resmen* eşit ve özgür mübadelecilerin ilişkisidir. Hukuk açısından, bu biçimin bir yanılsama, hem de aldatıcı bir yanılsama olduğu hususu tamamen dışsal bir konudur. Özgür işçinin sattığı daima belirli, partiküler bir işgücü harcama miktarıdır. Bir bütün olarak emek kapasitesi, her bir partiküler harcamadan daha büyüktür. İşçi, bu belirli işgücü harcamasını, bağımsız bir *birey* olarak karşısına çıktığı belirli bir kapitaliste satar. Sermaye olarak var olan sermayeyle, yani kapitalist sınıfla olan ilişkisinin bu olmadığı açıktır. Yine de, bunun ona bir birey olarak, gerçek bir kişi olarak geniş bir seçme ve serbestlik alanı, dolayısıyla formel bir özgürlük bıraktığı da bir gerçektir.

Kölelik ilişkisinde köle, bireysel, partiküler bir sahibe aittir, onun emek makinesidir. Köle, emek kapasitesi olarak, başka birisine ait bir şey, bir nesnedir. Dolayısıyla köle, kendi partiküler işgücü harcama, çalışma edimlerinin öznesi olma durumunda değildir. Serflik ilişkisinde serf, toprak mülkiyetinin bir ögesi olarak belirir, tıpkı çift öküzleri vb. gibi toprağın bir eklentisidir. Kölelik ilişkisinde işçi, yaşayan bir emek makinesidir ve

bu nedenle de başkaları için bir değeri olabilir ya da daha doğrusu bir değerdir. Oysa özgür işçinin emek kapasitesinin bütünü, işçiye onun kendi mülkü olarak görünür. Özgür işçi özne olarak emek kapasitesinin hakimi görünür. Özgür işçi emek kapasitesini harcasa da emek kapasitesi işçinin hakimiyetinde görünür. Bu konu ileride ücretli emek başlığı altında daha geliştirilecek.

* * *

Sabit sermaye biçimine çevrilmiş hâlihazırda mevcut maddi üretici güçler, bilim gücü, nüfus, kısacası zenginliğin bütün koşulları, zenginliğin yeniden üretiminin en büyük koşulu olan toplumsal bireyin zengin ve çok yönlü gelişimi, sermayenin tarihsel gelişiminin üretici güçlere getirdiği gelişme, bütün bunlar belli bir noktaya ulaştıktan sonra, sermayenin değerlenme sürecini vazedecek yerde, onu ortadan kaldıracaktır. Belli bir noktadan sonra, üretici güçlerin gelişmesi sermayeye köstek olmaya, dolayısıyla sermaye ilişkisi de emeğin üretici güçlerinin gelişmesini engellemeye başlar. Sermaye, yani ücretli emek, bu noktaya vardığında, tıpkı lonca düzeni, serflik, kölelik gibi toplumsal zenginliğin ve üretici güçlerin gelişmesine karşı bir konum alır ve bir pranga gibi kırılıp atılması kaçınılmaz olur. İnsan faaliyetinin aldığı bu en son kölelik biçimi, yani sermaye-ücretli emek ilişkisi, nitekim eskimiş bir deri gibi soyulup atılır. Bu atılışın kendisi, sermayeye tekabül eden üretim tarzının sonucudur. Ücretli emek ve sermayenin inkârı için maddi ve zihinsel koşulların doğmasına yol veren, sermayenin üretim sürecinin ta kendisidir. Ki, ücretli emek ve sermayenin kendisi de önceki özgür olmayan toplumsal üretim biçimlerinin inkârıdır. Toplumun üretken gelişimi ile mevcut üretim ilişkileri arasındaki giderek artan uyumsuzluk, kendisini keskin çelişkiler, kıvranmalar ve krizler biçiminde ortaya koyar. Sermayenin kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil, fakat bizzat kendi varlığını sürdürmesinin koşulu olarak zorla yıkıma uğratılması, yerini toplumsal üretimin daha yüksek bir aşamasına bırakarak gitmesi için kendisine verilen işaretlerin en çarpıcısıdır...

Kârın bu düşüşü, doğrudan emeğin yeniden üretip vazettiği nesnelleşmiş emeğin büyüklüğüne göre azalması demektir. Sermaye, sermayenin bütünü içinde canlı emeğin küçülmesini, yani yatırılmış sermayeye oranla artı-değerdeki –ki kâr diye ifade edilir– düşmeyi durdurmak için her çareye başvurur. Bu amaçla, gerekli emeğe ayırdığı payı azaltmaya ve daha da önemlisi, harcanan toplam emek içindeki artık emek miktarını genişletmeye çalışır. Böylelikle üretici güçlerin en yüksek gelişme düzeyi ve zengin-

liğin muazzam genişlemesi ile sermayenin yıpranması ve işçinin alçaltılıp yaşamsal güçlerinin en acımasızca tüketilmesi üst üste düşer. Bu çelişkiler, emeğin aniden durduğu ve sermayenin büyük bir bölümünün yıkıma uğradığı patlamalara, çalkantılara, krizlere yol açar. Sermaye varlığını sürdürebileceği noktaya kadar zorla küçültülür. Sermaye, intihar etmeden üretici güçlerini bütünüyle işe koşabileceği noktaya kadar zorla indirilir. Ama bu düzenli olarak tekerrür eden felâketler, her seferinde daha büyük çapta tekrarlanarak, en sonunda sermayenin devrilip gittiği bir şiddet noktasına varacaktır.

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz'den[186]

Vardığım ve bir kez vardıktan sonra araştırmalarıma kılavuzluk eden genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir:

Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar iradelerinden bağımsız ve vazgeçilmez belirli ilişkilere girerler. *(İnsanların içine girdikleri belirli ilişkiler, yani–YZ)* üretim ilişkileri onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme aşamasına tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin toplamı toplumun ekonomik yapısını, yani gerçek temeli oluştur. Bu gerçek temelin üstünde yasal ve siyasal bir üstyapı yükselir. Bu gerçek temele toplumsal bilincin belirli biçimleri tekabül eder. Maddi yaşamın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecinin genelini koşullar. İnsanların varoluşunu belirleyen insanların bilinçleri değildir. Tam tersine, insanların bilinçlerini belirleyen insanların toplumsal varoluşlarıdır.

Toplumun maddi üretici güçleri, gelişmelerinin belirli bir aşamasında, o zamana dek içinde çalıştıkları mevcut üretim ilişkileriyle ya da –bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan– mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişme biçimleri olmaktan çıkıp onlara ayak bağı olur. İşte o zaman toplumsal devrim çağı başlar. Ekonomik

186 K. Marks, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz", Ocak 1859, *MESY*, İng., c. 1, s. 503–504.

temeldeki değişmeyle o kocaman üstyapının tamamı az ya da çok hızla dönüşüme uğrar.

Bu çeşit dönüşümleri ele alırken, doğa bilimlerinin kesinliğiyle belirlenebilen üretimin ekonomik koşullarının maddi dönüşümü ile yasal, siyasal, dinsel, estetik ya da felsefi, kısaca ideolojik biçimler –ki insanlar bu ideolojik biçimler içinde çatışmanın bilincine varıp çatışmanın hakkından gelirler– arasında bir ayrım her zaman yapılmalıdır. Nasıl ki bir kişi hakkındaki görüşümüz o kişinin kendisi hakkındaki düşüncelerine dayanmazsa, aynı şekilde, böyle bir dönüşüm dönemini de kendi bilinciyle yargılayamayız. Tersine, bu bilincin, maddi yaşamın çelişkilerinden hareketle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında var olan çatışmadan hareketle açıklanması gerekir.

Hiç bir toplumsal düzen, içinde barındırabileceği bütün üretici güçler gelişmeden önce asla yok olmaz. Yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, varoluşlarının maddi koşulları bizzat eski toplumun rahminde olgunlaşmadan asla ortaya çıkmaz. Dolayısıyla insanlık önüne ancak yerine getirebileceği görevleri koyar. Çünkü daha yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, görevin kendisi, ancak görevin gereğini yerine getirmenin maddi koşulları varsa ya da en azından oluşma sürecindeyse gündeme gelir.

Kaba hatlarıyla, Asya tipi, antik, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumun ekonomik biçimlenmesindeki ileriye doğru giden çağlar olarak adlandırılabilirler. Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin son antagonist biçimidir. Bu antagonizm, bireysel uzlaşmaz çelişki anlamında değil, bireylerin toplumsal yaşam koşullarından yükselen uzlaşmaz çelişki anlamınadır. Burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu antagonist çelişkiyi çözüme ulaştırmanın maddi koşullarını da yaratır. Böylece, bu toplumsal biçimlenmeyle insan toplumunun tarih öncesi sona erer.

Kapital'den

Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı[187]

Meta ilk bakışta çok önemsiz ve kolayca anlaşılır bir şey gibi görünür. Oysa metaın analizi, aslında onun metafizik incelikler ve teolojik süslerle dolu pek garip bir şey olduğunu gösterir. Kullanım halindeki bir değer olduğu sürece, ister insan ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi açısından ister bu kapasiteyi sağlayan özelliklerin insan emeği ürünü olması açısından ele alınsın, metaın gizemli hiçbir yanı yoktur. İnsanın çalışmayla, doğanın sağladığı maddelerin biçimini, kendisine yararlı olacak şekilde değiştirdiği gün gibi açıktır. Sözgelişi tahtanın biçimi, ondan masa yapılarak değiştirilir. Buna rağmen masa, yine de sıradan günlük bir şey olmaya, yani tahta olmaya devam eder. Ama masa, meta olarak ortaya çıktığı anda, olağanüstü bir şeye dönüşür. Masa, yalnızca ayakları üzerinde durmakla kalmaz, öteki bütün metalarla ilişki içerisinde, baş aşağı durur ve o ahşap beyninden, "masayı sihirle havaya kaldırmak"tan çok daha çarpıcı, parlak fikirler saçar.

Metaların mistik karakteri, bu nedenle, onların kullanım değerinden kaynaklanmaz. Değeri belirleyen etkenlerin doğasından da kaynaklanmaz. Çünkü her şeyden önce, emeğin yararlı türleri ya da üretici faaliyetler ne kadar çeşitli olursa olsun, bunların insan organizmasının işlevleri olduğu

187 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 76–87.

fizyolojik bir gerçektir. Bu gibi işlevlerin her biri, doğası ve biçimi ne olursa olsun, aslında, insan beyninin, sinirlerinin, kaslarının vb. harcanmasıdır. İkinci olarak, değerin nicel belirlenmesi için temel oluşturan şey, yani bu harcananın süresi ya da emeğin niceliği dikkate alınırsa, emeğin niceliği ile niteliği arasındaki fark apaçık görülür. Her toplum durumunda, geçim araçlarının üretimi için harcanan emek zamanı, her toplumsal gelişme aşamasında eşit ölçüde ilgi çekmemekle birlikte, insanlığın ister istemez ilgilendiği bir konu olmuştur. Ve son olarak, insanlar herhangi bir biçimde başkaları için çalışmaya başladıkları andan itibaren emekleri toplumsal bir biçime bürünür.

Öyleyse, emek ürünü meta biçimine girer girmez, bu muamma kabilinden karakteri nereden alır? Açıktır ki bu meta biçiminin kendisinden alır. Her türlü insan emeğinin eşitliği, nesnel olarak, bu emek ürünlerinin hepsinin eşit değerde olmaları ile ifade edilir. Ne kadar işgücü harcandığının bu harcama süresi ile ölçümü, emek ürünlerinin değerinin niceliği biçimini alır. Son olarak, üreticilerin karşılıklı ilişkileri –ki üreticilerin emeklerinin toplumsal karakteri bu karşılıklı ilişkiler içinde kendini teyit eder– ürünler arasındaki toplumsal ilişki biçimini alır.

Demek ki, metaın gizemli bir şey olmasının basit nedeni şudur: Çünkü insanlar metaa baktıklarında, emeklerinin toplumsal karakterini emeklerinin ürünü üstüne vurulmuş nesnel bir damga gibi görürler. Çünkü üreticilerin kendi toplam emeklerine olan ilişkisi, üreticilere, kendi aralarındaki bir toplumsal ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasındaki bir toplumsal ilişki gibi görünür. İşte bu nedenledir ki, emek ürünleri meta haline, yani nitelikleri duyularla hem kavranabilir hem de kavranamaz olan toplumsal şeyler haline gelir. Bunun gibi, bir nesneden gelen ışığı, görme sinirimizin öznel uyarılması olarak değil de, gözün dışındaki bir şeyin nesnel biçimi olarak algılarız. Oysa görme olayında her zaman, ışığın bir şeyden başka bir şeye, dıştaki nesneden göze fiilen geçmesi söz konusudur. Fiziksel şeyler arasında fiziksel bir ilişki vardır. Ama metalarda bu farklıdır. Şeylerin meta olarak varlığı ve emek ürünleri arasındaki değer ilişkisi –ki emek ürünlerine meta damgasını vurur– ile bunların fiziksel özellikleri ve bu özelliklerden doğan maddi ilişkiler arasında kesinlikle hiçbir bağ yoktur. Burada, insanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişki, insanların gözünde, şeyler arasındaki fantastik bir ilişki biçimine bürünür. Benzer bir örnek vermek için, din âleminin sislerle kaplı alanına başvurmamız gerekir. Bu âlemde insan beyninin üretimleri, hem birbirleriyle hem de insan soyu ile ilişki içine giren bağımsız canlı varlıklar gibi görünür. İşte metalar âlemin-

de de, insan elinin yarattığı ürünlerde de aynısı olur. Emek ürünlerine meta olarak üretildikleri anda yapışıveren ve bu nedenle de meta üretiminden ayrılamaz olan bu duruma fetişizm diyorum.

Analizimizin de gösterdiği gibi metalardaki bu fetişizmin kökeni, bunları üreten emeğin tuhaf toplumsal karakterindedir.

Genel kural olarak, kullanılır mallar, işlerini birbirinden bağımsız olarak gören özel bireylerin ya da birey gruplarının emek ürünleri oldukları için, sadece bu nedenle, meta haline geliyorlar. Bütün bu özel bireylerin emeklerinin toplamı, toplumun toplam emeğini oluşturuyor. Üreticiler ürünlerini mübadele edinceye kadar birbirleriyle toplumsal temas kurmadıkları için, her üreticinin emeğinin özgül toplumsal karakteri, mübadele eyleminin dışında kendisini göstermez. Başka bir deyişle, bireyin emeği, toplumsal emeğin bir parçası olduğunu, ancak mübadele eyleminin ürünler arasında doğrudan doğruya kurduğu ilişkiler aracılığıyla ve mübadele eyleminin ürünler vesilesiyle üreticiler arasında dolaylı olarak kurduğu ilişkiler aracılığıyla ortaya koyar. Bu nedenle, bir bireyin emeğini öteki bireylerin emeğine bağlayan ilişkiler, çalışan bireyler arasındaki doğrudan toplumsal ilişkiler olarak değil, fakat gerçekte olduğu gibi, kişiler arasındaki maddi ilişkiler *(kişiler arasında nesneler aracılığıyla kurulan ilişkiler–YZ)* ve şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak görünür.

Emek ürünleri, kullanılır nesnelerin değişik varlık biçimleri olmanın yanı sıra, ancak mübadele edilmeleri sayesindedir ki, değerler olarak aynı tekbiçim toplumsal statü kazanırlar. Bir ürünün yararlı bir şey olarak ve bir değer olarak ikiye ayrılması, ancak mübadelenin yararlı malların mübadele amacıyla üretildiği ve bu nedenle de onların değer olma karakterinin daha önceden üretim sırasında hesaba katıldığı boyutlara ulaşmasıyla pratik önem kazanır. Bu andan itibaren bireysel üreticinin emeği, toplumsal olarak ikili bir karakter edinir. Bir yandan, emeğin belirli bir yararlı çeşidi olarak, belirli bir toplumsal ihtiyacı karşılamalı ve böylece, herkesin kolektif emeğinin ayrılmaz bir parçası olarak, spontane oluşan toplumsal işbölümünün bir kolu olarak yerini almalıdır. Öte yandan, bireysel üreticinin emeği, öteki bireysel üreticilerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için, her türden yararlı özel emeğin karşılıklı mübadelesinin yerleşmiş bir toplumsal olgu olması ve bunun için de, her üreticinin yararlı özel emeğinin bütün ötekilerin yararlı özel emekleriyle eşitlenmesi gerekir. Bu çok farklı emek çeşitlerinin eşitlenmesi, ancak, bunların eşitsizlikten soyutlanmasının ya da ortak bölenlerine indirgenmesinin, yani soyut insan işgücü veya soyut insan emeği harcanmasına indirgenmesinin sonucu olabilir.

Emeğinin ikili toplumsal karakteri bireyin beynine yansıdığı zaman, ona, ürünlerin mübadelesinin günlük pratik içerisindeki o emeğe giydirdiği biçimler altında, sadece bu biçimler altında görünür. Böylece, bireyin kendi emeğinin toplumsal olarak yararlı olma karakteri, ürünün yalnızca yararlı değil, fakat başkaları için yararlı olması koşuluna bürünür. Bireyin kendine özgü emeğinin öteki bütün kendine özgü emek çeşitlerine eşit olması anlamına gelen toplumsal karakter, fiziksel bakımdan farklı olan emek ürünü bütün malların hepsinin tek bir ortak niteliğinin olması, yani hepsinin değere sahip olması biçimine bürünür.

Demek ki, emek ürünlerini değer olarak birbirleriyle ilişkiye sokmamız, bu mallarda homojen insan emeğinin maddi halde birikmesini görmemizden değildir. Tam tersine, farklı ürünlerimizi mübadele yoluyla değer olarak eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla, aynı zamanda, bu ürünler için harcanan farklı emek çeşitlerini de insan emeği olarak eşitlemiş oluruz. Bunun farkında değilizdir ama yine de yaparız. Bu nedenle değer, göğsünde ne olduğunu yazan bir yafta ile ortalıkta dolaşmaz. Bütün ürünleri toplumsal bir hiyeroglife çeviren aslında değerdir. Kendi toplumsal ürünlerimizin arkasında yatan sırrı aydınlatmak için, daha sonra bu hiyeroglifin şifresini çözmeye çalışacağız. Bir kullanma nesnesini değer olarak damgalamak, bir dili üretmek kadar toplumsal bir olaydır.

Emek ürünlerinin, değer oldukları sürece, bunların üretimi için harcanan insan emeğinin maddi ifadeleri olduğunu ortaya koyan son bilimsel buluş, hakikaten insan soyunun gelişme tarihinde bir çağı belirlemiştir ama emeğin toplumsal karakterini ürünlerin bizatihi kendilerinin nesnel karakteri gibi gösteren sisi dağıtamamıştır. Ele aldığımız kendine özgü üretim biçiminde, yani meta üretiminde, bağımsız olarak yürütülen özel emeğin özgül toplumsal karakteri, her çeşit emeğin, insan emeği olması nedeniyle, eşitliğini içerir. Bundan ötürü, toplumsal karakter, üründe değer biçimine bürünür. Bu olgu, yukarıda sözü edilen buluşa bakmaksızın, üreticiye tamamen gerçek ve en son gerçek gibi gelir. Bu, bilimin havayı oluşturan gazları keşfinden sonra da atmosferin yine aynı kalması olgusuna benzer.

Mübadele sırasında üreticiyi, her şeyden önce, kendi ürünü karşılığında ne kadar başka ürün alacağı ilgilendirir. Ürünler hangi oranlarda mübadele edilecektir? Bu oranlar alışveriş yoluyla belli bir istikrara varınca bunlar sanki ürünlerin doğasının bir sonucuymuş gibi görünür. Örneğin bir ton demir ile iki ons altın eşit değerde görünmesi, bir libre altın ile bir libre demirin, farklı fiziksel ve kimyasal niteliklerine rağmen, eşit ağırlıkta olması kadar doğal bulunur. Ürünlere yapıştırılan değere sahip olma ka-

rakteri, ürünlerin değer nicelikleri olarak birbirleri karşısına tekrar tekrar çıkmaları ile kararlılık kazanır. Bu nicelikler, üreticilerin iradeleri, öngörüleri ve eylemlerinden bağımsız olarak sürekli değişir. Üreticiler açısından, kendi toplumsal eylemleri, nesnelerin eylemleri biçimine bürünür. Ki bu nesneler, üreticilerin egemenliği altında olmak yerine, üreticileri egemenliği altına alır.

Birbirinden bağımsız olarak yürütülen ama yine de toplumsal işbölümünün spontane gelişen dallarını oluşturan özel emeğin bütün farklı çeşitleri, daima, toplumun onlara gerek duyduğu niceliksel oranlara düşürülür. Bu bilimsel kanaatın, sadece deneyim birikimi temelinde doğabilmesi için meta üretiminin esaslı bir gelişme düzeyine ulaşması gerekir. Niye böyledir? Çünkü ürünler arasındaki her türlü rastlantısal ve durmadan dalgalanan mübadele ilişkileri içinde, ürünlerin üretimi için toplumsal olarak gerekli emek zamanı, kendisini, önüne geçilmez bir doğa yasası gibi zorla kabul ettirir. Bu, yerçekimi yasasının evin başımıza çökmesiyle kendini göstermesi gibidir. Değerin büyüklüğünün emek zamanı ile saptanması, işte bu nedenle, metaların nispi değerlerinde görünen dalgalanmaların altında yatan sırdır. Bunun keşfi, emek ürünlerinin değer büyüklüklerinin belirlenmesindeki safi rastlantısallık görünümünü ortadan kaldırmakla birlikte, bu belirlemenin içinde yapıldığı tarzı hiç değiştirmez.

İnsanın toplumsal yaşam biçimleri üstüne düşünceleri ve dolayısıyla bu biçimlerin bilimsel analizleri, bunların fiili tarihsel gelişmelerine tamamen ters düşen bir yol izler. İnsan, gelişme sürecinin sonuçları eline geçtikten sonra, *post festum*, yani süreçten sonra analize başlar. Ürünlere meta damgasını vuran karakterler –ki bunların yerleşip oturması meta dolaşımı için zorunlu bir ön hazırlıktır– insanın bunları deşifre etmeye kalkışmasından önce, toplumsal yaşamın doğal ve kendiliğinden anlaşılır biçimleri olma istikrarını çoktan kazanmışlardır. İnsanlar, ürünlere meta damgasını vuran karakterleri değişmez saydıkları için, onların tarihsel karakterini değil de, anlamlarını deşifre etmek isterler. İşte bunun içindir ki, ancak meta fiyatlarının analizinden hareketle değer büyüklüğünün belirlenmesine varılmış ve ancak tüm metaların para biçiminde ortak ifadesini bulmasından hareketle metaların değer olarak karakteri tespit edilmiştir. Ne var ki, özel emeğin toplumsal karakterini ve bireysel üreticiler arasındaki toplumsal ilişkiyi açıklığa kavuşturmak yerine, tam tersine gözlerden gizleyen, metalar âleminin işte bu nihai para biçimidir. Ceketler ya da ayakkabılar ile, soyut insan emeğinin evrensel cisimleşmesi olduğu için keten bezi arasında ilişki vardır dediğim zaman, bu önermenin saçmalığı besbellidir. Yine aynı

şekilde, ceket ve ayakkabı üreticileri, bu malları, evrensel eşdeğer olarak keten beziyle ya da aynı şey olan altın veya gümüşle oranladıkları zaman, kendi özel emekleri ile toplumun kolektif emeği arasındaki ilişkiyi aynı saçmalıkla ifade etmiş olurlar.

Burjuva ekonomisinin kategorileri böylesine saçma biçimlerden oluşmuştur. Bunlar, tarihsel olarak belirlenmiş belirli bir üretim tarzının koşul ve ilişkilerini, meta üretimini, toplumsal olarak geçerli diye ifade eden düşünce biçimleridir. Metaların bütün gizemi, emek ürünlerinin meta biçimini aldığı sürece çevresini saran sihir ve büyücülük, öteki üretim biçimlerine geçilir geçilmez, bu yüzden yok olur.

Robinson Crusoe tecrübesi ekonomi politikçiler için gözde bir tema olduğundan Robinson'a bir gözatalım. Her ne kadar orta halli biri olsa da bazı ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu nedenle de, alet ve eşya yapmak gibi, keçileri ehlileştirmek gibi, balık tutmak ve avlanmak gibi değişik türden biraz yararlı iş yapması gerekir. Dua ve benzeri şeyleri, kendisine zevk verdiği ve bunlara dinlenme gözüyle baktığı için hiç hesaba katmıyoruz. İşlerinin çeşitli olmasına rağmen, emeğinin, biçimi ne olursa olsun, bir ve aynı Robinson'un faaliyeti olduğunu bilir. Dolayısıyla emeğinin, sadece insan emeğinin farklı tarzlarından oluştuğunu bilir. Zorunluluk, Robinson'u, zamanını değişik türden işlerine kusursuz olarak bölmeye zorlar. Genel faaliyeti içinde, eğer bir iş ötekisinden daha fazla yer tutuyorsa, bu, amaçlanan yarara ulaşmak için yenilmesi gerekli zorlukların az ya da çok olmasından ötürüdür. Dostumuz Robinson deneyimleriyle kısa zamanda bunu öğrenir. Batan gemiden bir saat, kayıt defteri, mürekkep ve kalem kurtarıp halis bir Britanyalı olarak, derhal muhasebe tutmaya koyulur. Envanterinde kendisine ait yararlı nesnelerin, bu nesneleri üretmek için gerekli işlerin ve son olarak, bu nesnelerin belirli niceliğini elde etmek için harcadığı ortalama emek zamanının bir listesi bulunur. Robinson ile kendi yarattığı bu serveti oluşturan nesneler arasındaki ilişki, o kadar basit ve açıktır ki, bunu büyük bir çaba harcamaksızın Bay Sedley Taylor bile anlayabilir. Bu ilişkiler, değerin belirlenmesi için esas olan her şeyi içermektedir.

Şimdi Robinson'un ışıklar içindeki adasından, karanlıklara gömülmüş Ortaçağ Avrupa'sına geçelim. Burada bağımsız insanlar yerine herkesin bağımlı olduğunu görürüz: Serfler ile senyörler, vasallar ile süzerenler, rahipler ile rahip olmayanlar. Burada kişilere bağımlılık, toplumsal üretim ilişkilerini karakterize ettiği gibi, bu üretim temelinde örgütlenmiş yaşamın öteki alanlarını da karakterize eder. Fakat tam da kişilere bağımlılığın toplumun temelini oluşturması nedeniyle, emeğin ve emek ürünlerinin ken-

di gerçekliklerinden farklı acayip bir biçime bürünmelerine gerek yoktur. Toplumun işleyişi içerisinde bunlar, aynî hizmetler ve aynî ödemeler şeklini alırlar. Burada emeğin kendine özgü ve doğal biçimi, meta üretimine dayalı bir toplumdaki gibi emeğin genel soyut biçimi değildir de, emeğin doğrudan doğruya toplumsal biçimidir. Mecburi emek, aynen meta üreten emek gibi zamanla ölçülür, ama her serf, senyörün hizmetinde harcadığı şeyin, kendi kişisel işgücünün belirli bir niceliği olduğunu bilir. Papaza verilen öşür, onun kutsamalarından daha gerçektir. Bu toplumdaki farklı sınıfların oynadıkları rol hakkında ne düşünürsek düşünelim, bireylerin emek harcarken aralarında kurdukları toplumsal ilişkiler, emek ürünleri arasındaki toplumsal ilişkiler şeklinde kılık değiştirmeyip her durumda onların kendi karşılıklı kişisel ilişkileri olarak görünürler.

Ortak ya da doğrudan birleşmiş emeğe örnek vermek için, bütün uygar kavimlerin tarihinde gördüğümüz o spontane gelişmiş biçime kadar geri gitmemize gerek yoktur. Kendi evinde kullanmak için tahıl, sığır, iplik, keten bezi ve giyecek üreten bir köylü ailesinin ataerkil sanayii hemen yakınımızdadır. Bu farklı mallar, ailenin nazarında, emeklerinin çeşitli ürünleridir ama ailenin kendi içinde bunlar meta muamelesi görmez. Toprağın sürülmesi, hayvan yetiştirme, iplik eğirme, dokuma, elbise dikme gibi değişik ürünler veren farklı emek çeşitleri, bizatihi o halleriyle, dolaysız toplumsal işlevlerdir: Çünkü ailenin işlevleri de, aynen meta üretimine dayanan toplumda olduğu gibi, spontane gelişmiş bir işbölümü sistemine sahiptir. Aile içinde işin dağılımı, üyelerinin emek zamanlarının düzenlenmesi, mevsimlere göre değişen doğal koşullara bağlı olduğu kadar, yaş ve cinsiyet farkına da bağlıdır. Her bireyin işgücü, doğallıkla, ailenin işgücünün tamamının yalnızca belirli bir bölümüdür. Bu nedenle, bireysel işgücü harcamasının süresine göre ölçülmesi, haliyle emeklerinin toplumsal karakteri olarak görünür.

Şimdi, değişiklik olsun diye, işlerini ortak üretim araçlarıyla gören bir özgür bireyler topluluğu resmi çizelim. Bu toplulukta bütün farklı bireylerin işgücü, bilinçli olarak, topluluğun birleşik işgücü olarak kullanılır. Robinson'un emeğindeki bütün karakteristikler burada tekrarlanır ama şu farkla ki, buradaki emek bireysel olmak yerine toplumsaldır. Robinson'un ürettiği her şey bir tek kendi kişisel emeğinin sonucuydu, bu nedenle de Robinson için sırf bir kullanım nesnesiydi. Bizim topluluğun toplam ürünü toplumsal üründür. Bunun bir bölümü yeni üretim araçları olarak iş görür ve toplumsallığı devam eder. Ama öteki bölümü üyelerce geçim aracı olarak tüketilir. Dolayısıyla ikinci bölümün üyeler arasında dağıtımı zorunlu-

dur. Bu dağıtım biçimi topluluğun üretken örgütlenmesine ve üreticilerin ulaştıkları tarihsel gelişmenin derecesine bağlı olarak değişir.

Sırf metaların üretimi ile bir paralellik kurmuş olmak için, her bir bireysel üreticinin geçim araçlarındaki payının, onun emek zamanı ile belirlendiğini varsayalım. Bu durumda emek zamanı ikili bir rol oynar. Emek zamanın belirli bir toplumsal plâna uygun olarak paylaştırılması, yapılacak farklı iş türleri ile topluluğun çeşitli ihtiyaçları arasındaki doğru dengenin korunmasını sağlar. Öte yandan, emek zamanı, her bir bireyin ortak emeğe yaptığı katkıyı ve toplam ürünün bireysel tüketime ayrılmış bölümünden alacağı payı ölçmeye de yarar. Bu durumda bireysel üreticilerin hem emekleri hem de emek ürünleri bakımından toplumsal ilişkileri gayet basit ve anlaşılır durumdadır. Bu yalnızca üretim için değil, fakat dağıtım için de böyledir.

Din âlemi, gerçek dünyanın *(tersine dönmüş dünyanın, mistik toplumsal olgular dünyasının–YZ)* yansımasından başka bir şey değildir. Meta üretimine dayanan bir toplumda üreticiler, genel olarak, ürünlerine meta ve değer muamelesi yaparak birbirleriyle toplumsal ilişkiye girerler ve böylece kendi bireysel özel emeklerini homojen insan emeği standardına indirgerler. Böyle bir toplum için, soyut insan kültünü *(soyut insana tapınmayı–YZ)* içeren Hıristiyanlık, hele onun burjuva gelişmesi olan Protestanlık, Yaradancılık vb. en uygun din biçimiydi.

Antik Asya tipi ve öteki antik çağ üretim tarzlarında, ürünlerin metalara dönüşmesi ve bundan ötürü de insanların meta üreticilerine dönüşmesi ikincil bir yer tutar. Ne var ki, bu ilkel topluluklar dağılmaya yüz tuttukça bu yerin önemi artar. Gerçek tüccar kavimler, Epiküros'un tanrılarının gezegenler arasında ya da Yahudilerin Polonya toplumunun gözeneklerinde yaşaması gibi, antik dünyanın ancak çatlaklarında yaşarlardı. Bu antik toplumsal üretim organizmaları, burjuva toplumuyla karşılaştırıldığında, son derece basit ve saydamdı. Ama bunlar, ya ilkel kabile topluluğuyla göbek bağını henüz kesip atamamış olan insanın birey olarak olgunlaşmamışlığı üzerine kuruludur ya da düpedüz boyun eğdirme ilişkileri üzerine kurulur. Bu antik toplumsal üretim organizmaları, ancak, emeğin üretici gücünün düşük bir gelişme düzeyini aşamadığı, bu nedenle de maddi yaşam alanında insan ile insan ve insan ile doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin karşılıklı olarak dar olduğu zamanlarda ortaya çıkıp yaşayabilir. Bu darlık, eskinin doğaya tapınmasında ve yaygın dinlerin öteki öğelerinde yansır. Günlük yaşamdaki pratik ilişkiler insanın insanla ve insanın doğayla ilişkilerini mükemmelen anlaşılır ve makul bir ilişki olarak sunduğu zaman,

işte ancak o zaman, gerçek dünyanın dinsel yansıması tamamen kaybolup gidecektir.

Özgürce birleşmiş insanlar saptanmış bir plâna uygun olarak ve bilinçli bir biçimde üretimi düzenlenmedikçe, maddi üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci kendisini saran mistik tülü *(mülkiyet, meta, mübadele değeri, para, ücretli emek, sermaye gibi mistik toplumsal ilişkileri ve onların mistik bilincini–YZ)* sıyırıp atamaz. Ne var ki, bu sıyırıp atma, toplumda belli bir maddi temelin ya da uzun ve sancılı bir gelişme sürecinin spontane ürünü olan bir dizi varoluş koşulunun bulunmasını talep eder.

Ekonomi politik, aslında, değer ve değer büyüklüğünü eksik de olsa tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında neyin yattığını açığa çıkarmıştır. Ama emeğin niye onun ürününün değeri ile ve emek zamanının niye bu değerin büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu bir kez olsun sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından denetimi *(komünal toplum–YZ)* yerine, üretim sürecinin insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait *(burjuva toplumа ait–YZ)* oldukları üzerlerine silinmez harflerle damgalanmış bulunan bu formüller, burjuva anlayışa, doğanın tıpkı üretken emek gibi dayattığı apaçık bir zorunluluk olarak görünür. Bu nedenle burjuvazi, burjuva öncesi toplumsal üretim biçimlerine, aynen kilise babalarının Hıristiyanlık öncesi dinlere muamele ettiği gibi muamele eder.

Metaların doğasındaki fetişizmin ya da emeğin toplumsal karakteristiklerinin nesnel görünümünün bazı ekonomistleri ne kadar yanılttığı, başka tartışmaların yanı sıra, mübadele değerinin oluşumunda doğanın oynadığı rol hakkında yaptıkları aptalca ve bıktırıcı tartışmalarda da ortaya çıkar. Mübadele değeri, bir nesne üzerinde harcanan emek miktarının belirli bir toplumsal ifade şekli olduğuna göre, doğanın bundaki rolü, döviz kurlarının saptanmasındaki rolünden daha fazla değildir.

Ürünlerin meta biçimini aldığı ya da ürünlerin doğrudan doğruya mübadele için üretildiği üretim tarzı, burjuva üretimin en genel ve en embriyonik biçimdir. Bu nedenle, meta üretimi, bugünkü egemen ve karakteristik biçimiyle olmamakla birlikte, epeyce eski bir tarihte ortaya çıkmıştır. Bu bakışla, metaın fetiş karakteri, nispeten daha kolay anlaşılabilirdir. Ama daha somut biçimlere geldiğimizde bu basit görünüm bile kaybolur. Parasal sistemin illüzyonları nereden gelir? Bu sisteme göre, altın ve gümüş para olarak hizmet görürken, üreticiler arasındaki bir toplumsal ilişkiyi temsil etmez. Bu sisteme göre, altın ve gümüş garip toplumsal özellikleri olan doğal nesnelerdir. Parasal sisteme böylesine küçümseyerek bakan modern ekonomi, ne zaman sermayeyle ilgilense, kendi batıl inancını gün gibi açık

etmiyor mu? Rantın toplumdan değil de topraktan doğduğunu söyleyen Fizyokrat illüzyonu, ekonominin bir yana itmesinden bu yana ne kadar zaman geçti?

Bu konuya daha sonra geleceğimiz için, burada meta biçimi ile ilgili başka bir örnek vermekle yetineceğiz. Metaların dili olsaydı şöyle derlerdi: Kullanım değerimiz insanları ilgilendirebilir. Nesne olarak o bizim bir parçamız değildir. Nesne olarak bize ait olan şey değerimizdir. Meta olarak birbirlerimizle doğal ilişkilerimiz bunu kanıtlar. Birbirimizin gözünde, mübadele değerinden başka bir şey değiliz. Şimdi de bu metaların, ekonomistlerin ağzından nasıl konuştuklarını dinleyelim: "Değer" (yani mübadele değeri) "şeylerin bir özelliğidir. Zenginlik" (yani kullanım değeri) "ise insanın bir özelliğidir. Değer, bu anlamda, zorunlu olarak mübadeleyi ima eder. Zenginlik ise mübadeleyi ima etmez." "Zenginlik" (kullanım değeri) "insanın vasfıdır, değer ise metaların vasfıdır. Bir insan ya da bir topluluk zengindir, bir inci ya da elmas değerlidir... Bir inci ya da bir elmas" inci ya da elmas olarak "değerlidir". Şimdiye kadar hiçbir kimyager, inci ya da elmasta mübadele değeri keşfedemedi. İnci ya da elmasta bu kimyasal elementi *(mübadele değerini–YZ)* keşfeden ekonomistler, keskin kavrayış iddiasındadırlar. Bu ekonomistler, nesnenin kullanım değerinin nesnenin maddi özelliklerinden bağımsız olarak nesneye ait olduğunu, öte yandan, nesnenin değerinin *(mübadele değerinin–YZ)*, nesnenin nesne olarak bir parçasını oluşturduğunu iddia ederler. Bu iddiayı teyit eder gibi görünen şu garip durumdur: Nesnenin kullanım değeri mübadele olmaksızın nesne ile insan arasındaki doğrudan ilişki yoluyla gerçekleştiği halde, nesnenin değeri *(mübadele değeri–YZ)* ancak mübadele yoluyla, yani toplumsal bir süreç yoluyla gerçekleşir. Burada sevgili dostumuz Dogberry'nin komşusu Seacoal'a söylediği şu sözleri nasıl anımsamazsınız: "Yakışıklı olmak talih işidir, ama okur yazar olmak doğadan gelir."

* * *

Basit Yeniden Üretim[188]

Dördüncü-altıncı bölümlerde, paranın sermayeye dönüştürülmesi için metaların üretimi ve dolaşımından başka bir şey daha olması gerektiğini gördük. Bir yanda para ya da değere sahip olan kimsenin *(kapitalistin–YZ)*, öte yanda değer yaratıcı cevhere sahip olan kimsenin *(işçinin–YZ)*, bir yanda

188 K. Marks, *Kapital*, 1867, İng., c. 1, s. 535–536.

üretim ve geçim araçlarına sahip olan kimsenin, öte yanda işgücünden başka bir şeyi olmayan kimsenin, alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya gelmeleri gerektiğini gördük. Emeğin kendi ürününden, öznel işgücünün emeğin nesnel koşullarından ayrılması *(doğrudan üreticinin üretimin maddi koşullarından ayrılması–YZ)*, böylece kapitalist üretimin gerçek temeli ve başlangıç noktası oluyordu.

Ama başta yalnızca başlangıç noktası olan bu durum, sırf sürecin sürekliliği yüzünden, basit yeniden üretim yüzünden kapitalist üretimin durmadan yenilenen ve süregenleşen, kendine özgü bir sonucu haline gelir. Üretim süreci, bir yandan, ardı arkası kesilmeksizin maddi zenginliği sermayeye, yani kapitalist için daha fazla zenginlik yaratma aracına ve zevk aracına çevirir. Öte yandan, üretim sürecine bir zenginlik kaynağı olarak giren emekçi, bu zenginliği kendisinin kılacak bütün araçlardan yoksun olarak süreci terk eder. Sürece girmeden önce kendi emeği, işgücünün satışı ile kendisinden yabancılaştığı ve kapitalist tarafından kendine maledilerek sermaye ile birleştirildiği için, süreç sırasında bu emek, emekçiye ait olmayan bir üründe gerçekleşmek zorundadır. Üretim süreci, aynı zamanda, kapitalistin *(işçiden satın almış olduğu–YZ)* işgücünü tükettiği bir süreçtir. Bundan ötürü, emekçinin ürünü sürekli olarak yalnızca metalara değil, fakat sermayeye de, yani değer yaratıcı cevheri emen değere, emekçiyi satın alan geçim araçlarına, üreticilere komuta eden üretim araçlarına da dönüşür. Emekçi, bu nedenle, sermaye biçiminde, kendisine tahakküm eden ve kendisini sömüren yabancı bir güç biçiminde habire maddi, nesnel zenginlik üretir. Buna paralel olarak kapitalist de sürekli işgücü üretir. Ama ürettiği bu işgücü, zenginliğin öznel kaynağı biçimindedir. Bu işgücü, kendisini ancak onların içinde ve onlar aracılığıyla gerçekleştirebileceği nesnelerden ayrı olarak üretilir. Kısacası kapitalist, emekçiyi üretir ama ücretli emekçi olarak üretir. Bu kesintisiz yeniden üretim, emekçinin böylece süregenleştirilmesi, kapitalist üretimin olmazsa olmaz koşuludur.

Kaynakça

Alan Woodward, "Marx, Bakunin or What?", *What Next*, No. 28, <www.whatnextjournal.co.uk>

- "Decadence: The Theory of Decline or the Decline of Theory?", *Aufheben*, 2, Summer 1993, <www.geocities.com/aufheben2/index.html>

- "Escape from the 'Law of Value'?", *Aufheben*, 5, Autumn 1996, <www.geocities.com/aufheben2/index.html>

- "What was the USSR?", *Aufheben,* 6, Autumn 1997, <www.geocities.com/aufheben2/index.html>

- "Communist Theory - Beyond the Ultra-Left?", *Aufheben*, 11, 2003, <www.geocities.com/aufheben2/index.html>

Carl Davidson, Ivan Handler and Jerry Harris, "The Promise and Peril of the Third Wave", Issue 1, <www.net4dem.org/cyrev>

Carl Davidson, "Getting beyond Scarcity: Strategy and Vision in the Information Age", Issue 3, <www.net4dem.org/cyrev>

Christopher J. Arthur, "On Theorie Communiste", <libcom.org/library>

Christopher J. Arthur, "Value, labour and negativity", <libcom.org/library>

Cyril Smith, "Marx at the Millennium", <www.marxists.org/reference/archive>

Cyril Smith, "Karl Marx and Human Self-creation", <libcom.org/libraryJ>

Cyril Smith, "Marx's Critique of Hegel", <libcom.org/library>

Cyril Smith, "Freedom, Subjectivity and Lenin's Philosoply", <libcom.org/library>

Cyril Smith, "The Communist Manifesto after 150 Years", <libcom.org/library>

Gilles Dauvé, "The 'Renegade' Kautsky and his Disciple Lenin", <libcom.org/library/renegade-kautsky-disciple-lenin-dauve>

Jerry Harris and Carl Davidson, "The Cybernetic Revolution and the Crisis of Capitalism", Issue 1, <www.net4dem.org/cyrev>

Jerry Harris, "From Das Capital to DOS Capital: A Look at Recent Theories of Value", Issue 3, <www.net4dem.org/cyrev>

Jerry Harris, "Information Technology & the Transnational Ruling Class", Issue 7, <www.net4dem.org/cyrev>

Jerry Harris, "The Hegemonist Challenge to Globalism", Issue 8, <www.net4dem.org/cyrev>

John Holloway, "Change the World Without Taking Power", <libcom.org/library>

Jim Davis and Mike Stack, "Applying Marx's Theory of Value: The Role of Knowledge in the Production of Commodities", Issue 2, <www.net4dem.org/cyrev>

Jim Davis, Thomas Hirschl and Michael Stack, "Cutting Edge: Technology, Information Capitalism and the Social Revolution", Issue 5, <www.net4dem.org/cyrev>

Massimo De Angelis, "Marx and primitive accumulation: The continuous character of capital's 'enclosures'", <www.commoner.org.uk/02deangelis.pdf>

Mike Rooke, "Marxism is Dead! Long Live Marxism!", *What Next*, No. 30, <www.whatnextjournal.co.uk>

Mike Rooke, "No Return to Philosophy!", *What Next*, No. 20, <www.whatnextjournal.co.uk>

Paresh Chattopadhyay, "Worlds Apart: Socialism in Marx and in Early Bolshevism", <libcom.org/library>

Paresh Chattopadhyay, "On Some Aspects of the Dialectic of Labour in the Critique of Political Economy", <libcom.org/library>

Paresh Chattopadhyay, "A Manifesto of Emancipation", <libcom.org/library>

Paresh Chattopadhyay, "The Place of the Communist Manifesto in the Elaboration of the Marxian Idea of the Post-Capitalist Society", <libcom.org/library>

Paresh Chattopadhyay, "On the Question of Labour Values in Communist Society", <libcom.org/library>

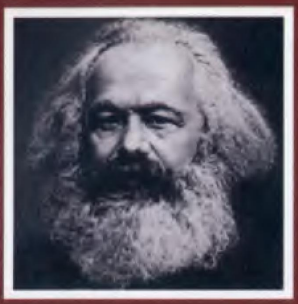
Political Report of the League of Revolutionaries for a New America, "Economic Globalization: Capitalism in The Age of Electronics", Issue 5, <www.net4dem.org/cyrev>

Raniero Panzieri, "The Capitalist Use of Machinery", <libcom.org/library>

Werner Bonefeld, "Capital, Labour and Primitive Accumulation", <libcom.org/library>

Werner Bonefeld, "What is To Be Done", <libcom.org/library>

Werner Bonefeld, "The Permanence of Primitive Accumulation", <libcom.org/library>

KARL MARKS
5 Mayıs 1818, Trier
14 Mart 1883, Londra

MARKS'IN TEORİSİ, devletli sosyalizmi aklamaz. Onun için "reel sosyalizm", kendisini meşrulaştıran bir ortodoksi yaratmıştır. "Reel sosyalizm", zihinleri içeriden kuşatarak baskılayan bu resmi ideolojiyi dünya devrimci hareketine takma akıl olarak servis etmiştir.

MÜCADELENİN geleceği ve kurtuluşun nasıl bir şey olacağı, şimdiki ve gelecek kuşakların eleştirel, devrimci, kurucu mücadeleleriyle biçimlenecektir. Kurtuluşun hazır bitmiş bir teorisi yoktur.

KURTULUŞ fiili bir gerçeklik olarak ortaya çıkmadıkça kurtuluşun teorisi tamamlanamaz. Teorinin tamamlanması, zihinsel bir mesele değil, fakat pratiğin gelişerek kurtuluşu fiilen yaratması meselesidir.

MÜCADELE bütün dünya mülksüzlerini kapsayarak dünya-tarihsel boyuta yükselinceye kadar, proletaryanın birbirini izleyen bir dizi kalkışması olacaktır. Her bir kalkışma, bir yandan geçmişteki mücadelelerin kazanımlarından yararlanırken, bir yandan da geçmişin teori ve pratiğindeki yetersizlikleri eleştirerek kendi teori ve pratigini geliştirecektir.

ISBN 978-975-335-051-8
9 789753 350518

Alev Yayınları
www.alevyayinlari.com